

BIULETYN HISTORII
WYCHOWANIA

THE POZNAŃ SOCIETY FOR THE ADVANCEMENT
OF THE ARTS AND SCIENCES

in cooperation with

DEPARTMENT OF HISTORY OF EDUCATION OF ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY IN POZNAŃ

BULLETIN OF THE HISTORY OF EDUCATION

2021 (45)

ARTICLES AND PAPERS

Aldona Prašmantaitė, <i>Vilnius University and the general visitation of schools subordinate to the university in 1803</i>	7
Olga Mastianica-Stankiewicz, <i>Women's education in the context of imperial national policies (the lands of the former Grand Duchy of Lithuania in 1830–1860)</i>	31
Vlasta Čabanova, <i>The Influence of J.A. Comenius' Ideology on the Development of Slovak pedagogy</i>	47
Ewelina Świdrak, <i>The functions of Polish nurseries from the end of WWII to the early 20th century based on lublin nurseries</i>	61
Justyna Wojniak, <i>The case of Mary Ellen Wilson and the first American organizations for the protection of children's rights</i>	81

MATERIALS

Karolina Studnicka-Mariańczyk, Anna Czerniecka-Haberko, <i>Everyday life of a young landowner: the example of Roman Bniński Junior</i>	97
Sarah Taylor, <i>John Henry Newman's concept of university education</i>	107

IN MEMORIAM

Ryszard Ślęczka, <i>Professor Zygmunt Ruta (1932–2021), historian of upbringing from the Krakow academic milieu</i>	121
---	-----

PUBLICATIONS

Bibliography	127
Review	197

SCIENTIFIC LIFE	205
---------------------------	-----

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK
WYDZIAŁ HISTORII I NAUK SPOŁECZNYCH
we współpracy z
ZAKŁADEM HISTORII WYCHOWANIA UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

BIULETYN HISTORII WYCHOWANIA

2021 (45)

Poznań 2021

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK

GŁÓWNY REDAKTOR WYDAWNICTW PTPN

Jakub Kępiński

RADA REDAKCYJNA

Kalina Bartnicka (Instytut Historii Nauki PAN), Vlasta Cabanova (Žilinská Univerzita v Žiline), Albrecht Classen (The University of Arizona, USA), Krzysztof Jakubiak (Uniwersytet Gdański), Wiesław Jamrożek (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Jiří Kubeš (Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice, Czechy), Andrzej Meissner (Uniwersytet Rzeszowski), Lech Mokrzejcki (Uniwersytet Gdański), Winfried Schich (Freien Universität Berlin), Władysława Szulakiewicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), Jaroslav Vaculik (Masaryk University Brno), Adam Winiarz (Wszelchnia Świętokrzyska w Kielcach), Dorota Żołądz-Strzelczyk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

RECENZENCI TOMU

Mariusz Ausz (Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie), Aneta Boldyrew (Uniwersytet Łódzki), Bogumiła Burda (Uniwersytet Zielonogórski), Jason Ellis (University of British Columbia, Vancouver, Kanada), Barbara Jędrychowska (Uniwersytet Wrocławski), Janina Kamińska (Uniwersytet Warszawski), Urszula Kicińska (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie), Dagmar Kováčiková (Uniwersytet w Bańskiej Bystrzycy, Słowacja), Joanna Król (Uniwersytet Szczeciński), Ewa Kula (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), Mirko Lukaš (University Osijek, Chorwacja), Grzegorz Michalski (Uniwersytet Łódzki), Jim Miller (University of Saskatchewan, Kanada), Stanisław Obirek (Uniwersytet Warszawski), Dušan Polonský (Žilinská univerzita v Žiline, Słowacja), Ryszard Ślęczka (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie), Agnieszka Wałęga (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), Wiktor Werner (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

REDAKCJA

Wiesław Jamrożek (redaktor naczelny)

Dorota Żołądz-Strzelczyk (zastępca redaktora naczelnego)

Krzysztof Ratajczak (sekretarz)

REDAKTOR JĘZYKOWY

Katarzyna Bułczyńska

ADRES REDAKCJI

WSE UAM, ul. A. Szamarzewskiego 89 p. 404
60-568 Poznań, tel. (061) 829 23 14

Wydanie drukiem i upowszechnienie on-line czasopisma „Biuletyn Historii Wychowania” – zostało sfinansowane przez Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

CZASOPISMO RECENZOWANE

ISSN 1233-2224

WYDAWCY

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Historii Wychowania
Zarząd Główny Towarzystwa Historii Edukacji

Nakład: 100 egz.

PROJEKT OKŁADKI

Joanna Roszkowska-Jazdon

Ilustracja na okładce

na podstawie drzeworytu *Nauczanie* z książki M. Reja *Zwierzciadło*, 1568 r.

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja drukowana

DRUK

Drukarnia A. Frąckowiak
Poznań, ul. Unii Lubelskiej 3, tel. 0502 604 192

Spis treści

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Aldona Prašmantaitė, <i>Uniwersytet Wileński i wizytacja generalna szkół jemu podległych w 1803 roku</i>	7
Olga Mastianica-Stankiewicz, <i>Edukacja kobiet w kontekście imperialnej polityki narodowej (na przykładzie ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1830–1860)</i>	31
Vlasta Cabanova, <i>The Influence of J.A. Comenius' Ideology on the Development of Slovak pedagogy</i>	47
Ewelina Świdrak, <i>Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich</i>	61
Justyna Wojniak, <i>Sprawa Mary Ellen Wilson i pierwsze amerykańskie organizacje na rzecz ochrony praw dziecka</i>	81

MATERIAŁY

Karolina Studnicka-Mariańczyk, Anna Czerniecka-Haberko, <i>The everyday life of a young landowner on the example of the Roman Bniński Junior</i>	97
Sarah Taylor, <i>Koncepcja edukacji uniwersyteckiej Johna Henry'ego Newmana</i>	107

IN MEMORIAM

Ryszard Ślęczka, <i>Profesor Zygmunt Ruta (1932–2021), historyk wychowania krakowskiego środowiska naukowego</i>	121
--	-----

WYDAWNICTWA

- Anna Gruca, *Bibliografia historii wychowania, szkolnictwa i myśli pedagogicznej w Polsce za rok 2020* (z uzupełnieniami za lata poprzednie) 127

RECENZJA

- Maria Radziszewska, *Z dziejów jednej z najstarszych szkół średnich ogólnokształcących w Polsce: Szkoła kaliska i jej budynek*, red. Bogumiła Celer, Joanna Montelatic, Krzysztof Walczak, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2020 Kalisz, ss. 197 197

ŻYCIE NAUKOWE

- Martyna Gotówka, Wojciech Jachnik, Daria Klimek, Natalia Traczyk, Sarah Taylor, *Sprawozdanie z działalności Studenckiego Koła Naukowego Historii Kultury i Edukacji w roku akademickim 2020/2021* 205

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Aldona Prašmantaitė
Instytut Historii Litwy, Wilno

BHW 45/2021
ISSN 1233-2224
DOI: 10.14746/bhw.2021.45.1

Uniwersytet Wileński i wizytacja generalna szkół jemu podległych w 1803 roku

Abstract. Vilnius University and the General Visitation of Schools Subordinate to the University in 1803

The article shows the course of the general visitation of schools of the Vilnius School District [WOS] in 1803. It was the first year when Vilnius Visegrána University, transformed into the Imperial University of Vilnius as a tertiary education institution, took over the helm and control of lower-level schools in the designated territorial area, namely the school district. In the legal acts of the Russian Empire, regulating the activities of the reformed Vilnius University, the sanctioned principle of the continuation of the Commission of National Education tradition was manifested in practice during the visitation of the WOS schools in 1803. The article presents the origin of general visitations in the history of the University and the instructions addressed to the visitors. Literature on the subject and the sources made it possible to show the visitors and to present their collective portrait.

Keywords: education system, Russian Empire, Vilnius University, Vilnius School District, general visitation of schools, office of general visitor

W ramach reorganizacji administracyjnego aparatu Imperium Rosyjskiego, która miała miejsce na początku XIX wieku, system oświaty także uległ przekształceniu. Wśród powołanych we wrześniu 1802 roku ośmiu ministerstw powstało również Ministerstwo Oświaty Narodowej, pod którego rządami znalazły się szkoły wszystkich poziomów¹. W styczniu 1803 roku ukazem imperatora Aleksandra I zostały potwierdzone tymczasowe zasady oświaty narodowej². Terytorium Imperium zostało podzielone na

---

¹ *Manifest nr 20.406 Aleksandra I z dn. 8 września 1802 r. w sprawie założenia ministerstw* [„Об учреждении министерств”], w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)* (dalej: *PSZ*), t. 27, Санкт Петербург 1830, s. 243–248; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

² *Ukaz nr 20.597 z dn. 24 stycznia 1803 r. w sprawie uporządkowania struktury i rządów szkolnictwa oraz rozpowszechnienia wiedzy* [„Об устройстве училищ”], *ibidem*, s. 437–442; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

sześć jednostek administracyjnych, tzw. okręgów szkolnych, będących pod kierownictwem kuratorów. Na górze hierarchii szkolnictwa każdego z tych okręgów stała szkoła wyższa (w przypadku jej braku miała być założona). Powstanie Wileńskiego Okręgu Szkolnego (dalej – WOS) było skutkiem przeprowadzonej reorganizacji systemu oświaty w skali Imperium. WOS obejmował terytorium 7 guberni: wileńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej, mohylewskiej, podolskiej i kijowskiej. Na kuratora WOS został desygnowany Adam Jerzy Czartoryski³. W dziejach szkolnictwa byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego nastąpił więc nowy etap. Czwartego kwietnia 1803 roku Wileńska Szkoła Główna została przekształcona w Imperatorski Uniwersytet Wileński (dalej – UWil.)⁴, pod którego opieką znalazły się wszystkie niższe szkoły WOS. Na początku stycznia 1803 roku, czyli jeszcze przed oficjalnym ogłoszeniem przez imperatora podpisanego aktu potwierdzenia o założeniu UWil., minister oświaty Piotr Zawadowski zobowiązał Levina Augusta von Bennigsen, ówczesnego gubernatora wojennego guberni litewsko-wileńskiej, do powiadomienia dyrektorów szkół będących pod jego rządem guberni, żeby ze wszystkimi sprawami szkolnymi odtąd kierowali się do uniwersytetu⁵. Wszechnica Wileńska znowu, jak za czasów Komisji Edukacji Narodowej (dalej – KEN), była zobowiązana do nadzorowania szkół. W *Ustawach, czyli ogólnych postanowieniach Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu* (dalej – *Ustawy*) potwierdzonych przez imperatora 18 maja 1803 roku⁶ została określona procedura ich wizytowania. W artykułach rozdziału piątego *Ustaw* z dnia 18 maja 1803 roku, zatytułowanego „O dawniejszych Ustawach Uniwersytetu i szkół Iego Wydziału”, określony został

³ Ukaz nr 20.598 z dn. 24 stycznia 1803 r. w sprawie rozdziału terytorium Rosji na sześć okręgów szkolnych i naznaczeniu A.J. Czartoryskiego kuratorem WOS [„Об учреждении учебных округов с назначением для каждого особых губерний”], ibidem, s. 442; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php. Tekst ukazu również w: *Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения. Учебные заведения в западных губерниях, 1802–1804*, t. 2, Санкт Петербург 1897, k. 148–149. Pod koniec 1810 r. do WOS został przyłączony obwód białostocki – Ukaz nr 24.437 z dn. 25 listopada 1810 r. [„О причислении состоящих в Белостокской области учебных заведений к Округу Виленского Университета”], w: *PSZ*, t. 31, s. 461; str. internetowa – http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php. Obszerne terytorium WOS od 1818 r. stopniowo zaczęto pomniejszać przez przyłączenie poszczególnych guberni do innych okręgów szkolnych Imperium Rosyjskiego.

⁴ Akt nr 20. 701 z dn. 4 kwietnia 1803 r. potwierdzenia imperatorskiego uniwersytetu wileńskiego [„Акт утверждения для Императорского Университета в Вильне”], w: *PSZ*, t. 27, s. 526–530; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php. Tłumaczenie na język polski w 1862 r. opublikował M. Baliński – Akt potwierdzenia Imperatorskiego Uniwersytetu w Wilnie z dn. 4 kwietnia 1803 r., w: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 552–558; Otwarcie UWil. według nowej ustawy nastąpiło dn. 17 czerwca 1803, zob. w: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków 1899–1900, s. 531.

⁵ Pismo ministra oświaty z dn. 30 stycznia 1803 r., w: *Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения*, t. 2, k. 150–151.

⁶ Ukaz nr 20.765 z dn. 18 maja 1803 r. [„Устав или общия постановления Императорскаго Виленскаго Университета и училищ его округа”], w: *PSZ*, zbiór 1, t. 27, s. 526–530; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php. Tłumaczenie na język polski w 1862 r. opublikował M. Baliński – *Ustawy czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału*, w: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii*, s. 559–596.

stosunek zreorganizowanej uczelni do spadku po KEN. Akcentowano, że tzw. *dawne ustawy*, jeżeli nie sprzeciwiały się nowym i mogły przyczynić się do dobrego porządku i postępu w naukach, miały być zachowane do czasu⁷. W taki sposób funkcjonowanie *dawnych ustaw* zostało usankcjonowane przez nowe ustawodawstwo Wszechnicy Wileńskiej. Kontynuacja tradycji KEN nabyła mocy prawnej. Zjawisko wizytacji generalnych szkół WOS w latach 1803–1832 jak dotąd nie doczekało się dokładniejszego opracowania. Historiografia przedmiotu na razie funkcjonuje w postaci czy to odrębnych artykułów, czy to obszerniejszego fragmentu w studiach i monografiach poświęconych sprawom oświaty i dziejom szkolnictwa oraz historii UWil. tego okresu. Józef Bieliński w swojej trzutomowej historii Wszechnicy Wileńskiej wydanej na przełomie XIX–XX stulecia temat wizytacji generalnych lakonicznie omówił, publikując dla nich ułożoną Instrukcję ogólną w jednym z podrozdziałów rozdziału poświęconego przedstawieniu działalności grona akademickiego. Bieliński obszerniej przedstawił działalność Tadeusza Czackiego, który swoją karierę jako wizytator generalny zaczął w 1803 roku⁸. Informacje na temat wizytacji i wizytatorów przewijają się w zarysie statystycznym szkół WOS z okresu międzywojennego pióra Michała Ambrosa, pedagoga, bibliotekarza i bibliografa biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego. Pisał, że raporty z wizytacji do każdej szkoły oddzielnie szły do UWil.⁹ O raportach ogólnych wizytatorów generalnych składanych do UWil. nie wzmiankował. Dokładniejszej analizie temat wizytacji generalnych WOS został poddany dopiero w drugiej połowie XX wieku, kiedy w latach 70. francuski historyk Daniel Beauvois w swojej monografii o UWil. i szkołach WOS, która na początku lat 90. została przetłumaczona na język polski¹⁰, pierwszy w kontekście analizy aparatu administracyjnego szkolnictwa podał głębszą charakterystykę tego zjawiska oraz pokazał różnorodność działalności wizytatorów. Na podstawie danych z materiałów archiwalnych, uzupełniwszy sporządzoną przez Ambrosa listę wizytatorów według lat wizytacji, przedstawił to w tabeli. Badacz, zwracając uwagę, że większość wyznaczonych na ten urząd osób była spoza aktualnego grona akademickiego UWil., znajduje tu sprzeczność z artykułami statutu oraz uważa, że stałe piastowanie tej funkcji przez osoby spoza grona nauczającego przyczyniło się do utrwalenia ideologii i stabilności struktur tradycyjnych¹¹. Meile Lukšienė, autorka należąca dzisiaj już do klasyki historiografii litewskiej, w monografii poświęconej analizie dziejów oświaty na Litwie

⁷ *Ustawy czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału*, w: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii*, s. 589–590.

⁸ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków 1899–1900, s. 93–107.

⁹ M. Ambros, *Zarys statystyczny szkół wydziału wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie”, t. 14, z. 1, Wilno 1939, s. 145–231.

¹⁰ D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1–2, Lublin 1991. Praca przez autora została uzupełniona z uwzględnieniem dorobku najnowszych badań i pod innym tytułem opublikowana jako jednotomowe dzieło; D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010. W tym artykule powołuje się na wydawnictwo polskie z 2010 roku.

¹¹ D. Beauvois, *Wilno – polska stolica...*, s. 409–428.

z pierwszej połowy XIX wieku¹², raporty wizytatorów generalnych traktowała jako ważne źródło przede wszystkim dla badań myśli pedagogicznej oraz historii szkolnictwa. Szerzej wątek wizytacji szkół WOS został rozwinięty przez badaczkę w książce z lat 80. XX wieku poświęconej analizie demokratycznej myśli pedagogicznej na Litwie w okresie drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX wieku¹³, w której rozważała różnorodne teoretyczne kierunki pedagogiczne, pojawiające się na początku XIX wieku na UWil. i pod tym kątem analizowała raporty wizytatorów WOS z 1803 roku. Zdaniem badaczki, większość wizytatorów była zwolennikami starych kierunków w systemie oświaty i na oświatę ludu nadal patrzyła z pozycji szlachty. Jednak byli i tacy, którzy podczas wizytacji swoją uwagę kierowali na socjalne kwestie wychowywania młodzieży. W tej kategorii wizytatorów Lukšienė wymienia m.in. Franciszka Ksawerego Bohusza. Zdaniem badaczki, propozycja Bohusza założenia niepełnej szkoły średniej, tzw. szkoły rejestratury, dla uczniów z niższych stanów również i jego pomysł o powołaniu na Żmudzi konwiktu, gdzie mogliby się uczyć wszyscy bez względu na pochodzenie stanowe, świadczy o nowych prądach w ówczesnej myśli pedagogicznej¹⁴. Lukšienė zamierzała przygotować raport wizytacji Bohusza jako wydanie źródłowe. Jednak mimo zaawansowanej pracy w tym kierunku, przygotowany po raz pierwszy już w latach 60. XX wieku, i kilkakrotnie ponawiany, nie doczekał się realizacji¹⁵. Raport Bohusza na razie pozostaje w rękopisie¹⁶. Jest znany badaczom. Ludwik Chmaj był bodajże pierwszym z naukowców, który zwrócił uwagę na ten tekst jako wartościowe źródło do dziejów szkolnictwa na terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i historii myśli pedagogicznej. Pod koniec lat 30. zeszłego stulecia napisana i przygotowana do druku przez Chmaja monografia o Bohuszu pozostała w rękopisie¹⁷. Jak dotąd najlepiej w literaturze wśród wizytatorów szkół WOS pierwszego roku odzwierciedlona została działalność wizytatorska Tadeusza Czackiego. Odrębne rozdziały temu etapowi jego życia poświęciła Ewa Danowska, autorka najnowszej dobrze udokumentowanej biograficznej rozprawy¹⁸. Działalność wizytatorska Czackiego nie została pominięta w opracowaniu dziejów Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu pióra Andrzeja Szmyta¹⁹. Wątek wizytacji generalnych szkół WOS w 1803 roku przewija się w artykule Kamili Mrozowskiej,

¹² M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas 1970.

¹³ M. Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroji-XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius 1985.

¹⁴ Ibidem, s. 127–129.

¹⁵ A. Prašmantaitė, *Iš Meilės Lukšienės rankraštiniio palikimo: Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ tekstu publikavimo istorijos vingiai*, „Lituanistica”, 2020, t. 66, nr 2(120), s. 67–82.

¹⁶ *Raport wizytacji generalnej Bohusza z 1803 r. do UW*, w: *VUB RS*, F13-184.

¹⁷ L. Chmaj, *Franciszek Ksawery Michał Bohusz. Jego życie i działalność wychowawcza (1746–1820)*, Wilno 1941, czystopis tekstu wraz z przypisami i załącznikiem, w: *Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Materiały Ludwika Chmaja*, sygn. III-76, j. 14.

¹⁸ E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006, s. 229–325.

¹⁹ A. Szmyt, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn 2009, s. 77–96.

zawierającym analizę dziejów Wszechnicy Wileńskiej i będącego pod jej opieką szkolnictwa²⁰. Wśród źródeł do analizy historii wizytacji generalnych szkół WOS w 1803 roku ważne miejsce zajmuje dokumentacja proveniencji uniwersyteckiej. Procedurę wyboru pozwalają odzwierciedlać protokoły posiedzeń UWil. oraz urzędowa korespondencja na temat wyborów z kuratorem. Informacyjne okazały się raporty, zarówno wizytatorów tego roku składane do UWil., jak i raporty UWil. do kuratora. Obecnie te akta przechowywane są w zespołach Państwowego Archiwum Historycznego Litwy (dalej – LVIA) oraz w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (dalej – VUB RS). Tam przechowywany jest również raport UWil. do kuratora o sytuacji w szkolnictwie w 1803 roku sporządzony na podstawie raportów wizytatorów generalnych tego roku. Część dokumentów z archiwum Ministerstwa Oświaty Narodowej Imperium została opublikowana w czterech tomach pod koniec XIX wieku²¹. Dla analizy wybranego aspektu dziejów szkolnictwa tego okresu wartościowe okazały się materiały zawarte w pierwszych dwóch. Obecnie archiwum ministerstwa jest przechowywane w zespole 733 Państwowego Historycznego Archiwum Rosji w Sankt Petersburgu (Российский государственный исторический архив – RGIA). Raporty, które były pisane przez generalnych wizytatorów do UWil. po skończeniu pracy, zajmują wyjątkowe miejsce wśród źródeł zawierających informacje do badań dziejów szkolnictwa tego okresu. Odsyłacze w literaturze przedmiotu pozwalają wnioskować, że najwięcej tego rodzaju dokumentów obecnie przechowuje się w zbiorach VUB RS. Tu znajdują się raporty wizytatorów generalnych również z pierwszego roku. Co prawda, nie wszystkie. Ten fakt pozwala na wysunięcie hipotezy, że przyczyną braku raportu niekoniecznie musi być zaginięcie dokumentu. Warto więc byłoby wziąć pod uwagę okoliczność, że nie wszyscy wizytatorzy wywiązali się z obowiązku jego napisania. Rejestr raportów z ukazaniem ich autorów oraz miejsca obecnego przechowania jak dotąd nie został sporządzony.

W tym artykule, opierając się na literaturze przedmiotu i źródłach, chciałabym przeanalizować, jak przez ustawodawstwo UWil. usankcjonowana zasada kontynuacji tradycji KEN przejawiała się w praktyce podczas wizytacji szkół WOS w 1803 roku. Po przedstawieniu genezy wizytacji generalnych oraz omówieniu instrukcji, którymi mieli się kierować wizytatorzy, poprzez analizę procedury wyznaczenia osób na urząd wizytatora w tym roku, chciałabym w ogólnych rysach przedstawić ich portret zbiorowy oraz charakterystykę przebiegu ich wizytacji.

---

²⁰ K. Mrozowska, *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DLIV. Prace Historyczne*, zesz. 64, s. 63–100.

²¹ *Сборник материалов для истории просвещения в России извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, т. 1–4, С.-Петербург 1893–1902.

Szkic do genezy wizytacji generalnych WOS

Do corocznej wizyty gimnazjów i wszystkich powiatowych szkół w WOS miało być wyznaczonych trzech lub czterech wizytatorów, wybieranych przez UWil. z aktualnych lub wysłużonych czy honorowych członków. Wizytatorów z wyznaczonych przez UWil. kandydatów miał zatwierdzić minister oświaty²². Przez artykuły *Ustaw* z dnia 18 maja 1803 roku została określona struktura i hierarchia szkół WOS. Stosunki UWil. do szkół WOS zostały sprecyzowane w artykule 41. Wyszczególniono, jak ma wyglądać system kontroli szkół, oraz akcentowano podległość UWil. w tej sprawie kuratorowi i ministerstwu²³. Dopiero pozytywna decyzja ministra, jednego z najwyższych urzędników biurokratycznego aparatu Imperium Rosyjskiego, umożliwiła wybranemu przez UWil. wizytatorowi rozpoczęcie pracy. Geneza urzędu wizytatora generalnego WOS sięga czasów KEN. Przypomnieć wypada, że sprawa inspektowania i kontroli szkół była rozważana od pierwszych lat. Już latem 1774 roku powstała inicjatywa powołania wizytatorów specjalnych, osobno opłacanych. Z rozprawy Hanny Pohoskiej poświęconej analizie wizytacji generalnych w okresie KEN wynika, że chociaż jednogłośnie zgadzano się co do niezbędności takiego urzędu, zakres jego działalności był kwestią dyskusji. Pod względem prawnego-formalnym przez kilka lat urząd wizytatora generalnego przeszedł różne formy rozwojowe, do czasu aż instrukcją w 1781 został ustalony zakres jego kompetencji oraz określone konkretne czynności²⁴. Zarówno wymagania wobec pełniących tę funkcję, jak i przebieg procesu wizytacyjnego zostały reglamentowane przez artykuły *Ustaw KEN dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej z 1783 roku*²⁵. Porządek odprawienia corocznej „szkół krajowych wizyty” określało 27 artykułów czwartego rozdziału *Ustaw*, zatytułowanego „Wizyta zgromadzeń akademickich w szkołach narodowych”²⁶. Zawierały tzw. ogólne wizytatorom dane zlecenia. Ich zakres był bardzo szeroki – od sprawdzenia, czy nauczyciele są odpowiednio przygotowani do przez siebie pełnionej

²² Ukaz nr 20.765 z dn. 18 maja 1803 r. [*Устав или общия постановления Императорского Виленского Университета и училищ его округа*], w: *PSZ*, t. 27, s. 610–620; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php. Tłumaczenie *Ustaw* na język polski razem z oryginalnym tekstem opublikował M. Baliński – *Ustawy czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału*, w: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii*, s. 559–596. Tu cytowany art. – s. 561.

²³ *Ustawy czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału*, w: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii*, s. 584.

²⁴ H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957, s. 9–71.

²⁵ *Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*. W Warszawie roku 1783, w: *Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane/ Tautinės Edukacijos Komisijos nuostatai skirti akademiniam luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose/ The Statutes of the Commission of National Education as Prescribed for the Academic Estate and for the Schools in the Lands of the Commonwealth Roku 1783*, Warszawa 2015, s. 61–231.

²⁶ *Ibidem*, s. 84–89.

funkcji oraz egzaminowania uczniów, po ustalenie poziomu materialnych warunków niezbędnych dla przekazania wiedzy na odpowiednim poziomie (księgozbiory, podręczniki etc.) oraz miejsc zamieszkania uczniów przybyłych do szkół z okolic. Jeden z artykułów ogłaszał, że każdy wizytator ma być zaopatrzony w instrukcję szczegółową, dostosowaną do konkretnych placówek szkolnych²⁷. Wyznaczenie wizytatorów oraz przygotowanie dla każdego z nich instrukcji szczegółowej były na początku w gestii samej KEN, w latach późniejszych – w działającej w Wilnie Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz – Szkoły Głównej Koronnej w Krakowie²⁸. Podstawową jednostką administracyjną sieci szkolnej był Wydział. Pod władzą KEN w ostatnich latach funkcjonowało dziesięć takich Wydziałów. Cztery z nich – Litewski, Nowogródzki, Poleski i Żmudzki – były pod opieką Wszechnicy Wileńskiej²⁹.

Instrukcje dla wizytatorów szkół WOS

Zarówno wizytatorów WOS, jak i ich poprzedników w okresie KEN miała obowiązywać instrukcja ogólna, wspólna dla wszystkich, oraz instrukcje tzw. szczegółowe, czyli indywidualne, dostosowane do sytuacji w poszczególnych szkołach i okoliczności. Z inicjatywy Czartoryskiego dla ułożenia ogólnej instrukcji wizytatorskiej UWil. założył komitet. Zostali do niego wyznaczeni profesorowie: Józef Bogusławski, Jan Lobenwein, Józef Mickiewicz, Tadeusz Kundzicz, Jędrzej Śniadecki i bibliotekarz Augustyn Tomaszewski³⁰. Fragmentaryczna w tym aspekcie informacja źródłowa pozwala wnioskować, że z inicjatywy Czartoryskiego postanowiono instrukcję ułożyć na podstawie *Ustaw* z 1783 roku. Kurator sam bezpośrednio włączył się do pracy, przysyłając swoje uwagi. Z perspektywy czasu można konstatować, że proces przygotowania instrukcji postępował wyjątkowo szybko. Na początku kwietnia Marcin Odlanicki Poczubut jako zastępca rektora UWil. mógł donieść kuratorowi, że „[...] Instrukcja dla wizytatorów z główniejszych punktów ze Statutu dawniejszego akademickiego wypisanych i z punktów nadesłanych Waszą Książęcą Mością w zaleceniach jego pod datą 14 februarii i 6 marca niniejszego roku ułożone, ma honor pod zdanie Waszej Książęcą Mości podać”³¹. Minister Zawadowski uznał tak przygotowaną przez grono akademickie UWil. we współpracy z kuratorem

²⁷ Ibidem, s. 85.

²⁸ K. Bartnicka, I. Szybiak, Wstęp, w: *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 5.

²⁹ Podział administracyjny nieraz ulegał zmianom. Literatura na ten temat funkcjonuje od połowy XIX wieku. Zob. np. J. Łukasiewicz, *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. 2, Poznań 1850, s. 68–71; ibidem, t. 4, Poznań 1851, s. 112–113, 204–206; Najdokładniej to przedstawiła H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, s. 9–71.

³⁰ Raport UWil. z dn. 13 grudnia 1803 do Czartoryskiego o stanie UWil. i szkołach jego Wydziału od dn. 1 stycznia 1803 r., w: *VUB RS*, F2 KC-232, k. 106 v.

³¹ Raport UWil. z dn. 6 kwietnia 1803 r. do A.J. Czartoryskiego, w: *LVIa*, f. 567, op. 2, jedn. 60, k. 8.

instrukcję za wzorową i w nieco zmodyfikowanej formie rozporządzeniem z dnia 5 maja 1803 roku polecił wprowadzić we wszystkich okręgach imperium rosyjskiego³². Na nowo ułożona z 28 artykułów Instrukcja ogólna stała się podstawowym dokumentem, dokładnie określającym przebieg wizytacji corocznej oraz obowiązki osób, wyznaczonych na wizytatorów generalnych szkół WOS. Stefan Truchim, analizując wątki współpracy polsko-rosyjskiej nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego, ustalił, że większość artykułów instrukcji z 1803 została przejęta z *Ustaw KEN*³³. Późniejsze badania problematyki szkolnictwa na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego na początku XIX wieku potwierdzają to ustalenie³⁴. Tak samo jak w okresie KEN, wyznaczony Instrukcją zakres obowiązków wizytatora generalnego był szeroki – od sprawdzenia poziomu wiedzy uczniów oraz godności nauczycieli na przez nich pełnione stanowiska, po warunki materialne. Instrukcje szczegółowe dla wizytatorów w 1803 roku jak dotąd nie są znane badaczom. Fragmentaryczne wzmianki w źródłach pozwalają wnioskować, że zalecenia dla każdego z wizytatorów w pierwszym roku również miały miejsce. Poczobut, zawiadamiając 1 czerwca 1803 roku kuratora o przedstawieniu na Radzie UWil. informacji o potwierdzeniu wyboru na wizytatorów Czackiego i Bohusza, wymienia przyłączone dla nich instrukcje³⁵. Swego rodzaju funkcje indywidualnych instrukcji w tym roku w pewnym stopniu pełniły zalecenia od UWil. dawane wizytatorom w 1803 roku przed czy też w trakcie ich wizytacji.

Wizytatorzy generalni WOS w 1803 roku

Inicjatywa powołania grupy inspektorów mających zwizytować szkoły WOS i informować UWil. o ich funkcjonowaniu bezpośrednio pochodzi od A.J. Czartoryskiego. Kurator w swoich pismach do Poczobuta z lutego i marca 1803 roku zalecił pilne wybranie do pełnienia funkcji wizytatora generalnego najzdolniejszych członków kadry profesorskiej i opracowanie dla nich instrukcji³⁶. Z protokołów posiedzeń Rady UWil. wynika, że te roz-

³² Pismo A.J. Czartoryskiego z dn. 29 kwietnia 1803 r. do P. Zawadowskiego. Jako aneks dołączona jest instrukcja dla wizytatorów szkół WOS, w: *Сборник материалов для истории просвещения в России извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, t. 2, k. 206–215. J. Bieliński, autor opracowania dziejów Uniwersytetu Wileńskiego podał w całości tekst Instrukcji ogólnej dla wizytatorów generalnych szkół z dn. 5 maja 1803 r. w języku polskim, w: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków 1899–1900, s. 93–98. W tym artykule punkty Instrukcji cytowane są z tekstu polskiego opublikowanego przez J. Bielińskiego.

³³ S. Truchim, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Łódź 1960, s. 89.

³⁴ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, s. 35; D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, s. 410.

³⁵ Raport UWil. z dn. 1 czerwca 1803 r. do A.J. Czartoryskiego, w: *LWIA*, f. 567, op. 2, jedn. 60, k. 10.

³⁶ D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, s. 409.

porządzenia kuratora zostały zakomunikowane gronu akademickiemu pod koniec lutego³⁷. Z wyżej cytowanego artykułu 5 *Ustaw z dnia 18 maja 1803 r.* wynika, że do pełnienia tej funkcji mogły być wybierane osoby spoza grona akademickiego, pod warunkiem jednak, że taka osoba była z tym gronem związana przez tytuł członka honorowego³⁸. Procedura wyboru pierwszych wizytatorów pozwala wnioskować, że UWil. był nastawiony na ich szukanie poza gronem profesorskim uczelni. Nie da się wykluczyć, że to była pozycja uzgodniona z kuratorem, jeżeli w ogóle nie powstała z jego inicjatywy. Za argument do takiej hipotezy służą m.in. osoby oraz kolejność ich wyboru w 1803 roku. Lista kandydatów na wizytatorów generalnych tego roku zaczyna się od starosty nowogrodzkiego, kawalera Orderów Orła Białego i św. Stanisława Tadeusza Czackiego. Został jednogłośnie przez profesorów UW wybrany na posiedzeniu Rady dnia 10 marca³⁹. Zdaniem Ewy Danowskiej, była to kandydatura popierana przez Czartoryskiego. Kurator „[...] cenił go przede wszystkim jako energicznego, oddanego sprawie narodowej człowieka, któremu można zaufać. Tak zatem szereg innych zalet, przynajmniej na początku, miał rekompensować w przypadku Czackiego brak fachowego wykształcenia”⁴⁰. Badacze są zgodni, że Czacki od samego początku poważnie podchodził do obowiązków wizytatorskich. Rezultatem jego aktywnej i ambitnej działalności jako wizytatora było założenie gimnazjum w Krzemieńcu. Zdaniem Szymta, właśnie śmiałość Czackiego, granicząca z beczelnością, doprowadziła do tego, że imperator podpisał reskrypt o powołaniu gimnazjum i jednocześnie zatwierdził statut, choć ani kurator, ani UWil. go nie zaaprobowali⁴¹. Wyrobił sobie zdanie na temat rozwoju oświaty ludu, potrafił bronić swoich racji i przez to zasłużył na autorytet⁴². Wśród wizytatorów Czacki wyróżniał się wielkim zaangażowaniem. Pełnił urząd wizytatora prawie dziesięć lat, do swojej śmierci w 1813 roku. Na sobie powierzonym terenie (w każdym roku pełnił urząd wizytatora guberni kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej) ambicje reformowania szkolnictwa miał od pierwszego roku wizytacji. Badacze tematyki jako jedną z cech działalności Czackiego na stanowisku wizytatora generalnego akcentują odmienne podejście do pełnienia swoich funkcji. Miał zamiar być niezależnym opiekunem i organizatorem szkolnictwa na powierzonym terenie, nie zaś ograniczyć się do zleconej funkcji administracyjnej i kontrolnej⁴³. Nie brakowało mu umiejętności w pełnieniu urzędu wizytatorskiego. Drugim z kolei kandydatem na urząd wizytatora w 1803 roku był posiadający stopień doktora teologii Fran-

³⁷ Protokół posiedzenia Rady Uniwersytetu z dn. 28 lutego 1803 r., w: *LWIA* zesp. 721, op. 1, sygn. 1169, s. 73v–75.

³⁸ *Ustawy czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału*, z dn. 18 maja 1803 r., w: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska*, s. 561.

³⁹ Protokół Rady UWil. z dn. 10 marca 1803 r., w: *LWIA*, f. 721, ap. 1, b. 1169, k. 75–75v.

⁴⁰ E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1785–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006, s. 234–235.

⁴¹ A. Szynt, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu*, s. 90.

⁴² E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1785–1813...*, s. 233–242; A. Szynt, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu*, s. 82–90 i n.; D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna*, s. 414–418.

⁴³ A. Szynt, *Gimnazjum...*, s. 85.

ciszek Ksawery Michał Bohusz, koadiutor prałata kapituły katedralnej diecezji wileńskiej Piotra Toczyłowskiego. Na posiedzeniu Rady z dnia 24 marca, po odbytym głosowaniu Bohusz, uzyskując dwanaście pozytywnych i sześć negatywnych głosów, został wytypowany na kandydata do pełnienia funkcji wizytatorskiej⁴⁴. Źródła milczą na temat tego, dlaczego jedna trzecia obecnych na posiedzeniu profesorów była przeciw kandydaturze Bohusza. Wiadomo, że Bohusz przyjaźnił się z Poczobutem, który jako zastępca rektora przewodni- czył tym posiedzeniem. Wolno wnioskować, że Bohusz przez Poczobuta mógł być popro- szony o przyjęcie na siebie obowiązków wizytatora. Czy sytuacja w głosowaniu mogła być przejawem jakiejś niechęci pewnej części profesorów wobec Poczobuta? Na obecnym eta- pie badań to pytanie zostaje bez odpowiedzi. Należy tutaj przypomnieć, że Bohusz posiadał doświadczenie pełnienia funkcji wizytatora generalnego w okresie KEN. Z ramienia Szkoły Głównej w 1784 roku został wyznaczony na miejsce ciężko chorego profesora ks. Bernarda Sirucia (Siruć, Syruć), pijara⁴⁵. Instrukcja szczegółowa, sporządzana dla Sirucia, została wtedy delegowana do Bohusza. Wówczas on pełnił już funkcję koadiutora prałata Piotra Toczyłowskiego w kapitule katedralnej diecezji wileńskiej, a ze Szkołą Główną był związa- ny przez status członka honorowego *Collegii Moralis* tej placówki. Jako wizytator genera- lny, Bohusz miał zwizytować 14 szkół (Merecz, Lidę, Żyrowice, Breść, Białą, Wołkowysk, Szczuczycy, Grodno, Kowno, Rosienie, Kroże, Kretyngę, Poniewież, Wilkomierz)⁴⁶. Raport z tej wizytacji jak dotąd nie został odnaleziony. Pohoska skłonna jest sądzić, że sprawozda- nie w ogóle wtedy nie zostało przez Bohusza spisane. Taką samą sytuację mamy i w przy- padku drugiego wybranego przez Wszechnicę Wileńską w tamtym roku na wizytatora gene- ralnego profesora ks. Władysława Tautkiewicza⁴⁷. Jak to się stało, że żaden z raportów wizytatorów generalnych tego roku się nie zachował, trudno powiedzieć. Jednak co do Bo- husza, to z jego korespondencji z Poczobutem wynika, że do spisania raportu miał zamiar przystąpić. W liście z dnia 25 lipca 1784 roku pisany z Wilkomierza do Poczobuta, który wówczas pełnił funkcję rektora Szkoły Głównej, relacjonował: „[...] Ja cały miesiąc prze- siedzieć myślę w moich Krzeniszkach, zabawiając się napisaniem raportu, uregulowaniem robot gospodarskich, układaniem domowych dokumentów, przypilnowaniem rozmaitych spraw proceduralnych, o które mi nietrudno”⁴⁸. Czy Bohusz wtedy raport napisał, nie wiemy. Nie ma za to wątpliwości, że w 1784 roku pełnił urząd wizytatora. Zauważyć należy, że

⁴⁴ Akt wyboru Bohusza na wizytatora. Wypis z protokołu sesji z dn. 24 marca 1834, w: *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 60, k. 3.

⁴⁵ H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni...*, s. 100–101.

⁴⁶ Instrukcja do wizyty generalnej dana j.ks. Ksawierowi [!] Bohuszowi św. teologii doktorowi koadiuto- rowi katedralnemu pińskiemu [powinno być – wileńskiemu A.P.] *Collegii Moralis* w Akademii Wileńskiej to- warzyszowi, roku 1784 dnia 10 maja, w: *Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Na- rodowej 1774–1794*, opracowały K. Bartnicka i I. Szybiak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976, s. 49–50.

⁴⁷ H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, s. 101.

⁴⁸ Pismo Fr.K.M. Bohusza z dn. 25 lipca 1784 r. do Rektora Szkoły Głównej W. Ks. Lit., w: Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk Dział Rękopisów (*LMAVB RS*), F151-164, k. 2–2v.

UWil., nie czekając na wybór pełnego kompletu kandydatów, raportem do Czartoryskiego przekazał Ministerstwu Oświaty Narodowej wybranych przez siebie w marcu na wizytatorów dwóch kandydatów – Czackiego i Bohusza⁴⁹. W raporcie UWil. do kuratora z dnia 30 marca, podpisanym przez Poczobuta jako zastępcę rektora UWil., czytamy, że: „Uniwersytet nie mając jeszcze oznaczonej liczby wizytatorów szkoły swego Wydziału, w dalszym ich wyborze czeka na przepis Waszej Książęcej Mości”⁵⁰. Minister nie kwestionował wybranych przez grono profesorów UWil. kandydatów, więc od dnia 5 maja 1803 roku, kiedy o swojej pozytywnej decyzji pismem powiadomił kuratora WOS⁵¹, mogli oni przystąpić do pełnienia swoich funkcji⁵². Dalszy ciąg dziejów wskazuje, że Czartoryski z decyzją w sprawie trzeciego wizytatora szkół WOS nie zwlekał. UWil. raportem z dnia 13 kwietnia komunikował kuratorowi, iż na posiedzeniu Rady po rozważeniu kandydatury „towarzysza uniwersytetu”, członka Imperatorskiej Akademii Nauk w Petersburgu Bazylego Sewergina, decyzją profesorów został on wybrany na wizytatora. Do pomocy jemu wyznaczony został adiunkt Jan Znoska⁵³. Czy autorstwo pomysłu naznaczenia pomocnika należy do grona profesorów UWil., nie jest jasne. Nie da się odrzucić, że taka inicjatywa mogła wyjść od kuratora. Do gestii UWil. raczej należała tylko decyzja co do osoby pomocnika. Sewergin był jedynym spośród wizytatorów generalnych WOS tego roku, któremu został wyznaczony pomocnik. Czy z tej pomocy skorzystał, nie wiemy – sam Sewergin w raporcie z generalnej wizytacji do UWil.⁵⁴ o tym nie wzmiankuje. Sewergin był w świecie nauki znaną postacią, członkiem niejednego zagranicznego towarzystwa naukowego. Chemia, geologia, mineralogia – to dziedziny nauk, w których posiadał znaczne osiągnięcia. Z jego imieniem wiąże się geneza oraz rozwój w okresie początkowym wiedzy geologicznej, szczególnie o minerałach, i chemicznej na terenie Rosji. Uważany jest za kontynuatora idei nauk geologicznych Michaiła Łomonosowa. Rzeczywisty członek Imperatorskiej Akademii Nauk, profesor mineralogii od 1793 roku, Sewergin z polecenia imperatora w 1802 roku odbył podróż do Siemiatycz w okolicach Białegostoku, żeby ocenić „gabinet historii naturalnej”⁵⁵ księżny Anny Jabłonowskiej z domu Sapiechów, wojewodziny braclawskiej, który miał zamiar nabyć uniwersytet moskiewski. Po obejrzeniu oraz ustaleniu wartości zbiorów pałacu Jabłonowskiej w Siemiatyczach, miał zadbać o ich spakowanie i odesłanie do Moskwy. Podróż potraktował jako możliwość zapoznania, czasami głębszego spenetrowania, miejscowości, przez które wiodła droga do Siemiatycz. Obserwacje z podróży w 1802 roku opublikował

⁴⁹ Raport UWil. z dn. 30 marca 1803 r. do Czartoryskiego, w: *LVI A* f. 567, ap. 2, b. 60, k. 1.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Pismo Zawadzkiego z dn. 5 maja 1803 r. do Czartoryskiego, w: *Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения*, t. 2, k. 215–216.

⁵² Protokół posiedzenia Rady UWil. z dn. 29 maja, w: *LVI A*, f. 721, ap. 1, b. 1169, l. 90–91.

⁵³ Raport UWil. z dn. 13 kwietnia do Czartoryskiego, w: *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 60, k. 4.

⁵⁴ Raport wizytacji generalnej Sewergina do UWil. z 1803 r., w: *VUB RS*, F2-KC554.

⁵⁵ Kolekcja historii naturalnej w pałacu Siemiatyczach należała do jednej z najlepszych w ówczesnej Europie.

w postaci pierwszego tomu swoich *Zapisków podróżnych po zachodnich prowincjach państwa rosyjskiego*⁵⁶. W tej relacji z podróży znalazły się i jego wrażenia z pobytu w Wilnie. Zdaniem Sewergina, Akademia Wileńska, czyli Uniwersytet, była pierwszą rzeczą w tym mieście wartą wszelakiej uwagi. Gościł w UWil., interesował się zbiorami biblioteki, obejrzał obserwatorium astronomiczne, gabinet mineralogiczny, zwiedzał sad botaniczny – prace nad jego założeniem były dopiero w początkowym stadium. Był zadowolony ze spotkań z profesorami Wszechnicy Wileńskiej. Wygląda na to, że z niektórymi miał okazję rozmawiać dłużej. Pisał na przykład, że szczególnie wdzięczny jest za usługi okazane mu w czasie pobytu przez doktora filozofii Szymona Malewskiego⁵⁷. Czy Sewergin podczas swojego pobytu w Wilnie wiosną 1802 roku spotkał się ze Znosko, który rok później będzie jemu wyznaczony na pomocnika, mało prawdopodobne. Znosko od 1794 roku był nauczycielem w Grodnie i dopiero w 1802 roku został adiunktem na UWil. Wykładał logikę⁵⁸. Tak jak i w przypadku pierwszych dwóch kandydatów na wizytatorów szkół WOS, oficjalnie przez UWil. zaproponowana kandydatura Sewergina również spotkała się z aprobatą ministra. Już po rozpoczęciu wizytacji, z tego powodu, że w tym roku zaczęła się z opóźnieniem, a Bohusz miał znaczną liczbę szkół do objechania, UWil. w połowie czerwca, powołując się na stary statut, wybrał ze swego grona ks. Filipa Golańskiego na wizytatora gimnazjum wileńskiego oraz wszystkich pensji, konwiktów i fundacji w mieście Wilnie⁵⁹. Pochodzący z województwa krakowskiego Golański, absolwent prowadzonego przez pijarów Collegium Nobilium w Warszawie, już w Zgromadzeniu Pijarów odznaczył się zdolnościami pedagogicznymi. Do Wilna został wezwany przez KEN w 1787 roku na stanowisko wiceprofesora literatury łacińskiej i polskiej Litewskiej Szkoły Głównej. Po kilku latach został mianowany profesorem zwyczajnym tychże przedmiotów⁶⁰. Był gorącym zwolennikiem działalności KEN⁶¹. Na liście wizytatorów generalnych sporządzonej przez Pohoską na podstawie archiwaliów⁶² Golański nie występuje. Nie posiadał więc doświadczenia z pełnienia funkcji wizytatora generalnego w okresie KEN. Na podstawie posiadanych na tym etapie badań źródeł na ten temat wolno wnioskować, że kandydatura Golańskiego jako wizytatora w 1803 roku nie została podana do aprobaty ministra. Wybrany przez Radę UWil. 14 czerwca od razu został opatrzony upoważnieniem do pełnienia tej funkcji oraz

⁵⁶ С. Василий, *Записки путешествія по западным провинціям Россійскаго Государства*, ч. 1, Санкт Петербург 1803.

⁵⁷ Ibidem, ч. 1, s. 49–58. Malewski, profesor zwyczajny prawa przyrodzonego i ekonomii politycznej, wówczas pełnił urząd sekretarza uczelni.

⁵⁸ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 3, s. 361–362.

⁵⁹ Raport UWil. z dn. 18 czerwca 1803 r. do Czartoryskiego, w: *LWIA* f. 721, ap. 1, b. 1213, k. 3–3v.

⁶⁰ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 3, s. 178–179. Bieliński podaje, że reorganizacja wszechnicy wileńskiej z 1803 r. wpłynęła poważnie na stanowisko Golańskiego – od 1 listopada zamiast literatury rozpoczął wykłady z Pisma św.

⁶¹ M. Ausz, K. Puchowski, *Golański Filip Nereusz*, w: A. Meissner, A. Wałęga, *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, Warszawa 2018, s. 215–216.

⁶² H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, s. 303–309.

instrukcją wizytatorską⁶³. Na podstawie podanej przez Ambrosa i Beauvois informacji, wiadać, że Golański pełnił urząd wizytatora szkół wileńskich jeszcze w latach 1804, 1806 i 1814, w 1805 roku wizytował szkoły w Mińsku, a w 1817 był wizytatorem szkół Guberni Grodzieńskiej i okręgu białostockiego⁶⁴. Wśród wizytatorów 1803 roku Golański, jako profesor Wszechnicy Wileńskiej, był jedynym aktywnym członkiem grona akademickiego. Inni wizytatorzy tego roku to osoby spoza uczelni, jeżeli nie liczyć tego, że Bohusz, jak wyżej relacjonowano, od czasu pełnienia urzędu wizytatorskiego w okresie KEN posiadał status członka honorowego *Collegium Moralis* Szkoły Głównej. Beauvois wnikliwie zauważa tendencję nominowania na urząd wizytatorów generalnych osób spoza UWil., właściwą dla pierwszych trzech dziesięcioleci wieku XIX, przytacza przykłady starania się szlachty, przede wszystkim przedstawicieli rodów arystokratycznych, o taką posadę. Zdaniem badacza, kierownictwo UWil. wykorzystało takiego rodzaju zainteresowania, kierując się przekonaniem, że status społeczny niezwiązanych z gronem akademickim wizytatorów pomoże rozwijaniu się szkolnictwa⁶⁵. Według obliczeń Beauvois, z 25 wizytatorów do 1815 roku 10 było spoza UWil.⁶⁶ Według słów badacza, taka postawa władz UWil. była wbrew literze Instrukcji ogólnej. Zgadając się więc z ustaleniem Beauvois, że UWil. przy szukaniu kandydatów na wizytatorów priorytet oddawał przedstawicielom znanych rodów szlacheckich, trudno byłoby taką postawę traktować jako naruszenie statutu, a tym bardziej Instrukcji. Procedury nominacji na urząd wizytatorski Instrukcja nie regulowała. Artykuł *Ustawy* z 18 maja 1803 roku określa natomiast, jak wyżej podano, że oprócz profesorów czynnych, ten urząd jak najbardziej mogą pełnić profesorowie emerytowani oraz członkowie honorowi UWil. Przypuszczać należy, że właśnie *Ustawy* z dnia 18 maja 1803 roku usankcjonowały wymagania, iż funkcje wizytatora generalnego ma pełnić osoba związana z gronem akademickim czy to przez bycie czynnym, czy emerytowanym profesorem albo członkiem honorowym. Bohusz, Czacki i Sewergin, przed podaniem ich kandydatur do zatwierdzenia ministrowi oświaty, otrzymali tytuł członka honorowego UWil.⁶⁷ Nic nie wskazuje, żeby w 1803 roku osoby spoza UWil. same prosiły o urząd wizytatora generalnego, jak to wnioskuje Beauvois, opierając się na materiałach z całego okresu UWil. Zdaniem badacza, według kierownictwa UWil.: „To, że jakiś arystokrata z poczucia obywatelskiego lub snobizmu zgadza się pełnić jakąś funkcję, w obrębie niedookreślonej społecznie grupy nauczycieli może mieć walor przykładowy, którego wagę ceni się wysoko”⁶⁸. Według kryterium statusu społecznego, wśród wizytatorów 1803 roku tylko Czacki pochodził ze znaczącej rodziny zamożnej

⁶³ Raport UWil. z dn. 18 czerwca 1803 r. do Czartoryskiego, w: *LVI* f. 721, ap. 1, b. 1213, k. 3–3v.

⁶⁴ M. Ambros, *Zarys statystyczny szkół Wydziału Wileńskiego*, s. 151–152; D. Beauvois, *Wilno – polska stolica zaboru rosyjskiego 1803–1832*, s. 412.

⁶⁵ D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna*, s. 410–411.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 410.

⁶⁷ Raport UWil. z dn. 13 grudnia 1803 do Czartoryskiego o stanie UWil. i szkołach jego Wydziału od dn. 1 stycznia 1803 r., w: *VUB RS*, F2 KC-232, k. 104 v.

⁶⁸ D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna...*, s. 411.

szlachty, sam od 1784 roku pełnił funkcje publiczne, brał czynny udział w życiu publicznym rodzinnego Wołynia⁶⁹. Zdaniem Beauvois, swoje pochodzenie arystokratyczne Czacki łączył z kwalifikacjami naukowymi. Był prawnikiem, interesował się również historią oraz ekonomią⁷⁰. Badacze jego życia oraz działalności jednogłośnie przyznają, że była to niezwykła postać pod wieloma względami. Eksjezuita Bohusz natomiast pochodził ze szlachty litewskiej. Po studiach filozofii w Akademii Wileńskiej, teologię studiował u Jezuitów w Grodnie. Tamże wstąpił do zakonu, w 1768 roku przyjął święcenie kapłańskie. Kasata zakonu zastała go na urzędzie prefekta konwentu w Grodnie⁷¹. Po kasacie pełnił funkcję księdza diecezjalnego w biskupstwie wileńskim. Awansował, zostając, jak wyżej wspomniano, członkiem katedralnej kapituły w statusie koadiutora prałata. Jeżeli nie liczyć jego pisanego w trakcie podróży po krajach Europy dziennika⁷², sporządzone w 1783 streszczenie 30 tomów protokołów z posiedzeń wileńskiej katedralnej kapituły za lata 1501–1783 może być uważane za pierwszy tekst, świadczący o jego zainteresowaniach intelektualnych⁷³. W roku 1804 Bohusz przeniósł się do Warszawy, pracował jako sędzia, dużo czasu poświęcając na tłumaczenia i prace, które zazwyczaj kwalifikuje się jako historyczne. Od początku swego przybycia do Warszawy był związany z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Warszawie, od 1807 roku będąc jego rzeczywistym członkiem. Jest autorem rozprawy o początkach narodu i języka litewskiego⁷⁴. Bogusław Wójcik, autor artykułu o rozprawie rękopiśmiennej Chmaja na temat Bohusza, porównując ich życie i działalność, dochodzi do wniosku, że obaj byli naukowcami oraz działaczami społeczno-politycznymi zatroskanymi o dobro Ojczyzny⁷⁵. Więc choć spośród wizytatorów 1803 roku tylko Golański i Sewergin zawodowo pracowali naukowo, zainteresowania naukowe nie były obce ani Czackiemu, ani Bohuszowi. Wolno zaryzykować stwierdzenie, że przede wszystkim aspiracje intelektualne są łączącą ich nicią. Obowiązek pełnienia urzędu wizytatorskiego również łączył ich w jedno grono. Wszyscy kierowali się wskazówkami tej samej Instrukcji ogólnej, lecz każdy we właściwy dla siebie sposób angażował się do pracy (zob. niżej).

⁶⁹ E. Danowska, *Tadeusz Czacki...*, s. 13–47.

⁷⁰ D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna...*, s. 414.

⁷¹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. Ludwik Grzebień, Kraków 2004, s. 54.

⁷² Nowa krytyczna edycja dzienników Bohusza z podróży w latach 1777–1778 i 1781–1782 została przygotowana do druku przez Filipa Wolańskiego – F.K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, wstęp i oprac. Filip Wolański, Kraków–Wrocław 2014.

⁷³ Zrobiono kilka odpisów. Jeden z nich został opublikowany w 1895 roku. W. Pawlikowska-Butterwick, *Wileńska kapituła katedralna w zapisie źródłowym. Część pierwsza: Ksawery Franciszek Michał Bohusz, Mamert Herburt z Fulsztyna, Jan Kurczewski – registratorzy protokołów z posiedzeń kapituły*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, t. 12, s. 109–137.

⁷⁴ F.K. Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego: rozprawa przez Xawiera Bohusza [...] napisana, a na publicznym posiedzeniu Towarzystwa Warszawskiego r. 1806 dn.12 grudnia czytana*, Warszawa 1808.

⁷⁵ B. Wójcik, *Uwagi na marginesie rękopisu Ludwika Chmaja pt. „Franciszek Ksawery Michał Bohusz. Jego życie i działalność wychowawcza (1746–1820)”*, w: „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2017, 3/1, s. 45–61.

Teren i czas trwania

W okresie KEN wizytator zazwyczaj miał do wizytacji szkoły jednego Wydziału⁷⁶. Przy wyznaczeniu terytorium do wizytacji posługiwano się więc siecią założonych przez KEN jednostek administracyjnych. Zaczynając od 1803 roku, podstawową jednostką administracyjną szkolnictwa na terenie WOS stała się gubernia. Każdemu wizytorowi zlecało się więc wizytację szkół w obrębach imperialnej jednostki administracyjnej. Z powodu różnicy kryterium dzielenia terytorium szkolnictwa, granice przez jednego wizytatora zwizytowanych terenów w okresie WOS nie są identyczne z terytorium, które bywało wyznaczone na wizytacje jednemu wizytorowi w czasach KEN. Po drugie, tereny szkolnictwa, podległego Wszechnicy Wileńskiej w okresie KEN, w czasach WOS zostały rozbudowane o nowe terytoria. Chodzi tu między innymi o szkoły na terenach guberni wołyńskiej i podolskiej, które w czasach KEN były pod opieką Akademii Krakowskiej. Co prawda, szkoły te, tak samo, jak i szkoły będące pod opieką Wszechnicy Wileńskiej, należały do zwierzchnictwa KEN, co spowodowało, że sposób uczenia nie był za bardzo zróżnicowany⁷⁷. Natomiast szkoły w guberni mińskiej od 1793 roku zostały wyjęte spod zwierzchnictwa Wszechnicy Wileńskiej i w końcu trafiły pod gestię Izby Powszechnego Opatrzania (*Prikazy Obczestviennogo Prizrenia*). Takie urzędy opieki społecznej powstały wskutek przeprowadzonej w Rosji w 1775 roku reformy. Na przełomie XVII/XIX stulecia w imperium było około 40 takich Izb. Od 1802 wszystkie one były w gestii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Miały zwierzchnictwo nad sprawami szpitalnictwa i oświaty guberni. Choć wskutek tego po części sposób uczenia w tych szkołach zaczął się upodabniać do będącego w rosyjskiej części imperium⁷⁸, status ich nie uległ większym zmianom w stosunku do okresu przedrozbiorowego⁷⁹. Na terenie Guberni Witebskiej, Mohylewskiej i Kijowskiej został przyjęty sposób uczenia taki, jaki przepisała Izba Powszechnego Opatrzania⁸⁰. Po ostatnim rozbiorze Rzeczypospolitej w 1795 roku szkoły na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego nie spotkały się z dezorganizacją, jeżeli nie liczyć lat 1794–1796, kiedy miało miejsce powstanie kościuszkowskie oraz prowadzone były prace nad nowym podziałem administracyjnym ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego włączonych do Imperium Rosyjskiego. Pewna liczba szkół była utrzymywana przez zakony, reszta środki dostawała z Fundacji Edukacyjnej, której podstawę finansową stanowiły byłe

⁷⁶ H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej...*, s. 343–353.

⁷⁷ Raport UWil. o szkołach znajdujących się w jego wydziale od 1 stycznia do 31 grudnia 1803 r. do Czartoryskiego, w: *VUB RS F2 -KC232*, l. 5.

⁷⁸ Raport UWil. o szkołach znajdujących się w jego wydziale od 1 stycznia do 31 grudnia 1803 r. do Czartoryskiego, w: *VUB RS F2 -KC232*, l. 1v.

⁷⁹ K. Mrozowska, *Uniwersytet Wileński...*, z. 64, s. 78.

⁸⁰ Raport UWil. o szkołach znajdujących się w jego wydziale od 1 stycznia do 31 grudnia 1803 r. do Czartoryskiego, w: *VUB RS F2 -KC232*, l. 2.

posiadłości Jezuitów⁸¹ Zdaniem Leonida Żytkowicza, formalnie obowiązywały wtedy wciąż ustawy KEN, bo nie zostały uchylone⁸². Po wstąpieniu na tron Imperium Rosyjskiego Pawła I, w 1797 została założona Litewska Komisja Edukacyjna, działająca według przepisów, które niewiele różniły się od *Ustaw* KEN, mimo że władza oświatowa uległa radykalnej zmianie. Zmieniono nazwę Szkoły Wielkiego Księstwa Litewskiego na Szkołę Główną Wileńską. Wszystkie szkoły średnie miały wrócić pod opiekę zakonów⁸³. Jednak ten okres był stosunkowo krótki. Funkcjonujące w okresie KEN szkoły nie zaprzestały swej działalności. Badacze tematu zgodnie akcentują trwałość organizacji sieci szkolnej, słusznie traktując ją jako spadek po KEN. Zdaniem Mrozowskiej, rola Litewskiej Komisji Edukacyjnej na terenie guberni wówczas litewskiej i grodzieńskiej sprowadzała się głównie do czynności typu organizacyjnego, tj. powołania nowych szkół i gromadzenia informacji⁸⁴. Wskutek reorganizacji systemu oświaty w Imperium Rosyjskim szkoły akademickie oraz prowadzone przez zakony działające na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie KEN jako wydziałowe i podwydziałowe w nowej strukturze przyjęły charakter szkół powiatowych i gimnazjalnych⁸⁵. Wolno wnioskować, że wyznaczenie terenu wizytacji dla każdego z wizytatorów nie obchodziło się bez inicjatyw kuratora. Oficjalnie jednak ta kwestia była zostawiona do gestii UWil.⁸⁶ Po otrzymaniu wiadomości o zatwierdzeniu przez ministra na urząd wizytatora Bohusza i Czackiego, decyzja Rady UWil. w sprawie dla nich wyznaczonego terenu wizytacji zapadła dnia 30 maja. Czacki miał zwizytować szkoły guberni kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej. Bohuszowi natomiast wyznaczono wizytację szkół guberni grodzieńskiej, mińskiej i wileńskiej⁸⁷. Decyzją grona akademickiego UWil. postanowiono, nie zwlekając, im wysłać „[...] instrument, przez który mają być umocowani do wizyty szkół sobie poruczonych i instrukcje przepisane i potwierdzone z przyłączonym rejestrzem szkół znajdujących się w guberniach im wydzielonych”⁸⁸. Uwzględniając zlecenia kuratora, Bohuszowi, w którego wyznaczonym na wizytację terytorium znalazły się szkoły ewangelickie, polecono dokładne wybadanie ich stanu. Od wytypowania przez UWil. Czackiego i Bohusza jako kandydatów na wizytatorów do wręczenia im instrukcji niezbędnych do rozpoczęcia wizytacji oraz spisu szkół minęło więcej niż dwa miesiąca (dnia 10, 24 marca – dnia 30 maja). Czas przejścia przez biurokratyczną maszynę

⁸¹ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje...*, s. 31.

⁸² L. Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938, s. 219.

⁸³ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje...*, s. 31.

⁸⁴ K. Mrozowska, *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803...*, s. 77.

⁸⁵ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo*, op. cit., s. 34; J. Dybiec, *Tradycje Komisji Edukacji Narodowej na ziemiach Litewsko-Ruskich w początkach XIX wieku*, w: *Na przełomie wieków. Studia z dziejów Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 184.

⁸⁶ Protokół posiedzenia Rady UWil. z dn. 29 maja, w: *LVI A*, f. 721, ap. 1, b. 1169, l. 90–91.

⁸⁷ Raport UWil. z dn. 1 czerwca 1803 r. do Czartoryskiego, w: *LVI A* f. 567, ap. 2, b. 60, k. 10.

⁸⁸ Ibidem.

kandydatury Sewergina (dnia 11 kwietnia) był prawie o trzy tygodnie krótszy. Miał zwizytować szkoły na terenie ostatnich dwóch guberni WOS – połockiej i witebskiej. Wizytacja w 1803 roku mogła się zacząć dopiero od czerwca. Z uwagi na zbliżającą się porę wakacyjną, UWil. postanowił na ten rok przedłużyć czas zajęć w szkołach do dnia 29 lipca, zobowiązując nauczyciela, aby czekali na wizytatora i po tym terminie⁸⁹. Inaczej niż *Ustawy* z 1783 roku, w których przez odrębny artykuł ustalono, że wizytatorzy powinni wyjeżdżać na wizytacje najpóźniej w ostatnich dniach kwietnia i kończyć swoją pracę w lipcu przed rozpoczęciem wakacji⁹⁰. Instrukcja z 1803 roku nie regulowała terminów rozpoczęcia czy końca. Zadowolono się ogólną wskazówką, zalecając, żeby wizytatorzy, o ile można, przyspieszyli swój wyjazd do obejrzenia wyznaczonych im szkół⁹¹. Bohusz wizytację rozpoczął dnia 2 czerwca od inspekcji szkoły grodzieńskiej prowadzonej przez księży dominikanów, a zakończył dnia 25 października wizytacją szkoły w Kownie oraz odwiedzeniem w drodze powrotnej szkółki w Janowie prowadzonej przez księży trynitarzy. Zwizytował w ciągu prawie czterech miesięcy 31 szkół, nie licząc szkół parafialnych oraz różnego poziomu pensji⁹². Pierwszą odwiedzoną placówką na trasie wizytacyjnej Bohusza, jak wzmiankowano, była prowadzona przez dominikanów, licząca sześciu nauczycieli szkoła w Grodnie. Szkoła ta, założona przez jezuitów w drugiej połowie XVII wieku, po powołaniu KEN została przekształcona w wojewódzką, a od 1783 roku miała funkcję szkoły centralnej Wydziału Litewskiego, kontrolowanej przez Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego. W okresie KEN szkoły miały obowiązek prowadzenia wewnętrznej dokumentacji według jednolitych formularzy, co ułatwiało rządy siecią szkół, na czele której była szkoła wyższa. Zasada jednolitej dokumentacji obowiązywała również i w okresie UWil. Janina Kamińska w najnowszym monograficznym opracowaniu dziejów szkół Wydziału Litewskiego w okresie KEN na podstawie prawie corocznych wizytacji szkoły grodzieńskiej z ramienia Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego przedstawiła, opierając się na podawanej przez kilka lat przez wizytatorów generalnych informacji o statusie ksiąg rządowych tej szkoły⁹³. Bohusz w 1803 roku mógł więc konstatować, że znalazł je „[...] podług wzorów Statutem Akademickim przepisanych dokładnie utrzymywane [...]”⁹⁴. Wolno wnioskować, że zastrzeżenia wizytatorów w okresie KEN doprowadziły do zachowania ich w stanie wzorowym przez długie lata. Jednak okazało się, że szkoła w Grodnie pod tym

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Art. 7, rozdz. 4 Ustaw, w: *Ustawy Komisyyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, s. 85.

⁹¹ Art. 1, Instrukcja ogólna z 1803 r., w: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 3, s. 94.

⁹² W źródłach oraz historiografii podawana jest i inna liczba przez Bohusza zwizytowanych szkół. Tu podana liczba oparta jest na danych z raportu Bohusza, w: *Raport wizytacji generalnej Bohusza do UWil. z 1803 r.*, w: *VUB RS*, F13–184.

⁹³ J. Kamińska, *Szkoły w Wydziale Litewskim*, Warszawa 2018, s. 50.

⁹⁴ Raport wizytacji generalnej Bohusza..., s. 6.

kątem należała raczej do wyjątków. W większości zwizytowanych szkół Bohusz albo w ogóle ich nie znalazł, albo miał skonstatować, że od kilku lat nie są dalej prowadzone. Bohusz takiego niedbalstwa nie miał zamiaru tolerować. Prowadzenie ksiąg traktował jako jeden z najważniejszych elementów administracji szkolnej. Zdaniem Bohusza, UWil. miał wprowadzić za nie osobistą odpowiedzialność oraz kontrolować, żeby były należycie zachowane i regularnie zapisywane. Uważał, że zagubienie księgi ma być karane pozbawieniem prawa sprawowania funkcji prefektowskiej i nauczycielskiej⁹⁵. Położenie akcentu na sprawy na pierwszy rzut oka *sensu stricto* biurokratyczne miało głębszy cel. Dzięki zgodnie z Instrukcją prowadzonej dokumentacji wewnętrznej można było łatwiej zauważyć, czy przepisy rządu szkolnego są uwzględniane, łatwiej spostrzegać rzeczy, wymagające naprawienia. Mieszkający wówczas w Warszawie Czacki po otrzymaniu nominacji na wizytatora nie od razu podążył do Imperium Rosyjskiego. Wyjechał z Warszawy najprawdopodobniej dopiero w pierwszych dniach lipca⁹⁶. Przyступując do wizytacji szkół w powierzonych jemu guberniach, rozesłał ankietę z pytaniami, czy i w jakim stopniu realizowany jest program nauczania KEN⁹⁷. Danowska, opierając się na źródłach, ustaliła, że wizytację zaczął w połowie tego miesiąca – w dniach 15–18 lipca odwiedził szkołę powiatową we Włodzimierzu⁹⁸ na terenie guberni wołyńskiej. Ostatnią wizytację w 1803 roku odbył w szkole powiatowej w Berdyczowie dnia 28 października⁹⁹. Wolno wnioskować, że z wizytacją w tym roku zdążył odwiedzić tylko szkoły guberni wołyńskiej. Z raportu UWil. do kuratora z dnia 10 stycznia 1804 roku o stanie szkolnictwa WOS za rok 1803 wynika, że wizytator generalny szkół w guberniach wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej wymaganego ogólnego raportu jeszcze nie złożył¹⁰⁰. UWil. przy sporządzaniu wyżej wspomnianego raportu o stanie szkolnictwa WOS w 1803 roku do Czartoryskiego zaczerpnął wiadomości o szkołach w guberniach wołyńskiej i podolskiej ze sprawozdań otrzymanych „od miejscowych tychże szkół dozorców lub guberni dyrektorów”¹⁰¹. W literaturze przedmiotu natomiast funkcjonuje informacja, że Czacki pierwszy spośród wizytatorów sporządził raport o stanie powierzonych mu guberni – wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej oraz wy-

⁹⁵ Ibidem, s. 202.

⁹⁶ E. Danowska, *Tadeusz Czacki...*, s. 226.

⁹⁷ Ibidem, s. 246.

⁹⁸ Ibidem, s. 242.

⁹⁹ Ibidem, s. 242.

¹⁰⁰ Raport UWil. z dn. 10 stycznia 1804 r. do Czartoryskiego, w: *VUB RS*, F2-KC232, k. 116. Fragment raportu został opublikowany. T. Czacki, *O postępie Edukacyi w Prowincjach niegdyś polskich a teraz wcielonnych do Rosyji*, „Dziennik Wileński” 1805, t. 1, s. 6–15. Całość raportu została opublikowana przy wydaniu korespondencji Czackiego z Hugo Kollątajem. [Tadeusz Czacki], *O stanie jeneralnym oświecenia guberni wołyńskiej i o środkach urzędzenia i upowszechnienia nauk uczynione doniesienie przez tajnego konsyliarza i wizytatora Tadeusza Czackiego*, w: *X. Hugon Kollątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, z rękopisu wydał F. Kojśiewicz, t. 2, Kraków 1844, s. 229–316.

¹⁰¹ Raport UWil. z dn. 10 stycznia 1804 r. do Czartoryskiego, w: *VUB RS*, F2-KC232, k. 5.

słał to kuratorowi. Podaje się, że Czartoryski wówczas swoją drogą powysyłał listy do biskupów i marszałków tych guberni, zachęcając do współpracy z wizytatorem, raport Czackiego stawiając innym wizytatorom za wzór¹⁰². Wolno wnioskować, że Czacki do Czartoryskiego w trakcie wizytacji wysyłał raporty z poszczególnych zwizytowanych przez siebie szkół. Czy przysyłanie ich kopii równoległe do UWil. traktował jako czynność zbędną, pytanie pozostaje na razie otwarte. Raport ogólny szkół guberni wołyńskiej Czacki przysłał do UWil. dopiero na początku 1804 roku¹⁰³. Sieć szkół na terenie tej guberni, gdzie funkcjonowało jedenaście szkół, można ocenić jako gęstą w porównaniu z gubernią podolską, na której terenie były cztery, czy podolskiej – trzy szkoły. Z badań Danowskiej wynika, że szkoły guberni kijowskiej Czacki zwizytował na początku 1804 roku¹⁰⁴. Przypuszczać należy, że wtedy przez niego zostały zwizytowane i szkoły guberni podolskiej. Choć na terytorium, wyznaczonym do inspekcji Czackiego, było dopiero dziewiętnaście szkół, nie licząc parafialnych szkółek, różnego poziomu pensji i konwiktów, w 1803 roku był on jedynym z grupy wizytatorów tego roku, który nie wyrobił się do końca roku z odwiedzeniem ich wszystkich. Zaufania Czartoryskiego przez to nie stracił. Czacki nadal imponował mu swoją energią¹⁰⁵. Sewergin w 1803 roku pełnił funkcję wizytatora generalnego dwóch okręgów szkolnych – oprócz wileńskiego miał z polecenia Nikołaja Nowosilcowa, prezydenta Imperatorskiej Akademii Nauk oraz kuratora Okręgu Szkolnego Sankt Petersburgskiego, obowiązek zwizytować szkoły nowogrodzkiej i pskowskiej guberni. Sewergin dnia 3 czerwca wyjechał z Sankt Petersburga i zaczął od wizytowania jemu wyznaczonych szkół na terytorium okręgu petersburskiego. W miesiąc je skończył i w pierwszych dniach lipca przybył do Połocka. Rozpoczynając inspekcją prowadzoną przez jezuitów szkoły w Połocku dnia 6 lipca¹⁰⁶, przystąpił do wizytacji jemu wyznaczonego terenu WOS, szkół białoruskich guberni – witebskiej i mohylewskiej. Specyfika sieci szkół tych guberni polegała na dużej liczbie szkół narodowych, które były zarządzane przez gubernialne Izby Powszechnego Opatrzania. Pod koniec XVIII wieku z dziesięciu szkół witebskiej guberni, cztery były szkołami narodowymi, „uczyliszczami” i przy organizowaniu procesu uczenia trzymały się przepisów Izby guberni. Z dziesięciu szkół w guberni mohylewskiej, narodowych było pięć. Poziom nauki w tych ostatnich według Sewergina był niski. Jego zdaniem, „w ogólności wszystkie narodowe uczyliszcza w tym, jak dotąd są stanie, słusznie się

¹⁰² D. Beauvois, *Adam Jerzy Czartoryski jako kurator wileńskiego okręgu naukowego*, „Przegląd Historyczny”, t. 65/1, s. 61–85; E. Danowska, *Tadeusz Czacki...*, s. 237–238.

¹⁰³ Raport Czackiego z wizytacji generalnej szkół guberni wołyńskiej z dn. 4 stycznia 1804 r., w: *VUB RS, F2-KC525*.

¹⁰⁴ E. Danowska, *Tadeusz Czacki...*, s. 242.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 238.

¹⁰⁶ Raport Sewergina z wizytacji generalnej szkół WOS w 1803 r. do UWil., *VUB RS, F2-KC554*, k. 1 [pisany w języku rosyjskim].

szkołami parafialnymi niż powiatowymi nazwać się mogą¹⁰⁷. Różnice w podległości spowodowały wielką różnorodność w używanych w szkołach podręcznikach. Tym bardziej że w szkołach utrzymywanych przez różne zakony też korzystano z różnych podręczników. Zdaniem Sewergina, należałoby szkolne podręczniki ujednoczyć. Sewergin sprawił się z obowiązkiem wizytatora szybciej od innych – zwizytował dziewiętnaście szkół przez dwa miesiące – lipiec i czerwiec. Ponieważ czerwiec był miesiącem wakacyjnym, nie w każdej szkole prowadzonej przez zakony zastał uczniów. W szkołach narodowych pory wakacyjnej jako takiej według Sewergina „prawie nie było”¹⁰⁸. Na podstawie odpowiedzi przepytanych uczniów wnioskował, że prawie we wszystkich szkołach dzieci uczą się na pamięć. Rzadko potrafią odpowiedzieć na pytanie swoimi słowami¹⁰⁹. Zauważyć należy, że uczenie się na pamięć nie należy do specyfiki szkół guberni mohylewskiej i witebskiej. To był zwyczaj rozpowszechniony prawie we wszystkich szkołach WOS. Bohusz, odnotowawszy powszechność uczenia się rzeczy na pamięć, przez pytania i odpowiedzi, spostrzegł, że jeżeli tak dalej będzie, to „z czasem nie ludzi, ale papugi w szkołach mieć będziemy”¹¹⁰.

Raport Golańskiego do UWil. z odbytej w 1803 roku wizytacji gimnazjum wileńskiego badaczom jak dotąd nie jest znany. Powołanie się na taki tekst w raporcie UWil. o stanie szkolnictwa WOS w 1803 roku do kuratora nie pozostawia wątpliwości, że Golański go napisał i złożył. Kiedy konkretnie ze swego obowiązku się wywiązał, nie wiadomo. Działające przy UWil. gimnazjum było szkołą sześcioklasową – cztery wyższe oraz dwie niższe. Wizytator wysoko ocenił pracujących tam nauczycieli, chwalać ich pracowitość, pilność i staranie się o postępy uczniów. O dobrym poziomie szkoły świadczy między innymi znaczny wzrost liczby uczniów w 1803 roku – od 190 w pierwszym półroczu roku do 277 na początku roku szkolnego we wrześniu¹¹¹. W raporcie UWil. do kuratora gimnazjum wileńskie zostało ocenione jako wzór dla innych szkół WOS.

Podsumowanie

Na podstawie analizy raportów wizytatorów z 1803 roku do UWil. można sądzić, że choć wszyscy kierowali się artykułami tej samej *Instrukcji ogólnej*, ich raporty cechuje stosunkowo duża różnorodność. Wolno wnioskować, że spowodowane to było nie tylko różnorodnością sieci szkół na przez nich wizytowanych terytoriach, lecz zależało również od doświadczenia oraz cech osobistych każdego z wizytatorów. W przypadku Czackiego dochodziła tu również kwestia ambicji, by urząd wizytatora traktować jako środek

¹⁰⁷ Raport UWil. z dn. 10 stycznia 1804 r. do Czartoryskiego, w: *VUB RS*, F2-KC232, k. 67.

¹⁰⁸ Raport Sewergina..., op. cit., k. 3.

¹⁰⁹ Raport Sewergina..., op. cit., k. 5.

¹¹⁰ Raport Bohusza z wizytacji generalnej szkół WOS w 1803 r. do UW, *VUB RS*, F13-184, k. 203.

¹¹¹ Raport UWil. z dn. 10 stycznia 1804 r. do..., op. cit., k. 15–15v.

do realizacji swojej wizji rozwoju szkolnictwa, której uzgadniać z UWil. nie widział potrzeby. Działał jednak, jak zresztą i inni wizytatorzy z 1803 roku, zgodnie z zasadą kontynuacji tradycji KEN. Z czterech wizytatorów tego roku tylko jeden (Golański) był w czasie wysunięcia jego kandydatury czynnym członkiem grona akademickiego UWil. Trzej (Czacki, Bohusz, Sewergin) byli spoza UWil. Wyznaczenie ich na urząd wizytatora spowodowało nadanie im tytułu członka honorowego jeszcze przed wysłaniem ich kandydatur do zatwierdzenia ministrowi. Według *Ustaw* z dnia 18 kwietnia 1803 roku na urząd wizytatora mogli być mianowani nie tylko członkowie czynni grona akademickiego czy emeryci, ale i członkowie honorowi. Dzieje wizytacji generalnej szkół WOS w 1803 roku nie potwierdzają funkcjonującej w historiografii przedmiotu od lat siedemdziesiątych XX wieku wysuniętego przez Beauvois ustalenia, że desygnowanie na urząd wizytatora osób spoza UWil. było niezgodne z ustawodawstwem. Opierając się na danych z tego roku, wolno wnioskować, że urząd wizytatora osobom spoza UWil. wytypowanym na wykonanie tej czynności, służył jako sposób na przyłączenie się do grona akademickiego przez tytuł członka honorowego. Czy to miało miejsce przez cały okres UWil., pytanie na razie pozostaje otwarte.

Bibliografia

Źródła

- Akt nr 20. 701 z dn. 4 kwietnia 1803 r. o potwierdzenie imperatorskiego uniwersytetu wileńskiego* [„Акт утверждения для Императорского Университета в Вильне”], w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*, t. 27, Санкт Петербург 1830, t. 27, s. 526–530; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
- Manifest nr 20.406 Aleksandra I z dn. 8 września 1802 r. w sprawie założenia ministerstw* [„Об учреждении министерств”], w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*, t. 27, Санкт Петербург 1830.
- Pismo ministra oświaty z dn. 30 stycznia 1803 r.*, w: *Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения*, t. 2.
- Raport wizytacji generalnej Bohusza z 1803 r. do UW*, w: *VUB RS*, F13-184.
- Ukaz nr 20.765 z dn. 18 maja 1803 r. [Устав или общия постановления Императорского Виленского Университета и училищ его округа]*, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*, t. 27, Санкт Петербург 1830, t. 27, s. 610–620; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
- Ukaz nr 20.597 z dn. 24 stycznia 1803 r. w sprawie uporządkowania struktury i rządów szkolnictwa oraz rozpowszechnienia wiedzy* [„Об устройстве училищ”], w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*, t. 27, Санкт Петербург 1830.
- Ukaz nr 20.598 z dn. 24 stycznia 1803 r. w sprawie rozdziału terytorium Rosji na sześć okręgów szkolnych i naznaczeniu A.J. Czartoryskiego kuratorem WOS* [„Об учреждении учебных округов с назначением для каждого особых губернии”], w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*, t. 27, Санкт Петербург 1830.

- Ukaz nr 20.765 z dn. 18 maja 1803 r. [„Устав или общия постановления Императорскаго Виленскаго Университета и училищ его округа“]*, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*, t. 27, Санкт Петербург 1830, zbiór 1, t. 27.
- Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane/ Tautinės Edukacijos Komisijos nuostatai skirti akademiniam luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose/ The Statutes of the Commission of National Education as Prescribed for the Academic Estate and for the Schools in the Lands of the Commonwealth Roku 1783*, Warszawa 2015.
- Сборник материалов для истории просвещения в России извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, т. 1–4, Санкт Петербург 1893–1902.
- Сборник материалов для истории просвещения в России извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, т. 2, к. 206–215.

Opracowania

- Ambros M., *Zarys statystyczny szkół wydziału wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie”, t. 14, z. 1, Wilno 1939.
- Ausz M., Puchowski K., *Golański Filip Nereusz*, w: A. Meissner, A. Wałęga, *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, Warszawa 2018.
- Baliński M., *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862.
- Bartnicka K., Szybiak I., Wstęp, w: *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Beauvois D., *Adam Jerzy Czartoryski jako kurator wileńskiego okręgu naukowego*, „Przegląd Historyczny”, t. 65/1.
- Beauvois D., *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1–2, Lublin 1991.
- Beauvois D., *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010.
- Bieliński J., *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków 1899–1900.
- Bohusz F.K. *Dzienniki podróży*, wstęp i oprac. F. Wolański, Kraków–Wrocław 2014.
- Bohusz F.K., *O początkach narodu i języka litewskiego: rozprawa przez Xawiera Bohusza [...] napisana, a na publicznym posiedzeniu Towarzystwa Warszawskiego r. 1806 dn.12 grudnia czytana*, Warszawa 1808.
- Chmaj L., *Franciszek Ksawery Michał Bohusz. Jego życie i działalność wychowawcza (1746–1820)*, Wilno 1941, czystopis tekstu wraz z przypisami i załącznikami, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Materiały Ludwika Chmaja, sygn. III-76, j. 14.
- Czacki T., *O postępie Edukacji w Prowincjach niegdyś polskich a teraz wcielonych do Rosyi*, „Dziennik Wileński” 1805, t. 1.
- Czacki T., *O stanie jeneralnym oświecenia gubernii wołyńskiej i o środkach urządzenia i upowszechnienia nauk uczynione doniesienie przez tajnego konsyliarza i wizytatora Tadeusza Czackiego*, w: *X. Hugon Kołłątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, z rękopisu wydał F. Kojśiewicz, t. 2, Kraków 1844.
- Danowska E., *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006.
- Dybiec J., *Tradycje Komisji Edukacji Narodowej na ziemiach Litewsko-Ruskich w początkach XIX wieku*, w: *Na przelomie wieków. Studia z dziejów Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. L. Grzebień, Kraków 2004.

- Kamińska J., *Szkoły w Wydziale Litewskim*, Warszawa 2018.
- Lukšienė M., *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroji-XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius 1985.
- Lukšienė M., *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas 1970.
- Łukaszewicz J., *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. 2, Poznań 1850
- Łukaszewicz J., *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. 4, Poznań 1851.
- Mrozowska K., *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DLIV. Prace Historyczne”, z. 64, s. 63–100.
- Pawlikowska-Butterwick W., *Wileńska kapituła katedralna w zapisie źródłowym. Część pierwsza: Ksawery Franciszek Michał Bohusz, Mamert Herburt z Fulsztyna, Jan Kurczewski – registratorzy protokołów z posiedzeń kapituły*, „Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica”, t. 12.
- Pohoska H., *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957.
- Prašmantaitė A., *Iš Meilės Lukšienės rankraštiniio palikimo: Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ tekstų publikavimo istorijos vingiai*, „Lituanistica” 2020, t. 66, nr 2(120), s. 67–82.
- Szmyt A., *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn 2009.
- Truchim S., *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Łódź 1960.
- Wójcik B., *Uwagi na marginesie rękopisu Ludwika Chmaja pt. „Franciszek Ksawery Michał Bohusz. Jego życie i działalność wychowawcza (1746–1820)”*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2017, 3/1, s. 45–6.
- Żytkowicz L., *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938.
- Василий С., *Записки путешествія по западным провинціям Россійскаго Государства*, ч. 1, Санкт Петербург 1803.

Olga Mastianica-Stankiewicz

Instytut Historii Litwy

ORCID: 0000-0003-3094-3539

BHW 45/2021

ISSN 1233-2224

DOI: 10.14746/bhw.2021.45.2

Edukacja kobiet w kontekście imperialnej polityki narodowej (na przykładzie ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1830–1860)

Abstract. Women's Education in the Context of Imperial National Policies (the Lands of the Former Grand Duchy of Lithuania in 1830–1860)

The article traces the process of elaboration of education policies in women's education in the Northwest of the Russian Empire by different agents of the imperial state on the central and local levels in the 1830s–1860s. The principal goal is not the history of education in a gendered perspective but rather the history of female social roles and national differences in this troubling imperial borderland. The ethnic and confessional markers of difference in the analysis aimed at producing a complex and dynamic picture of conjuncture of social, national, and gender discourses as well as idiosyncratic local considerations in contradictory efforts of imperial social engineering are complicated by the gender marker.

Keywords: Women's education, Imperial Politics

Celem tego artykułu jest wyjaśnienie, jak imperialna władza centralna i lokalna przedstawiała rolę społeczną kobiet w latach 30. i 60. XIX wieku na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, którego ludność składała się z różnych grup etnicznych i wyznaniowych. Ramy chronologiczne badań obejmują okres między powstaniem lat 1830–1831 i 1863–1864 i kilka następujących lat, kiedy rząd cesarski szczególnie pilnie opracowywał strategię polityki narodowej w regionie.

Należy podkreślić, że już pod koniec XVIII wieku edukacja kobiet na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego stopniowo przyjmowała formy instytucjonalne, choć w większości przypadków jeszcze pozostawała w domu. Regulując tę sferę, władza cesarska otrzymała dodatkową możliwość infiltracji życia prywatnego swoich poddanych. To właśnie w polityce imperium w zakresie edukacji kobiet można wyraźnie dostrzec zasady identyfikacji społecznej roli kobiet w określonej grupie etniczno-wy-

znaniowej, co z kolei pozwala na wyciąganie nowych wniosków dotyczących planowania i konceptualności polityki narodowej na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Niestety, ten temat na terytorium Północno-Zachodniego Kraju¹, w porównaniu do terenów dawnego Księstwa Warszawskiego², nie znalazł odzwierciedlenia w literaturze naukowej ani poświęconej historii edukacji kobiet, ani imperialnej polityce narodowej. Tylko w niektórych pracach zauważono, że władze cesarskie zastanawiały się także nad kwestią edukacji kobiet. Na przykład, Leszek Zasztowt, który poświęcił obszerną pracę szkolnictwu na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej, zauważył, że skutkiem polityki władz imperialnych było likwidowanie szkół żeńskich przy zgromadzeniach zakonnych, które w pierwszej połowie XIX wieku zwracały najwięcej uwagi na edukację kobiet³. Stefania Walasek, która pisała o polskiej oświacie w guberni wileńskiej po powstaniu 1863–1864 roku, zauważyła, że władza lokalna jeszcze w czasie powstania zwróciła uwagę na skład wyznaniowy wychowawczyń w wileńskim gimnazjum żeńskim, a zgodnie z zarządzeniem z 8 lipca 1868 roku, żeńskie szkoły mogły być zakładane tylko przez prawosławnych i luteran⁴. Jednak najwięcej uwagi Walasek poświęciła na tajne nauczanie żeńskie w Wileńskim Okręgu Naukowym, które było skutkiem polityki władz imperialnych wobec szkolnictwa kobiecego. Niestety, rosyjski historyk Michaił Dolbilow zauważył, że w symbolicznym odczytaniu powstania 1863–1864 roku, które zaproponował generał-gubernator wileński Michaił Murawjow, kobieta-Polka zajmowała ważne miejsce. To ona została wyznaczona do roli „naczynia”, w którym przechowywano substancję nienawiści do Rosji, była dyrygentką katolicyzmu w jego najbardziej bojowej, ekspansjonistycznej formie⁵. Takie odczytanie roli Polki zmusiło generała-gubernatora do wydania kilku okólników i zarządzeń o charakterze symbolicznym, skierowanych przeciwko kobietom „polskiego pochodzenia” jako potencjalnym współuczestniczkom powstania.

¹ Terytorium Północno-Zachodniego Kraju obejmowało Gubernię Wileńską, Grodzieńską, Kowieńską, Mińską, Mohylewską i Witebską, Kijowską, Wołyńską i Podolską.

² Oświatowa polityka władz wobec edukacji kobiet na terenie Królestwa Polskiego jest opisana w ogólnych pracach: L. Szymański, *Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1983; A. Winiarz, *Kształcenie i wychowanie dziewcząt w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1905)*, w: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, t. 2, cz. 2, Warszawa 1992; K. Poznański, *Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861. Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei*, Warszawa 2004.

³ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1997, s. 228–234.

⁴ S. Walasek, *Polska oświata w guberni wileńskiej w latach 1864–1915*, Kraków 2002, s. 46, 66.

⁵ М.Д. Долбиллов, *Конструирование образов мятежа: политика М.Н. Муравьева в Литовско-Белорусском крае в 1863–1865 гг. Как объект историко-антропологического анализа*, w: *Actio Nova 2000*, Москва 2000, с. 358–367.

„Zmieńmy uprzedzenia polskich szlachcianek...”

Polityka edukacyjna była głównym elementem polityki narodowej władz cesarskich na terytorium Kraju Północno-Zachodniego. Pierwsze innowacje w szkolnictwie zaczęto wprowadzać już pod koniec lat 20. XIX wieku, ale dopiero po powstaniu 1830–1831 administracje centralne i lokalne zaczęły opracowywać jaśniejsze strategie w tej dziedzinie. W okresie między powstaniem za głównego „wroga” na drodze ostatecznego „zbliżenia” zachodnich guberni z Imperium Rosyjskim urzędnicy uważali Polaków, których utożsamiano z przedstawicielami szlachty wyznania rzymskokatolickiego.

Należy zauważyć, że na terytorium Kraju Północno-Zachodniego, a właściwie na terenie Wileńskiego Okręgu Naukowego, który obejmował Gubernie: Wileńską, Grodzieńską, Mińską, Witebską i Mohylewską, system edukacji kobiet nie wyróżniał się na tle sytuacji ogólnej i nie podlegał oddzielnemu wydziałowi (na przykład departamentowi cesarskiej Marii Fiodorowny, podobnie jak w innych okręgach naukowych). Żeńska edukacja skupiała się albo w ogólnokształcących szkołach podstawowych, albo w prywatnych żeńskich pensjach, nad którymi, zgodnie z „Ustawą instytucji edukacyjnych podległych uniwersytetom” (1804), dozór otrzymał najpierw Uniwersytet Wileński, a po jego zamknięciu, kierownictwo Wileńskiego Okręgu Naukowego. Jedynym wyjątkiem były szkoły przy klasztorach żeńskich rzymskokatolickich, które znajdowały się pod kontrolą miejscowych biskupów.

Po powstaniu 1830–1831 roku głównym generatorem polityki edukacyjnej na terytorium Kraju Północno-Zachodniego byli miejscowi urzędnicy, a dokładniej departamenty generała-gubernatora i powiernik okręgu naukowego. W 1833 roku generał-gubernator kijowski Wasilij Lewaszow (1783–1848) zwrócił się do cesarza Mikołaja I o pozwolenie na natychmiastowe otwarcie instytutu dla dziewcząt w Kijowie dla trzech guberni Kraju Południowo-Zachodniego – Kijowskiej, Wołyńskiej i Podolskiej. Generał-gubernator uznał za konieczne nie tylko wychowanie młodych mężczyzn, ale również kobiet, które „panują nad sercami i umysłami mężów i dzieci, dlatego trzeba bardzo wielką uwagę zwracać na moralną i psychiczną edukację przyszłych matek rodzin”⁶. Podobną opinię o potrzebie koncentracji edukacji kobiet w rękach rządu w guberniach południowo-zachodnich zdecydowanie wyraził powiernik kijowskiego okręgu naukowego Egor von Bradke (1796–1862). Donosząc o rewizji instytucji edukacyjnych w tych guberniach, podkreślił, że „kobiety na Ziemiach Zachodnich żyją fanatyzmem i mają nad umysłami młodych ludzi wielką władzę”⁷. Za namową generała-gubernatora i przy wsparciu powiernika okręgu 14 listopada 1833 roku wydano najwyższy rozkaz znalezienia sposobów organizacji i utrzymania rządowego instytutu dla dziewcząt w Kijowie. W roku 1834 zatwierdzono jego statut, a w 1838 nastąpiło otwarcie Kijowskiego Instytutu Kobiecego, którego cele zostały jasno określone w memoriale nowego generała-gubernatora kijowskiego Dmitryja

⁶ Д. Днепров, Р. Усачева, *Среднее женское образование в России*, Москва 2009, с. 66.

⁷ Ibidem.

Bibikowa (1792–1870) od 28 marca 1839 roku. Bibikow miał nadzieję, że dzięki procesowi edukacyjno-wychowawczemu w instytucie „młode Polki przenikną do społeczeństwa rosyjskiego i stworzą praktyczną alternatywę temu, co szkodliwe w edukacji kobiet w prywatnych pensjach i szkołach przy klasztorach rzymskokatolickich”⁸.

Inicjatywy generałów-gubernatorów kijowskich dotyczące wykorzystania edukacji kobiet w sferze polityki narodowej znalazły „żywą odpowiedź”, a raczej zbiegły się z doktryną „wychowania opiekuńczego”. Doktryna ta ostatecznie ukształtowała się w spójnej ideologii pod piórem hrabiego Sergieja Uwarowa (1786–1855), który w 1833 roku objął stanowisko ministra edukacji publicznej. Doktryna „wychowania opiekuńczego” sformułowana przez Uwarowa przewidywała określony program działań, wśród których, obok centralizacji zarządzania szkołą, ścisłego rozróżnienia klasowego na różne typy edukacji i typy szkół, zaakcentowano podporządkowanie prywatnych placówek oświatowych ścisłemu nadzorowi rządowemu i bezpośrednią interwencję państwa w edukację domową. Inaczej mówiąc, w latach 30. XIX wieku sformułowano nowy, narodowy aspekt polityki rządu w dziedzinie edukacji kobiet, dla którego realizacji cesarz Mikołaj I w 1834 roku polecił Uwarowowi wypracowanie działań na rzecz edukacji kobiet w zachodnich guberniach zgodnie z zadaniami rządu. W 1835 roku Nikołaj Protasow (1798–1855)⁹, któremu miało zostać powierzone wolne wówczas stanowisko powiernika Wileńskiego Okręgu Naukowego, stwierdził, że „duch wrogi rządowi i Rosjanom jest również powszechny w szkołach dla kobiet”¹⁰. To jeszcze bardziej przekonało Uwarowa do potrzeby interwencji w sprawie edukacji kobiet, po czym Minister Edukacji Publicznej zdecydował się skonsultować z lokalnymi urzędnikami. Jednak władze samorządowe Białoruskiego (Wileńskiego) Okręgu Naukowego¹¹ nie były w swoich ocenach tak jednomyślne jak miejscowi urzędnicy Kijowskiego Okręgu Naukowego, choć w ten sam sposób rozumieli społeczną rolę kobiet w polityce narodowej¹².

Wileński generał-gubernator Nikołaj Dołgorukow (1792–1847) i powiernik Białoruskiego (Wileńskiego) Okręgu Naukowego Ewarest Gruber (?), prezentując projekty prze-

⁸ A. Nowak, *Generała Bibikowa walka z „nierozsądną narodowością polską”*, w: A. Nowak, *Polacy, Rosjanie i biesy. Studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku*, Kraków 1998, s. 36.

⁹ Jednak 24 lutego 1836 roku N. Protasow został wyznaczony na naczelnego prokuratora Świętego Synodu, został członkiem Komisji Szkół Teologicznych.

¹⁰ 2 ноября 1835 г. Об осмотре графом Протасовым учебных заведений Белорусского учебного округа, w: *Дополнение к сборнику постановлений по Министерству народного просвещения. 1803–1864*, Санкт-Петербург 1867, с. 482.

¹¹ W 1832 roku w miejsce Wileńskiego Okręgu Naukowego utworzono Białoruski Okręg Naukowy, składający się z Guberni Wileńskiej, Grodzieńskiej, Kowieńskiej, Mińskiej, Witebskiej i Mohylewskiej. W 1850 roku Białoruski Okręg Naukowy znów zastąpił Wileński Okręg Naukowy.

¹² Szerszej na ten temat także pisano w artykule: О. Мастяница, *Женщина между сословной и этнической идентичностью (на примере женского образования в Северо-западном крае в 1830–1860-е годы)*, „Ab Imperio”, 2012, nr 3, с. 49–77.

mian w dziedzinie edukacji kobiet, mieli na myśli tylko szlachcianki, których miejsce w rodzinie upatrywali jako matek, żon i gospodyń domowych¹³. Według Dołgorukowa,

wychowanie dziewcząt z wyższych stanów jest bardzo ważne. Będąc matkami, one wychowują pokolenia w duchu polskiego patriotyzmu, pod imieniem miłości do ojczyzny, rozpalają w dzieciach nienawiść do rządu i rewolucyjne marzenia¹⁴.

W podobny sposób wyraził się Gruber:

szlachetne dziewczęta są przyszłymi matkami, których wychowawczy wpływ jest szczególnie duży w rodzinach, a w niektórych z nich przewyższa nawet wpływ ojca. Często to przez matki wychodzą na światło dzienne pokolenia pełne fałszywych pojęć i nienawiści do Rosji¹⁵.

Nic dziwnego, że obaj urzędnicy doszli do wspólnego wniosku:

dopóki nie zmieni się wychowanie szlachcianek, dopóki język rosyjski i uczucia rosyjskie nie przenikną do rodzin z wyższych sfer, do tego czasu Kraj Południowo-Zachodni nie stanie się całkowicie rosyjskim¹⁶.

Logika osiągnięcia tego celu, zaproponowana przez generała-gubernatora Dołgorukowa, była dość jasna i prosta. Główne ośrodki „ducha polskiego” – szkoły przy żeńskich klasztorach rzymskokatolickich i prywatne żeńskie pensje – powinny zostać wyłączone z oficjalnego systemu edukacji, a wychowanie dziewcząt z wyższych klas trzeba powierzyć departamentowi cesarzowej Marii Fiodorowny. W Wilnie, Kownie, Grodnie i Mińsku należało stworzyć instytuty szlacheckich pań na wzór działających w Sankt Petersburgu i Moskwie¹⁷, z odpowiednim programem szkoleniowym i kadrami pedagogicznymi, „rosyjską w uczuciach i duchu”¹⁸. Według Dołgorukowa, tylko w takich warunkach nie mogło być wątpliwości co do „prawidłowego wychowania przyszłych matek”¹⁹.

Powiernik okręgu szkolnego Gruber, w przeciwieństwie do Dołgorukowa, miał dokładniejszą wiedzę na temat lokalnego środowiska społeczno-kulturowego. Gruber proponował bardziej elastyczną strategię przekształcania edukacji kobiet, nazywając ją

---

¹³ PAH f 378 BS 1836, nr 1466, Rozważanie N. Dołgorukowa na temat transformacji edukacji kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego, 27 sierpnia 1836 roku.

¹⁴ Ibidem, s. 24.

¹⁵ PAH f 378 BS 1836, nr 1466, Rozważanie E. Grubera na temat transformacji edukacji kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego, 27 sierpnia 1836 roku.

¹⁶ Ibidem, s. 52.

¹⁷ Szerzej na temat Aleksandryjskiego Instytutu Wychowania Kobiet patrz: E. Jaszczyszyn, J. Dąbrowska, *Instytut rządowy wychowania płci żeńskiej z perspektywy XXI wieku*, w: *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę Niepodległości 1815–1918*, pod red. H. Markiewiczowej, I. Czarnieckiej, Warszawa 2016, s. 190–198.

¹⁸ Językiem wykładowym miał stać się język rosyjski, kadra nauczycielska miała być powoływana spośród osób wyznania prawosławnego.

¹⁹ PAH f 378 BS 1836, nr 1466, Rozważanie N. Dołgorukowa..., s. 24.

strategią „ukrytej karty”²⁰. Gruber dość wyraźnie dostrzegł różnicę w potrzebach edukacji mężczyzn i kobiet, nawet jeśli chodziło o tę samą warstwę społeczną:

jeśli rodziny bogate i najbogatsze nie mogą obejść się bez edukacji mężczyzn i dlatego wypuszczają chłopców do publicznych placówek oświatowych, to takiej potrzeby oni nie mają w wychowywaniu córek²¹.

Zauważył też, że szlachcianki wychowywane są głównie w rodzinie i stopniowo tylko niewielka ich część edukuje się w szkołkach przy klasztorach i prywatnych pensjach i w taki sposób „wrywa się spod opieki matki”. Dlatego w opinii Grubera rząd oświatowy powinien przede wszystkim przyczynić się do rozwoju systemu edukacji kobiet:

Naszym głównym celem jest obecnie wyprowadzanie dziewcząt z rodziny. Tylko z zewnątrz możemy opanować umysły dziewcząt. Ale musimy to robić zbyt ostrożnie²².

Radykalne działania władz, zdaniem Grubera, mogą przynieść dokładnie odwrotny skutek – skoncentrować edukację kobiet w domu i wtedy nie będzie możliwości na nią wpłynąć. W związku z tym Gruber był sceptyczny co do projektu Dołgorukowa i zaproponował, aby nie zmieniać istniejącego systemu edukacji kobiet. W przypadku tworzenia instytutów dla szlachetnych panien powiernik proponował pozostawienie języka polskiego jako przedmiotu i języka wykładowego oraz uwzględnienie osób wyznania rzymskokatolickiego w doborze kadry nauczycielskiej. W instytutach, a także w szkołach przy klasztorach i prywatnych pensjach proponował uczyć tylko języka rosyjskiego i w języku rosyjskim literatury i historii. Zdaniem Grubera, dopiero wtedy, gdy liczba osób kształcących się w kobiecych placówkach oświatowych znacznie wzrośnie, należy podjąć bardziej radykalne działania, zbliżające edukację kobiet do standardów męskich szkół średnich²³.

Należy zauważyć, że Minister Edukacji Uwarow wziął pod uwagę oba projekty, starając się pobudzić dwa równoległe procesy: położyć podwaliny pod państwową edukację kobiet i jednocześnie promować rozwój prywatnej inicjatywy w tej dziedzinie. Dlatego układając projekt Wileńskiego Instytutu Szlachetnych Dziewic, Uwarow wymagał, aby tylko jego kierowniczką wyznawała wiarę prawosławną. Jednak główna pomocnica i jedna z klasowych dam musiały pochodzić z zachodnich guberni i być wyznania rzymskokatolickiego, żeby w taki sposób odrzucić jakikolwiek powód do nieufności wobec instytutu²⁴. Jednak cesarz Mikołaj I ocenił tę sytuację inaczej. Jego uchwała na projekcie Instytutu brzmiała:

²⁰ PAH f 378 BS 1836, nr 1466, Rozważanie E. Grubera..., s. 52.

²¹ Ibidem, s. 53.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Д. Днепров, Р. Усачева, *Среднее женское образование в России*, с. 66.

Bardziej mi odpowiada umieszczenie tej instytucji w Białymstoku, gdzie mogę oddać na to pałac. Kierowniczką Instytutu, jak i wszystkie nauczycielki muszą być Rosjankami, inaczej cel nie zostanie osiągnięty²⁵.

Uwarow wysłuchał także opinii byłego powiernika Białoruskiego (Wileńskiego) Okręgu Oświatowego Grigorja Kartaszewskiego (1777–1844), który uważał, że zamknięcie szkół przy klasztorach żeńskich może stać się źródłem niezadowolenia miejscowej społeczności:

w tak krótkim czasie po zniesieniu wielu szkół przy męskich klasztorach rzymskokatolickich zamknięcie szkół przy klasztorach żeńskich doprowadziłoby do wielkiego szmeru w Wilnie i nie tylko²⁶.

W rezultacie szkoły przy żeńskich klasztorach przeszły pod jurysdykcję okręgu naukowego, którego administracja miała wypracować nowe zasady procesu wychowawczego²⁷.

Polityka Uwarowa była również ambiwalentna w stosunku do prywatnych żeńskich pensji. Przypomnijmy, że wkrótce po powołaniu na stanowisko ministra edukacji Uwarow przedstawił Mikołajowi I raport, w którym nakreślił cztery główne kierunki zaostrzenia polityki wobec szkół prywatnych: 1) uznać szczególną potrzebę powstrzymania otwarcia prywatnych pensji w stolicach; 2) w innych miastach zezwalać na ich otwarcie tylko wtedy, gdy nie ma innej możliwości kształcenia młodzieży w państwowych placówkach oświatowych; 3) zezwolić na tworzenie prywatnych pensji i szkół tylko dla obywateli Rosji; 4) ustanowić specjalny ścisły nadzór nad tymi szkołami. Cesarz napisał na tym raporcie: „Całkowicie się zgadzam i myślałem o tym od dawna”²⁸. Zakaz otwierania prywatnych placówek edukacyjnych istniał przez prawie ćwierć wieku i został zniesiony przez Aleksandra II dopiero 17 stycznia 1857 roku. Jednak na terytorium Kraju Północno-Zachodniego Uwarow nie spieszył się z zakończeniem działalności prywatnych pensji dla dziewcząt. Najwyraźniej zgodził się z opinią Grubera, że jednym z głównych zadań władz jest wspieranie rozwoju systemu edukacji kobiet w celu usunięcia „go spod opieki matek”. Dlatego osoby wyznające wiarę rzymskokatolicką mogły niemal dowolnie zakładać nowe placówki oświatowe (sprawdzano jedynie ich udział w powstaniu 1830–1831 roku), a tworzenie „wzorcowych pensji”²⁹ z alokacją przydatków ze skarbu państwa było robione

²⁵ Ibidem.

²⁶ PAH f 1135 op. 4, nr 153, Rozważanie G. Kartaszewskiego na temat transformacji edukacji kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego, 24 lutego 1835 roku.

²⁷ 16 июня 1835 г. О подчинении девичьих пансионов, содержащихся женскими католическими монастырями, надзору светского училищного начальства, w: *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. 2: Царствование императора Николая II. 1825–1855. Отд. первое: 1825–1839*, Санкт-Петербург, 1869, с. 730.

²⁸ Д. Днепров, Р. Усачева, *Среднее женское образование в России*, с. 66.

²⁹ W 1837 roku na rozkaz cesarza rozpoczęto tworzenie „wzorowych pensji” w Wilnie, Witebsku, Mińsku, Grodnie, Białymstoku, Kijowie, Winnicy, Żytomierzu, Równie i Kamieńcu Podolskim. Każdej z pensji przyznano ulgę skarbową w wysokości 1,5 tys. rubli rocznie.

na podstawie prywatnych pensji i szkół dla dziewcząt. Ponadto Uwarow nie ingerował w działania Grubera, który wybierając kandydatów do roli kierowników „wzorcowych pensji”, nie zwracał uwagi na ich wyznanie religijne³⁰. „Wzorcowe pensje” cieszyły się szczególną popularnością wśród lokalnej społeczności³¹. Sprzyjał temu fakt, że zarówno we „wzorcowych pensjach”, jak i prywatnych językiem i przedmiotem nauczania pozostawał język polski (nie ograniczano liczby lekcji polskiego). Podobnie jak w prywatnych pensjonatach, w języku rosyjskim nauczano tylko języka rosyjskiego, historii i geografii³². Kierownictwo okręgu oświatowego nie ingerowało w skład nauczycielek zarówno wzorcowych, jak i prywatnych żeńskich pensji.

Tak więc polityka edukacyjna Uwarowa w odniesieniu do edukacji kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego charakteryzowała się sprzecznościami. Z jednej strony, położyła podwaliny pod państwowy system edukacji kobiet z odpowiednimi programami edukacyjno-szkoleniowymi, z drugiej zaś prywatna edukacja kobiet nie uległa radykalnym zmianom. Dlatego raczej trudno mówić o wynikach polityki rządu. Sami urzędnicy już w latach 40. XIX wieku zauważyli jego „wady”, ale nie spieszyli z poprawkami. Na przykład, gdy w listopadzie 1842 roku polecono lokalnym urzędnikom znalezienie zastępstwa dla zamkniętych szkół przy klasztorach żeńskich w Guberniach: Grodzieńskiej, Mińskiej i Wileńskiej, Uwarow, podobnie jak Gruber, i nowy generał-gubernator Fiodor Mirkowicz (1789–1866) przyznali, że narzucenie „rosyjskiej” edukacji kobiet na Ziemiach Zachodnich nie daje oczekiwanych rezultatów. Zdaniem Mirkowicza, choć w „wzorcowych pensjach dziewczęta uczyły się języka rosyjskiego, ale ich uczucia nie były rosyjskie”, dlatego należało stworzyć instytuty szlacheckich panien, w których nauczanie odbywałoby się w języku rosyjskim, nauczycielami byłyby osoby „prawdziwie rosyjskie – czyli wyznania prawosławnego”³³. W ten sposób Mirkowicz miał nadzieję odwrócić bieg wydarzeń, gdy

młodzi mężczyźni poczuli wagę edukacji, ucząc się rosyjskiego. Ale wszystkie te dobre początki rozprzestrzeniania się rosyjskiego początku ulegają zniszczeniu, kiedy oni wracają do domu i dołączają do rodziny, w której kobiety nie tylko nie znają, ale wręcz gardzą językiem rosyjskim³⁴.

³⁰ W Wilnie „wzorcową pensją” kierowali Piotr i Konstancja Rabcewiczowie, wyznający wiarę katolicką (por. PAH f 1135 op. 4, nr 146), w Mińsku – katoliczka Dominica Montegrandi, w Grodnie – także katoliczka Lucia Blyszakowa (por. PAH f 567 op. 2, nr 3567). W Mohylewie właścicielką „wzorcowej pensji” została zatwierdzona katoliczka Emilia Łapicka, a w Witebsku – Julia Janowska (por. NAH f. 3157 op. 2, nr 290).

³¹ Trzeba zauważyć, że w latach 1850–1862 liczba prywatnych pensji wzrosła dwa razy, a liczba uczennic trzykrotnie. Szerzej na ten temat: O. Mastianica, *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius 2012, p. 117.

³² *Положение об образцовых пансионах для образования благородных девиц*, w: *Журнал Министерства народного просвещения*, Ч. 25, Санкт-Петербург 1837, с. 54.

³³ PAH f 567 op. 2, nr 5050, Pismo F. Mirkowicza do ministra edukacji, 1 lipca 1843 roku.

³⁴ *Ibidem*, s. 9.

Gruber przyznał też, że „wzorcowe pensje” nie do końca spełniały założony cel – „wychowanie dziewcząt zgodnie z odczuciami Rosjan”³⁵. Mimo to Gruber nalegał na własną strategię, uważając radykalne środki zaproponowane przez Mirkowicza za przedwczesne. Ponadto powiernik zaznaczył, że w szkołach przy klasztorach proporcja szlachcianek i mieszczanek stopniowo zmienia się na korzyść tych drugich i wezwał władze do zwrócenia uwagi na edukację dziewcząt z niższych warstw. Zamiast szkół przy klasztorach zaproponował utworzenie „wzorcowych pensji” dla dziewcząt z klasy średniej i szkół dla biednych dziewcząt³⁶. W 1843 roku w Wilnie otwarto wzorcową szkołę z internatem dla dziewcząt z klasy średniej, a w innych prowincjonalnych miejscowościach powstały szkoły wstępnej edukacji dla ubogich dziewcząt. Podobnie jak w poprzednim okresie, podstawowe zasady kształcenia i nauczania w tych placówkach oświatowych nie uległy zmianie, z wyjątkiem niewielkiego zmniejszenia liczby lekcji języka polskiego. Jednak dziewczęta nadal uczyły się języka polskiego znacznie więcej niż chłopcy w odpowiednich męskich placówkach edukacyjnych.

W latach 1840–1850 kwestię edukacji kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego poruszano tylko w skrajnych przypadkach. Na przykład, taką potrzebę spowodował incydent z roku 1847 w wileńskiej „wzorcowej pensji” dla dziewcząt klasy średniej. Uczennica tej pensji Aniela Bokszańska w swoim dzienniku tak reagowała na wydarzenia powstania w Krakowie w 1846 roku³⁷, w którym uczestniczył jej rodzony brat: „Bóże! Bóże! Po długich prześladowaniach daj nam radować się wolnością, zwyciężyć w tym powstaniu!”³⁸. Jak się okazało, Bokszańska wyraziła te uczucia nie tylko w dzienniku, ale fragmenty dziennika przekazała swoim przyjaciółkom, z którymi podzieliła się również swoją koncepcją narodowych obowiązków kobiety: „Moim obowiązkiem jest kochać swoją ojczyznę, modlić się o nią, nieustannie się doskonalić, aby zostać dobrą Litwinką”³⁹. Dziennik wpadł w ręce generała-gubernatora i pensja natychmiast została zamknięta. Zastąpiła ją państwowa wzorcową szkołą z internatem, w której po raz pierwszy wprowadzono nauczanie w języku rosyjskim, a liczba lekcji języka polskiego odpowiadała liczbie lekcji w męskich szkołach powiatowych⁴⁰. Nauczycieli wybierano spośród osób wyznania prawosławnego⁴¹. Jednak sytuacja w innych szkołach kobiecych pozostała taka sama,

³⁵ PAH f 567 op. 2, nr 5050, Pismo E. Grubera do F. Mirkowicza, 6 lipca 1843 roku.

³⁶ Ibidem, s. 36.

³⁷ Cesarstwu Austriackiemu Austro-Węgierskiemu stłumić powstanie w Krakowie pomogło Imperium Rosyjskie. Po stłumieniu powstania Kraków stracił status wolnego miasta, a miasto zostało włączone do Cesarstwa Austriackiego.

³⁸ PAH f 567 op. 2, nr 5957, Wypisy z dziennika Anieli Bokszańskiej.

³⁹ Ibidem, s. 14.

⁴⁰ *Положение о Виленском казенном образцовом пансионе для благородных девиц*, Вильна 1848, c. 10.

⁴¹ PAH f 571 op. 1, nr 191, Sprawozdanie z działalności wileńskiej państwowej wzorowej pensji dla dziewcząt za 1849 rok szkolny; PAH f 567 op. 21, nr 2, Sprawozdanie z działalności wileńskiej państwowej wzorowej pensji dla dziewcząt za 1850 rok szkolny; PAH f 571 op. 1, nr 241, Sprawozdanie z działalności

dlatego państwowa wzorcowa szkoła z internatem wyglądała jak „czarna owca”. Uczyły się w niej głównie córki prawosławnych księży i urzędników, a Ministerstwo Edukacji musiało nieustannie przeznaczać dodatkowe środki na jej utrzymanie⁴².

Kwestia odnowienia szkolnictwa państwowego dla kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego pojawiła się ponownie pod koniec lat 50. XIX wieku, kiedy w Imperium Rosyjskim narodziła się idea otwartej, ogólnodostępnej szkoły średniej żeńskiej „bliskiej gimnazjum”⁴³. Należy zauważyć, że generał-gubernator Władimir Nazimow (1802–1874), pomimo sprzeciwu powiernika wileńskiego okręgu naukowego Egora Wrangela (1803–1873)⁴⁴, od razu podchwycił ten pomysł, który z jednej strony, jego zdaniem, odpowiadał interesom miejscowej społeczności, a z drugiej mógłby być dobrze wykorzystany w interesie władz. Jednak Nazimow musiał rozczarować się w swoich planach. W latach 50. XIX wieku przedstawiciele szlachty z Guberni: Wileńskiej, Kowieńskiej, Grodzieńskiej i Mińskiej zaczęli samodzielnie zbierać fundusze na tworzenie kobiecych placówek oświatowych, których poziom nauczania byłby wyższy niż w prywatnych pensjach. Gdy taka inicjatywa wyszła od władz cesarskich, odmówiły one wsparcia żeńskich gimnazjów z własnych środków. Nagle poziom edukacji w prywatnych pensjach znów zaczął „zadowalać” szlachtę⁴⁵. W Wilnie, Kownie i Grodnie gimnazja żeńskie powstały przy wsparciu finansowym wydziału cesarzowej Marii, która podobnie jak Nazimow starała się przyciągnąć do gimnazjum jak najwięcej przedstawicieli lokalnej społeczności wyznającej wiarę rzymskokatolicką. W programach gimnazjów żeńskich było dwa razy więcej lekcji języka polskiego niż w męskich gimnazjach. Katolicy byli także nauczycielami (oprócz języka rosyjskiego, historii i geografii) i spośród nich kobiety wybierano na stanowiska guwernantek⁴⁶. Niemniej jednak liczba uczennic w żeńskich gimnazjach nie wzrosła. Sam generał-gubernator Nazimow w tajnej notatce skierowanej do departamentu cesarzowej Marii z 24 grudnia 1862 roku tak podsumował politykę władz w zakresie edukacji kobiet w okresie międzypowstaniowym:

---

wileńskiej państwowej wzorowej pensji dla dziewcząt za 1852 rok szkolny; PAH f 571 op. 1, nr 270, Sprawozdanie z działalności wileńskiej państwowej wzorowej pensji dla dziewcząt za 1856 rok szkolny.

⁴² Ibidem.

⁴³ Jeszcze w 1858 roku, wraz z zamknięciem żeńskich zakładów – instytucji szlacheckich, zaczęto organizować żeńskie szkoły dla dziewcząt. Szkoły te otrzymały 9 stycznia 1862 roku swój statut, a 10 listopada tegoż roku przekształcono je w żeńskie gimnazja – ze skróconym programem w porównaniu do szkół męskich. S. Walasek, *Polska oświata*, s. 24.

⁴⁴ Wrangel uważał, że szlachta da pierwszeństwo prywatnym żeńskim pensjom, w których procesie edukacyjnym nie było specjalnych zmian. Dlatego on nie widział szczególnej potrzeby zakładania żeńskich gimnazjów w okręgu. Pr. PAH f 567 op. 3, nr 312, Pismo E. Wrangela do ministra edukacji, 28 marca 1856 roku.

⁴⁵ PAH f 378 BS, 1858, nr 703a, Kopia dekretu wileńskiego zgromadzenia szlacheckiego, 8 lipca 1858 roku; Kopia dekretu kowieńskiego zgromadzenia szlacheckiego, 28 lipca 1858 roku; Kopia dekretu grodzieńskiego zgromadzenia szlacheckiego, 28 września 1858 roku.

⁴⁶ PAH f 378 BS, 1862, nr 639, Programy nauczania w żeńskich gimnazjach wileńskiego okręgu oświatowego w latach 1860–1862; PAH f 378 BS, 1861, nr 654, Sprawozdanie o działalności wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej państwowej żeńskiej gimnazji za 1861 rok szkolny.

tutaj, na terytoriach zachodnich, wszystkie nasze wysiłki zawiodły. Edukacja kobiet, a więc w pewnym stopniu wychowanie całych pokoleń pozostało w rękach społeczeństwa, matek, których duch i uczucia pozostawały poza naszą władzą⁴⁷.

„Wychowajmy prawdziwe Rosjanki...”

Po powstaniu 1863–1864 roku lokalne władze na terytorium Kraju Północno-Zachodniego nie musiały już przekonywać się o potrzebie radykalnych zmian w systemie edukacji kobiet. Kwestia edukacji kobiet stała się częścią polityki narodowej, której zadaniem było „wychowanie prawdziwej Rosjanki”⁴⁸.

Lokalna administracja otrzymała zielone światło dla każdej inicjatywy zmierzającej do realizacji tego zadania. W latach 60. strategia polityczna w dziedzinie edukacji kobiet nie była już determinowana lokalną specyfiką i popularnością określonych form edukacyjnych w społeczności lokalnej, ale bardziej uniwersalnymi zasadami wyodrębniania różnych grup społecznych i etniczno-wyznaniowych na terytorium Kraju Północno-Zachodniego, które teraz dotyczyły i kobiet.

Jak już wspomniano, wileński generał-gubernator Murawjow włączył Polkę do symbolicznego obrazu katoliczki i szlachcianki. W związku z tym, jak słusznie zauważył rosyjski historyk Dolbilow,

generalnie demonizacja katoliczki Polki była jednym z najbardziej emocjonalnie ubarwionych i masowych przejawów rosyjskiej polonofobii, zwłaszcza po rozbiorach Rzeczypospolitej⁴⁹.

Wizualizacja Polski poprzez obrazy „niskiej” kobiecej natury posłużyła jako nie do końca zracjonalizowane, ale pozornie skuteczne uzasadnienie przystąpienia tego kraju do imperium, odmowy przez Polaków niepodległości narodowej, a potem autonomii⁵⁰. Zgodnie z tą postawą, zdaniem Dolbilowa, wykształcona Polka rozumiana była jako źródło nastrojów, które doprowadziły do buntu⁵¹. Dlatego Murawjow uznał za ważne wypuścić okólnik zakazujący kobietom noszenia żałoby w miejscach publicznych. Zgodnie z tym dokumentem z 31 maja 1863 roku, noszenie przez kobiety „czarnych sukienek z plisami i bez, czarnych kapeluszków z białymi sułtanami”, a także „konwencjonalne rewolucyjne dodatki do ubioru” – sprzączki z połączonym herbem Polski i Litwy, połamane krzyże w wieńcu cierniowym (symbol prześladowań Kościoła rzymskokatolickiego w cesarstwie) uznano za „przestępczą manifestację”. W okólniku uznano kobietę za pełnoprawny

⁴⁷ PAH f 378 BS, 1858, nr 703a, Pismo V. Nazimowa do wydziału cesarzowej Marii 24 grudnia 1862 roku.

⁴⁸ B. Pietrow-Ennker, *Russalands "neue Menschen". Die Entwicklung der Frauenbewegung von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution*, Frankfurt-am-Main 1999, s. 157–158.

⁴⁹ M. Долбиллов, *Конструирование...*, s. 360.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

podmiot buntu, w pełni odpowiedzialny za swoje czyny: osoby naruszające zakaz „bez rozróżnienia rangi, stanu i narodowości” zostały ukarane grzywną, a w przypadku złośliwego uporu – aresztowaniem „jako współników buntu”⁵². Kolejna seria okólników Murawiova świadczy o tym, jak generał-gubernator rozumiał wpływ Polki na rodzinę i społeczeństwo i starał się przed nim uchronić jeden z jego głównych filarów na terytorium Kraju Północno-Zachodniego – urzędników wyznania prawosławnego. Rozkaz Murawiova z 20 lipca 1864 roku nakazał lokalnym władzom przeciwstawić się w każdy możliwy sposób zamiarom urzędników, którzy przybyli na Litwę lub Białoruś z centralnej Rosji, poślubić „miejscowe kobiety”, gdyż „doświadczenie pokazało, jak szkodliwa” jest taka praktyka. Oprócz korzystania z formalnego prawa do odmawiania pracownikom zgody na zawarcie małżeństwa, stopniowo zachęcano urzędników do zawierania małżeństw z kobietami wyznania prawosławnego⁵³.

Ta sama tendencja do zwalczania wpływów osób „polskiego pochodzenia” przejawiała się wyraźnie w działaniach Murawiova na polu edukacji kobiet. W sierpniu 1863 roku on osobiście zwrócił uwagę powiernika Wileńskiego Okręgu Naukowego Aleksandra Szyrynskij-Szychmatowa (1822–1844) na żeńskie gimnazja i prywatne pensje, domagając się natychmiastowego wypracowania sposobów walki z „polskością” w tych placówkach oświatowych⁵⁴. Szyrynskij-Szychmatow zaproponował zmianę procesu nauczania w żeńskich gimnazjach: usunięcie języka polskiego jako przedmiotu nauczania z programów nauczania, zakaz nauczania religii w języku polskim i zmianę polskiej kadry nauczycielskiej⁵⁵.

Na początku 1864 roku Murawiova także postanowił wyjaśnić sytuację w prywatnych żeńskich pensjach. Niedawno mianowany powiernik wileńskiego okręgu naukowego Iwan Korniłow (1811–1901) musiał przedłożyć listy nauczycieli i uczennic prywatnych żeńskich pensji ze wskazaniem ich przynależności religijnej i socjalnej, a tym samym obalić lub potwierdzić pogłoski, które dotarły do Murawiova, że „edukacja na pensjach nie odpowiada kierunkowi, który jest konieczny dla obecnej sytuacji regionu i nie jest zgodny z celami i typami rządu”⁵⁶. Korniłow z kolei zwrócił się o pomoc do inspektora okręgowego Wasilija Kulina (?),

uznając konieczność, aby nad prywatnymi szkołami żeńskimi zlokalizowanymi w Wilnie sprawował się jak najostrożniejszy nadzór nie tylko od strony porządku wychowawczego i zewnętrznego, ale także moralnego wpływu, jaki wychowawczynie wywierają na powierzono im dziewczęta⁵⁷.

⁵² Ibidem, s. 363.

⁵³ Ibidem, s. 363.

⁵⁴ PAH f 567 op. 3, nr 1175, Pismo M. Murawiova do A. Szyrynskij-Szychmatowa, 13 lipca 1863 roku.

⁵⁵ PAH f 378, BS, 1863, nr 857, Pismo A. Szyrynskij-Szychmatowa do M. Murawiova, 2 marca 1864 roku.

⁵⁶ PAH f 567 op. 1, nr 233, Pismo M. Murawiova do I. Korniłowa, 2 marca 1864 roku.

⁵⁷ RBN f 377 op. 1, nr 365, Pismo I. Korniłowa do V. Kulina, 23 marca 1864 roku.

To właśnie Kulin pierwszy wysunął pomysł, że radykalnej interwencji wymaga nie tylko organizacja procesu edukacyjnego i dobór kadry pedagogicznej pensji. Konieczne jest staranne dobieranie właścicieli, ponieważ „przenoszą one polskiego ducha na charakter dziewcząt”⁵⁸. Korniłow rozwinął ten pomysł. W liście do Murawiowa i Ministra Edukacji Publicznej z 10 maja 1864 roku stwierdził on:

nie można całkowicie polegać na żadnej kobiecie polskiego pochodzenia. Bez względu na to, jak wielka może się wydawać jej gotowość do przestrzegania instrukcji i wymagań władz, w istocie nie może ona zostać nauczycielką rosyjskich uczuć i myśli, ale pozostaje orędownikiem polskich idei i sympatii, które nie ośmielając się mówić publicznie, potajemnie i codziennie przydaje swoim wychowankom. Tym samym w tej samej placówce wykonywane są jednocześnie dwa różne wychowania: jedno jawne, oficjalne, podlegające nadzorowi władz; drugie jest tajne, wymykające się uwadze rządu; jeden – rosyjski, zewnętrzny, dekoracyjny; drugi to polski, który stanowi zatem podstawę przekonań życiowych młodego pokolenia⁵⁹.

W notatce „W niektórych kwestiach dotyczących urządzania Krajem Północno-Zachodnim”, przedstawionej cesarzowi 14 maja 1864 roku, Murawiov zaproponował, aby

pieniądze pozostałe z likwidacji niektórych męskich gimnazjów zostały wykorzystane również [...] na otwarcie kilka gimnazjów kobiecych i zniszczenie prywatnych pensji, w których koncentruje się szkodliwa polska fanatyczna propaganda między kobietami⁶⁰.

Propozycje Murawiowa nie zostały przyjęte, ale proces reorganizacji pensji również nie został zatrzymany. Zgodnie z okólnikiem, od 18 czerwca 1864 roku w prywatnych żeńskich pensjach wprowadzono rosyjski język wykładowy; języka rosyjskiego, historii, geografii i arytmetyki mogli uczyć tylko nauczyciele wyznania prawosławnego lub luteranckiego⁶¹. Mimo tych ograniczeń następna rewizja pensji nie przyniosła optymistycznych rezultatów dla władz. W styczniu 1865 roku Kulin ponownie stwierdził, że „duch polski w pensjach nie zniknął, jest przekazywany potajemnie, a same pensje pozostaną polskimi, o ile będą prowadzone przez Polki”⁶². Wszystko to przekonało Korniłowa o potrzebie przyspieszenia podejmowania radykalnych decyzji, tj. całkowitego zniesienia prywatnych żeńskich pensji i zastąpienia ich szkołami państwowymi różnych szczebli, na czele których stanęły „wyłącznie osoby wyznania prawosławnego i najbardziej godne zaufania osoby luteranckiego wyznania”⁶³. Ta propozycja powiernika tkwiła jednak od dawna w Ministerstwie Edukacji Publicznej, w którego opinii potrzeby oświatowe

⁵⁸ PAH f 567 op. 4, nr 936, Pismo V. Kulina do I. Korniłowa, 15 marca 1864 roku.

⁵⁹ RBN f 377 op. 1, nr 158, Pismo I. Korniłowa do ministra edukacji, 10 maja 1864 roku.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ PAH f 567 op. 1, nr 233, Pismo wileńskiego okręgu szkolnego do dyrektorów gimnazji, 18 maja 1864 roku.

⁶² PAH f 378, BS, 1863, nr 857, Pismo V. Kulina do Korniłowa, 14 stycznia 1865 roku.

⁶³ Ibidem, Pismo I. Korniłowa do wileńskiego general-gubernatora, 31 sierpnia 1866 roku; Pismo I. Korniłowa do ministra edukacji, 31 października 1866 roku.

kobiet w Kraju Północno-Zachodnim mogły w pełni zaspokoić gimnazja i szkoły podstawowe⁶⁴. Tylko przy pomocy wileńskiego generał-gubernatora Konstantyna Kaufmana (1818–1882), który całkowicie poparł Kornilowa w tworzeniu pensji żeńskich z „rosyjskim duchem”, pod koniec 1866 roku fundusze zlikwidowanych gimnazjów męskich w Święcianach, Nowogródku i Telszai zostały przekazane na utworzenie pensji żeńskich, w których właściciele i nauczyciele musieli być wyznania prawosławnego, a wykłady należało prowadzić tylko w języku rosyjskim⁶⁵. Tym samym zarówno kobiety „polskiego pochodzenia”, jak i mężczyźni ostatecznie utraciły prawo do uczestniczenia w procesie edukacyjnym jako nauczycielki. Dostępna pozostawała tylko sfera edukacji domowej, chociaż próbowano i ją ograniczać.

We wrześniu 1865 roku Kornilow próbował zabronić osobom „polskiego pochodzenia” przystępowania do egzaminów na prawo do edukacji podstawowej i domowej⁶⁶. W imperialnym dzienniku „Westnik Zapadnoi Rossii” pokazywał on żywy przykład działania takiej wychowawczyni „pochodzenia łaćwisko-polskiego”:

które jeśli nie w obecności rodziców, to prywatnie różnymi sarkazmami a sofizmaty zrywały w młodym sercu kielki miłości do naszej wiary i narodowości (czyli prawosławia i narodowości rosyjskiej – O.M.S.) i bardzo często z powodzeniem realizowały misję powierzoną wychowawczyni przez księdza lub inspirowaną własnym fanatyzmem. W rezultacie nie poznajemy dawnych Agafii i Liz, które były oddane wykształceniu w domu, one są już Agatami i Elżbietami⁶⁷.

Mimo rozpowszechnienia się takich stereotypów, Komitet Ministrów nie uznał za konieczne wprowadzenia zakazu zawodu nauczyciela domowego dla Polaków katolickiego wyznania. Formalnie osoby wyznające wiarę katolicką, zarówno mężczyźni, jak i kobiety, mogły nadal pracować jako nauczyciele w domach prywatnych⁶⁸.

Podsumowanie

Na podstawie polityki władz cesarskich w dziedzinie edukacji kobiet na terytorium Kraju Północno-Zachodniego w latach 1830–1860 można stwierdzić, że w tym czasie wypracowano zasady identyfikacji i klasyfikacji przedstawicielek różnych grup etniczno-wyznaniowych, które w mniejszym lub większym stopniu były wykorzystywane przy opracowywaniu strategii narodowej imperialnej polityki. Już w połowie lat 30. XIX wieku doktryna Uwarowa o „ochronnym oświeceniu” nabrała wymiaru narodowego, co wpłynę-

⁶⁴ PAH f 567 op. 3, nr 1698, Kopia pisma D. Tolstego do I. Kornilowa, 28 listopada 1866 roku.

⁶⁵ Ibidem, Kopia pisma K. Kaufmana do D. Tolstego, 6 grudnia 1866 roku.

⁶⁶ RBN f 377 op. 1, nr 377, Pismo I. Kornilowa do M. Murawjowa, wrzesień 1865 roku.

⁶⁷ *Нечто об училищах для девиц духовного звания (по поводу газетных толков об этом предмете)*, „Вестник Западной России” 1866, t. 3, кн. 8, отд. 3, с. 14.

⁶⁸ Szerzej na ten temat polityki władz imperialnych wobec wykształcenia kobiet pochodzenia litewskiego i żydowskiego patrz w książce: O. Mastianica, *Pravėrus namų duris*, s. 160–171.

ło na kształtowanie polityki w dziedzinie edukacji kobiet w zachodnich guberniach. W języku urzędników kobieta mogłaby stać się „przewodniczką tych ideałów i uczuć w życiu prywatnym poddanych”, dzięki czemu władze mogłyby osiągnąć główny cel polityki narodowej – „ostateczne zbliżenie zachodnich guberni do Imperium Rosyjskiego”. Głównym instrumentem służącym do osiągnięcia tego celu okazał się system edukacji kobiet.

Między powstaniami 1830–1831 i 1863–1864 przedstawiciele administracji centralnej i lokalnej poświęcili więcej uwagi reformie edukacji mężczyzn, choć omówiono już podejście do zmian w systemie edukacji kobiet. Głównym problemem w tych latach był rozwój samego tego systemu, wyjęcie edukacji dziewcząt spod opieki matek. Miało to stać się warunkiem koniecznym do zmiany podstaw wartości edukacji. Dlatego między powstaniami położono podwaliny pod państwową edukację kobiet, ale proces edukacyjny pozostawał w rękach osób prywatnych. Po powstaniu 1863–1864 władza cesarska utożsamiała poddanych jako lojalnych i nielojalnych, poddanych i niepodlegających rusyfikacji. Kobieta-Polka zaczęła być postrzegana jako strażniczka ducha narodu polskiego, który nie poddawał się asymilacji. Władze starały się jak najskuteczniej chronić resztę społeczeństwa przed polskimi wpływami kulturowymi, dlatego po powstaniu 1863–1864 roku na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego zamknięto prywatne placówki oświatowe z wykładowym językiem polskim, kobiety-Polki nie miały prawa pełnić wiodącej roli w publicznej działalności pedagogicznej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku (NAH), Kancelaria Białoruskiego Okręgu Naukowego f. 3157, op. 1: nr 290.
- Oddział Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu (RBN), Fond Iwana Kornilowa f 377, op. 1, nr 158, nr 365.
- Państwowe Archiwum Historyczny w Wilnie (PAH), Materiały Towarzystwa Naukowego m. Wilna f. 1135, op. 4: nr 146, nr 153; Kancelaria wileńskiego general-gubernatora f. 378, BS, 1836, nr 1466; 1858, nr 703a; 1861, nr 654; 1862, nr 639; 1863, nr 857; Zarząd Wileńskiego Okręgu Naukowego f 567 op. 1: nr 233; op. 2: nr 3567, nr 5050, nr 5957; op. 3: nr 312, nr 1175, nr 1698; op. 21: nr 2; Wileński Instytut Szlachecki f 571 op. 1: nr 191, nr 241, nr 270.

Źródła drukowane i opracowania

- Jaszczyszyn E., Dąbrowska J., *Instytut rządowy wychowania płci żeńskiej z perspektywy XXI wieku*, w: *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę Niepodległości 1815–1918*, pod red. H. Markiewiczowej, I. Czarnieckiej, Warszawa 2016.
- Mastianica O., *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius 2012.
- Nowak A., *Generała Bibikowa walka z „nierozsądną narodowością polską”*, w: A. Nowak, *Polacy, Rosjanie i biesy. Studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku*, Kraków 1998.

- Pietrow-Ennker B., *Russlands "neue Menschen". Die Entwicklung der Frauenbewegung von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution*, Frankfurt-am-Main 1999.
- Poznański K., *Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861. Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagani i nadziei*, Warszawa 2004.
- Szymański L., *Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1983.
- Walasek S., *Polska oświata w guberni wileńskiej w latach 1864–1915*, Kraków 2002.
- Winiarz A., *Kształcenie i wychowanie dziewcząt w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1905)*, w: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, t. 2, cz. 2, Warszawa 1992.
- Zasztowt L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.
- Днепров Д., *Самодержавие и народное образование в пореформенной России*, w: *Школа и педагогическая мысль России периода двух буржуазно-демократических революций*, Москва 1984.
- Днепров Д., Усачева Р., *Среднее женское образование в России*, Москва 2009.
- Долбилов М., *Конструирование образов мятжежа: политика М.Н. Муравьева в Литовско-Белорусском крае в 1863–1865 гг. как объект историко-антропологического анализа*, w: *Actio Nova 2000*, Москва 2000, с. 358–367.
- Дополнение к сборнику постановлений по Министерству народного просвещения. 1803–1864*, Санкт-Петербург 1867.
- Журнал Министерства народного просвещения*, Ч. 25, Санкт-Петербург 1837.
- Мастяница О., *Женщина между сословной и этнической идентичностью (на примере женского образования в Северо-западном крае в 1830-1860-е годы)*, „Ab Imperio“ 2012, nr 3, s. 49–77.
- Нечто об училищах для девиц духовного звания (по поводу газетных толков об этом предмете)*, „Вестник Западной России“ 1866, т. 3, кн. 8, отд. III, с. 14–38.
- Положение о Виленском казенном образцовом пансионе для благородных девиц*, Вильна 1848.
- Сборник постановлений по Министерству народного просвещения, т. 2: Царствование императора Николая II. 1825–1855. Отд. первое: 1825–1839*, Санкт-Петербург 1869.

The Influence of J.A. Comenius' Ideology on the Development of Slovak Pedagogy

Abstract. Pedagogical opinions of J. A. Comenius and his unique reflections on the improvement of the society represent one of the main standpoints for the development of humanist pedagogy around the world. His concept of education as well as his ideas on how to resolve many of the world's complex problems were at the time highly progressive and have influenced the society's way of thinking in Slovakia as well. The credit for the popularisation of his ideas goes to many notable personalities in Slovakia in the 19th and 20th centuries. His ideas are still tangible in the process of contemporary teaching of pedagogues, from primary schools all the way to universities.

Keywords: John Amos Comenius, educationary humanisation, stays in Slovakia, the heritage of Comenius' ideas in the early and in the second half of the 20th century, the birth of 'comeniology', the spread of Comenius' thoughts at present

On the 15th of November 2020, we commemorated the 350th anniversary of the death of John Amos Comenius (1592–1670), rightfully recognised as the most important educator of Czech and Czechoslovak contemporary history. Thanks to his revolutionary approach on education, he became a persona of equally high importance as Pestalozzi or Herbart. He prepared the road that many followed afterwards for the modernised view of teaching and ways to teach in general. John Amos Comenius was someone who was able to systematize and syntentise the Middle Age ancient pedagogy and modern pedagogy both in theory and practice¹. He was heavily involved in the reform of many scholar systems of European countries in the 17th century. His own ideology is a crucial base to today's view on education. To illustrate this point, Comenius' ideas are as important for pedagogy as the ones of René Descartes and Francis Bacon are for philosophy, or Nicolaus Copernicus' ideas are for astronomy².

---

¹ P. Floss, *Poselství Jana Amose Komenského současné Evropě*, Soliton, Brno 2005.

² J. Mátej a kol., *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*, SPN, Bratislava 1976.

J.A. Comenius was a true adventurer, the so-called globe-trotter. He was born in Moravia, and resided in Lesna in Poland, which became his second home. He used his second home to travel to other countries, such as to Sweden, England, Hungary, the Netherlands and other European countries³. He became famous in the United States as well, *where in the community of educated personalities, he became known thanks to his school books of latin language*⁴. Everywhere he came, his determination to express his ideas in the hope of changing the society was ever present: “knowledge is meant to serve to fix the conflicts between people and to make mankind happy on this earth”⁴.

The spread of Comenius' ideas in Slovakia

The land where present-day Slovakia lies was historically an important and busy crossing, where many cultures met and shared and exchanged ideas. Great Moravian tradition is ever present in the consciousness of people even today and it endured despite a long lasting complicated position of Slavs in the Kingdom of Hungary⁵. The relationship of Czechoslovaks was strengthened for centuries thanks to geographical proximity and a bold border contact of the two parties. The initial good start of the relationship further improved after the founding of the University of Prague (1348). This is how the humanist tendencies started to spread, which changed the view of people on education. Later on, Czechoslovak relationship solidarity was again strengthened by the existence of Hussites on the Slovak territory. This is when a Hussite tradition was born, shared by the people and described by Czech author Alois Jirasek in his trilogy in the part ‘*Battle near Lucenec*’. As many historians agree⁶, the Czechs brought to the territory of the Upper Kingdom of Hungary a new, reformed religion in the articulate manner and also new socially impartial manners⁷. Various historians also confirm⁸ that there was an intense contact of the locals with the Czech people in the period after the Battle on the White mountain (1620) when the present-day territory of Czechia and Moravia became part of the ownership of the Habsburgs (1620–1918)⁹. Their motto was *Cuius regio, eius religio*, translated as ‘whose realm, their religion’. This attitude of the ruler led to the departure

---

³ J. Kumpera, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, Amonium servis a nakladatelství Svoboda, Ostrava 1992.

⁴ Z prác historika Jozefa Pšénaka O osobnosti Komenského in v predhovore E. Millerovej 2012 v *Spravodaji* – mimoriadnom čísle časopisu univerzity Komenského.

⁵ Š. Pasiar, *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*, Obzor, Bratislava 1975.

⁶ M. Brťková, a kol., *Kapitoly z dejín pedagogiky*, Pressent, Bratislava 2000.

⁷ Ibidem, s. 56.

⁸ Napr. J. Pšénák (1985), ale i M. Brťková (2000) a ďalší.

⁹ I. Čornejová, *Ticho pred búrkou. Náboženská situácia v českých krajinách na začiatku 17. storočia a vláda kráľa Mateja*, „Historická Revue“ roč. XXXI/II, 2020, s. 6-9.

people's mindset in Blatny Potok was not prepared just yet to accept the most advanced and progressive thoughts in pedagogy. Comenius came to Blatny Potok with a clear idea to establish *Illustris scholae idea* (Idea of Potok's bright school). The ideal that he sought after was founding of seven classroom Pansophic school. He wrote a theoretical program for this type of establishment, including the writing of school books in his writings *Schola pansophica* (School of Pansophia). He wanted to change the existing school to a Pansophic one. In reality, only the reform of the study of Latin came to life and there was an opening of only three language classes, that followed three basic latin schoolbooks. Comenius passed his draft of *The idea of od Potok's bright school* onto princess Zuzana Lorantfy and Sigismund Rakoczi right after his arrival. His school was meant to be full of light and to spread light to the outside world too. He called it bright (illustris). In his program draft, there is an idea of democratisation of education, meaning that he wanted to offer education not only to the nobles, but also to the common rural children.

He created a new scholar order and rules to abide by. Comenius also proposed a new reform of the school of Blatny Potok *Illustris Patakiniae Scholae idea*¹⁸. The contents of the reform covered both the process of how the teaching should look like in the school and how the personality of the director, teachers and children should look like as well as the daily functioning of school and timetable. Comenius explained how the teaching process should be and he did not even forget to mention the need to give children time for relaxing and fun. He intended to also seize the opportunity that was given to him and created School academy as an exemplar Pansophic school¹⁹. Next, he created school books that would ease the teaching process, such as *teaching by play or School on the stage* (*Schola ludus*), he wrote *All-knowing school* (*Schola pansophica*). The most important book in pedagogy was written in this period as well: *Visible world in pictures* (*Orbis sensualium pictus*), known shortly as *Orbis pictus*, that was meant to motivate children to study. It was the first school book with pictures in the world that was later translated into eleven world languages²⁰. Children of the national schools used this book to study for many generations not only in Europe, but around the world.

He also created many other pieces and gave speeches on many inspirational lectures and argumentative talks such as *Idea of Bright Potok's school*, *On struggles of Pansophistic study*, *How to wisely use books, main instrument of studying*, *Latin school, divided into three parts*, *On obstacles of Pansophistic study*, *Praise on the right method*, *Usefulness of the correct nomenclature of things*, *Fortius alive again or how to get rid of the laziness in schools*, *Rules of virtuousness*²¹.

¹⁸ *Slovenský bibliografický slovník*, SPN, Bratislava 1989, s. 152.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ J. Váňa a kol., *Dejiny pedagogiky*, SPN, Bratislava 1971. Taktiež D. Macháčík a kol., *Vybrané kapitoly z dejín pedagogiky*, Žilina, Edis 2007.

²¹ J. Pšenák. *Jan Amos Komenský*, Martin, Matica slovenská 1991.

The works by Potok are a reflection of Comenius' grand pedagogic and socio-politologic vision. In that time period, Comenius was finishing his most complex work – *The general briefing on correction of human matters* and during his stay in the Kingdom of Hungary he continued working on his reflections on universal correction. This is confirmed in his works such as *The secret speech of Nathan to David* and *The most secret speech*.

His idea of cultural and societal development of the Kingdom of Hungary and the other parts of Europe laid in Pansophistic education through the spread of books, establishment of modern schools and a peaceful committee of scientists. There is no doubt that Comenius influenced the whole educational system of his time period with his ideas and especially *school books*²². It is worth mentioning that despite his determination and focus, he did not manage to fulfill all of his goals as a representative of Blatny Potok's Pansophistic school. The reason was that he faced disagreement and lack of understanding from the local teachers and parents of children. Since the death of prince (1652), the conditions for realisation of his goals were only getting worse. He found himself disappointed in his political ideals and that is why he decided, reacting as well to the request of Czech exile in Poland, to come back to Lesna in Poland in 1654²³. In the period from 1650 to 1654, Comenius travelled to Slovakia four times due to his travels to Transylvania. Apart from travels for personal reasons, since he had a close relationship to many Slovak cities such as Puchov thanks to his daughter, he traveled to Blatny Potok through Skalica, Trnava, Púchov, Levoča and Prešov²⁴. He visited the Church of Brethren and was very interested in the local affairs. His relation was especially profound with cities in Eastern Slovakia. On the way to Sarospatak, Comenius was greeted by dignitaries of Prešov and Levoča. During his stay in Blatny Potok, Comenius kept in touch with the community in Prešov and was influencing the local education. The school system was not influenced only by his school books, but also new methods of teaching that were reflected in the establishment of local theater. Between the years 1650 and 1651, the inhabitants of Prešov came up with an idea to invite J. Amos Comenius to a free position of chancellor of Prešov's evangelic city university. It was mainly Juraj Curiani and Jan Santorius that were doing their best to convince Comenius to accept this offer at one of the most prestigious universities of the time in Eastern Slovakia. Because of the disapproval and objection of the Prešov's city council that was caused by anti – reformist activities, they were not successful in securing this role for Comenius. The city's municipality did not agree with him becoming a chancellor *due to their beliefs*. This resulted into Jan Mathaeides's election as chancellor instead.

---

²² A. Reble. *Dejiny pedagogiky*, SPN, Bratislava 1995, s. 89.

²³ Bližšie T. Srogoň a kol. 1986, T. Kasper, D. Kasperová, op. cit.

²⁴ *Pedagogická encyklopédia Slovenska*, Bratislava 1984, s. 427.

However, the influence of Comenius persisted as Jan Mathaeides worked with schools books and methods created by Comenius²⁵. In some cities in Eastern Slovakia, such as Prešov or Levoča, Latin schools were reformed on the basis of Comenius' ideas. Later on, Elias Ladiver, Comenius' student was working at the school in Blatny Potok. In the second half of the 17th century, Comenius' work was one of the most read one among the Slovak intelligence²⁶.

The interest of Slovak scholars in Comenius manifested itself in the 17th century. In the second half of the 17th century, Comenius' pedagogical works were among the most widely read in the Slovak intelligence. The book by J. Rezik and S. Matthaedics *Gymnaziologie* provides thorough information about the expansion and hobby of his textbooks *Janua Linguarum reserata and Vestibulum* in Slovakia in the 17th century. Thanks to D. Sinapia-Hočíčka and J. Bubenka, *Orbis sensualium pictus* (Latin-German-Hungarian-Czech text) was published in Levoča in 1685 by Comenius²⁷.

It was mostly Comenius's idea of democratic thoughts with the ambition of education in the native language that was attractive for nationally oriented Slovaks. However, the teaching in native language was established only after Tereziáno-Josephine reforms. Considering the conditions in Slovakia, it was a huge progress to be able to tolerate the language of people and use it for teaching as well. Jozef II. allowed even to protestants to build churches²⁸, who could become more active in the cultural life thanks to higher tolerance. This important time period of the Enlightenment is also known as revival age. The influence of Comenius in the 18th century in Slovakia is especially noticeable in the works of G. Balašovic, J. Ambrózy, B.P. Červenák, G. Fabry, A.F. Kolár, M. Bel, S. Tešedík and others²⁹.

Among Slovak celebrities, it was *Matej Bel* (1684–1749) that was one of the first to work both theoretically and in practice on developing Comenius' humanist ideas. He improved high school of Banská Bystrica and reformed Latin evangelical school in Bratislava. Bel was a follower of pietism and a pioneer of realism in pedagogy. He, just like Comenius, paid a lot of attention to the teaching of foreign languages, with the focus on native language³⁰. He wanted the Latin language to be taught on the basis of native language. His plan was also to create an interest to learn in the older children and implement plays in the younger classes. He got close to the didactic of J.A. Comenius, although he did not use his school books. Instead, Bel wrote a new school book of Latin grammar. He contributed to the progress of the school by implementing a new school order that inclu-

²⁵ I. Kominarec, M. Repel', *Prešovské evanjelické kolégium*, Grafotlač, Prešov 2003.

²⁶ Bližšie Š. Pasiar, *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*, Obzor, Bratislava 1975.

²⁷ J. Rezik, S. Matthaedics, *Gymnaziológia*, SPN, Bratislava 1971, s. 42-43.

²⁸ Š. Pasiar, *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*, Obzor, Bratislava 1975, s. 36.

²⁹ *Pedagogická encyklopédia Slovenska*, 1/A-O, SAV, Bratislava 1984, op. cit.

³⁰ J. Váňa, *Dejiny pedagogiky pre pedagogické školy, vyššie pedagogické školy a vysoké školy pedagogické*, SPN, Bratislava 1960.

ded organisational structure of the school, teaching plan, method of teaching as well as general discipline. Similarly to Comenius, Bel also felt the importance of taking into consideration the age of children and changing the teaching methods accordingly. When it came to teaching Latin, he preferred the Dictionary of Krištof Cellario, which he translated into the Hungarian language and the Slovak language as well for the needs of young people³¹.

He wrote (1717) a school book called *Grammatica facilitati restituta* (Grammar in the simpler way) that was based on Cellaria. In the introduction of the book, he refuses the Latin schools books of Comenius and recommends Cellaria as the alternative. He prepared for the print school book of Cellaria called *Liber memorialis probatae et exercitate latinitatis* (1719). He also wrote a school book for the German language *Institutiones linguae germanicae* (Basics of German language), 1718 and Hungarian school book *Der ungarische Sprachmeister oder kurze Anweisung zu der ungarischen Sprachmeister* (The mastery of the Hungarian language or also a short tutorial for mastering of the Hungarian language), 1720. He also published through his own means in Levoča (1717) *Rhetoricas Veteris et Novae Praecepta* (Old and new rules of rhetoric).

He thoroughly applied Comenius' pedagogic rule of "lingual-factual parallelism of words and matters, teaching words along with discovering the objective reality". The pinnacle of his scientific career was four volume work *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Historical and geographical knowledge New-Age Kingdom of Hungary), 1735–1742. The work is a result of the cooperation of students, teachers and scholars from whole Kingdom of Hungary. He especially covered in his writing Slovaks as ancestors of Great Moravia.

One of the critics of conditions in the Kingdom of Hungary was also *Juraj Fándly* (1750–1811), Slovak Evangelical priest, the founder of specialised education in the Kingdom of Hungary, a progressive pedagogue, writer, polyhistor and philanthropist. He built his pedagogical and social work on premises of Comenius and German philanthropists in the spirit of the Enlightenment. Fándly wanted to raise the education of the Kingdom of Hungary to the level of other European countries. He supported the Enlightenment's reformism. Fándly, similarly to Comenius, spread the ideas of "century of light and reason" and criticized the societal issues. He saw the unfair position of poor people. He saw the solution in education of everyone. He connected the Enlightenment's pedagogy with the humanist pedagogy and ideas of changing scholastics in schools.

Samuel Tešedík (1742–1880), belonged to the people who developed ideas of Comenius in the Slovak cultural environment. He was an acclaimed reformist and just like Comenius, he obtained an offer from Catherine II to reform Russia. He expressed his ideas on the reform of education, upbringing and pedagogy in the work *Farmer in the Kingdom of Hungary, who is he and who he should become* (1780). For the needs of education, he wrote a school book *Little book for reading and for first beginnings of educating schools' children* (1780). *Daniel Lehocký* (1759–1840) also just like Comenius fought for the idea of unified edu-

---

³¹ J. Rezik, S. Matthaecides, *Gymnaziológia*, SPN, Bratislava 1971, s. 47.

cation for all the children, nonetheless their social background or gender. Instead of the Latin language he recommended modern languages, but in his opinion, the teaching languages should be the native language of the children. J. Kollár (1793–1852), just like Comenius, is a representative of realism in pedagogy. He highlighted the importance of real subjects in the teaching at secondary schools. He also had his critical ideas – he did not agree with the fact that the Latin language should be used in school books, which was the opinion of A.F. Kollar and of M. Bel as well³².

The mainstream of the Slovak national movement was formed in the 1930's and 1940's, especially at the Evangelical Lyceum in Bratislava, where the society *Spolocnosť cesko-slovanska* and *Vzajomnosť* operated. The representative of evangelical intelligence – Ľudovít Štúr (1815–1856), like J.A. Comenius, helped to spread and consolidate the ideas of humanism in society³³, by promoting education in the native language, especially in the most famous work *Narečja slovensko, alebo potreba písania v tomto nareci*.

As a proponent of using intelligible speech, he was a supporter of using the Czech language, and only later he was inclined to the idea of legalizing his own language³⁴. His personality and humanistic views became the inspiration for many followers of Štúr, to whom Comenius' views were close, especially the idea of humanism, the idea of improving a man through education, awakening of national awareness through love for native language and care about national and higher education, e.g. B.P. Cervenak³⁵. As the ideological leader of the revolutionary movement, he opposed national oppression and promoted the idea of Slavic reciprocity. From 1853, Štúr worked on the political document *Slovanstvo a svet budúcnosti*, which was published after his death³⁶.

Comenius' humanistic ideas in pedagogical practice were also spread by several teachers of the first three Slovak grammar schools in Revúca (1862–1874), in Klastor pod Znievom (1869–1874) and in Turčiansky Sv. Martin (1867–1867). Samuel Ormis considered Comenius to be the father of pedagogy and often referred to him in his work *Výchovoveda pre seminaristov a rodicov*. The period of the Slovak revival at the end of the 19th century can be boldly called the century of the *Comenius renaissance in Slovak pedagogy*³⁷. Teachers and the general public later became acquainted with Comenius' works, mainly through magazines. His work was also well received in literary art³⁸.

³² Š. Pasiar, *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*, Obzor, Bratislava 1975.

³³ E. Bakoš, *Ľudovít Štúr ako vychovávateľ a bojovník za slovenskú školu*, UK, Bratislava 1957.

³⁴ E. Kralčák a kol. *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*, 2. vyd. Nitra, UKF, 2015.

³⁵ *Pedagogická encyklopédia Slovenska*, op. cit., s. 424.

³⁶ Š. Pasiar, *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*, Obzor, Bratislava 1975.

³⁷ J. Pšenák, *Ohlasy Komenského*, 2008, <https://uniba.sk/o-univerzite/historia/j-a-komensky/zivot-a-dielo-j-a-komenskeho/ohlas-diel>.

³⁸ Among the well-known personalities of Slovak culture, it was mainly nationally oriented writers. The first poem about Comenius was written by A. Sládkovič. S.H. Vajanský, P.O. Hviezdoslav and S.B. Hroboň also paid attention to him. They wrote celebratory songs about Komenský.

The origin of comeniology as a science

A special place in the history of pedagogical theories is occupied by pedagogical works dealing with the work of Jan Amos Comenius. J.A. Comenius' extensive work, which represents approximately 200 documents, books and treatises, has later become a source of systematic research in several countries around the world. The subject of comeniology research is to collect and publish and interpret an extensive work of Comenius. Although comeniology mostly falls within the framework of the historiography of pedagogy, it is a relatively autonomous interdisciplinary field³⁹. Historians, linguists, and historians of pedagogy work in this field. At present, most experts are concentrated at the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Czech Republic in Prague, but specialists on comeniology specialists work in many countries such as Germany, Norway, the USA and Japan⁴⁰. Comeniology has the strongest representation in the Czech Republic. The first modern biography of Comenius' biography was written by *František Palacký* (1829), which was published under the title *Život Jana Amose Komenskeho* in the third volume of the 3rd year of the magazine *Casopis ceskeho muzea*. When he was writing biography, he drew from Comenius' estate and had a limited number of sources, he did not have many primary sources available, as several of Comenius' works were found much later, some in the 20th century, perhaps therefore the study had only 46 pages⁴¹.

The origin of Slovak comeniology

Comenius' pedagogical realism has also given its special seal to the whole development of pedagogical thinking in Slovakia. In the second half of the 19th century, modern comeniology emerged in Slovakia as a result of the systematic scientific interest of several experts in Comenius' work. Given such a significant influence, it is not surprising that at the end of the 19th century, Slovakia had a world-class comeniologist who became one of the founders of world comeniology *Jan Radomil Kvačala* (1862–1934), who for his works on Comenius became famous not only in Europe but also in the world. He was born in Petrovec, in present-day Serbia, and from a young age, already during his studies at the Evangelical Theological Academy in Bratislava showed interest in the work of J.A. Comenius. Later in 1886, he studied at the University of Leipzig, where he wrote and defended his dissertation *Über J.A. Comenius Philosophie insbesondere Physik*, i.e.⁴². In 1892, on the 300th anniversary of the birth of J.A. Comenius, he attracted attention with the work *Johann Amos Comenius. Sein leben und seine Schriften* – John Amos Comenius' life and work (1892, Berlin, Leipzig, Vienna), in which he substan-

³⁹ J. Průcha, *Přehled pedagogiky*, 2. aktualizované vydanie, Portál, Praha 2006.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 3.

⁴¹ Many works by Comenius were found much later, some of them in the 20th century.

⁴² M. Brtková a kol., *Kapitoly z dejin pedagogiky*, Pressent, Bratislava 2000.

tially expanded the knowledge about Comenius at the time. The work evoked a positive response throughout the cultural world⁴³. Kvačala's stay in Russia (1893–1920) was the most productive period of his scientific activity. The results of several years of scientific work on Comenius were processed in the collection of sources of Comenius' correspondence (Volume I in 1898, Volume II in 1902), in which he analyzed his contact with the outside world and Comenius' work in the field of restoration of human affairs – the work was titled – The Correspondence of J.A. Comenius. He published these volumes in an amended version with the addition of other material under the title *Comenius' pedagogical reform in Germany until the end of the 17th century*⁴⁴. The conclusion of the publication of source material related to Comenius and his influence on German education is *Analecta Comenius*, which was published in Berlin in 1909. In 1905, the Central Association of Czech Teachers' Unions in Moravia undertook to publish *Veskere spisy Jana Amose Komenskeho* and magazine *Archiv pro badani o zivote a spisech J.A. Komenskeho* (The Complete Writings of John Amos Comenius and the magazine Archive for research on the life and writings of J.A. Comenius). J.R. Kvačala took part in this event and from 1910, he worked as the editor-in-chief of *Veskere spisy Jana Amose Komenskeho*. From 1905, Kvačala began new research on the Italian Renaissance thinker and teacher Thomas Campanella, to whom he attributed the primacy in the question of freedom and clarity in pedagogy⁴⁵. The study *Breakthroughs in the Faith of Comenius and Miczkiewicz* (1907) is also of comparative nature⁴⁶. In 1913 he published the work on J.A. Comenius in the Slovak language which was titled *Comenius, jeho osobnost a jeho sustava vedy pedagogickej*. The series of articles, which he published in magazine *Slovenske Pohľady* was also published in books, in Slovak, Czech and German⁴⁷. Kvačala did not stop working even after returning from a 27-year stay from Russia to Slovakia. During this period he devoted himself to the influence of J.A. Comenius on contemporary world teachers such as J. Dewey, G. Richard, J. Natorp and others. Kvačala's extensive works analyzing Comenius' work have been published in many languages in many countries. Among other important Slovak teachers who followed scientific work of J. Kvačala were Slovak pedagogues such as J. Cecetka, F. Karsai, L. Bakos, J. Mikles, J. Matej, J. Schubert, A. Cuma, M. Hamada, F. Kalesny, I. Kiss, L. Bernat, J. Psenak and others. These Slovak researchers and university teachers contributed to the fact that the pedagogical heritage of J.A. Comenius was developed and promoted in Slovakia and also contributed to the fact that the spiritual heri-

⁴³ As M. Brťková (2000, p. 175) describes: American Minister of Education invited a young Slovak scientist for the position of one of the vice-presidents of *The International Congress in Education* in Chicago in 1893. For this work, Evangelical Theological Faculty of the University of Vienna honored him with a doctorate in theology. In 1893, the rector of the University of Jurjev, Anton Budilovič invited him for the position of a Professor to the local Evangelical Theological University (for more information, see M. Brťková et al., 2000, p. 175).

⁴⁴ Podľa M. Brťkovej (2000) rukopisy Komenského spracoval a vydal Jurjev v roku 1903 a v 1904.

⁴⁵ M. Brťková, a kol., *Kapitoly z dejín pedagogiky*, Present, Bratislava 2000.

⁴⁶ *Slovenský biografický slovník* III, zväzok K-L, s. 323.

⁴⁷ M. Brťková a kol., *Kapitoly...*, op. cit.

tage of Comenius spread and developed in Slovakia⁴⁸. In the middle of the 20th century, J. Cecetka continued the work of Kvačala.

Juraj Cecetka (1907–1983) is considered to be one of the most prominent personalities of Slovak pedagogy. In 1929 he graduated from the Faculty of Arts of Charles University in Prague. In the years before the Second World War, he began publishing scientific works related to pedagogy, such as *Slovenske evanjelicke patronatne gymnazium v Turcianskom Svatom Martine, Zo slovenskej pedagogiky, Prirucny pedagogicky lexikon I., II., Pedagogika and Uvod do vseobecnej pedagogiky*, which created base for modern slovak pedagogy. He later researched the sociological aspects of pedagogy. From these pedagogical journals, *Pedagogicky zbornik* presented the highest theoretical level and the journal was edited by Juraj Cecetka⁴⁹. Even during the Second World War, during the existence of the Slovak state, progressive Slovak teachers recognized the legacy of J. Amos Comenius, as evidenced by several articles published in 1942 in the magazines *Pedagogicky zbornik* and *Evanjelicky ucitel*⁵⁰.

Ján Mikleš (1911–1971) holds a special place in the context of Slovak authors. His work points out to the pedagogical traditions of the Banská Bystrica school with the spreading ideas of J.A. Comenius in Slovakia (Pšenač, *ibidem*). The first result was the scientific study: *Izak Caban, slovensky atomista. Historicke prostredie Cabanovej filozofie*. Later he expanded this issue and processed it into a monograph, which he defended in 1947 as a rigorous thesis and obtained academic title of PhDr. A year later, the work was published in the form of a book. In later years, he returns to this issue and compares the identity of the results of Caban's work with the work of J.A. Comenius. Mikleš was the first to draw attention to Jan Duchon, the promoter of material encyclopedism of the first half of the 17th century in the field of education in Slovakia, who was the first rector of Banská Bystrica grammar school from the ranks of Slovaks⁵¹. The content of the already mentioned J. Mikles' studies with his innovative approach significantly enriched Slovak comeniology⁵². Comenius's ideas also influenced the internal regulations of the first teacher training procedures. According to J. Mikleš, the laws in many places almost literally quote Comenius, even though they do not mention his name.

From a historical point of view, he appreciated the importance of these laws mainly because they expressed the „*desire of teachers for systematic education*“, encouraged teachers to consult and exchange pedagogical experience and they were the basis for expressing views on the teacher's personality. It is indisputable that Mikles with his heuristical and scientific work creatively developed all aspects as the focus of his interest was mainly on a distant history of Slovak education and pedagogy with a strong focus on comeniological

⁴⁸ J. Pšenač a kol., 2011.

⁴⁹ J. Mátej a kol., *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*, SPN, Bratislava 1976.

⁵⁰ T. Srogoň a kol., *Dejiny školstva a pedagogiky*, SPN, Bratislava 1981, s. 285.

⁵¹ P. Martuliak, *Prof. PhDr. Ján Mikleš, CSc. pedagóg, filozof, historik*, „Acta Historica Neosoliensia“, 17/2014, s. 329–334.

⁵² D. Kováčiková, E. Turanská, *Kapitoly zo všeobecnej pedagogiky a dejín školstva a pedagogiky*, Zvolen, Ústav pre výchovu a vzdelávanie pracovníkov, LVH SR. 1999, 70 s.

issues⁵³. The results of his research and translation activities are a valuable contribution to the Slovak history of education and pedagogy and Slovak comeniology.

The first document that was published in Slovakia after World War II, after 1945 in the Slovak language, was the *Labyrint sveta a raj srdca* (1952). In 1954, Comenius' fundamental pedagogical work *Velka didaktika* was published. It was translated from Latin into the Slovak language by Miloslav Okal⁵⁴. In the period from 1956 to 1959, Slovak pedagogical publishing house in Bratislava published *Vybrané spisy II* (1956), *Vybrané spisy III* (1957) and *Vybrané spisy IV* (1958). In 1958, *Orbis sensualium pictus quadrilinguis* was published as a photolithographic preprint of his four-language edition (Latin, German, Hungarian and Czech), published in Levoča in 1685. *Orbis sensualius pictus* also became a popular textbook in Slovakia and was used for more than 150 years and during this period it was published in Levoča and Bratislava in thirteen editions.

In 1965, in the Slovak translation by E. Kettner, *Informatorium školy materskej* was published for the needs of pupils of pedagogical schools and for the education of kindergarten teachers⁵⁵. This work was published in the jubilee year of the 300th anniversary of Comenius' death (1970), translated by Jozef Mistrik, Comenius University. Due to socialist censorship, this issue contained only 11 chapters, as religious education was omitted. This was corrected only in the 1991 edition of *Informatorium školy materskej*, which was translated by M. Novacka with a preface by M. Hamada⁵⁶.

Slovakia has also participated with dignity in the world celebrations of the 400th anniversary of the birth of John Amos Comenius. This anniversary was an opportunity for balancing comeniological research and also for publishing several works by Comenius (1992). Scientific works such as *Velka didaktika*, *Vsevychova*, *Vyber z potockých spisov a reci Jana Amosa Komenskeho*, *Gentis felicitas*, *Informatorium školy materskej*, *Predpisy pre dobre organizovanu skolu* acquainted readers in Slovakia with the work and life of this great pedagogue, with his social, pedagogical views and as such had an extended influence on new generations of teachers and Slovak pedagogy⁵⁷.

University workplaces in Slovakia were represented by prominent personalities (such as František Karšai) who most significantly developed comeniology in Slovakia. Comeniological research conducted in Prešov was represented mainly by Andrej Cuma. Frantisek Karsai (1918–1975) was based for a long time at the University of Prešov. The focus of his work was on the research of a distant history of Slovak education and pedagogy, especially

⁵³ Bližšie J. Pšenák, *Ohlasy Komenského*, 2008, Available at: <https://uniba.sk/o-univerzite/historia/j-a-komensky/zivot-a-dielo-j-a-komenskeho/ohlas-diela/>.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ This short document intended for parents was published in 1632, it consists of 12 chapters and explains the importance of education in pre-school age. Unlike Plato, Comenius recommended that children under the age of 6, should be educated in family. Originally, it was not possible to publish the document in the Czech language and the document was published in Polish, German and Latin.

⁵⁶ J.A. Komenský, *Informatorium školy mateřské* (translated by M. Novacká), SPN, Bratislava 1991.

⁵⁷ See J. Pšenák, *Ohlasy Komenského*, op. cit.

of comeniological issues, Comenius' relationship to the history of Prešov and education in eastern Slovakia. He was the editor of anthologies of members of the Prešov Department of Pedagogy and anthologies of comeniological scientific events, he was a member of the editorial board of the CSAV for the publication of works by J.A. Comenius⁵⁸. He published two important monographs about Comenius and his relationship to Slovakia – the works are titled *Stupenci J.A. Komenskeho v politických a školských dejinách Prešova* (1965) and *Comenius a Slovensko* (1970). One of the important comeniologists of the Prešov school, who also played a role in the process of expansion of the knowledge base about Comenius, was Andrej Čuma (1927–1998). In his scientific work, he focused on the pedagogical heritage of J.A. Comenius in Russia, the history of Ukrainian education in Slovakia⁵⁹. He is the author of the publication *Ukrajinske školstvo v Zakarpatsku a na východnom Slovensku* (Prešov 1967), which was published in the Ukrainian language and *Jan Amos Comenius, a ruska škola* (Bratislava 1976), which was published in the Russian language⁶⁰.

Recent comeniological research conducted in Bratislava was represented by Jozef Matej (1923–1987), a notable figure in Slovak pedagogical science. He compiled the biography of J. Kvačala, the first Slovak comeniologist. He devoted himself to the history of Slovak education and pedagogy, leading a team that elaborated on the recent history of Slovak pedagogy (1976). His successor is Jozef Pšenák (born 1939), who worked at the secondary pedagogical school in Modra and he worked as a professor of the history of education and pedagogy at the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava for a significant period of time. For a time, he also worked at the Catholic University in Ružomberok and at the end of his academic career he lectured at the Faculty of Humanities of the University of Žilina in Žilina. In Ružomberok, he published the work *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia* (2011). In the course of active pedagogical activities, he significantly contributed to the publication of several works by J.A. Comenius, wrote several speeches on the re-publication of Comenius' works, organized an important conference on the anniversary of John Amos Comenius, with the participation of representatives of comeniology from all around the world.

International scientific conferences of university workplaces in Slovakia as a place for the cultivation of comeniology and the exchange of knowledge of comeniologists. The activities of the Faculty of Arts of UPJS in Prešov, where the international conference *Jan Amos Comenius a Slovensko* took place in 1970 need to be positively evaluated. For the first time, his legacy was evaluated in relation to Slovakia. Other comeniological conferences in Prešov took place in 1972, 1975, 1980. One of the most important comeniological

---

⁵⁸ Pozri *Slovenský biografický slovník* III, Zväzok K–L, s. 45.

⁵⁹ E. Lukáč, *Komeniologická problematika v aktivitách prof. PhDr. A. Čumu*, CSc. „Historicko-pedagogické fórum“, internetový časopis pre dejiny pedagogiky a školské muzejníctvo. Bratislava, 1/14, (roč. III.), 2014, s. 44.

⁶⁰ *Pedagogická encyklopédia Slovenska*, op. cit., s. 143.

conferences at the Comenius University was the international conference *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica and the legacy of Jan Amos Comenius for the third millennium* held on 13th–14th November 2000. Comenius University in Bratislava organized this scientific event on the occasion of the 330th anniversary of the death of the teacher of nations in order to analyze the various parts of *Vseobecna porada*. The contribution of the conference was a critical alignment with the response to the Czech translation of *Vseobecna porada* (1992). The consultation must be interpreted in the context of the time on the basis of knowledge of the history of philosophy in the 16th-17th centuries. The ideas expressed in the individual works of Comenius' *Porada* speak to the professional public as well as to wider Slovak public till present day. They indicate the direction, the starting points of personal and social labyrinths. International understanding and the life of people around the world in peace is a value that the entire world community strives for.

Conclusion

Comenius became known relatively quickly in the German-speaking countries, but he achieved disproportionately greater success and general recognition in the Slavic cultural framework, which persists in the consciousness of societies to the present day. The intellectual wealth of Comenius' work became a permanent part of Slovak culture. It is astonishing that the thoughts of a man born in the 16th century are still so alive and relevant. J. A. Comenius's ideas about the teaching process, the organization of school work, or education are still used in Slovak schools⁶¹. The fact that in his works there are very few ideas we can disagree with, is sufficient proof that Comenius rightly deserves the name „father of modern pedagogy“. Modern information technologies also contributed to making J.A. Comenius's work accessible to the general public. The Slovak National Library in Martin has in its archives several rare works of Comenius, which were digitized for the general public, thus several rare works of J.A. Comenius reached the general public. These new possibilities of edification help to keep alive the legacy of John Amos Comenius, and they are available to the teaching and general public. Comenius was and still is a recognized personality in Slovakia. This is also evidenced by the fact that the most significant Slovak university, which is located in Bratislava, bears his name. According to J. Karsai (1970), few of the leading Czech thinkers stand as close to Slovaks by their origins as the Teacher of the nations John Amos Comenius. At present, it is already known that his family name was Seges and his ancestors immigrated to Moravian Slovakia from Slovakia. Over the course of three centuries, Slovak educators have shown a great interest in the work of the Teacher of the nations and developed his pedagogical legacy, and up to present, they worship his ideas.

⁶¹ J. Pšenák, *Jan Amos Komenský a Slovensko. K 400...*, op. cit.

Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich

Abstract. The Functions of Polish Nurseries from the End of WWII to the Early 20th Century Based on Lublin Nurseries

Nurseries in Poland are over 100 years old. Since the beginning of their existence, before Poland regained independence, until present days they have changed their functions and organization. The aim of the article is to show crèches changed against the political, social and cultural background of the end of the Second World War to the early 21st century. The method used in this article is a historical monograph, and the technics include an analysis of generally accessible documents (literature, magazines for women, legal acts, films) and an analysis of personal documents of retired nursery workers. The documentation has been supplemented by 10 interviews with ladies employed in Lublin nurseries from 1973 until 2019. The article has been written in cooperation with the Municipal Nurses Complex in Lublin. The tasks of crèches as presented in this article are care, pro-professional, pro-health, educational, upbringing and family function. This article is the second part of two articles, which concerns changes in the function of crèches in their history. The first part is published in “Bulletin of the History of Education” in 2019.

Keywords: nurseries, infants and toddlers daycare, nursery caregivers

Wstęp

Żłobek to instytucja, której zadaniem jest zapewnienie opieki nad najmłodszymi dziećmi, poniżej trzeciego roku życia¹. Pierwsze żłobki w Europie i w Polsce powstały w XIX wieku, ale było ich niewiele i funkcjonowały bardzo krótko. Na początku XX wieku żłobki

---

¹ Obecnie mogą w niej przebywać dzieci do ukończenia 3. roku życia w roku szkolnym, w którym dziecko ukończy 3 lata – Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat trzech (Dz. U. 2011, nr 45, poz. 235).

borykały się z dużą śmiertelnością i chorobami niemowląt, były uważane za instytucje kontrowersyjne, a dzieci, które do nich uczęszczały, pochodziły głównie z rodzin najuboższych lub były wychowywane przez samotne matki, które trudna sytuacja materialna zmuszała do podjęcia pracy zarobkowej. W dwudziestoleciu międzywojennym kwestia opieki nad małymi dziećmi stała się sprawą narodową, powstały pierwsze regulacje prawne dotyczące żłobków, a opiekę nad nimi przejęło Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej. Oprócz zadań opiekuńczych, zaczęły w większym stopniu pełnić funkcję prozdrowotną, która sprowadzała się do walki z chorobami zakaźnymi i wciąż dużą śmiertelnością niemowląt². Funkcje żłobków do wybuchu II wojny światowej zostały opisane szerzej w artykule pt. „Funkcje żłobków polskich od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej”. Niniejszy artykuł jest zaś kontynuacją badań prowadzonych nad zadaniami żłobków. Na przestrzeni ponad 100 lat istnienia dziennych instytucji opieki nad niemowlęciem/małym dzieckiem pod wpływem różnych czynników związanych z przemianami kulturowo-społecznymi oraz uprzemysłowieniem środowiska życia człowieka ich funkcje ulegały zmianie. Wobec powyższego celem artykułu jest ukazanie funkcji żłobków na tle zmian, jakim podlegały one od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku. Problem główny artykułu został sformułowany następująco: Jakie można wyróżnić funkcje żłobków w ich historii mające na celu poprawę różnych obszarów funkcjonowania rodzin? Sformułowano również problemy szczegółowe: Jak zmieniały się funkcje żłobków po II wojnie światowej? Które z wyróżnionych funkcji żłobków były realizowane w większym, a które w mniejszym stopniu w analizowanym okresie? Jakie czynniki mogły mieć związek ze zmianami funkcji żłobków?

Na potrzeby artykułu zostały przeprowadzone badania metodą wyjaśniania historycznego³. W pracy badawczej posłużono się uzupełniającymi się technikami:

- analizą dokumentów ogólnodostępnych, tj. literatury przedmiotu, czasopism przeznaczonych dla kobiet i matek, aktów prawnych związanych z funkcjonowaniem żłobków, filmów dokumentujących pracę i funkcjonowanie żłobków,
- analizą dokumentów osobistych pochodzących z kolekcji badanych wywiadem emerytowanych pracownic żłobków lubelskich, tj. zdjęć, planów i notatek pracownic żłobków, dokumentacji szkoleniowej będącej w prywatnych kolekcjach pracownic,
- wywiadami z emerytowanymi i wieloletnimi pracownicami żłobków lubelskich.

W badaniach przeprowadzono dziesięć jawnych wywiadów nieskategoryzowanych. Dobór osób badanych był celowy. W lutym 2019 zwrócono się o pomoc do Dyrekcji z Miejskiego Zespołu Żłobków w Lublinie celem nawiązania kontaktu z emerytowanymi lub/i wieloletnimi pracownikami żłobków. W marcu 2019 roku za ustną zgodą pracownic wyznaczono emerytki i pracownice do badań. Badane zostały poinformowane o celu badań oraz obszarach interesujących badacza.

² E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, t. 41, s. 131–144.

³ J. Topolski, *Metodologia historii*, PWN, Warszawa 1984, s. 445.

Badanymi były kobiety, siedem z nich to emerytowane pracownice żłobków lubelskich, trzy są aktualnymi długoletnimi pracownicami żłobków. Emerytki badano w domach – ich miejscach zamieszkania, pracownice zaś w miejscu pracy, podczas drzemki podopiecznych.

Opis grupy badanej znajduje się poniżej.

Tabela 1. Opis badanej grupy – pracownic żłobków lubelskich

Lp.	Wiek badanych	Lata pracy	Zajmowane stanowisko	Rodzaj żłobka
1.	68	1973–2007	Dietetyczka/opiekunka	Dzienny
2.	64	1974 – do dziś	Pokojowa	Tygodniowy/Dzienny
3.	57	1988 – do dziś	Opiekunka	Dzienny
4.	60	1979 – do dziś	Opiekunka	Dzienny
5.	69	1968–2006	Opiekunka	Dzienny
6.	68	1968–2006	Opiekunka	Dzienny
7.	70	1982–2007	Kierownik żłobka	Dzienny
8.	72	1970–2004	Opiekunka	Dzienny
9.	70	1873–2008	Opiekunka	Dzienny
10.	68	1973–2007	Opiekunka	Dzienny

Badania przeprowadzono od marca do czerwca 2019 roku.

Funkcje żłobków

Według *Słownika języka polskiego* funkcja to zadanie, które spełnia lub ma spełnić jakaś osoba lub rzecz⁴, zatem funkcje żłobka można określić jako zadania, jakie spełnia żłobek wobec swoich podopiecznych i ich rodzin, lub jako cele, do których zmierza działalność żłobka. Na potrzeby artykułu wyróżniono dwa rodzaje funkcji, które może spełniać żłobek. Pierwszy rodzaj to funkcje instytucjonalne, które charakterystyczne są na przykład dla placówek edukacyjnych czy medycznych. Drugi rodzaj to funkcje osobowe, charakterystyczne dla grup nieformalnych, np. rodziny, do której współczesny żłobek chciałby się niejako zbliżyć. Poniżej zostaną one opisane.

Pierwsza z funkcji instytucjonalnych – opiekuńcza – związana jest z zapewnieniem opieki fizycznej dzieciom, a w historii żłobków może łączyć się również z walką z ubóstwem i marginalizacją społeczną małych dzieci i matek pracujących w miastach przemysłowych. Powyższa funkcja łączy się z funkcją prozawodową, która umożliwia rodzicom dzieci uczęszczającym do placówek pracę zawodową oraz może przyczynić się do ich rozwoju osobistego. Kolejna funkcja prozdrowotna łączy się z zapobieganiem chorobom

⁴ L. Drabik, E. Sobol, *Słownik języka polskiego*, A–Q, PWN, Warszawa 2007, s. 186.

dziecięcym, walką ze śmiertelnością niemowląt i dzieci, promocją higieny i czystości, promocją zdrowego żywienia i karmienia piersią. Funkcja wychowawcza to przede wszystkim przyswojenie zasad panujących w grupie i ogólnie wstępna socjalizacja małych dzieci. Funkcja edukacyjna (inaczej można ją nazwać funkcją prorozwojową) sprowadza się do wspomagania rozwoju dziecka w poszczególnych obszarach rozwoju, głównie poprzez zabawy i zajęcia dostosowane do potrzeb małych dzieci. Żłobki powinny też spełniać funkcje osobowe, których celem jest tak jak w rodzinie zaspokajanie potrzeb emocjonalnych, potrzeb intymnego współżycia, równowagę emocjonalną⁵. Wyrazem nastawienia na tego typu potrzeby wśród dzieci jest na przykład nazywanie opiekunek „ciociami” oraz współpraca rodziców z personelem żłobka⁶.

Żłobki po II wojnie światowej do przełomu 1989 roku

Po II wojnie światowej Polska stanęła przed wieloma problemami, w tym związanymi z opieką nad małymi dziećmi. Wojna pozostawiła po sobie bolesne straty ludnościowe i materialne, część dzieci była sierotami lub półsierotami, brakowało rąk do pracy. W tej sytuacji zorganizowanie pomocy dla dzieci w postaci żłobków i zakładów zamkniętych stało się koniecznością. Pierwsze po II wojnie światowej żłobki powstały w Łodzi i Warszawie. W 1945 roku działało już siedem żłobków przyzakładowych, w 1947 – 132, a w 1949 – 262⁷. Sprawa opieki nad najmłodszymi dziećmi i umożliwienie pracy zawodowej obywatelom stała się niezwykle istotna w polityce państwa ówczesnego ustroju. Równy dostęp do pracy zawodowej oraz te same płace mężczyzn i kobiet miała gwarantować Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1952 roku, środkiem do tego celu miała być między innymi rozbudowa sieci żłobków i przedszkoli, obok opieki nad kobietami ciężarnymi, płatnych urlopów przed i po porodzie⁸. Budowa żłobków wiązała się z założeniami systemu komunistycznego, w którym kobiety w sposób równoprawny miały za zadanie pracować na rzecz budowania nowego kraju i porządku społecznego⁹. Na plan pierwszy w okresie PRL wysuwa się zatem funkcja prozawodowa żłobków. Przez cały okres trwania PRL publikowano plany rozwoju gospodarczego na najbliższy rok lub kilka lat. W każdym z planów postulowano rozbudowę sieci żłobków oraz zwiększenie liczby dzieci korzystających z opieki żłobka, tak aby każda pracująca matka mogła pozostawić swoje

⁵ F. Adamski, *Rodzina. Funkcje rodziny*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5. Pilch (red.), Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 309.

⁶ E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich...*, op. cit., s. 132–133.

⁷ GUS, *Rocznik Statystyczny*, 1949, s. 149; GUS, *Rocznik Statystyczny*, 1950, s. 91.

⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz. U. 1952, nr 33, poz. 232) rozdział 8, art. 78.

⁹ D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1971, s. 20–47.

dziecko pod fachową opieką¹⁰. W kinie i telewizji emitowane były filmy propagandowe ukazujące żłobki jako instytucje fachowej i troskliwej opieki, zapewniające wzorową czystość, doskonale odżywianie i miłą atmosferę, aby matki mogły spokojnie pracować bez obawy o swoje dzieci¹¹.

Wobec powyższych postulatów na początku lat 50. zaczęto na nowo budowanych osiedlach dla robotników zakładanie żłobków. Większość była budowana według ściśle określonego projektu architektonicznego, niewielka część zaś została zaadaptowana z budynków już istniejących¹². Projekty nowych żłobków zakładały między innymi wydzielenie osobnych pomieszczeń na: pokój dla karmicielek (matek karmiących piersią), pralnię, kuchnię, gabinet lekarski, filtr – będący przedścionkiem selekcyjnym dzieci przed wejściem na salę zabaw, izolatkę dla dzieci podejrzewanych o chorobę, tarasy do werandowania dzieci, sale dla dzieci.

Wybudowane w latach 50. i 60. ubiegłego wieku jednopiętrowe lub parterowe budynki, z których większość stoi do dziś, mogły pomieścić od 80 do 100 dzieci w kilku grupach wiekowych. Na początku lat 70. popularność tych instytucji była ogromna. Potrzeby wielokrotnie przewyższały możliwości lokalowe i tak dużych żłobków. Niestety, nie było wówczas regulacji prawnych ograniczających liczbę dzieci ze względu na metraż żłobka czy liczbę opiekunek. Z relacji emerytowanych opiekunek żłobkowych wynika, iż przyjmowały one tak dużą liczbę dzieci, że maluchy musiały spać na leżakach na zmianę. Jedna z badanych wspomina:

Było w pewnym momencie 100 dzieci na starszej grupie. Stało się na środku i pilnowało się, żeby się nie powybijały. Wtedy nie mogłyśmy przeprowadzić żadnych zajęć (...) Tyle było dzieci, że trzeba było na dwie tury kłaść. Te do południa nie chciały za nic na świecie spać, a te, które po południu spały, wcześniej się na sali przewracały ze zmęczenia.

W Polsce Ludowej istniały różne rodzaje żłobków. Żłobki dzienne miały za zadanie zapewnienie opieki nad dziećmi podczas pracy rodziców w ciągu dnia. Pracowały one na zmiany przez 9, 10 lub 12 godzin, a po południu lub pod wieczór dzieci były codziennie odbierane przez rodziców i pozostałą część dnia oraz noc spędzały w domu. Żłobki

¹⁰ Ustawa z dnia 31 marca 1949 o Narodowym Planie Gospodarczym na rok 1949 (Dz. U. 1949, nr 26, poz. 189) art. 118; Ustawa z dnia 21 lipca 1950 o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955 (Dz. U. 1950, nr 37, poz. 344); Uchwała Sejmu Polskiego Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 lipca 1957 r. o Planie Rozwoju Gospodarczego w latach 1956–1960. (Dz. U. 1957, nr 40, poz. 179); Pięcioletni rozwój gospodarki na lata 1961–1965. (M.P. 1961, nr 38, poz. 58); Narodowy plan gospodarczy na 1966 rok i podstawowe założenia na 1967. (M.P. 1965, nr 70, poz. 402); Narodowy plan gospodarczy na rok 1972 (M. P. 1971, nr 59, poz. 381); Plan społeczno-gospodarczy rozwoju w 1974 roku M. P. 1973, nr 53, poz. 302); Narodowy plan społeczno-gospodarczy rozwoju w 1976 roku (M. P. 1975, nr 38, poz. 223).

¹¹ *Żłobek dziecięcy w fabryce Geyera*, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4419>; *W żłobku Ursusa*, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/5485>; *W żłobku fabrycznym*, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4962> [dostęp: 19.07.2019].

¹² R. Krystanowa, *Budowa żłobków dziecięcych*, Wyd. Bułgarska Akademia Nauk, Sofia 1951; *Żłobek Miejski w Ustroniu*, <http://zlobekustron.szkolnastrona.pl/p,2,historia>.

dzienne nie były jedynymi, jakie organizowano w Polsce Ludowej. Na wsiach organizowane były również żłobki sezonowe dla rodzin rolników. Istniały również żłobki tygodniowe, które były zakładami zamkniętymi. Dzieci przebywały w nich bez przerwy cały tydzień, z wyjątkiem świąt i niedziel (lub sobót, niedziel i świąt). Do żłobka tygodniowego były przyjmowane dzieci dopiero powyżej 6. miesiąca życia (przyjmowanie niemowląt pozbawiłoby je karmienia piersią), dzieci matek samotnych, dojeżdżających do pracy z miejscowości niemających żłobków, dzieci matek pracujących na zmianę oraz tych, które oprócz wykonywania pracy zawodowej kształciły się¹³. Opierając się na dzisiejszej wiedzy z zakresu psychologii dziecka, można powiedzieć, że założenia całodobowej opieki nad dziećmi z powodu pracy lub nauki matki przedkładały cele zawodowe i edukacyjne rodziców ponad dobro i właściwy rozwój dziecka, który bez długiego kontaktu z matką może być zaburzony, jednakże w latach 60. ubiegłego wieku konieczność istnienia takich miejsc była bezdyskusyjna¹⁴. Niestety, niewiele wiadomo na temat efektów pracy żłobków tygodniowych. Nieliczne badania prowadzone w Instytucie Matki i Dziecka w Warszawie na terenie żłobków tygodniowych oraz domów małego dziecka wykazały zaburzenia zachowania podczas adaptacji dzieci w zakładach zamkniętych¹⁵. Na terenie Lublina funkcjonował jeden taki żłobek na ul. Sowiej, drugi był w Dąbrowicy (okolice Lublina). Zostały one zlikwidowane i przekształcone na żłobki dzienne w latach 80. ubiegłego wieku.

W czasach PRL istniały również większe możliwości kształcenia dla opiekunek w żłobkach niż przed wojną. Po przejściu w 1948 roku żłobków pod opiekę Ministerstwa Zdrowia personel rekrutował się głównie z pielęgniarek. Resort zdrowia i opieki społecznej powołał w 1957 roku roczne szkoły opiekunek dziecięcych. Ta forma przygotowania kadr okazała się jednak niewystarczająca, gdyż nie dawała możliwości awansu wobec braku świadectwa maturalnego¹⁶. Przykładowo Medyczna Szkoła Opiekunek Dziecięcych w Nowej Hucie działająca do 1968 roku przyjmowała uczennice po ukończeniu dziewięciu klas szkoły podstawowej (ryc. 1). Po dziesięciu latach przekształcono te szkoły w licea medyczne opiekunek dziecięcych, gdzie absolwentki mogły oprócz wykształcenia ogólnokształcącego zdobyć zawód opiekunki.

---

¹³ Z. Golde, *Żłobek. Organizacja i prowadzenie*, PZWL, Warszawa 1956, s. 13–14; Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1950 w sprawie trybu zatwierdzania budżetu funduszu socjalnego oraz sposobu administrowania tymi funduszami w administracji państwowej (M.P. 1950, nr 53, poz. 604); R. Krystanowa, op. cit., s. 13–14.

¹⁴ Por. D. Graniewska, op. cit., s. 64.

¹⁵ J. Koczyńska-Sikorska, M. Zdańska-Brincken, *Adaptacja dzieci do środowiska żłobkowego*, „Wychowanie w Przedszkolu”, 1985, nr 7–8, s. 371–375.

¹⁶ I. Krysztofowicz, B. Wójcik, *Przygotowanie personelu do pełnienia funkcji wychowawczych w żłobkach*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1974, nr 12, s. 636–640.

Ryc. 1. Uczennice Medycznej Szkoły Opiekunek Dziecięcych na tle budynku szkoły w 1968 roku

Źródło: Archiwum prywatne badanych pracownic żłobków lubelskich.

Jednakże z relacji badanych na potrzeby artykułu kobiet wynika, że kierunkowe wykształcenie nie było wymogiem koniecznym do pracy w zawodzie opiekunki. Pracownice miały na przykład wykształcenie średnie ogólnokształcące, wobec czego istniała konieczność doksztalcania personelu już w trakcie pracy. Pracę doradczą i doszkalającą wykonywali psychologowie zatrudniani w żłobkach w wymiarze większym nawet niż obecnie. Organizowano również szkolenia wewnętrzne dla pracownic głównie z zakresu metodyki pracy z małymi dziećmi, w trakcie których dzielono się doświadczeniami i pomysłami w zakresie zabaw dla małych dzieci czy na przykład zajęć plastycznych, muzycznych lub technicznych.

Zdrowie dzieci w czasach Polski Ludowej było ważnym elementem polityki państwa. Na mocy ustawy z dnia 4 lutego 1950 roku przekazano Ministrowi Zdrowia opiekę nad żłobkami, która dotychczas należała do Ministra Pracy i Opieki Społecznej¹⁷. Konsekwencje tego ruchu widoczne były na przestrzeni kilku następnych dziesięcioleci, w postaci większego nastawienia na realizację celów prozdrowotnych żłobków.

¹⁷ Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o przekazaniu Ministrowi Zdrowia zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi (Dz. U. 1950, nr 6, poz. 49).

Personel żłobka składał się z lekarza, który był odpowiedzialny za stan zdrowia dzieci przebywających w żłobku. Lekarz odwiedzał żłobek dwa razy w tygodniu oraz na wezwanie kierowniczkę żłobka, a w pozostałych dniach był do dyspozycji w razie potrzeby¹⁸.

Opiekunki w żłobkach były zobowiązane do noszenia odzieży ochronnej w postaci fartucha lub sukienki, a także czepka i obuwia profilaktycznego (ryc. 2)¹⁹, dlatego wyglądem przypominały pielęgniarki (często miały wykształcenie pielęgniarskie). Formalnie były one pracownikami służby zdrowia. Pozostały personel stanowiły kierowniczkę żłobka, psycholog, salowe, kucharki²⁰.

Ryc. 2. Ubiór opiekunek w żłobkach w latach 70. i 80. XX wieku

Źródło: Archiwum prywatne badanych pracownic żłobków lubelskich.

Od 1964 roku na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej przy przyjmowaniu do żłobków rodzice lub opiekunowie zobowiązani byli do przedłożenia kierownikom tych instytucji dowodu dokonanych obowiązkowych szczepień przeciw-

¹⁸ Zarządzenie Ministra Zdrowia z dnia 10 listopada 1954 r. w sprawie ryczałtowych wynagrodzeń dla lekarzy (M.P. 1954, nr 106, poz. 1419).

¹⁹ Zarządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 4 czerwca 1985 roku w sprawie norm przydziału i zużycia odzieży ochronnej i roboczej oraz sprzętu ochrony osobistej (Dz. Urz. MZiOS 1985, nr 6, poz. 24).

²⁰ Z. Golde, op. cit., s. 48–60.

ko chorobom zakaźnym lub dowodu zwolnienia z tego obowiązku²¹. (Szkoda, że te lub podobne przepisy nie obowiązują dzisiaj). Szczepienia były wpisywane do książeczek zdrowia wprowadzonych jako dokument zawierający dane o stanie zdrowia dziecka od 1959 roku²². Idealna higiena i troska o zdrowie delikatnych organizmów dziecięcych, tak podatnych na wszelkiego rodzaju epidemie, stawiają wiele zupełnie specjalnych wymagań przy projektowaniu, zakładaniu i wyposażeniu żłobków – pisała Z. Golde²³. Charakterystycznym pomieszczeniem zaprojektowanym w celu dokonania selekcji i przyjęcia tylko dzieci zdrowych był filtr. To mały pokój przejściowy z wejściem od strony korytarza i oknem wychodzącym na salę zabaw. Każde dziecko wchodzące do żłobka musiało przed przyjęciem przejść badania lekarskie lub oględziny dokonane przez pielęgniarkę w filtrze. Badano temperaturę ciała dziecka, wygląd skóry, zaglądano do gardła i do nosa, oglądano zawartość pieluszek. Po pozytywnym zakwalifikowaniu dziecko było przebierane w czystą odzież i pieluchy będące na wyposażeniu żłobka i przenoszone przez okno do sali zabaw. Zabrudzona w trakcie bielizna była natychmiast wysyłana do pralni, a obsługa techniczną zajmowały się salowe. Na wyposażeniu żłobka były również kosmetyki dla niemowląt. Żłobki były wyłączone z reglamentacji produktów kosmetycznych dla małych dzieci, takich jak oliwka czy proszek do prania²⁴. Projektowano również specjalne izolatki, w których przebywały dzieci „podejrzane lub niedysponowane do czasu zbadania ich przez lekarza”²⁵. W każdym żłobku istniał również pokój do karmienia z toaletką dla karmicielek. Pokój taki służył do karmienia piersią przez matki mające przerwę na karmienie w pracy. Wejście znajdowało się od zewnątrz i łączyło się tylko z pokojem zabaw dla dzieci przez okno, którym pielęgniarki podawały dzieci²⁶. Istniały bardzo szczegółowe zalecenia dotyczące higieny karmienia piersią w żłobkach.

Przed przystawieniem niemowlęcia do piersi karmiąca powinna wymyć ręce mydłem i szczotką; całą pierś, łącznie z brodawką, należy myć przegotowaną wodą. Po skończonym karmieniu należy osuszyć brodawkę i obłożyć ją wyjałowioną gazą. W czasie kataru nosa matka nakłada przy karmieniu zasłonę gazową na nos i usta. W żłobku matka karmiąca nakłada biały, czysty, długi fartuch (by zakrył ubranie), zapięty z tyłu, z przecięciami w okolicy piersi²⁷.

W czasach PRL dużą wagę przywiązywano również do zdrowego odżywiania w żłobkach. Przede wszystkim były one wyłączone z reglamentacji produktów żywnościowych,

²¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 października 1964 w sprawie obowiązkowych szczepień ochronnych przeciwko chorobom zakaźnym (Dz. U. 1964, nr 40, poz. 273).

²² Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 2 lipca 1959 w sprawie książeczek zdrowia (Dz. U. 1959, nr 41, poz. 259).

²³ Z. Golde, op. cit., s. 11.

²⁴ Uchwała nr 112 Rady Ministrów z dnia 12 października 1981 w sprawie reglamentowanej sprzedaży podstawowych artykułów codziennego użytku dla niemowląt (M. P. 1981, nr 27, poz. 233).

²⁵ Z. Golde, op. cit., s. 13.

²⁶ Ibidem, s. 14.

²⁷ Ibidem, s. 94.

takich jak masło²⁸, mąka pszenna, kasze, ryż, płatki zbożowe²⁹, mięso³⁰ itp. Oznacza to, że rodzice nie musieli przekazywać osobom organizującym żywienie części przydzielonych im kart zaopatrzenia. W żłobkach zatrudniano dietetyczki, które zajmowały się układaniem jadłospisu, dokładając wszelkich starań, aby posiłki dla dzieci były pełnowartościowe i uwzględniały różnorodne produkty. Cechą charakterystyczną były też zupy mleczne i inne napoje oraz ciepłe posiłki oparte na mleku podawane na śniadanie i na podwieczorek. Jadłospis układano tak, aby śniadanie stanowiło 25% racji dobowej, obiad 40%, a podwieczorek 10%³¹. Z relacji badanej emerytowanej dietetyczki wynika, że żywienie dzieci w latach 70. i 80. charakteryzowało się większą kalorycznością niż dziś. Badania prowadzone w latach 1976–1980 wśród dzieci warszawskich wychowujących się w żłobku i w domu dotyczące wpływu środowiska żłobkowego na rozwój psychosomatyczny małego dziecka również wykazały, iż dzieci wychowywane w domu mają szczuplejszą budowę ciała niż dzieci wychowywane w żłobku³².

Podsumowując, można powiedzieć, że żłobki realizowały funkcję prozdrowotną poprzez szczepienia dzieci w żłobkach, regularne badania lekarskie, izolację dzieci zdrowych od chorych, działania prozdrowotne, w tym zdrowe – wysokokaloryczne! – odżywianie oraz bardzo skrupulatne przestrzeganie higieny, a najważniejszym celem w zakresie zdrowia było niedopuszczenie do pojawienia się choroby zakaźnej w żłobku.

W żłobkach od drugiej połowy lat 50. ubiegłego wieku zaczęto realizować funkcję wychowawczą. Pierwszy podręcznik, w którym znalazł się rozdział o wychowaniu żłobkowym, został wydany w 1956 roku przez dr Zofię Golde³³, która kierowała organizacją i metodami postępowania w żłobkach w Instytucie Matki i Dziecka w latach 50. ubiegłego wieku. W latach 60. zaś pojawiła się literatura dotycząca osoby wychowawcy, metod wychowania i nauczania dzieci w żłobkach³⁴. Wychowanie w żłobkach było nastawione przede wszystkim na uczenie dziecka samodzielności w zakresie czynności samoobsługowych i czystości, uspołecznianie dziecka oraz uczenie porządku i systematyczności. Samodzielność dziecka jako cel wychowania osiągnano przykładowo poprzez wczesną naukę sygnalizowania potrzeb fizjologicznych. „Nocniczowanie” dzieci rozpoczynało się od chwili, gdy dzieci potrafiły siedzieć, czyli przed ukończeniem pierwszego roku życia. Było to przeprowadzane w stałych porach dnia, przed i po posiłkach oraz przed

²⁸ Uchwała nr 129 Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1981 r. w sprawie reglamentowanej sprzedaży masła (M. P. 1981, nr 19, poz. 172) § 8, ust. 2.

²⁹ Uchwała Rady Ministrów nr 77 z dnia 17 kwietnia 1981 w sprawie reglamentowanej sprzedaży mąki pszennej, kasz, płatków zbożowych oraz ryżu (M. P. 1981, nr 11, poz. 83).

³⁰ Uchwała Rady Ministrów nr 135 z dnia 12 lipca 1981 w sprawie reglamentowanej sprzedaży mięsa i jego przetworów (M. P. 1981, nr 18, poz. 152).

³¹ Z. Golde, op. cit., s. 105.

³² J. Kopczyńska-Sikorska, M. Zdańska-Brincken, R. Kurniewicz-Witczakowa, *Wpływ środowiska żłobkowego na rozwój psychosomatyczny małego dziecka*, „Wychowanie w Przedszkolu”, 1984, nr 3, s. 140–145.

³³ Z. Golde, op. cit.

³⁴ I. Kubisztal, *Literatura dziecięca w wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1967.

i po drzemce dzieci. Z opinii badanych opiekunek wynika, że dzieci przyzwyczajały się do tych czynności i potrafiły wcześniej współpracować z personelem w zakresie treningu czystości niż w czasach obecnych. Uspołecznianie dzieci odbywało się podczas zabaw dowolnych, wspólnych wyjść na spacer czy do ogrodu. Charakterystyczną cechą wychowania związaną również z ustrojem tamtych czasów było nastawienie żłobków na porządek, systematyczność i sprawną organizację pracy. W żłobkach panował pewien rytm dnia wyznaczony stałymi porami posiłków, zabawy i snu dzieci. Według Z. Golde,

stały porządek dnia ułatwia personelowi pracę – zapobiega nieprzewidzianym, nieoczekiwanym sytuacjom w pracy. Wszystko jest obmyślane, zaplanowane, i to daje rytmiczność pracy. (...) Czynności powtarzające się o jednej porze i w tej samej kolejności uczą dzieci porządku, systematyczności, sygnalizowania potrzeb fizjologicznych, przystosowania się do otoczenia, wyrabiają nawyki kultury życia codziennego³⁵.

W latach 60. zaczęto postrzegać osobę opiekunki jako wychowawczynię, która powinna cechować się wrażliwością, serdecznością oraz traktować dzieci w indywidualny sposób³⁶. Podsumowując, można powiedzieć, że pomimo podlegania bezpośrednio Ministerstwu Zdrowia i Opieki Społecznej żłobki zaliczane były do placówek opiekuńczo-wychowawczych³⁷, a zasady wychowania zgodnego z ówczesnym ustrojem państwa są obecne w wychowaniu żłobkowym.

Funkcja edukacyjna nie była z założenia obecna w żłobkach w prawodawstwie PRL. Pomimo to edukacja istniała głównie za sprawą świadomych i dobrze przygotowanych opiekunek. Z wywiadów przeprowadzonych wśród emerytek wynika, że uczyły one dzieci wierszy, piosenek, pokazywały różne przedmioty z życia codziennego. Jedna z badanych wspomina, że dzieci około półtoraroczne do trzech lat bardzo lubiły „wycieczki” do kuchni żłobkowej czy pralni. Wówczas opiekunki pokazywały im produkty żywnościowe, proces przygotowania posiłków, gotowania czy prania. Tego typu działania współgrają z naturalną potrzebą obserwacji dorosłych w tym wieku i włączania się w ich czynności na zasadzie zabawy „na serio”³⁸. Wskazówki co do pracy z małym dzieckiem opiekunki czerpały również z nielicznej literatury. Przykładowo I. Kubisztal zaleca:

dzieci należy traktować indywidualnie. Zajęcia z pojedynczymi dziećmi powinny zajmować najwięcej miejsca w pracy opiekunki – oczywiście nie można wówczas tracić ‘z oka’ pozostałych dzieci. Bliski kontakt z dorosłym, możliwość przytulenia się do niego w czasie wspólnego oglądania książki, rozmowy o obrazku itp., jest szczególnie potrzebny małemu dziecku i korzystny dla jego rozwoju. W średniej i starszej grupie żłobkowej można czasem prowadzić zajęcia z małymi grupkami dzieci. (...) (najwyżej czteroosobowymi), gdyż dzieci najczęściej

³⁵ Ibidem s. 117.

³⁶ Ibidem, s. 44.

³⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 24 czerwca 1976 roku w sprawie powszechnych badań dzieci i młodzieży (Dz. U. 1976, nr 25, poz. 150) rozdział 4, § 13, pkt 1.

³⁸ K. Appelt, *Wiek poniemowlęcy. Jak rozpoznać potencjał dziecka?*, w: *Psychologiczne portrety człowieka*, red. A. Brzezińska, GWP Sopot 2013, s. 111.

bawią się nie razem, lecz obok siebie (...). W pracy z małymi dziećmi należy szczególnie dbać o to, by poznawały coraz lepiej najbliższe środowisko, w którym przebywają (dom, żłobek, ogród, podwórko, ulica) i żeby ich obserwacje w czasie zabaw i spacerów były w pełni wykorzystane dla wzbogacenia języka. Piosenki, obrazki, wiersze i opowiadania wiążące się z najbliższym otoczeniem i z aktualnymi zajęciami dziecka pomagają w utrwaleniu wiadomości, rozwijają spostrzegawczość i budzą zainteresowania.

Autorka poleca śpiewać dzieciom proste piosenki i rymowanki połączone z ruchem (idzie rak nieborak, kosi, kosi, warzyła srocзка kaszeczke), bawić się w zabawy ruchowo-muzyczne (baloniku mój malutki, kółko graniaste), w naśladowanie zwierząt, czytać wiersze, opowiadania i książki³⁹. Istniały również na rynku wydawniczym poradniki dla rodziców i opiekunów małych dzieci dotyczące ich rozwoju, pielęgnacji, opieki oraz żywienia⁴⁰. W latach 70. i 80. ubiegłego stulecia przeprowadzano w żłobkach na terenie Lublina wewnętrzne szkolenia dla pracowników, które polegały na tym, że personel jednego żłobka przedstawiał pracownikom pozostałych propozycje sprawdzonych zabaw, wierszy, materiałów dydaktycznych, przenosząc swoje dobre praktyki na inne placówki.

W żłobkach dbano o wszechstronny rozwój dzieci. Przykładowo we wszystkich żłobkach na terenie Lublina w każdej grupie dzieci wisiały na ścianie sali tablice rozwoju psychoruchowego dzieci. Zaznaczano na nich przy imieniu i nazwisku dziecka jego aktualne osiągnięcia rozwojowe. Z relacji emerytowanych opiekunek wynika, że ułatwiały one indywidualną pracę z każdym dzieckiem, gdyż po przyjeździe do pracy nawet po urlopie czy kilku dniach przerwy opiekunki od razu wiedziały, co jest mocną, a co słabą stroną dziecka, nad którą sferą rozwoju należy pracować, a którą utrwalić. W żłobkach prowadzone były badania naukowe mające na celu uchwycenie różnic w rozwoju dzieci wychowywanych w instytucji oraz w środowisku domowym. W badaniach J. Koczyńskiej-Sikorskiej, M. Zdańskiej-Brincken, R. Kurniewicz-Witczakowej prowadzonych w latach 1976–1980 w Warszawie generalnie nie stwierdzono znaczących różnic w rozwoju dzieci przebywających w różnych środowiskach, natomiast szczegółowe różnice w zakresie rozwoju psychomotorycznego i rozwoju mowy widoczne są – na niekorzyść dzieci żłobkowych – w wieku około 12 miesiąca życia. Różnice te wyrównywały się stopniowo do wieku dwóch lat⁴¹. Z badań przeprowadzonych przez M. Przetacznikową, H. Buterlewicz, D. Chranowską w latach 60. w Warszawie oraz Krakowie wśród dzieci wychowywanych w domu i żłobku wynika, że rozwój psychomotoryczny dzieci wychowywanych w domu jest szybszy u dzieci do dwóch lat, w trzecim roku życia różnica między grupami nie występowała, co oznaczało, że tempo rozwoju się wyrównywało. Szczegółowe analizy poszczególnych sfer rozwoju wskazywały na gorszy rozwój koordynacji wzrokowo-ruchowej i mowy dzieci żłobkowych

³⁹ I. Kubisztal. *Literatura dziecięca w wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1967, s. 41.

⁴⁰ Por. L. Dzieniszewska-Klepacka, Z. Kowalczyk, S. Witkowska, D. Chranowska, Cz. Roszkowska, *Małe dziecko. Rozwój, pielęgnacja, wychowanie, żywienie*, PZWL, Warszawa 1980; H. Trawińska, *Zabawy rozwijające dla małych dzieci*, PZWL Warszawa 1981.

⁴¹ J. Koczyńska-Sikorska, M. Zdańska-Brincken, R. Kurniewicz-Witczakowa, op. cit.

do 18. miesiąca życia, ale jednocześnie lepszy rozwój społeczny dzieci przebywających w żłobku⁴². W badaniach J. Kostrzewskiego dotyczących rozwoju dzieci w żłobkach i w środowisku domowym przeprowadzonych w Puławach na początku lat 70. nie stwierdzono istotnych różnic w rozwoju dzieci z różnych środowisk⁴³.

Z wypowiedzi badanych wynika, że zajęcia edukacyjne i prorozwojowe odbywały się w żłobkach przed południem, ich tematy były wpisywane do zeszytów lub dzienników, a sprawdzane co tydzień przez psychologów. Charakterystyczne dla edukacji dzieci na tak wczesnym etapie rozwoju było realizowanie jednego tematu lub na przykład nauka jednego wiersza przez kilka tygodni, a nawet miesięcy. Badane emerytki wspominały, że nie miały narzuconego czasu, w którym powinny zrealizować zajęcia, i odbywały się one głównie w formie indywidualnej. Wspominają również, że dawniej z powodu ograniczonego dostępu do zabawek było więcej zajęć plastycznych, a swoje wytwory zrobione wspólnie z paniami dzieci mogły codziennie zabrać do domu. Popularne były również ćwiczenia gimnastyczne z obręczami, piłkami, woreczkami czy zajęcia na ławeczkach ćwiczące równowagę.

Radykalna zmiana stosunku do wychowania i opieki w żłobkach nastąpiła w latach 80., u schyłku komunizmu. Coraz częściej mówiono o żłobkach jako o miejscach, które nie zapewniają należytej opieki z powodu zbyt dużej liczby dzieci przypadających na opiekunkę oraz medykalizacji procesu opieki⁴⁴. Jak wynika z przeprowadzonych wywiadów, znacząca część personelu żłobków kwestionowała zasadność istnienia filtrów. Z relacji emerytowanych opiekunek oraz pań pokojowych wynika, że sprawdzenie stanu zdrowia dzieci w filtrach było w większości niemożliwe. Dzieci przyprowadzane były między godziną szóstą a ósmą do żłobka, a w pewnym momencie – przed godziną ósmą – liczba oczekujących na przyjęcie wychowanków była tak duża, że jedna opiekunka przebywająca wówczas w filtrze nie dałaby rady dokonać obserwacji wszystkich dzieci naraz. Badane opiekunki podkreślają, że wyjątek stanowiły dzieci, które dzień wcześniej źle się czuły, a rodzic przyprowadzał je nazajutrz rano do żłobka, oraz dzieci, co do których istniało podejrzenie choroby. Niestety, pewną prawidłowością zauważoną przez badane było to, że dzieci zaczynały gorączkować po południu, po przejściu pozytywnie rano przez filtr, co dodatkowo świadczyło na niekorzyść badania dzieci w porze porannej. Ponadto popularyzacja szczepień przeciwko chorobom zakaźnym wyeliminowała ze społeczeństwa poważne i śmiertelne choroby, stąd zagrożenie epidemiologiczne w żłobkach było mniejsze, a realizacja opieki zdrowotnej oparła się głównie na profilaktyce w postaci promocji higieny i zdrowego trybu życia wśród dzieci.

⁴² M. Przetacznikowa, H. Buterlewicz, D. Chrzanowska, *Rozwój psychiczny dzieci od 9 miesięcy do trzech lat wychowywanych w żłobkach i w środowisku domowym*, „Psychologia Wychowawcza” 1963, nr 1, s. 2–16.

⁴³ J. Kostrzewski, *Rozwój umysłowy, społeczny i motoryczny dzieci ze żłobków dziennych i domów rodzinnych*, „Przegląd Psychologiczny” 1973, nr 1, s. 3–18.

⁴⁴ *Żłobki czy urlopy? Co jest bardziej opłacalne, czy budowa żłobków, czy przedłużone urlopy macierzyńskie?*, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9713> [dostęp: 19.07.2019].

Wiedza dotycząca rozwoju psychicznego i potrzeb dziecka była już upowszechniona, widziano rozdzźwięk pomiędzy opieką w rodzinie a opieką instytucjonalną oferowaną najmłodszym⁴⁵. Rodzice zaczęli coraz częściej mówić o żłobkach jako o „przechowalniach” dla dzieci, co w świetle przeprowadzonych badań mogło być określeniem niesłusznym, jednakże brak dostępu do pomieszczeń żłobkowych, brak adaptacji dzieci wraz z rodzicami i uczestnictwa rodziców w życiu żłobka mógł tworzyć sytuację niewiedzy i lęku o prawidłowy rozwój dzieci w żłobkach.

Sytuacja żłobków w latach 90. ubiegłego wieku oraz ich funkcje na początku XXI wieku

Początek lat 90. przyniósł kryzys funkcjonowania żłobków w Polsce. Przemiana ustroju Państwa Polskiego zaowocowała nieprzewidywanymi skutkami, między innymi w postaci wysokiego bezrobocia⁴⁶. Najprawdopodobniej to było główną przyczyną pozostawiania kobiet z małymi dziećmi w domach, wobec czego opieka żłobkowa traciła na popularności. Ponadto wiele kobiet wówczas nie pracowało i oferowało usługę opieki nad dzieckiem za niezbyt dużą opłatą. Po zmianie ustrojowej finansowanie żłobków w całej Polsce stało się zadaniem samorządów. W tym okresie żłobki lubelskie były pod opieką Wydziału Oświaty Miasta Lublin. Trudności finansowe oraz zmniejszona liczba dzieci doprowadziły do tego, że w latach 1993–1994 w Lublinie zlikwidowano osiem z szesnastu funkcjonujących dotychczas żłobków publicznych oraz jeden żłobek przykładowy, pozostającym zaś grożono likwidacją. Z przeprowadzonych wywiadów i analizy zdjęć okolicznościowych będących własnością emerytowanych opiekunek wynika, że liczba dzieci w grupie zmniejszała się sukcesywnie od lat 70. do 1994 roku z kilkadziesiątu do kilkunastu. Kryzys był jednak krótkotrwały, już w 1998 roku żłobki lubelskie połączyły się i powstał Miejski Zespół Żłobków, który kieruje organizacją, obsługą finansową i administracyjną żłobków lubelskich⁴⁷.

Na początku XXI wieku przed żłobkami postawiono nowe zadania związane z opieką, wychowaniem i edukacją najmłodszych dzieci. Zmiany w opiece wynikały z popularyzacji pieluch jednorazowych. Około 2010 roku ze żłobków wycofano pieluchy tetrowe, dzieci zaczęły używać pieluch i chusteczek jednorazowych, które były i nadal są przynoszone przez rodziców. Kwestie medyczne utraciły częściowo na znaczeniu. Obecnie nie

⁴⁵ <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9713> [dostęp: 19.07.2019].

⁴⁶ GUS, *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990–2019*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2019,4,1.html> [dostęp: 20.07.2019].

⁴⁷ *Regulamin organizacji Miejskiego Zespołu Żłobków w Lublinie*, https://biuletyn.lublin.eu/gfx/jednostki/userfiles/_public/miejski-zespol-zlobkow-w-lublinie/menu-przedmiotowe/prawo-lokalne/regulamin-organizacyjny-mi-zespołu-zlobkow-w-lublinie-0245/schemat_graficzny_struktury_organizacyjnej_miejskiego_zespołu_zlobkow_w_lublinie/regulamin_organizacyjny_mzz_w_lublinie.pdf [dostęp: 19.07.2019].

ma konieczności zatrudniania lekarza w żłobku, zlikwidowane zostały filtry, a część żłobków przeszła gruntowne remonty, łącznie z wyburzeniem ścianek działowych. W żłobkach zaczęły odbywać się płatne zajęcia dodatkowe, tj. rytmika, zajęcia logopedyczne, język angielski, tańce. Przełomem w funkcjonowaniu żłobków było wejście w życie Ustawy z dnia 4 lutego 2011 roku o opiece nad dzieckiem do lat 3, zgodnie z którą opieka nad żłobkami i klubami dziecięcymi została przekazana ministrowi właściwemu do spraw rodziny⁴⁸. Tym samym instytucjonalne formy opieki nad małym dzieckiem przestały być Zakładami Opieki Zdrowotnej i znacząco zmieniły ich charakter oraz funkcje. Wspomniana powyżej ustawa reguluje zadania żłobka i klubu dziecięcego. Zgodnie z art. 10 do zadań żłobka i klubu dziecięcego należy: 1. Zapewnienie dziecku opieki w warunkach zbliżonych do warunków domowych; 2. Zagwarantowanie dziecku właściwej opieki pielęgnacyjnej oraz edukacyjnej, przez prowadzenie zajęć zabawowych z elementami edukacji, z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb dziecka; 3. Prowadzenie zajęć opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych, uwzględniających rozwój psychomotoryczny dziecka, właściwych do wieku dziecka⁴⁹. Zapisanie w ustawie o opiece nad dziećmi do lat 3 trzech funkcji: opiekuńczej, edukacyjnej i wychowawczej⁵⁰ gwarantuje ich realizację, jednakże pod znakiem zapytania jest integralność tych funkcji. Nowością jest funkcja edukacyjna, której realizacja jest trudnym zadaniem i zarazem wyzwaniem, ze względu na ograniczone w tym wieku i specyficzne możliwości edukacji w formie zorganizowanej. Problemem może być też roszczeniowość rodziców w zakresie edukacji i zbyt ni nacisk na osiągnięcie w krótkim czasie poszczególnych etapów rozwoju.

Obecne funkcje żłobków mogłyby być opisane szerzej, jednak wykraczają one poza historyczny charakter tego artykułu, jednakże warto bliżej przyjrzeć się funkcji osobowej, która jest raczej cechą obecnych żłobków niż dawnych. Przez lata rodzic był osobą marginalizowaną w żłobkach. W dwudziestoleciu międzywojennym matki dzieci żłobkowych były postrzegane jako niekompetentne w opiece nad dzieckiem, a ich postępowanie miało narażać dzieci na różnego rodzaju zachorowania. Współpraca matek i personelu żłobkowego polegała głównie na pouczeniu tych pierwszych w zakresie higieny i karmienia dzieci⁵¹. Pewne przesunięcie spostrzegania rodziców przez opiekunki nastąpiło w latach powojennych. Nadal personel medyczny cieszył się dużym autorytetem, jednakże wychowankowie żłobków byli przede wszystkim dziećmi „klasy robotniczej” uczestniczącej w odbudowie i rozbudowie polskiego przemysłu i gospodarki. Tym samym rodzice zostali „dowartościowani” i stali się ważnym elementem systemu, w którym głównie umożliwiano im pracę zawodową, między innymi poprzez zapewnienie fachowej opieki dla ich dzieci w żłobkach. Niestety, w zakresie opieki i wychowania współpraca między personelem żłobka a rodzicami była niewielka. W latach 70. i 80. rodzic nie miał wstępu do pomiesz-

⁴⁸ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 roku o opiece nad dzieckiem do lat 3, op. cit.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, art. 1, pkt 2.

⁵¹ E. Świdrak, op. cit.

ceń żłobkowych. Przez pierwsze tygodnie pobytu dziecka w instytucji nie było adaptacji w postaci wspólnego przebywania dzieci i rodziców w żłobku. Jedyną formą przyzwyczajania dzieci do nowej sytuacji było pozostawianie dziecka w żłobku najpierw na krótki czas – około godziny do dwóch, a następnie stopniowe zwiększanie czasu jego pobytu, jednakże z wypowiedzi opiekunek żłobkowych wynika, że nie zawsze było to stosowane. Dzieci z reguły pozostawiano w żłobkach tak jak w szpitalach, bez możliwości wglądu w to, co się dzieje za zamkniętymi drzwiami filtra. Z wypowiedzi badanych opiekunek wynika, że paradoksalnie wszyscy rodzice byli zadowoleni z opieki nad swoimi dziećmi i nie inicjowali konfliktów z personelem, mieli też pełne zaufanie do opiekunek. Tę subiektywną opinię potwierdzają również badania D. Graniewskiej z 1970 roku. W ocenie 303 matek dzieci uczęszczających do żłobków na terenie całej Polski opieka zdrowotna, wychowawcza oraz żywienie były dobre lub bardzo dobre⁵². Pomimo dużej medykalizacji opieki nad małym dzieckiem, z relacji badanych opiekunek wynika, że poprzez serdeczność, bliskość fizyczną i indywidualne zabawy starały się one stworzyć dzieciom warunki zbliżone do domowych. Sytuacja zaczęła zmieniać się pod koniec lat 80. i na początku 90., kiedy to opisany wyżej kryzys dotknął żłobki, a zaufanie do tych instytucji znacząco spadło. Poszukiwanie nowej formuły funkcjonowania tych instytucji i szersza współpraca z rodzicami stała się koniecznością. Obecnie na mocy ustawy o opiece nad dzieckiem do lat trzech rodzice mają pewne uprawnienia w żłobkach. Mogą powołać Radę Rodziców, do kompetencji której należy: występowanie do dyrektora żłobka z inicjatywami, wnioskami, opiniami we wszystkich sprawach dotyczących żłobka, w szczególności w zakresie prowadzenia zajęć edukacyjnych; wgląd do dokumentacji dotyczącej żywienia, wizytacja pomieszczeń żłobka (...)⁵³. Zadaniem żłobka jest zapewnienie dziecku opieki zbliżonej do warunków domowych. Jednym ze sposobów realizacji tego postulatu jest możliwość mówienia przez dzieci do pań „ciociu”. Jest to praktyka powszechnie stosowana w żłobkach niepublicznych i w części żłobków publicznych w Lublinie. Ograniczenie liczby dzieci przypadających na jedną opiekunkę do ośmiu (jeżeli dzieci są w wieku powyżej roku)⁵⁴ oraz do pięciu, jeżeli dzieci mają mniej niż 12 miesięcy, sprawiło, że możliwa jest bardziej indywidualna opieka oraz właściwe odczytanie potrzeb emocjonalnych dzieci.

Obecnie powszechną już formą adaptacji w żłobkach niepublicznych na terenie Lublina jest wspólne kilkudniowe przebywanie dzieci i rodziców razem w instytucji w celu zmniejszenia lęku rodziców i dzieci przed trudną nową sytuacją. W żłobkach publicznych organizuje się „dni otwarte” dla nowych dzieci i rodziców, które odbywają się z reguły po południu lub w dni wolne bez udziału uczęszczających dotychczas wychowanków. Ponadto z rozmów z badanymi opiekunkami wynika, że obecnie więcej jest różnego rodzaju uroczystości, na które zapraszane są rodziny podopiecznych, np. Dzień Babci i Dziadka, Dzień Mamy i Taty, wspólne kolędowanie czy pikniki rodzinne. Rodzic staje się zatem

⁵² D. Graniewska, op. cit., s. 120.

⁵³ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 roku o opiece nad dzieckiem do lat 3, op. cit., art. 12a.

⁵⁴ Ibidem, art. 15, pkt 1.

podmiotem we współpracy z personelem żłobkowym, a opiekunki często nazywane są po prostu „ciociami”⁵⁵. Niestety, z wywiadów wynika, że postrzeganie personelu żłobka przez rodziców bywa negatywne. Pracujące opiekunki skarżyły się, że rodzice nie mają zaufania do nich, kwestionują metody wychowania i mają zastrzeżenia do opieki nad dziećmi. Wcześniej zaś, w latach 70. ubiegłego wieku – wspominają badane – ich kompetencje nie były podważane.

Zakończenie

Niniejszy artykuł ma charakter opisowy i przedstawia drugą część badań dotyczących funkcji żłobków od momentu ich powstania do czasów współczesnych. Podjęte zagadnienie zmian w realizacji funkcji żłobków w obu artykułach nie wyczerpuje tematu. Każda z funkcji mogłaby być szerzej opisana w osobnym tekście, można by również poszerzyć badania metodą wywiadu na pracowników innych miast Polski lub ustalić więcej faktów dotyczących historii żłobków. Niemniej jednak przeprowadzone przez autorkę badania pozwoliły odpowiedzieć na postawione we wstępie pytania badawcze. Problem główny dotyczył tego: Jakie można wyróżnić funkcje żłobków w ich historii, mające na celu poprawę różnych obszarów funkcjonowania rodzin? Na podstawie literatury przedmiotu oraz badań własnych wyróżniono funkcję opiekuńczą, prozawodową, prozdrowotną, wychowawczą, edukacyjną i osobową. Zmiany w realizacji tych funkcji można zaobserwować w poszczególnych okresach od początku XX wieku do chwili obecnej. Głównym zadaniem pierwszych żłobków założonych jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości było umożliwienie matkom pracy w zakładach pracy w miastach uprzemysłowionych, które z powodu trudnej sytuacji materialnej zmuszone były do migrowania ze wsi i zostawiania swoich dzieci bez opieki na czas pracy. W dwudziestoleciu międzywojennym do funkcji opiekuńczej i prozawodowej dołączono funkcję prozdrowotną, gdyż jednym ze społecznych priorytetów stała się walka z chorobami zakaźnymi i dużą śmiertelnością niemowląt⁵⁶. Po II wojnie światowej ówczesne władze kontynuowały politykę prozdrowotną, a medycyna rozwinęła się na tyle, że śmiertelność w żłobkach została wyeliminowana właściwie do zera. Duży nacisk położono na funkcję prozawodową żłobków. Był to element ówczesnej polityki, w której kobieta w sposób równoprawny z mężczyzną miała za zadanie budować gospodarkę i przemysł państwowi. W latach 50. w żłobkach pojawiła się funkcja wychowawcza, będąca częścią polityki władz PRL, później w latach 70. pojawiły się elementy edukacji, głównie w formie zabaw indywidualnych mających wspomóc rozwój dziecka. Ostatnia z wyróżnionych funkcji – osobowa – stała się bardziej obecna w żłobkach w czasach współczesnych, a powszechnie dostępna wiedza psycholo-

⁵⁵ W mediach społecznościowych opiekunki żłobkowe stworzyły nawet własną grupę zamkniętą o nazwie „żłobkowe ciocie”.

⁵⁶ E. Świdrak, op. cit., 131–144.

giczna dotycząca rozwoju małego dziecka, w tym jego emocji oraz więzi między rodzicami a dziećmi, sprawiła, że żłobki starają się wspomóc rodzinę w wychowaniu, otwierając się bardziej na potrzeby dzieci i ich rodziców. Coraz bardziej powszechna jest też edukacja w żłobkach w postaci zajęć dodatkowych dla dzieci.

Bibliografia

Opracowania

- Adamski F., *Rodzina. Funkcje rodziny*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch
Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 309.
- Appelt K., *Wiek poniemowlęcy. Jak rozpoznać potencjał dziecka?*, w: *Psychologiczne portrety człowieka*, red. A. Brzezińska GWP Sopot 2013, s. 95–131.
- Drabik L., Sobol E., *Słownik języka polskiego*. A–Q, PWN, Warszawa 2007.
- Dziesięwska-Klepacka L., Kowalczyk Z., Witkowska S., Chrzanowska D., Roszkowska Cz.,
Małe dziecko. Rozwój, pielęgnacja, wychowanie, żywienie, PZWL, Warszawa 1980.
- Graniewska D., *Żłobki i przedszkola w PRL*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1971.
- GUS, *Rocznik Statystyczny* 1949.
- GUS, *Rocznik Statystyczny* 1950.
- Koczyńska-Sikorska J., Zdańska-Brincken M., *Adaptacja dzieci do środowiska żłobkowego*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1985, nr 7–8, s. 371–375.
- Kopczyńska-Sikorska J., Zdańska-Brincken M., Kurniewicz-Witeczakowa R., *Wpływ środowiska żłobkowego na rozwój psychosomatyczny małego dziecka*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1984, nr 3, s. 140–145.
- Kostrzewski J., *Rozwój umysłowy, społeczny i motoryczny dzieci ze żłobków dziennych i domów rodzinnych*, „Przegląd Psychologiczny” 1973, nr 1, s. 3–18.
- Krystanowa R., *Budowa żłobków dziecięcych*, Wyd. Bułgarska Akademia Nauk, Sofia 1951.
- Krzysztofowicz I., Wójcik B., *Przygotowanie personelu do pełnienia funkcji wychowawczych w żłobkach*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1974, nr 12, s. 636–640.
- Kubiszal I., *Literatura dziecięca w wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1967.
- Przetacznikowa M., Buterlewicz H., Chrzanowska D., *Rozwój psychiczny dzieci od 9 miesięcy do trzech lat wychowywanych w żłobkach i w środowisku domowym*, „Psychologia Wychowawcza” 1963, nr 1, s. 2–16.
- Topolski J., *Metodologia historii*, PWN, Warszawa 1984.
- Trawińska H., *Zabawy rozwijające dla małych dzieci*, PZWL, Warszawa 1981.
- Świdrak E., *Funkcje żłobków polskich od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, t. 41, s. 131–144.

Akty prawne

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz. U. 1952, nr 33, poz. 232).
- Narodowy plan gospodarczy na 1966 rok i podstawowe założenia na 1967 (M.P. 1965, nr 70, poz. 402).
- Narodowy plan gospodarczy na rok 1972 (M.P. 1971, nr 59, poz. 381).
- Narodowy plan społeczno-gospodarczego rozwoju w 1976 roku (M. P. 1975, nr 38, poz. 223).
- Pięcioletni rozwój gospodarki na lata 1961–1965 (M.P. 1961, nr 38, poz. 58).

- Plan społeczno-gospodarczy rozwoju w 1974 roku (M. P. 1973, nr 53, poz. 302).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 11 marca 1927 r. w sprawie urządzenia i utrzymania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy (Dz. U. 1927, nr 32, poz. 293).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 24 czerwca 1976 r. w sprawie powszechnych badań dzieci i młodzieży (Dz. U. 1976, nr 25, poz. 150).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 października 1964 r. w sprawie obowiązkowych szczepień ochronnych przeciwko chorobom zakaźnym (Dz. U. 1964, nr 40, poz. 273).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 2 lipca 1959 r. w sprawie książeczek zdrowia (Dz. U. 1959, nr 41, poz. 259).
- Uchwała nr 112 Rady Ministrów z dnia 12 października 1981 w sprawie reglamentowanej sprzedaży podstawowych artykułów codziennego użytku dla niemowląt (M. P. 1981, nr 27, poz. 233).
- Uchwała nr 129 Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1981 r. w sprawie reglamentowanej sprzedaży masła (M. P. 1981, nr 19, poz. 172).
- Uchwała Rady Ministrów nr 135 z dnia 12 lipca 1981 w sprawie reglamentowanej sprzedaży mięsa i jego przetworów (M.P. 1981, nr 18, poz. 152).
- Uchwała Rady Ministrów nr 77 z dnia 17 kwietnia 1981 w sprawie reglamentowanej sprzedaży mąki pszennej, kasz, płatków zbożowych oraz ryżu (M. P. 1981, nr 11, poz. 83).
- Uchwała Sejmu Polskiego Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 lipca 1957 r. o Planie Rozwoju Gospodarczego w latach 1956–1960 (Dz. U. 1957 nr 40 poz. 179).
- Ustawa z dnia 31 marca 1949 o Narodowym Planie Gospodarczym na rok 1949 (Dz. U. 1949 nr 26, poz. 189).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o przekazaniu Ministrowi Zdrowia zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi (Dz. U. 1950, nr 6, poz. 49).
- Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi wieku do lat trzech (Dz. U. 2011, nr 45, poz. 235).
- Zarządzenie Ministra Zdrowia i Opieki społecznej z dnia 4 czerwca 1985 r. w sprawie norm przydziału i zużycia odzieży ochronnej i roboczej oraz sprzętu ochrony osobistej (Dz. Urz. MZiOS 1985, nr 6, poz. 24).
- Zarządzenie Ministra Zdrowia z dnia 10 listopada 1954 r. w sprawie ryczałtowych wynagrodzeń dla lekarzy (M.P. 1954, nr 106, poz. 1419).
- Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1950 w sprawie trybu zatwierdzania budżetu funduszu Socjalnego oraz sposobu administrowania tymi funduszami w administracji państwowej (M. P. 1950, nr 5,3 poz. 604).

Netografia

- Regulamin organizacji Miejskiego Zespołu Żłobków w Lublinie*, https://biuletyn.lublin.eu/gfx/jednostki/userfiles/_public/miejski-zespol-zlobkow-w-lublinie/menu-przedmiotowe/prawo-lokalne/regulamin-organizacyjny-mi-zespolu-zlobkow-w-lublinie-0245/schemat_graficzny_struktury_organizacyjnej_miejskiego_zespolu_zlobkow_w_lublinie/regulamin_organizacyjny_mzz_w_lublinie.pdf [dostęp: 19.07.2019].
- W żłobku fabrycznym*, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4962> [dostęp: 19.07.2019].
- W żłobku Ursusa*, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/5485> [dostęp: 19.07.2019].
- Żłobek Miejski w Ustroniu/historia*, <http://zlobekustron.szkolnastrona.pl/p,2,historia> [dostęp: 19.07.2019].

Żłobek dziecięcy w fabryce Geyera, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4419> [dostęp: 19.07.2019].

Żłobki czy urlopy? Co jest bardziej opłacalne, czy budowa żłobków, czy przedłużone urlopy macierzyńskie?, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9713> [dostęp: 19.07.2019]

GUS, *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990-2019*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2019,4,1.html> [dostęp: 20.07.2019].

Sprawa Mary Ellen Wilson i pierwsze amerykańskie organizacje na rzecz ochrony praw dziecka

Abstract. The Case of Mary Ellen Wilson and the First American Organizations for the Protection of Children's Rights

The paper presents the mechanisms that led to the first American legal regulations and organizations for the protection of minors and the elimination of child abuse. The background for the considerations is the case that shocked the American public opinion in the second half of the 19th century. It concerned a 10-year-old girl, Mary Ellen Wilson, who was a victim of violence and neglect on the part of her guardians. The attempts to save the child showed that the American system of social welfare lacked adequate institutional and organizational instruments to protect a child who was a victim of violence and abuse.

Based on the literature and available archival materials – official documents and press publications from the discussed period – the course of the trial was reconstructed, as well as the initiatives undertaken after its completion, which led to the establishment of the first American organization aimed to protect children. The summary presents the characteristics of the American movement for the protection of children against the background of European initiatives undertaken in this field.

Keywords: children, legal regulations, New York society for the prevention of cruelty to children, children's rights

1. Wprowadzenie: dziecko i jego ochrona w Ameryce Północnej

Historię amerykańskich inicjatyw podejmowanych na rzecz dzieci i w celu ich ochrony można podzielić na trzy zasadnicze okresy. Pierwszy z nich, z oczywistych względów wynikających z procesu kształtowania się amerykańskiej państwowości, po części przypada na czasy kolonialne i sięga 1875 roku. Charakteryzowały go doraźnie podejmowane inicjatywy, które traktować należy jako działania stanowiące reakcję na zachowania krzywdzące w stosunku do dzieci. Początek kolejnego okresu datowany jest na 1875 rok.

Jest to czas, kiedy działania na rzecz dzieci zaczęły przybierać zorganizowany charakter, powstawały bowiem wówczas i rozwijały się pozarządowe organizacje charytatywne czy stowarzyszenia dobroczynne, aktywne w tym obszarze. Natomiast okres trzeci rozpoczyna rok 1962, kiedy ujednoczone zostały standardy ochrony dzieci i stworzono zinstytucjonalizowany system usług na poziomie federalnym. Istotne z punktu widzenia regulacji w tym obszarze znaczenie miały wprowadzone przez Kongres zapisy dotyczące ochrony dziecka w formie poprawki do Social Security Act¹.

Okres początkowy, sięgający czasów kolonialnych, scharakteryzować można w dość zwięzły sposób, mianowicie był to czas, kiedy podejmowane na rzecz dzieci i ich ochrony działania nie miały zorganizowanego charakteru, nie istniały też żadne instytucje, które mogłyby taką rolę spełniać. Można tu więc mówić jedynie o interwencji podejmowanej w przypadkach okrutnego traktowania czy szeroko pojętych nadużyć wobec dzieci.

Pierwsze wzmianki dotyczące tego rodzaju interwencji ze strony instytucji publicznych pojawiły się w pierwszej połowie XVII wieku, kiedy na terytorium Massachusetts (1642) wprowadzone zostały przepisy umożliwiające władzom miejskim odbieranie dzieci rodzicom, którzy nie wychowywali ich w sposób właściwy². Dwa stulecia później (1866) stan Massachusetts nadał sędziom prawo pozbawienia opieki nad dzieckiem rodziców w sytuacji, gdy wskutek porzucenia dziecka, jego zaniedbywania lub dopuszczenia się przez rodziców zbrodni, pijaństwa czy innych występków, dziecko dorastało pozbawione edukacji, opieki zdrowotnej bądź w okolicznościach narażających je na próżniacze lub rozpustne życie (*idle and dissolute life*)³.

W omawianym okresie uwidoczniła się rola sądów stanowych, przed którymi toczyły się postępowania w sprawach dotyczących różnego rodzaju nadużyć wobec dzieci i młodych ludzi. W wielu wypadkach ofiarami takich przestępstw byli czarni niewolnicy, a aktów przemocy bądź okrucieństwa dopuszczali się ich właściciele. Mimo szerokich możliwości „dyscyplinowania” przez nich swoich niewolników, system prawa nie pozostawał obojętny na przypadki okrutnego traktowania dzieci-niewolników, o czym świadczyć może fakt, iż w kilku tego rodzaju sprawach nie tylko wszczęte zostały postępowania, ale też winni zostali ukarani. Procesami sądowymi żywo interesowała się także opinia publiczna, a relacje z ich przebiegu ukazywały się w publikacjach o charakterze pamfletów. Tak było w przypadku sklepikarza z Nowego Jorku, który brutalnie pobił swoją niewolnicę i jej 3-letnią córkę. Sąd skazał go na łączną karę czterech miesięcy pozbawienia wolności (po 60 dni za każdą z ofiar) oraz karę finansową⁴.

¹ J.E.B. Myers, *A Short History of Child Protection in America*, “Family Law Quarterly” 2008, Vol. 42, No. 3, s. 449.

² J.E.B. Myers, *Child Protection in America: Past, Present, and Future*, Oxford 2006, s. 12.

³ General Court of Massachusetts, *An Act Concerning the Care and Education of Neglected Children 1866*, Chapter 283, Section 1, p. 299.

⁴ Anonymous, *The Trial of Amos Broad and His Wife, On Three Several Indictments for Assaulting and Beating Betty, A Slave, and Her Little Female Child Sarah, Aged Three Years*, New York 1809.

Inna sprawa sądowa, zasługująca na uwagę z punktu widzenia treści wyroku sądowego, dotyczyła ojca, który zastosował wobec swojego niewidomego syna brutalną karę w postaci przetrzymywania go zimą w piwnicy. Sąd Najwyższy Stanu Illinois w uzasadnieniu wyroku stwierdził wówczas, że władza rodzicielska powinna być wykonywana w granicach wyznaczonych przez rozsądek i humanitaryzm. Jeżeli jednak rodzic stosuje wobec dziecka bezmyślne i niepotrzebne okrucieństwo (*wanton and needless cruelty*), zostanie ukarany w majestacie prawa⁵.

W omawianym okresie można zatem mówić o istnieniu zarówno w społeczeństwie, jak i w organach wymiaru sprawiedliwości pewnej dozy wrażliwości, przejawiającej się poprzez świadomość specjalnego statusu dziecka i wynikającą z niego potrzebę adekwatnej ochrony, realizowaną między innymi w drodze zastosowania środków ograniczających władzę rodzicielską. Niemniej jednak taka doraźna interwencja nie mogła być uznana za efektywny środek ochrony dziecka w szerszej skali, stanowej, czy nawet państwowej, jako że mówić tu można jedynie o indywidualnych przypadkach, w których krzywda dziecka spotykała się z reakcją. Choć niewątpliwie dzięki zaangażowaniu prasy sytuacje te były nagłaśniane i jednoznacznie potępiane, a sędziowie byli w swoich orzeczeniach konsekwentni, w dalszym ciągu brakowało rozwiązań o charakterze systemowym.

2. Punkt zwrotny: sprawa Mary Ellen

Przełomowym momentem na drodze budowania zorganizowanego systemu ochrony dziecka i jego praw stała się sprawa 10-letniej Mary Ellen Wilson (1864–1956), czasem również występującej pod nazwiskiem McCormack lub Connolly, z uwagi na nazwiska opiekunów, którzy ją wychowywali. Dramatyczna historia Mary Ellen rozpoczęła się w momencie utraty ojca i w konsekwencji pogorszeniem się sytuacji materialnej rodziny irlandzkich imigrantów, w której przyszła na świat. Po śmierci ojca w wojnie secesyjnej matka wychowująca dziecko samotnie nie miała odpowiednich warunków jego utrzymania. Ponieważ musiała podjąć pracę, oddała dziecko pod płatną opiekę, jednakże jej zarobki były na tyle niskie, że nie była w stanie wywiązywać się ze swoich finansowych zobowiązań wobec opiekunki⁶. W tej sytuacji interwencję podjął miejski Wydział Dobroczynności w Nowym Jorku, a dziecko trafiło pod opiekę rodziny McCormack. Po śmierci zastępczego ojca pojawiły się pierwsze oznaki maltretowania dziewczynki przez zastępczą matkę i jej kolejnego męża, Francis Connolly'ego⁷.

Informacja o maltretowanym dziecku dotarła do Etty (Marietty) Angell Wheeler (1834–1921) za pośrednictwem sąsiadki rodziny, która słyszała zza ściany płacz dziecka,

⁵ Illinois Supreme Court, *Fletcher et al. v. The People*, 52 Ill. 395 (1869), s. 397, Harvard Law School, Caselaw Access Project.

⁶ E.A. Shelman, S. Lazoritz, *Out of the Darkness: The Story of Mary Ellen Wilson*, Cape Coral 1998, s. 21–23.

⁷ S.A. Watkins, *The Mary Ellen Myth: Correcting Child Welfare History*, "Social Work" 1990, Vol. 35, No. 6, s. 501–503.

krzyki dorosłych i odgłosy bicia. Wheeler była zaangażowaną społecznie działaczką Kościoła Metodystów i misjonarką i zajmowała się działalnością charytatywną, organizując między innymi pomoc finansową i rzeczową dla ubogich parafian. Regularnie odwiedzała też swoich podopiecznych w dzielnicy Hell's Kitchen, gdzie mieszkała rodzina opiekująca się Mary Ellen⁸.

Z pomocą wspomnianej sąsiadki udało jej się odwiedzić mieszkanie rodziny Connollych, a sytuację, jaką tam zastała, opisała następująco:

Zobaczyłam blade, chude dziecko w cienkiej, poszarpanej sukience. Był grudzień i było boleśnie zimno... W poprzek stołu leżał bat z poskręcanych skórzanych pasków, a wątle ramiona i nogi dziecka nosiły liczne ślady jego używania⁹.

Bezskuteczne okazały się próby uzyskania pomocy dla dziewczynki ze strony miejscowego pastora i organizacji dobroczynnych – Children's Charities zaoferowała wsparcie w postaci ubrań i jedzenia, nie miała jednak możliwości odebrania dziecka prawnym opiekunom. Lokalna policja także nie podjęła interwencji, powołując się na instrumenty umożliwiające ingerencję w sprawy rodzinne oraz na niewystarczające dowody, potwierdzające akty okrucieństwa w stosunku do dziecka. W tym przypadku konieczna byłaby relacja naoczego świadka wydarzeń, której pozyskanie nie było z oczywistych względów możliwe¹⁰. Jakkolwiek stan Nowy Jork miał przepisy pozwalające na odebranie dziecka opiekunom, którzy je zaniebdywali, władze były jednak niechętne do podjęcia działania, powołując się na własną interpretację okoliczności, w jakich dziecko się znalazło¹¹.

W tej sytuacji Etta Wheeler zwróciła się do Amerykańskiego Stowarzyszenia na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Zwierząt (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals), którego założycielem i prezesem był Henry Bergh (1813–1888), były dyplomata, wicekonsul amerykański w carskiej Rosji. Swoją organizację założył w 1866 roku, a jego inicjatywy były często przedmiotem nieprzychylnych komentarzy i budziły kontrowersje. W omawianym okresie empatia wobec zwierząt i wrażliwość na ich cierpienie nie była przedmiotem głębszej społecznej refleksji i postawy takie często były odbierane jako przejaw swego rodzaju dziwactwa. Sam Bergh postrzegany był jako ekscentryk i „mieszający się w nie swoje sprawy człowiek o miękkim sercu”¹². Warto dodać, że mimo pewnej dozy niechęci, z jaką jego aktywność spotkała się w niektórych kręgach lokalnej społeczności, Bergh w swoich przedsięwzięciach był niezwykle skutecz-

⁸ L.B. Costin, *Unraveling the Mary Ellen Legend: Origins of the "Cruelty" Movement*, "Social Service Review" 1991, Vol. 65, No. 2, s. 204.

⁹ E.A. Shelman, S. Lazoritz, *Out of the...*, s. 189.

¹⁰ M.R. Jalongo, *The Story of Mary Ellen Wilson: Tracing the Origins of Child Protection in America*, "Early Childhood Education Journal" 2006, Vol. 34, No. 1, s. 2.

¹¹ American Humane Association, *The Story of Mary Ellen: The Beginnings of a Worldwide Child-Saving Crusade*, http://www.americanhumane.org/site/PageServer?pagename=wh_mission_maryellen_wheeler [dostęp: 12.05.2021].

¹² M.R. Jalongo, *The Story of...*, s. 2.

ny. Za wyprzedzające jego epokę należy bowiem uznać regulacje dotyczące funkcjonowania rzeźni, transportu zwierząt, zakazu walk kogutów i psów czy zawodów strzeleckich z wykorzystaniem żywych gołębi, jakie w stanie Nowy Jork zostały wprowadzone dzięki jego zaangażowaniu¹³.

Bergh podszedł do sprawy z dużą ostrożnością, jako że obawiał się nieskuteczności swoich działań. Skontaktował się jednak z prawnikiem Elbridge'em T. Gerrym i wspólnie zdecydowali o podjęciu inicjatywy w tej sprawie. Wykorzystali zgromadzoną przez Ette Wheeler dokumentację, w tym zebrane przez nią relacje sąsiadów, uzupełniając je o zeznania detektywa, który podając się za urzędnika spisowego, udał się do mieszkania opiekunów Mary Ellen, żeby zapoznać się z sytuacją w domu dziewczynki¹⁴. Odebranie dziecka opiekunom stało się możliwe dzięki odpowiedniej interpretacji przepisów dotyczących bezprawnego zatrzymania (aresztowania) z sekcji 65 *Habeas Corpus Act*¹⁵. Regulacja polega na tym, że władza dokonująca aresztowania zostaje wezwana do postawienia przed sądem zatrzymanego w celu stwierdzenia, czy zatrzymanie było legalne. W przypadku Mary Ellen dokonano interpretacji tych przepisów w ten sposób, że adresatami wezwania byli jej opiekunowie. Jako że jedną z form maltretowania dziewczynki był zakaz opuszczania przez nią mieszkania, co ustaliła Etta Wheeler, sąd zarządził doprowadzenie dziecka przed jego oblicze w celu weryfikacji istniejącego stanu rzeczy (*de homine replegiando*), a to w efekcie umożliwiło rozpoczęcie procesu.

Prowadzenia sprawy podjął się sędzia Abraham Lawrance, a proces sądowy, który rozpoczął się w kwietniu 1874 roku, wzbudził duże zainteresowanie opinii publicznej i mediów. Jego przebieg obszernie relacjonował między innymi mąż Etty, Charles Wheeler, dziennikarz „New York Daily News”¹⁶. Sama Etta Wheeler wystąpiła jako świadek i przedstawicielka Mary Ellen Wilson. Przed sądem stanęła jednak tylko matka zastępcza dziewczynki, Mary Connolly, nazwisko jej męża nie znalazło się w akcie oskarżenia¹⁷. Wynikało to z faktu, iż zeznania samej Mary Ellen obciążały wyłącznie zastępczą matkę – dziewczynka szczegółowo relacjonowała akty przemocy i okrutnego traktowania, jakich się wobec niej dopuszczała, jak częste bicie czy zranienie nożyczkami w czoło. Wspominała także o zamknięciu jej w pokoju i niemożności opuszczania mieszkania¹⁸. Kobieta została uznana za winną pobicia dziecka z zamiarem pozbawienia go życia i skazana na karę roku pozbawienia wolności w połączeniu z wykonywaniem w zakładzie karnym ciężkiej pracy¹⁹. Jednocześnie decyzją sądu Mary Ellen została umieszczona w domu dziecka. Ponieważ placówka ta była

¹³ *National Cyclopaedia of American Biography*, Vol. 3, New York 1893, s. 106.

¹⁴ M.R. Jalongo, op. cit., s. 2.

¹⁵ *Ibidem*, s. 1.

¹⁶ L.B. Costin, *Unraveling the...*, s. 210.

¹⁷ *Ibidem*, s. 206.

¹⁸ L.B. Costin, *Unraveling the...*, s. 207.

¹⁹ M.P. Thomas Jr., *Child Abuse and Neglect. Part I: Historical Overview, Legal Matrix, and Social Perspectives*, “North Carolina Law Review” 1972, Vol. 50, No. 2, s. 310.

przeznaczona dla starszych od niej dzieci, Etta Wheeler uznała to za niekorzystne rozwiązanie. Po jej interwencji sędzia Lawrence wyraził zgodę na przejęcie opieki nad dziewczynką przez Sally Angell, matkę Etty Wheeler. Po jej śmierci opiekę nad Mary Ellen sprawowała najmłodsza siostra Etty Wheeler, Elizabeth Spencer, wraz z mężem²⁰.

3. Amerykańskie Stowarzyszenia na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Dzieci (1874)

Sprawa Mary Ellen Wilson znalazła zatem swoje pozytywne zakończenie. Werdykt sądu przerwał dramat dziecka, a osoba, która była za to odpowiedzialna, poniosła konsekwencje swoich czynów. Jednakże, jak się można było domyślać, był to jeden z wielu przypadków, bo ogromna liczba dzieci na co dzień egzystowała w podobnych warunkach, padała ofiarą zaniedbań czy przemocy. Mając świadomość takiego stanu rzeczy i czerpiąc z dotychczasowych doświadczeń wynikających ze społecznego zaangażowania, Etta Wheeler i Henry Bergh zdecydowali się kontynuować swoją „krucjatę w obronie dzieci”²¹. Do ich inicjatywy dołączył Elbridge T. Gerry, który swoją wiedzą prawniczą wspierał Bergha w sprawie Mary Ellen, a w samym procesie pełnił funkcję oskarżyciela Mary Connolly. Wsparcia finansowego udzielił im filantrop John T. Wright. W ten sposób 15 grudnia 1874 roku powołano do życia Amerykańskie Stowarzyszenie na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Dzieci (American Society for the Prevention of Cruelty to Children), określane też od nazwiska jednego z założycieli mianem Gerry Society, jako że nazwisko Henry’ego Bergha było kojarzone przede wszystkim z działalnością w stowarzyszeniu na rzecz zwierząt²².

W 1875 roku organizacja uzyskała osobowość prawną jako Nowojorskie Stowarzyszenie na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Dzieci. Na jego czele stanął wówczas Wright jako przewodniczący, a Bergh i Gerry objęli funkcję jego zastępców. Organizacja była finansowana przez czołowych amerykańskich filantropów, wśród nich znalazł się między innymi magnat kolejowy Cornelius Vanderbilt. Z inicjatywy Bergha siostrzana organizacja powstała wkrótce w stanie Massachusetts (1878), a na niej i na nowojorskim pierwowzorze wzorowane były kolejne tego typu stowarzyszenia, które zaczęto tworzyć na terenie Stanów Zjednoczonych. Warto podkreślić, że w 1901 roku, kiedy na emeryturę odchodził stojący wówczas na czele nowojorskiej organizacji Elbridge Gerry, w całym kraju były już 162²³.

²⁰ S.A. Watkins, *The Mary Ellen...*, s. 502.

²¹ E.A. Wheeler, *The Story of Mary Ellen: Which started the Child Saving Crusade*, New York 1913, <https://archive.is/hPXeW> [dostęp: 24.05.2021].

²² E. Pleck, *Domestic Tyranny: The Making of American Social Policy against Family Violence from Colonial Times to the Present*, Urbana–Chicago 2004, s. 72–73.

²³ *Ibidem*, s. 75.

Stowarzyszenie stało się pierwszą na świecie organizacją działającą na rzecz ochrony dzieci i odegrało kluczową rolę w kreowaniu standardów prawnych w tym zakresie. Jego twórcy uzasadniali podjęcie tej inicjatywy dążeniem do „ratowania bezbronnych dzieci z miasta i stanu”, deklarując swoje całkowite zaangażowanie w działania w ramach powołanej przez siebie organizacji zmierzającej do realizacji tak ważnego celu²⁴.

W statucie organizacji cele działania zostały zaprezentowane w następujący sposób:

Ratowanie dzieci przed okrucieństwem i demoralizacją wynikającymi z zaniedbania, porzucenia i niewłaściwego traktowania; wykorzystywanie wszelkich środków prawnych na rzecz ochrony dziecka i jego dobra; zabezpieczenie natychmiastowego zasądzenia kary i skazania osób naruszających te prawa, a w szczególności tych, od których dzieciom należy się opieka, ochrona czy kontrola²⁵.

Warto w tym miejscu oddać głos jednemu z twórców organizacji, Elbridge'owi Gerry'emu, który w swoim artykule z 1883 roku, zatytułowanym *Cruelty to Children*, przedstawił diagnozę sytuacji dzieci poniżej 16. roku życia w społeczeństwie amerykańskim²⁶. Autor wskazywał przy tym najważniejsze obszary zagrożeń, jakie dla dzieci mogą płynąć z ich najbliższego otoczenia, czyli rodziny i społeczeństwa. Wymieniał tu nie tylko zaniedbania i okrucieństwo przejawiane przez rodziców czy opiekunów, ale dostrzegał też mniej oczywiste niebezpieczeństwo, jakim była nadopiekuńczość rodziców czy wręcz bałwochwalczy ich stosunek do swoich dzieci (*idolatri*), prowadzący do nadmiernych oczekiwań względem dziecka i obciążenia go nauką, co mogło przynieść szkody z punktu widzenia rozwoju fizycznego dziecka²⁷.

Gerry odnosił się także do szerszego kontekstu społecznego czy ekonomicznego, wymagającego pracę zarobkową dzieci w fabrykach czy w sektorze rozrywki (teatry, cyrki), a także brak dostępu do edukacji²⁸. Tego rodzaju praktyki rozpatrywać należało jego zdaniem w perspektywie potencjalnych strat społeczeństwa jako całości, które zaprzepaszcza w ten sposób szansę wykształcenia przyszłych obywateli mogących lepiej przyczynić się do jego rozwoju. Interesujący jest też wątek rozważań Gerry'ego dotyczący rodziców czy opiekunów dzieci, którzy bez odpowiedniej wiedzy nie zawsze są w stanie dostrzec i zrozumieć potrzeby dziecka i odpowiednio na nie zareagować. Autor zdecydowanie odrzuca tu stare porzekadło, mówiące, że „dzieci powinno się widzieć, ale nie słyszeć”. Brak zainteresowania tym, co dla dzieci ważne, skutkuje bowiem według niego osłabieniem rodzicielskiego autorytetu, a także ma negatywny wpływ na moralny i emocjonalny rozwój dziecka. To wszystko w połączeniu z ciągłą krytyką zachowania dziecka czy uszczypliwymi uwaga-

---

²⁴ New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, *The Response*, New York 1874, https://web.archive.org/web/20091012024341/http://www.nyspcc.org/nyspcc/history/the_response/ [dostęp: 2.06.2021].

²⁵ Ibidem [dostęp: 2.06.2021].

²⁶ E.T. Gerry, *Cruelty to Children*, „The North American Review” 1883, Vol. 137, No. 320, s. 68.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, s. 70–72.

mi pod jego adresem może być bardziej krzywdzące dla dziecka aniżeli przypadki fizycznej brutalności – są to akty okrucieństwa, które wymykają się sankcji prawnej²⁹.

Na uwagę zasługuje również to, jak jednoznacznie Gerry wypowiada się na temat tego, co określić należy mianem podmiotowości dziecka:

Wiele osób nie zdaje sobie sprawy, że życie w okresie dzieciństwa to życie jako takie. Dzieci żyją w świecie jako odrębne byty. Mają swoje marzenia, swoje specyficzne sympatie i anypatie, lęki i nadzieje. Dzień po dniu, jak toczy się życie dziecka, kształtuje się jego charakter³⁰.

Pobieżna nawet analiza rozważań Gerry'ego pokazuje nie tylko jego empatyczny stosunek do najsłabszych i najbardziej zależnych członków społeczeństwa, ale dowodzi także jego pogłębionej znajomości psychiki dziecka oraz świadomości obowiązków, jakie wobec niego powinno realizować społeczeństwo i rządzący, a szczególnie prawodawcy. Impulsem do działania dla tych ostatnich powinny być inicjatywy Stowarzyszeń na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Dzieci, a przede wszystkim propozycje rozwiązań legislacyjnych na rzecz dzieci opracowywane przez ekspertów pracujących w Stowarzyszeniach. Osoby te nie ustają w wysiłkach, by zapewnić dzieciom w ich społecznościach szacunek, który jest warunkiem budowania ich przyszłości³¹.

Uwagę przykuwa jedna z uwag zamieszczonych w cytowanym tekście. Gerry wspomina tu, że to oczywiste, iż stowarzyszenia budzą lęk wśród tych, którzy dopuszczają się okrucieństwa wobec dzieci. Bardziej jednak znamienne są słowa o niechęci wobec tych organizacji ze strony ludzi, którzy nie mogą kontrolować ich działalności poprzez wpływy polityczne, finansowe czy osobiste³². Może to sugerować, że mimo celu, jaki realizowany był przez powstającą sieć organizacji i który powinien co do zasady być priorytetem wszystkich sił politycznych czy lokalnych elit, najwyraźniej istniały środowiska czy jednostki, które żywiły ambicje zmierzające do podporządkowania jej partykularnym interesom czy instrumentalizowania ich dla realizacji własnych korzyści, niekoniecznie w zgodzie z celami statutowymi organizacji. Ponadto przekonania Gerry'ego, którym zresztą dał wyraz w cytowanym tekście, dotyczące scenicznej aktywności dzieci i młodych ludzi nie przysporzyły mu zwolenników. Otóż Gerry postulował ochronę dzieci przed „zagrożeniami moralnymi”, za jakie uważał teatry, parki rozrywki czy salony gier, a także dzielnice zamieszkałe przez imigrantów. Był zwolennikiem wprowadzenia zakazu występów dzieci i młodych ludzi w ulicznych widowiskach teatralnych i akrobatycznych, negował także funkcjonowanie młodzieżowych scen teatralnych. W tym ostatnim przypadku napotkał jednak silny opór ze strony przedstawicieli branży teatralnej, w tym samych dziecięcych aktorów, którzy zorganizowali skuteczną kampanię przeciwko wprowadzeniu tego typu rozwiązań (*anti-Gerry campaign*). Przyniosło to rezultat w postaci interwencji burmistrza

²⁹ Ibidem, s. 69.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 74.

³² Ibidem, s. 75.

Nowego Jorku, który wprowadził przepisy regulujące tę sferę działalności w odniesieniu do młodych ludzi, jednakże bez zamykania im do niej dostępu, poprzez ustanowienie minimalnego limitu wiekowego dla występów scenicznych³³.

Jak podkreślał Gerry, działalność stowarzyszeń, bardziej niż jakakolwiek inna inicjatywa narodu amerykańskiego, miała stanowić ucieleśnienie jego humanitaryzmu w najbardziej skondensowanej i skutecznej formie³⁴. Dla zilustrowania efektywności podejmowanych działań warto przywołać najważniejsze inicjatywy nowojorskiego stowarzyszenia. Zaowocowały one konkretnymi regulacjami prawnymi wprowadzonymi na poziomie stanu, zmierzającymi do ochrony dzieci i młodych ludzi przed różnego typu zagrożeniami oraz do zapewnienia im możliwie jak najkorzystniejszych warunków życia i rozwoju. Wymienić tu należy: obowiązek opiekunów prawnych w zakresie zapewnienia dziecku pożywienia, odzieży, opieki medycznej i nadzoru (1876), zakaz sprzedaży alkoholu małoletnim i nakaz ich odseparowania od dorosłych w areszcie (1877), zakaz wstępu małoletnich do barów bez towarzystwa osoby dorosłej, zakaz sprzedaży i udostępniania małoletnim broni palnej (1884), zakaz zatrudniania dzieci w warsztatach i fabrykach oraz ograniczenie czasu pracy młodych ludzi (1886), co także postulował Elbridge Gerry w cytowanym tekście, w szczególności w odniesieniu do kontaktu z niebezpiecznymi, łatwo palnymi czy toksycznymi materiałami³⁵. Ponadto z inicjatywy stowarzyszenia w stanie Nowy Jork wprowadzone zostały regulacje dotyczące dostępu dzieci do materiałów obscenicznych (1887), w tym ochrona młodocianych posłańców i operatorów telegrafów, którzy w czasie wykonywania swoich obowiązków mogliby się z takimi treściami zetknąć (1888), a także zakaz sprzedaży tytoniu małoletnim (1889)³⁶.

Ważnym osiągnięciem nowojorskiego Stowarzyszenia było także demaskowanie i działania na rzecz wyeliminowania zorganizowanych form nadużyć wobec dzieci. Jedną z tego rodzaju praktyk były tak zwane dziecięce farmy (*baby farms*) – prywatne instytucje wzorowane na żłobkach czy centrach dziennej opieki nad dziećmi. Warunki, w jakich przebywały tam dzieci, nie odpowiadały żadnym standardom, typowym zjawiskiem były przepełnione pomieszczenia, miejsca do spania usytuowane na podłodze, brak regularnych posiłków czy podstawowej opieki. W opisach tych instytucji pojawia się stwierdzenie, że dzieci były tam „magazynowane” (*warehoused*), podczas gdy pozbawione jakichkolwiek skrupułów kierownictwo pobierało od ich bliskich opłaty lub korzystało z publicznych środków na ich utrzymanie³⁷.

---

³³ V. Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Princeton–New Jersey 1994, s. 86–89.

³⁴ E.T. Gerry, *Cruelty to...*, s. 75

³⁵ *Ibidem*, s. 75.

³⁶ New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, *Service Initiatives in Response to Unmet Needs 1875–1900*, New York 1900, <https://web.archive.org/web/20091012024402>; http://www.nyspcc.org/ny-spcc/history/the_story/ [dostęp: 8.06.2021].

³⁷ *Ibidem* [dostęp: 8.06.2021].

Kolejną wykrytą i udaremnioną przez Stowarzyszenie patologią systemu opieki nad dziećmi był system patronatu (*padrone system*). Działalność ta miała charakter oszustwa polegającego na nakłanianiu ubogich rodzin z Europy, najczęściej z Włoch, do wysłania dzieci do Stanów Zjednoczonych. Tam pod opieką sponsora, który finansował ich podróż, jak obiecywano rodzicom, będą mogły zdobyć wykształcenie, a następnie znaleźć zatrudnienie, które pozwoli im spłacić zobowiązania finansowe wobec opiekuna, a także wesprzeć najbliższych, którzy pozostali w rodzinnym kraju. W rezultacie jednak młodzi imigranci byli zmuszani do pracy, często trafiali na ulicę, gdzie zajmowali się żebractwem, drobną przestępczością, czy nawet prostytutką, by przynosić zyski swojemu patronowi³⁸. Wśród form wyzysku ze strony patronów pojawiał się między innymi przymus udziału w przedstawieniach ulicznych teatrów czy cyrków, w związku z czym zasadny wydaje się negatywny stosunek Gerry'ego do tego rodzaju przedsięwzięć czy postulatów zmierzających do uniemożliwiania zatrudniania młodych ludzi w przedsiębiorstwach rozrywkowych. Warto dodać, że w celu eliminacji tego proceduru określanego jako *padrone system* Stowarzyszenie podjęło współpracę z amerykańskimi służbami imigracyjnymi oraz przedstawicielstwami dyplomatycznymi, a zakończone sukcesem działania prowadzone były na przestrzeni kilku lat (1879–1885).

W sprawach dotyczących przypadków szeroko pojętego okrucieństwa wobec dzieci, sieć organizacji przyjęła zasadę, że procedura interwencyjna była uruchamiana na wniosek złożony przez zewnętrznego wobec organizacji podmiot. Można tu więc za pewien wzorzec dla wykształcenia tej procedury uznać sekwencję zdarzeń, jaka zaistniała w przypadku działania podjętego przez Ettę Wheeler w sprawie Mary Ellen Wilson – to jej zgłoszenie zainicjowało akcję ze strony Henry'ego Bergha reprezentującego stowarzyszenie na rzecz zwierząt. Katalog podmiotów uprawnionych do zgłaszania skarg był dość elastyczny, wymieniano tu policjantów, przedstawicieli organizacji dobroczynnych, sąsiadów, krewnych krzywdzonego dziecka, a także jedno z rodziców³⁹.

Wątpliwość dotycząca tego, dlaczego organizacja nie działała z urzędu, rozwiązać może argument, że działające w poszczególnych stanach stowarzyszenia chciały uniknąć usytuowania się w pozycji „inkwizytora”. Po drugie, liczba kierowanych do nich skarg i realizowanych w ich rezultacie interwencji była tak duża, że dodatkowe postępowania podejmowane z własnej inicjatywy wykraczałyby poza możliwości działania pracowników biura⁴⁰.

Po otrzymaniu skargi pracownicy zaczęli gromadzić dokumentację sprawy, a następnie podejmowali dochodzenie w celu zweryfikowania uzyskanych informacji. Kluczowym punktem na tym etapie była wizyta w domu rodziny, której zgłoszenie dotyczyło. Ważne było, aby wizyta ta odbywała się w przyjaznej atmosferze, jako że celem

³⁸ Ibidem [dostęp: 8.06.2021].

³⁹ H.P. Fairchild, *Preventing Cruelty to Children*, „American Journal of Sociology” 1913, Vol. 18, No. 4, s. 560.

⁴⁰ Ibidem.

pracowników stowarzyszenia nie było zastraszanie rodziców, ale próba nawiązania relacji umożliwiającej podjęcie pomocy rodzinie. Jak wynikało z doświadczeń pracowników, na ogół złe traktowanie czy krzywdzenie dziecka stanowiło rezultat ignorancji i nieodpowiedzialności rodziców, a nie ich złej woli⁴¹.

Na dalszym etapie konstruowany był plan pracy z rodziną, bo nie każdy przypadek implikował odebranie dziecka spod opieki rodziców. Fairchild w cytowanym artykule prezentuje klasyfikację obejmującą 18 typów przypadków, uzasadniających interwencję, a także pozwalających na zastosowanie różnego rodzaju jej narzędzi, zaznaczając przy tym, że w wielu sprawach miał miejsce spłot kilku czynników pogłębiających krzywdę dziecka. Tego rodzaju sytuacje stanowiły przesłankę do skierowania sprawy do sądu. Jako skarżący występował wówczas przedstawiciel stowarzyszenia, a dziecko było umieszczane pod odpowiednią opieką, często w domu dziecka prowadzonym przez związek wyznaniowy. W wielu przypadkach zdarzało się, że rodzice nie mieli swojego adwokata, więc przesłuchania przez sąd były mniej sformalizowane, niż to przyjęto w innego rodzaju postępowaniach⁴².

Opisywane w cytowanym artykule Stowarzyszenie działające na terenie stanu Massachusetts poza pracą z rodzinami miało również swój wkład w zmianę przepisów dotyczących procedury sądowej w przedmiotowych sprawach. Zmiana ta dotyczyła statusu pokrzywdzonego dziecka w postępowaniu i z perspektywy tego dziecka miała wymiar nie tyle fundamentalny, ile symboliczny. Otóż w omawianych sprawach dziecko stawało przed sądem w charakterze oskarżonego, a rodzice dopuszczający się aktów jego krzywdzenia występowali jako świadkowie. Tak kuriozalna sytuacja była możliwa wskutek interpretacji przywołanego już przepisu, zgodnie z którym wobec dziecka poniżej 16. roku życia, które z powodu osierocenia, zaniedbania, przestępstwa, okrucieństwa lub innych występków zawinionych przez rodziców, dorasta bez dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej bądź opieki fizycznej, co narazić je może na próżniacze lub rozpustne życie bądź zależność od organów publicznej dobroczynności, policja, sąd okręgowy lub miejski może wydać nakaz doprowadzenia go przed oblicze wymiaru sprawiedliwości. Wskutek interwencji Stowarzyszenia, w 1909 roku wprowadzono w tych przepisach zasadniczą zmianę, w myśl której to rodzice lub opiekunowie występowali w sprawie jako oskarżeni⁴³. Uznać to należy za dodatkowy mechanizm mający na celu ochronę pokrzywdzonego dziecka.

Jak więc łatwo zauważyć, działalność nowojorskiego Stowarzyszenia i jego siostrzanych organizacji miała charakter wielotorowy i podejmowana była w bardzo zróżnicowanych okolicznościach. Sugeruje to przyjęcie przez nie bardzo szerokiej definicji tego, co należy rozumieć jako okrucieństwo wobec dzieci. Jak pisze w cytowanym tekście Gerry,

---

⁴¹ Ibidem, s. 562–563.

⁴² Ibidem, s. 567–568.

⁴³ Ibidem, s. 558.

definicja ta odnosi się do każdego działania, zaniechania lub zaniedbania, które powoduje lub przyzwala na ból fizyczny, cierpienie lub śmierć⁴⁴.

Zaznaczyć w tym miejscu należy, że realizacja statutowych celów Stowarzyszenia oparta była na specyficznym *modus operandi*. U początków działania Stowarzyszenia leżała bowiem idea funkcjonowania jako organizacji lobbingowej na rzecz zmian w przepisach prawa bądź wprowadzania takich rozwiązań, które skutecznie chroniłyby dziecko, a także dobro dziecka czy jego interes. Nie była to więc instytucja o charakterze dobroczynnym, skoncentrowana na niesieniu ulgi w cierpieniu czy na doraźnej interwencji w sytuacji, gdy dziecku dzieje się krzywda. Takie funkcje spełniały organizacje charytatywne, towarzystwa dobroczynności czy instytucje kościelne. W przypadku Stowarzyszenia mamy natomiast do czynienia z działalnością nakierowaną na wprowadzenie zmian o charakterze długofalowym i systemowym, nastawionych przede wszystkim na zapewnienie dziecku korzystnego statusu w życiu rodzinnym i społecznym. Punktem wyjścia był tu argument w postaci podmiotowości dziecka, która powinna być przez te instytucje bezwzględnie respektowana. Nie mniej ważne było oczywiście również odpowiednie kształtowanie społecznej świadomości, czemu miała służyć chociażby działalność publicystyczna czołowych postaci organizacji czy zaangażowanie finansowe powszechnie znanych opinii publicznej zamożnych przedsiębiorców, zajmujących się działalnością filantropijną. Te czynniki niewątpliwie wpłynęły pozytywnie na rozpoznawalność ruchu na rzecz dzieci i skuteczność podejmowanych przez niego inicjatyw.

Na marginesie warto dodać, że organizacja funkcjonuje do dzisiaj, chociaż jeśli chodzi o formy działania, to nastąpił tu zwrot w kierunku profilaktyki i wspierania rodzin, co, jak zaznaczono, było widoczne już w pierwszych dekadach XX wieku. Dzisiaj aktywność ta przejawia się w takich obszarach, jak rozwijanie kompetencji rodzicielskich, pomoc dzieciom krzywdzonym i wykorzystywanym w pokonywaniu traumy, a także szkolenia osób pracujących z dziećmi w zakresie identyfikowania i raportowania przypadków ich wykorzystywania i zaniedbywania. Ważne miejsce zajmują również działania polegające na psychologicznym wsparciu dla pracowników społecznych narażonych na sytuacje traumatyczne w związku z ochroną dzieci. Poziom skuteczności podejmowanych obecnie akcji podnosi to, że pracownicy wykonujący zadania związane z egzekwowaniem prawa posiadają status funkcjonariuszy stanowych. Oznacza to między innymi, że mogą prowadzić dochodzenia, dokonywać aresztowań, stosować środki przymusu bezpośredniego i posługiwać się bronią⁴⁵. W dalszym ciągu aktualna pozostaje jednak zwięzła charakterystyka działalności organizacji, jakiej dokonał Elbridge Gerry: „Celem Stowarzyszenia jest nie karać sprawców, ale zapobiegać okrucieństwu wobec dzieci”⁴⁶.

⁴⁴ E.T. Gerry, *Cruelty to...*, s. 68.

⁴⁵ *New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, 125th Anniversary, 1875–2000*, New York 2000, s. 18–19.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 7.

4. Podsumowanie: amerykański ruch na rzecz dzieci na tle inicjatyw europejskich

Niewątpliwie proces w sprawie Mary Ellen Wilson nie był wydarzeniem bez precedensu, bo jak wspomniano, sprawy dotyczące krzywdzenia dzieci były rozpatrywane przez sądy we wcześniejszych stuleciach. Proces ten jednak stał się przełomowy przede wszystkim z racji okoliczności, jakie mu towarzyszyły. Istotne znaczenie miał moment historyczny, w jakim się on toczył, a więc przede wszystkim fakt, iż mamy tu do czynienia z rozwojem nowoczesnego społeczeństwa przemysłowego i rosnącą liczebnie „oświeconą” opinią publiczną. Charakterystyczny dla tej epoki był także intensywny rozwój środków masowego przekazu. To właśnie prasa codzienna, która szczegółowo relacjonowała przebieg procesu i zamieszczała zeznania świadków, odegrała ogromną rolę w budowaniu społecznej wrażliwości i świadomości w zakresie ochrony dzieci przed nadużyciami⁴⁷.

Przedstawiciele nowojorskich dzienników w artykułach i relacjach dawali także wyraz swojemu przekonaniu o tym, jaką wagę miała treść wyroku ze społecznego punktu widzenia, wskazując, że umieszczenie opiekunki dziecka w więzieniu to nie tylko kara dla niej w wymiarze indywidualnym, ale także ostrzeżenie dla innych⁴⁸. Widoczny był tu więc bardziej długofalowy cel aniżeli dostarczanie czytelnikom sensacyjnych wiadomości i przykuwanie ich uwagi. Uwidocznił się tu bowiem także etyczny wymiar pracy dziennikarskiej, związany z kształtowaniem pożądaných postaw społecznych. Świadczyć o tym mogą ukazujące się również na łamach dzienników apele dziennikarzy i listy od czytelników, nawołujące do bardziej skutecznej ochrony dziecka poprzez instytucjonalizację wysiłków w tym obszarze.

Znaczącą rolę odegrało tu niewątpliwie Amerykańskie Stowarzyszenie na rzecz Przeciwdziałania Okrucieństwu wobec Zwierząt, którego istnienie i sukcesy w obronie praw zwierząt, wobec braku podobnej organizacji na rzecz dzieci, również przyczyniły się do rozbudzenia refleksji nad potrzebą podjęcia stosownych kroków⁴⁹.

Podsumować zatem można, że impulsem dla formowania się amerykańskiego ruchu na rzecz ochrony dzieci stał się jednostkowy przypadek okrutnego traktowania dziecka. W krajach europejskich pierwsze inicjatywy na rzecz dzieci koncentrowały się raczej wokół szerszych problemów wymagających całościowych regulacji, jak przestępczość nieletnich czy przeznaczony dla nich wymiar sprawiedliwości. Jako przykład można tu przywołać brytyjski *Act Relating to Industrial Schools in Great Britain* z 1886 roku, który przewidywał, że dziecko poniżej 14. roku życia włączące się lub zbierzące oraz pozabawione opieki rodziców należy doprowadzić przed oblicze sędziego, który kierował

⁴⁷ *The mission of humanity. Continuation of the Proceedings instituted by Mr. Bergh on behalf of the child, Mary Ellen Wilson*, “New York Times” April 11, 1874.

⁴⁸ *Trial of Mary Connolly for a Cruel Assault Upon “Little Ellen” – She Convicted of Assault and Battery and Sent to the Penitentiary for One Year*, “New York Daily Herald”, April 28, 1874.

⁴⁹ *Mr. Bergh Enlarging His Sphere*, “New York Times”, April 10, 1874.

je do szkoły rzemieślniczej lub reformistycznej. Podobny charakter miały pochodzące z XVII wieku regulacje francuskie dotyczące internowania dzieci żebrzących i włóczących się, które w ten sposób mogły się wykształcić i zdobyć umiejętności niezbędne do podjęcia pracy, czy też XVIII-wieczne rozwiązania włoskie w postaci przeznaczonych dla młodych ludzi zakładów poprawczych⁵⁰.

Na proces kształtowania się ruchu na rzecz ochrony dzieci i ich praw na gruncie europejskim kluczowy wpływ miały również niewątpliwie okoliczności o charakterze historyczno-politycznym. Tak należy traktować I wojnę światową i jej skutki w postaci poważnego kryzysu humanitarnego, jaki dotknął najmłodszych członków społeczeństwa. Odpowiedzią na ten kryzys i próbą rozwiązania wynikłego z niego dramatu dzieci stały się działania zmierzające do instytucjonalizacji wysiłków na rzecz poprawy ich losu. Przyniosło to skutek w postaci powołanej w roku 1919 organizacji pod nazwą Save the Children, której pomysłodawczynią była brytyjska społeczniczka Eglantyne Jebb (1876–1928). Początkowo organizacja miała nieść doraźną pomoc głodującym dzieciom w Niemczech i Austro-Węgrzech, ale skala potrzeb była tak ogromna, a wsparcie finansowe ze strony brytyjskiego społeczeństwa na tyle znaczące, że szybko zapadła decyzja o utworzeniu International Save the Children Union, w sposób kompleksowy działającej w interesie dzieci⁵¹.

Ten krok pokazuje kolejny, specyficzny dla europejskiego ruchu na rzecz dzieci aspekt, a mianowicie jego umiędzynarodowienie już od zarania jego istnienia – w przeciwieństwie do inicjatyw amerykańskich, które zachowywały swój lokalny, realizowany w skali stanu zasięg. Wyjaśnienia dla tego stanu rzeczy szukać zapewne wypada ponownie w uwarunkowaniach politycznych, a więc z jednej strony w amerykańskim federalizmie, a z drugiej – w dążeniu Europy do powojennej odbudowy nie tylko ze zniszczeń materialnych, ale też do zrekonstruowania pokojowych relacji między walczącymi z sobą do niedawna narodami. Krokiem w tym kierunku miały być wysiłki podejmowane na forum Ligi Narodów i rola, jaką miała pełnić w utrzymaniu światowego pokoju. Równolegle toczyły się zainicjowane przez Save the Children Union działania zmierzające w kierunku stworzenia pierwszego międzynarodowego dokumentu zawierającego regulacje dotyczące praw dziecka i obowiązków spoczywających na wspólnocie międzynarodowej w zakresie ich wdrażania i egzekwowania. W ten sposób powstała Deklaracja Praw Dziecka, zwana Genewską, w 1924 roku przyjęta przez Ligę Narodów.

---

⁵⁰ J. Wojniak, *Odpowiedzialność karna nieletnich. Ewolucja koncepcji i współczesne regulacje prawno-międzynarodowe*, w: *Dobro i zło w wychowaniu dziecka*, t. 1. *Ku dobru*, red. M. Głazewski, B. Muchacka, Kraków 2017, s. 187.

⁵¹ International Save the Children Union nie była jedyną organizacją o takim charakterze. Przejawem europejskich tendencji do umiędzynarodowienia ruchu na rzecz dzieci były też inicjatywy takie, jak Międzynarodowe Biuro Opieki nad Dziećmi Opuszczonymi (Lille 1905), Międzynarodowy Kongres w sprawie Sądów dla Nieletnich (Paryż 1911) czy Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem (Bruksela 1913), a następnie Stowarzyszenie Opieki nad Dzieckiem (1922) z udziałem Polski.

Wspólny dla amerykańskiego i europejskiego ruchu na rzecz dzieci z pewnością jest fakt, że zarówno lokalne, jak i międzynarodowe organizacje powstałe w omawianym okresie funkcjonują do dzisiaj. Oznacza to, że idea ochrony dziecka i jego praw nadal jest żywa i mimo rosnącej świadomości oraz wrażliwości dzisiejszych społeczeństw na ten problem, wciąż pojawiają się nowe obszary, w których dochodzi do łamania praw dzieci. Wymaga to ciągłej aktywności i dostosowywania zasad oraz narzędzi działania do zmieniających się realiów.

Bibliografia

- American Humane Association, *The Story of Mary Ellen: The Beginnings of a Worldwide Child-Saving Crusade*, http://www.americanhumane.org/site/PageServer?pagename=wh_mission_maryellen_wh_eeler.
- Anonymous, *The Trial of Amos Broad and His Wife, On Three Several Indictments for Assaulting and Beating Betty, A Slave, and Her Little Female Child Sarah, Aged Three Years*, New York 1809.
- Costin L.B., *Unraveling the Mary Ellen Legend: Origins of the "Cruelty" Movement*, "Social Service Review" 1991, Vol. 65, No. 2.
- Fairchild H.P., *Preventing Cruelty to Children*, "American Journal of Sociology" 1913, Vol. 18, No. 4.
- General Court of Massachusetts, An Act Concerning the Care and Education of Neglected Children, 1866, Chapter 283, Section 1.
- Gerry E.T., *Cruelty to Children*, "The North American Review" 1883, Vol. 137.
- Illinois Supreme Court, *Fletcher et al. v. The People*, 52 Ill. 395 (1869), s. 397, Harvard Law School, Caselaw Access Project.
- Jalongo M.R., *The Story of Mary Ellen Wilson: Tracing the Origins of Child Protection in America*, "Early Childhood Education Journal" 2006, Vol. 34, No. 1.
- Mr. Bergh Enlarging His Sphere*, "New York Times", April 10, 1874.
- Myers J.E.B., *A Short History of Child Protection in America*, "Family Law Quarterly" 2008, Vol. 42, No. 3.
- Myers J.E.B., *Child Protection in America: Past, Present, and Future*, Oxford 2006.
- National Cyclopaedia of American Biography*, Vol. 3, James White and Co., New York 1893.
- New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, 125th Anniversary, 1875–2000*, New York 2000.
- New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, *Service Initiatives in Response to Unmet Needs 1875–1900*, New York 1900, https://web.archive.org/web/20091012024402/http://www.nyspcc.org/nyspcc/history/the_story/.
- New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, *The Response*, New York 1874, https://web.archive.org/web/20091012024341/http://www.nyspcc.org/nyspcc/history/the_response/.
- Pleck E., *Domestic Tyranny: The Making of American Social Policy against Family Violence from Colonial Times to the Present*, Urbana–Chicago 1987.
- Shelman E.A., Lazoritz S., *Out of the Darkness: The Story of Mary Ellen Wilson*, Cape Coral 1998.
- The mission of humanity. Continuation of the Proceedings instituted by Mr. Bergh on behalf of the child, Mary Ellen Wilson*, "New York Times", April 11, 1874.

- Thomas Jr. M.P., *Child Abuse and Neglect. Part I: Historical Overview, Legal Matrix, and Social Perspectives*, "North Carolina Law Review" 1972, Vol. 50, No. 2.
- Trial of Mary Connolly for a Cruel Assault Upon "Little Ellen" – She Convicted of Assault and Battery and Sent to the Penitentiary for One Year*, "New York Daily Herald", April 28, 1874.
- Watkins S.A., *The Mary Ellen Myth: Correcting Child Welfare History*, "Social Work" 1990, Vol. 35, No. 6.
- Wheeler E.A., *The Story of Mary Ellen: Which started the Child Saving Crusade*, American Humane Association, New York 1913, <https://archive.is/hPXeW>.
- Wojniak J., *Odpowiedzialność karna nieletnich. Ewolucja koncepcji i współczesne regulacje prawnomiedzynarodowe*, w: *Dobro i zło w wychowaniu dziecka*, red. M. Głazewski, B. Muchacka, t. 1. *Ku dobru*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017.
- Zelizer V., *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Princeton–New Jersey 1994.

MATERIAŁY

Karolina Studnicka-Mariańczyk
ORCID: 0000-0002-4116-9350

BHW 45/2021
ISSN 1233-2224
DOI: 10.14746/bhw.2021.45.6

Anna Czerniecka-Haberko
ORCID: 0000-0002-4585-0127
Jan Długosz University in Częstochowa

The Everyday Life of a Young Landowner on the Example of the Roman Bniński Junior

Abstract. The Everyday Life of a Young Landowner on the Example of the Roman Bniński Junior

This article has been written based on previously unpublished correspondence of the Bniński family, carried on between August 13, 1876 and May 5, 1890. The sender was Roman Bniński (the father), and the addressee was his son, also Roman. One of the letters was written to his sons Roman and Hilary. This remarkable correspondence allows to recreate daily life of the landed gentry living in Podolia. It also provides an opportunity to look into everyday matters and witness life in Vinnytsia palace. The father's correspondence with his son enables to recreate aspects of Roman Bniński's life, his relations with the family members, his attitude towards education, friendships and the forms of spending free time.

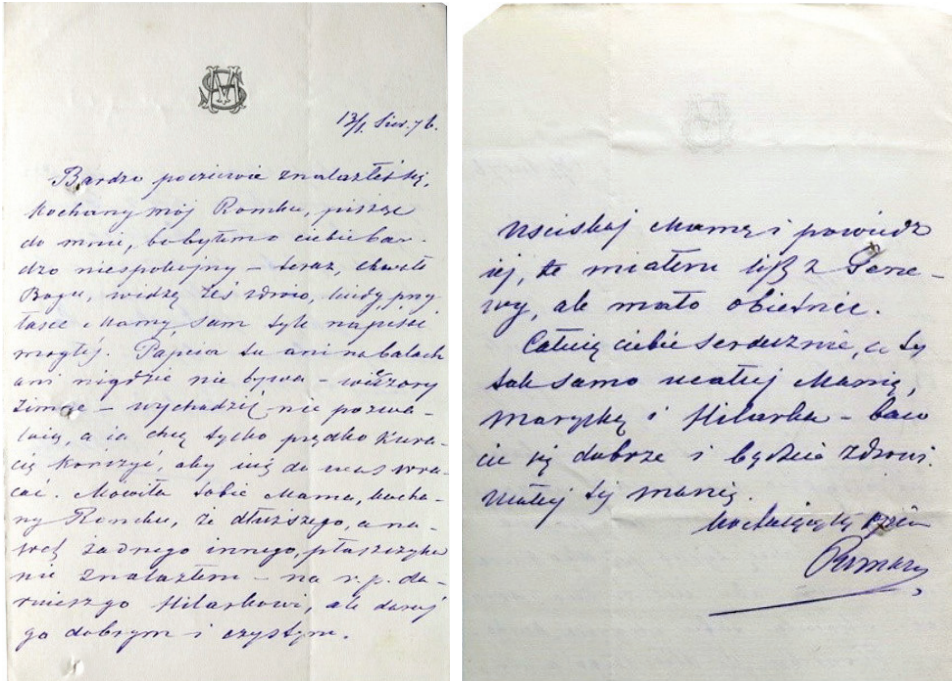
Keywords: Roman Bniński, letter, father, son, daily life

In the Dictionary of the Polish Language, the term youth is defined as:

1. «the period of life between childhood and adolescence»
2. «a group of characteristics and behaviours specific to that period»
3. «early stage of development of something» (Dictionary of Polish Language, 2019).

The definition options proposed in the dictionary indicate that this is adolescence time. A time of change in the biological, psychological and social sphere. Thus an extremely dynamic period (Wolański 1986, 43–48). This period will be presented on the basis of the picture of everyday life of Roman Bniński junior (Miszczyk 2016, 36).

The query in the Regional Archive in Vinnitsa (Ukraine), made it possible to obtain many source materials showing the everyday life of the Podolia region. The construction of the image of the landed gentry made it possible to read, among others letters from Roman Bniński senior (Janik 1936, 147–148) to Roman Bniński's son. Several dozens of letters were analyzed, which were being written between 13 August 1876 and 5 May 1890. Letters addressed mainly to Roman's son.

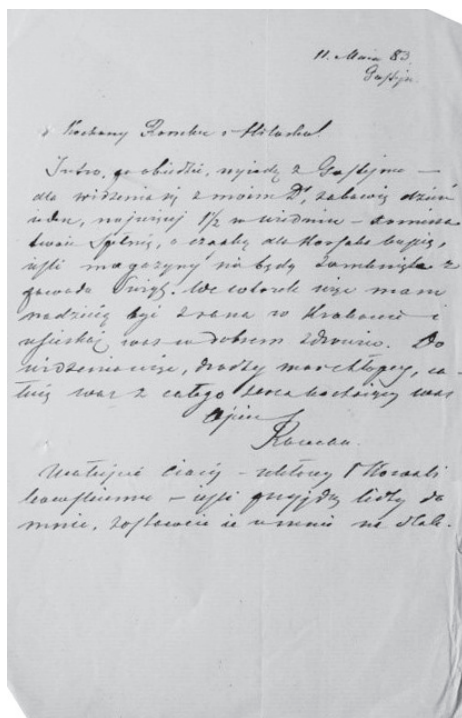

Fot. 1–2. The letter of Roman Bniński to his son Roman Bniński (Jr.)

Source: Regional Archive in Vinnitsa, The legacy of Bniński's family, without signature.

However, it should be noted that this collection also includes a letter addressed simultaneously to two sons: Roman and Hilary (Regional Archive in Vinnitsa).

Roman junior's life was typical for a young man from a landed gentry family at the time. The letters under analysis has been written at a time when the father was absorbed by economic and management responsibilities, while the mother and her children lived in Kraków (Janik 1936, 148), as Roman and Hilary, who studied at the local schools. The education model of the time was traditional. The mother was responsible for organizing the childcare. It was also to provide the basis for education. Therefore, most often, until 12–14 years of age, learning took place at home. After this period, the boys

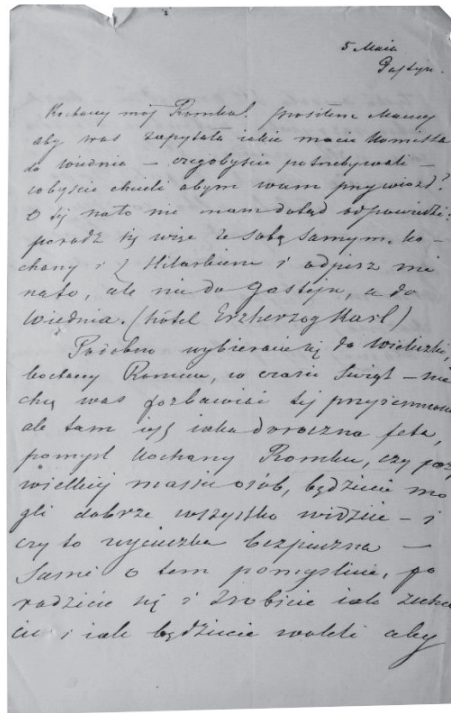

Fot. 3. The letter of Roman Bniński to his sons – Roman and Hilary

Source: Regional Archive in Vinnitsa (Vinnitsa), The legacy of Bniński's family, without signature.

began their education at the junior high school (Epsztein 1998, 37–51). This was due to the belief that even the best home education could not replace schooling. Schooling was to provide universal knowledge. I know ‘what well-bred people should have’. The schooling was to be an introduction to life. It was supposed to teach people how to communicate. This is because there was a conviction then, ‘that if you learn to listen and make yourself older when you are young, you will be able to later grow up with the second command’ (ibidem, 52).

It should therefore be stressed that the correspondence has been created during the adolescence of Roman junior. Although during this period, the young man’s social contacts were becoming more and more lively and expanding, the narrative of the letters shows that the family ties between parents and son were close. This thesis is important for the rest of the narrative, as it undoubtedly determines it (Rembowski 1986, 214). The family is the first and best developmental environment for the child. The family should provide all the stimuli needed for his proper psychophysical development, shape patterns of behaviour and the ‘basic motivations of his attitudes towards people, objects, processes and phenomena of the surrounding world’ (ibidem, 214). However, as the child develops, his or her

Fot. 4–5. The letter of Roman Bniński to his sons Roman and Hilary

Source: Regional Archive in Vinnitsa, The legacy of Bniński's family, without signature.

social contacts expand, which affects family relationships. Despite this, the relationship with Roman Bniński's junior parents seems to be close.

It should be stressed, however, that we know little about the son's relationship with his mother. The narrative of the letters shows that it was the mother who was with her son every day. However, the narrative of the letters does not allow for the construction of their daily relations. It provides us with only fragmentary facts. Facts that are not supplemented by a description of their ties (Regional Archive in Vinnitsa).

The letters', rescuing character focuses on Roman Bniński's junior relationship with his father. It emphasizes the closeness of the father and the son, although sustained primarily by the father. A closeness that was maintained by correspondence. In the letters we find many elements indicating that the father is trying to keep in touch with his son, although by correspondence. Therefore, the father in the first sentences of the letters he writes thanks the child for the correspondence received (ibidem). Particularly noteworthy is this group of thanks, which has been enriched by the emotions of its father's companion as the addressee of the letter. So we'll find in them, among others. care for the child, joy and pride.

Father was trying to keep in exchanged letter. Therefore, first of all, he did not hesitate to answer. The letters therefore contain phrases that indicate that he was writing to his son's letters on the same day, the next day or at the earliest possible moment. There were also delays. It should be stressed that they had different reasons. Bniński indicates in the text of his letters that communication through letters was very often hindered by external factors. This is because not always the correspondence was delivered as fast as the sender and the recipient wished. One of the reasons for this was the way the mail works. However, in order to receive letters, they first had to be written, and the son did not always write letters systematically. Therefore, another reason was the disrespectfulness of the son (*ibidem*).

The Father was very impatient, so he wrote to this son in the following way:

Your last letter was given back to me yesterday – for the Matura exam you are completely relieved from writing, my Romek – you have classes – you better use your free time for a walk, for entertainment – the Matura exam is necessary, but not easy, which does not stop you from thinking about your health. This year your's holidays will be much longer – you will rest, eat country air, but it is always better to arrive completely healthy (Regional Archive in Winnica).

The narration of the letters shows that the most important duty of a son was to learn. However, this young man, had a nonchalant attitude to the school (Regional Archive in Vinnitsa). Roman Bniński began his studies in Krakow. He attended (consecutively) the 1st St. John's Gymnasium. The St. Anne's Secondary School, St. Anne's Secondary School. Jack and the 3rd Junior High School. kr. John III Sobieski. He took his high school final exam – for the first time – in June 1888. But he didn't pass. He took the exam again in September this year. He's passed those second exams. So he got his Matura exam in the autumn. He started studies at the Faculty of Philosophy, Jagiellonian University. He also studied at the Agricultural College of the Jagiellonian University. In July 1891, he passed the agricultural exam (Miszczuk 2016, 36). Roman junior's free attitude towards school duties caused that the father often reminded his son about the right approach to education. He was writing:

At the end of this writing, my dear Romek, I will remind you of the upcoming exam – I don't doubt that you remember them – As a junior high school student, you must already be in Krakow on a date, i. e. September 1 – shorter holidays – you can only extend them by speeding up the exam – leaving for the countryside, wherever you meet, not at the end of June, but at least 15, and this, i. e. these 2 weeks of longer holidays, depends on good preparation for the exam – because Mom will always be ready in time to leave, to expedite you to the countryside sooner, so from our side there will be no obstacle (Regional Archive in Vinnitsa).

Father wanted his son to learn and also gain experience in various situation. He wanted to gain from his knowledge, which was given to him by everyday life. So we read in next letter:

I am very happy that in the village you have found a real benefit – write down everything, dear Romek – you know what a lack of special news in various branches of the economy is here, and every day you can feel a greater need, be able to take advantage of everything, not to leave anything that increases the income – harder and harder – difficult business – small prices,

farm costs are increasing – the only difference will be the more profitable production, in land processing and in bigger and better grain production (ibidem).

Hunting was then a very popular pastime among the landowners. However, it was not only entertainment, but also an element of custom, which consisted of lively social gatherings and a colourful ceremony. The whole hunting life was subordinated to a ritual that included: preparation of the hunt, detailed organization, proper course and proper ending (Kwilecki 1998, 209).

Hunting was not only an entertainment for the gentlemen, but also for the ladies. While the gentlemen were hunting, the ladies were enjoying their time outdoors. Therefore, hunting was the subject of socializing, and with time the most interesting events became legends and anecdotes. Thinking also had economic functions. It provided food, leather and fur. Both meat, hides and skins and furs were also traded (Studnicka-Mariańczyk 2014, 193–195). Roman Bniński was probably fascinated not only by the hunt, but also by the whole surrounding area that accompanied him. However, it should be remembered that social encounters were associated with countless temptations waiting for a young person. My father was aware of that too, so he wrote:

My dear Rom, please don't drink beer on everything. 1) you'll become obese and heavy 2) the thing is that nothing spoils your stomach as much as beer: Szaszkiewicz's proof: Dorpathians – here too they stop drinking beer for the same reasons, if you're tired you need a glass of wine, take a glass of wine with you from Krakow, and explain yourself to the Germans with medical hygiene (Regional Archive in Vinnitsa).

This fragment was complemented by information included in the postscript of the next letter. His father wrote:

Do you remember not drinking beer – it is not a prejudice – but the advice of doctors who generally discourage this very beverage, and as I wrote, the Dorpathians proved how badly it affects health (ibidem).

So the father, although by letter, tried to protect his child. That's why he was vigilant. He reacted to every information. His father proposed to avoid danger.

The father mentions them, but does not impose his will (Ziemska 1980, 186). He wrote:

I don't want to deprive you of this pleasure, but there's an annual feast, think about it, dear Romek, if you have a lot of people, you'll be able to know everything – and if it's a safe trip. Think about it yourself, you will advise and do as you wish and how you will prefer to just cheerfully chase away the Christmas – any good entertainment needed for health and science (Regional Archive in Vinnitsa).

Father Bniński was trying to direct his son in purposeful way. His son:

How's it going with the high school diploma? Aren't you learning too much after the nights? – Remember, my Romeo, that in 6. In half a year it is better to get rid of some daytime entertainment, how to sit through the nights – health suffers from it, and with body and mind fatigue, little remains in the memory (ibidem).

18. 10. 1819.
Kacimierz

Wypada mi takie rzeczy, niepowieszona,
 kochany mój Roman - nie wie to
 że tamni są jeszcze - z przedmowa, gęsi
 mianem wody, ogromni gołoty, nożem
 uciętym - nie w orzechach - to imma
 by mi mój - ale w innych wparow, w
 obłęd - a więc na tej mojej łos
 rozgłoszeniu mi pisał, mój kochany,
 francuzi natchył doprow - bra, wina
 we gęsiu mi w uciele tygi i latini.
 + + + + +
 ni wczoraj tygi - jako opus krasa, go-
 dżoboska gęsiu, iak myśle god co
 kuis wola - pot kudy - gornij ni wczoraj
 waj wola.
 Kon twij wiewo - przyszedł go
 na lina regularni - mi na do - cal
 chorunki kaciolat. Kudy wczoraj wiedz
 lista bardo kuba - drugo umiemy z kudy.
 8 mija - dany ani na kaciolat, mi
 dyba tu, al. kaciolat. Rozgłoszeniu

18. 10. 1819.
Kacimierz

Wypada mi takie rzeczy, niepowieszona,
 kochany mój Roman - nie wie to
 że tamni są jeszcze - z przedmowa, gęsi
 mianem wody, ogromni gołoty, nożem
 uciętym - nie w orzechach - to imma
 by mi mój - ale w innych wparow, w
 obłęd - a więc na tej mojej łos
 rozgłoszeniu mi pisał, mój kochany,
 francuzi natchył doprow - bra, wina
 we gęsiu mi w uciele tygi i latini.
 + + + + +
 ni wczoraj tygi - jako opus krasa, go-
 dżoboska gęsiu, iak myśle god co
 kuis wola - pot kudy - gornij ni wczoraj
 waj wola.
 Kon twij wiewo - przyszedł go
 na lina regularni - mi na do - cal
 chorunki kaciolat. Kudy wczoraj wiedz
 lista bardo kuba - drugo umiemy z kudy.
 8 mija - dany ani na kaciolat, mi
 dyba tu, al. kaciolat. Rozgłoszeniu

Photo. 6-7. Letter from Roman Bniński to Roman Bniński's son

Source: Regional Archive in Vinnitsa, The legacy of Bniński's family, without signature.

It should be noted that Roman junior's everyday life was also determined by the weaknesses of his father. The one that has taken the greatest toll seems to be the father's exceptional economy. Roman senior was a very frugal man. He's been analyzing all the shopping. He only did what he thought was necessary. Therefore, he did not decide for example to purchase a haystacking machine, because he considered it unnecessary for him (Regional Archive in Vinnitsa). In one of his letters to his son he wrote:

I sold the muce, because it's a pity to feed for a year: you have for muce with a carriage and with [...] hammers. 150, for oats for 262, total 212. For this you can have for your holiday, adding the cost of not eaten oats, I will buy a carriage and a couple of younger horses. The upkeep of your horse can be paid for with savings on small expenses for the Rom, theatre, circus etc. How are you doing? Here it's getting worse and harder and not for the better (ibidem).

In the letters, unfortunately, we find only a few fragments devoted to the relationship between the son and his mother. An extremely important relationship, as it was the mother who was staying with her son/children in Krakow. So it was the mother who took care of her son every day. Nevertheless, we only find out that the father asks his son to take care of his mother (ibidem).

The everyday life of Roman junior also includes interactions with his peers. It should be remembered that during adolescence, this is the time when the child's relationship with its parents is relaxed. The young man wants to be accepted, above all by his peers. He wants to have friends. He wants to gain their recognition. The father is aware of the changes that are taking place, yet he expects his son to be 'mature'. That's why he or she directs the child through suggestions made by letter. He explains and explains. But he tries not to impose his will. Not forcing a certain behavior, but undoubtedly directing your son. He was writing:

Noblesse oblige – and nowadays hardly anyone remembers it – and for that, my dear Rom. Whoever has a good name, who has no good family tradition at all, should not be proud of it, but trying to be always ahead in all his own work and his own merit, to set a good example and encourage others to keep his way. Remember, dear Romek, that those who have a better position in the company, whether by name or fortune, have more duties to fulfil, less can only think about themselves, about their pleasures, but also have more real merit, leave a better memory. Today, unfortunately, the opposite is happening – and for that I repeat, it is wrong. Entering public school is the first step you take to public life, to the world in which I have a right and duty to go. In high school you will meet, naturally, colleagues whose way of being, separate from the one you are used to, may even be unpleasant for you, but don't be discouraged, my Gypsy, with all understanding, leniency, try to get to know the character, the heart of colleagues, which are often very honest with a very even unpleasant rubbish and with a complete lack of a salon advertisement. Don't count on many friends, but be a good, honest colleague for everyone, with no difference in condition or origin: camaraderie is often a lifelong friendship – or in any case, camaraderie puts on those who are better in the world to help those who are worse, harder to help, and to help them throughout their lives, whether with money, advice or relationships, If help goes from the heart, each one will accept it, and no one will insult or annoy anyone, nor annoy their own dignity or love. With your good heart you will easily understand it and these your activities will be well directed (ibidem).

The riot of young age, was being increased by relationships with peers (Regional Archive in Winnitsa). Father wrote:

It is naturally unnecessary and sad that your occupation in the classroom – but this happened even in my time – I doubt whether it can be otherwise – complete unity and harmony will generally occur after the trumpet of the Archangel – these are the sorrows, dear Romek, which are more painful that it is not your fault, but it does not prevent comradeship, and it makes it more difficult today, but also today, without ever giving up the principles of honesty and honour, you have to be more forgiving in the face of worse currents, as in my time, in the face of meeting on the school bench of all social strata – this used to not be the case in the past, so today you are even more exposed to the contact with different concepts, superstitions, even different manners – this makes it difficult to position yourself, but it also makes it difficult to do so often without knowing, sometimes without bad thoughts, but only under the influence of different upbringing, different ideas, different environment in which you have lived since childhood – It's not his fault, so it's sooner to consider how he deserves to be condemned. But for this I firmly blame my superior, who in such cases is obliged to be a reasonable and just mediator, and never something else. I regret that I will not be at your evening, it is because of you, my Rom and the evening and they care about me very much (Regional Archive in Winnitsa).

One such situation was described by the son, the father. Not only did the father not underestimate his son's words, but he also used them to motivate the child to reflect. The history of the Polish landed gentry has become in the last three decades not only an attractive research field, but also extremely important for Polish researchers. It should be noted, however, that this is a difficult subject (Kwilecki 2004, 13). Andrzej Kwilecki wrote:

The history of the Polish landed gentry [...] is an attractive topic [...] because of the place once occupied by the landed gentry in the social hierarchy and the multitude of roles played by their representatives in public life. An important topic – because none of the social processes taking place in that epoch, nor the subsequent major events in the life of the nation and the state, can be fully described or explained without showing the role of the landed gentry. The topic, on the other hand, is difficult, even very difficult, because the 19th and 20th centuries (until 1945) are not a uniform epoch; this period consists of a number of historical periods in which: (a) the living conditions of the landowners and their role in social and political processes changed greatly; (b) the property base of the landowners'; exhibition gradually shrank; (c) in the structure of the landownership, initially uniform in terms of (noble) origin, the share of people and families of non-precious or ethnically alien origin increased. In the structure of the landed gentry, initially homogeneous in terms of (noble) origin, the share of people and families of non-gentle or ethnically alien origin increased; (d) great differences between the landed gentry living in the three partitions grew; (e) the source base for research into the landed gentry was severely depleted or dispersed during and as a result of World War II and political changes (ibidem, 13–14).

Despite these difficulties, the growing interest in the landed gentry has been reflected in the number of source materials published in recent years. Materials of different nature. This is because we will include mainly diaries, memoirs and lists of people who belong to the landowner's layer (ibidem). However, despite intensified research, the history of the Polish landed gentry is still characterised by factual gaps. One such gap is filled by the analysis of materials obtained in the Archive in Winnitsa.

The image of a young man's everyday life, constructed above, is one-sided. The archival search made it possible to explore only letters from a father to his son. Therefore, the letters analysed allowed only to construct an image of Roman junior's everyday life, based on his father's accounts. However, it is so exhaustive as to distinguish the most important planes of everyday life. The most important of these were undoubtedly family relationships. However, the narrative of the letters was primarily focused on the father-son relationship. Therefore, we only learn from them that there were also interactions between the son and his mother, brother, and further family members, but unfortunately we do not have the opportunity to analyse them.

Bibliography

Sources

Archiwum Obwodowe w Winnicy [Regional Archive in Vinnitsa]. Spuścizna rodziny Bnińskich, without signature.

Literature

- Epsztein T., *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 1998.
- Janik M., *Bniński Roman (1826–1912)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 147–148.
- Krzychała S., *Projekty życia. Młodzież w perspektywie badań rekonstrukcyjnych*, Wrocław 2007.
- Kwilecki A., *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998.
- Kwilecki A., *Żywe jest zainteresowanie problematyką ziemiańską. Zamiast wstępu*, w: A. Kwilecki (red.) *Ziemiaństwo wielkopolskie. W kręgu arystokracji*, Poznań 2004.
- Miszczuk M., *Bniński Roman Piotr herbu Łódzia (1869–1948)*, w: J. Wojtycza (red.), *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 4, Warszawa 2016.
- Rembowski J., *Postawy rodzicielskie w odczuciu młodzieży dorastającej*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986.
- Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/m%C5%82odo%C5%9B%C4%87;2483955>, [dostęp: 1.05.2020].
- Studnicka-Mariańczyk K., *Siedziba ziemiańska Korabitów Ostrowskich w Maluszynie*, Warszawa 2014.
- Wolański N., *Etapy rozwoju dziecka. Dorosły. Człowiek stary w rodzinie*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, w: eadem (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1980.

Sarah Taylor

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Studiów Edukacyjnych

ORCID: 0000-0003-4944-182X

BHW 45/2021

ISSN 1233-2224

DOI: 10.14746/bhw.2021.45.7

Koncepcja edukacji uniwersyteckiej Johna Henry’ego Newmana

Abstract. John Henry Newman’s Concept of University Education

The functioning of today’s universities has been influenced by centuries of changing educational concepts. The aim of the article is to describe and examine one of them – the concept of university education by John Henry Newman, which was created in the second half of the 19th century. Newman described his educational ideal, which he wanted to put into practice while being rector of the Catholic University of Ireland in Dublin. He stated that the function of the university must be broad, it should include both practical studying and learning universal knowledge as well as the comprehensive development of students. Newman built this concept on the basis of personal beliefs, his Christian faith and ties with the Catholic and Anglican churches and experiences from studying at the University of Oxford. The article analyses the works of Newman and explores the foundations of his educational concept.

Keywords: Victorian era, university education, John Henry Newman, Oxford movement

John Henry Newman i Oxford Movement

Z perspektywy czasu widać, że edukacja uniwersytecka cechuje się dużą zmiennością, uzależniona jest bowiem od wewnętrznych i zewnętrznych czynników, które wpływają na jej kształt i funkcjonowanie. Uwikłanie edukacji w politykę i religię okazało się faktem na uniwersytetach zarówno w Anglii, jak i na całym świecie. Obrazuje to doskonale biografia i dokonania Johna Henry’ego Newmana. W jego czasach, w epoce wiktoriańskiej, polityka, a zwłaszcza religia miały duży wpływ na dobór wykładowców i rekrutację studentów, na finansowanie kolegiów. Religia stanowiła o części funkcjonowania uniwersytetów, a wszelkie zmiany w tym zakresie wprowadzały zamęt na uczelniach wyższych. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie i analiza koncepcji edukacji, którą w drugiej połowie XIX wieku stworzył John Henry Newman. Zarówno jego prywatne życie, jak

i zawodowe osiągnięcia pozwalają dostrzec źródła oraz idee dotyczące wyróżniającej się wśród edukacji pragmatycznej rewolucji przemysłowej innej, częściowo nowej koncepcji uniwersytetu.

John Henry Newman wpisał się w historię uniwersytetów angielskich i Kościołów anglikańskiego i katolickiego jako bardzo ważna postać. Początki jego życia nie wyróżniły się niczym szczególnym, z pewnością jednak istotne znaczenie w wyborze drogi życiowej odgrywało wykształcenie, które miał możliwość uzyskać. Urodził się 21 lutego 1801 roku w Londynie jako najstarszy syn z szóstki dzieci Johna i Jemimy Newman¹. Wychowywał się w środowisku anglikańskim i w wieku siedmiu lat rozpoczął swoją edukację w Ealing School, prywatnej szkole z internatem. Szkołę tę ukończył w 1816 roku, w tym samym czasie pod wpływem jednego z nauczycieli przeżył swoiste nawrócenie na ewangelicyzm i było to dla niego początkiem osobistego życia religijnego mającego w późniejszych latach wpływ na całe jego życie².

Lata 1817–1820 Newman spędził, kształcąc się w Trinity College na Uniwersytecie Oxfordzkim, następnie w 1822 roku został wykładowcą w Oriel College, co wiązało się także z powrotem do anglikanizmu³. W czasie pobytu na Oxfordzie Newman postanowił wstąpić do duchowieństwa Kościoła anglikańskiego, w 1824 roku przyjął święcenia diakonatu i został wikarym w jednej z oxfordzkich parafii, rok później przyjął święcenia kapłańskie⁴. W 1828 roku został wikarym tzw. University Church, czyli parafii St Mary the Virgin w Oxfordzie⁵. Jego kazania i wykłady cieszyły się ogromną popularnością wśród studentów, zasłynął z elokwencji i odczytania, pięknego głosu i znakomitego doboru słów, lubił prowokować i zmuszać do myślenia surowością swoich słów⁶ – Newman pokazywał studentom to, co stało się później charakterystyką jego poglądów – łączenie wiary i rozumu⁷.

Następne lata były dla niego czasem rozwoju osobistej wiary i religijności. Newman czerpał wiele z pism Ojców Kościoła, dużą wagę przywiązując do tworzonych po grecku pism tzw. Ojców Aleksandryjskich⁸. Fascynacja sakramentami, ułożeniem roku liturgicznego i doktrynami katolickimi oznaczała zwrócenie się z Low-Church („niskiego” Kościoła anglikańskiego – ewangelicznego, silnie opartego na protestantyzmie) do High-Church („wysokiego” Kościoła anglikańskiego – nurtu czerpiącego wiele z katolicyzmu

¹ E. Duffy, *John Henry Newman: A Very Brief History*, London 2019, s. VIII.

² I. Ker, *John Henry Newman: A Biography*, Oxford 2010, s. 3.

³ E. Duffy, op. cit., s. 3-4.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. IX.

⁶ Ibidem, s. 5.

⁷ I. Ker, *Następnym Doktorem Kościoła powinien zostać John Henry Newman*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/o-ian-ker-nastepnym-doktorem-kosciola-powinien-zostac-john-henry-newman/>, 2019 [dostęp: 1.05.2022].

⁸ I. Ker, *John Henry Newman...*, op. cit., s. 49-53.

w zakresie roku liturgicznego, sakramentów, szat liturgicznych i ilości symbolizmu, a czasem nawet wprowadzając celibat⁹. Jego rozważania na temat źródła prawdy, rozumienia prawdy religijnej i początków Kościoła przyczyniły się do wielu refleksji w temacie sporu teologicznego pomiędzy Kościołem katolickim a anglikańskim.

W latach 30. Newman, Edward Bouverie Pusey, John Keble, Robert Wilberforce, Charles Marriott, Richard Hurrell Froude, Isaac Williams i William Palmer rozpoczęli the Oxford Movement (Ruch Oxfordzki)¹⁰. Byli to w większości absolwenci Oriel College (jednego z najlepszych kolegów Oxfordu na początku XIX wieku), których łączył wspólny cel: udowodnienie, iż to Kościół anglikański wywodzi się (pod względem doktryny) bezpośrednio z pierwszego Kościoła powstałego na początku naszej ery, a to wiązało się także z wprowadzaniem High-Church do anglikanizmu¹¹. Newman chciał zapoznać szerszą publiczność ze swoimi inspiracjami w temacie rozważań religijnych i teologicznych, co zrealizował, wydając książkę dotyczącą początków Kościoła oraz źródeł teologii katolickiej i anglikańskiej – *The Arians of the Fourth Century*¹². Następną jego publikacją były artykuły o Ojcach Kościoła, później zebrane w książkę o tytule *The Church of the Fathers* (Kościół Ojców)¹³. Poza silnym zainteresowaniem wspomnianymi wcześniej Ojcami Aleksandryjskimi, Newman czerpał wiele także od późniejszych teologów. Jedną z jego inspiracji był George Bull (1634–1710), biskup anglikański, który również wiele pisał na temat początków Kościoła i historycznego postrzegania teologii, a w szczególności bronił doktryny o Trójcy¹⁴.

Za początek Ruchu Oxfordzkiego Newman uważał rok 1833, gdy John Keble wygłosił słynne kazanie zatytułowane *National Apostasy*, o odstępieniu narodu od prawdziwego Kościoła i wiary (mając na myśli odstępienie od kościoła apostołskiego, z pierwszych wieków naszej ery)¹⁵. Oxford Movement, stanowiący ruch zarówno intelektualny, jak i społeczny¹⁶, odniósł ogromny i niespodziewany sukces, dokonując częściowej transformacji Kościoła anglikańskiego w zakresie teologii, głoszenia kazań, i nawet stylu architektonicznego, przemieniając część Kościoła w stylu kultu zbliżonym do katolickiego. Ważnym dziełem Newmana i innych działaczy z czasów Oxford Movement były ich traktaty (stąd też nazwa *tractarianism*, używana do określania tego ruchu)¹⁷, w których

⁹ O. Chadwick, *The Mind of the Oxford Movement*, Stanford 1960, s. 14.

¹⁰ R.W. Church, *The Oxford Movement: Twelve Years, 1833–1845*, London 1891, s. 30.

¹¹ C.B. Faught, *Oxford Movement: A Thematic History of the Tractarians and Their Times*, Philadelphia 2003, s. 9.

¹² J.H. Newman, *The Arians of the Fourth Century*, Cambridge 1991.

¹³ J.H. Newman, *The Church of the Fathers*, London 1868.

¹⁴ E. Duffy, op. cit., s. 28.

¹⁵ R.W. Church, op. cit., s. 82.

¹⁶ P. Karpiński, *Kardynał John Henry Newman*, Kraków 2008, s. 18.

¹⁷ Traktaty były zbierane w kolejnych publikacjach o tytule: *Tracts for the Times*, wydawane w Oxford i Londynie od początku istnienia Oxford Movement. Komentarz Newmana dotyczący traktatów, ostatni przed

próbowano dokonywać interpretacji dokumentów Kościoła anglikańskiego w taki sposób, by były one odpowiednie dla teologii wywodzącej się z początków Kościoła i pism Ojców Kościoła, które były dla Ruchu Oxfordzkiego podstawą teologii chrześcijańskiej ogólnie, nie tylko katolickiej¹⁸. Newman i Pusey współpracowali przy projekcie tłumaczenia pism najważniejszych teologów wczesnego Kościoła na język angielski, co uważali za istotne ze względu na chęć wskazania, który z XIX-wiecznych Kościołów realnie jest najbliższy teologii Ojców Kościoła, traktowanych jako fundament teologii¹⁹.

W 1839 roku, podczas studiowania kolejnych pism z początków Kościoła, Newman po raz pierwszy przyznał się sobie i znajomym z Ruchu Oxfordzkiego do swoich wątpliwości co do Kościoła anglikańskiego w kontekście teologii Ojców Kościoła, co naturalnie skłaniało go ku Kościołowi katolickiemu²⁰. W celu uspokojenia samego siebie i swoich naśladowców w 1840 roku opublikował artykuł *Catholicity of the Anglican Church* (Katolicyzm Kościoła anglikańskiego), mający na celu udowodnienie, iż Kościół anglikański teologicznie jest częścią Kościoła katolickiego²¹. Poszukiwania Kościoła najbliższego naukom Ojców Kościoła i teologii początków Kościoła, uwikłane w wątpliwości po stronach zarówno anglikanizmu, jak i katolicyzmu, zakończyły się dla Newmana w dość oczywisty sposób: w 1845 roku Newman oficjalnie nawrócił się na katolicyzm²². Uznając za ideał początki Kościoła, Newman wybierał, co jest temu ideałowi bliższe. Mimo to uważał on, iż katolicyzm dość mocno różni się od wyznaczonego przez siebie ideału, więc w takiej sytuacji zarówno dla anglikanów, jak i katolików nie był idealnym wiernym, akceptującym z góry wszystko, co wygłosi arcybiskup lub papież. Od tego momentu Newman rozwijał swoją katolicką karierę w wielu aspektach: wygłaszając kazania, wykładając na uczelniach wyższych, publikując kolejne artykuły i książki. Jeszcze za swych anglikańskich czasów był bardzo znaną osobą w Anglii, a wraz z upływem czasu i nawróceniem na katolicyzm zyskiwał także międzynarodową sławę, choć nie zawsze akceptację.

W 1854 roku Newman został rektorem nowo powstałego *Catholic University of Ireland* w Dublinie²³. Wcześniej, podczas tworzenia tam uniwersytetu, zasłynął przede wszystkim ze swoich wykładów na temat edukacji, nazywanych *University Discourses*, które miały wskazać koncepcję Newmana dotyczącą celów i istoty edukacji wyższej²⁴. Te wykłady Newman dopracował i opublikował w całości pod tytułem *The Idea of Uni-*

---

jego wstąpieniem do Kościoła katolickiego: J.H. Newman, *Tract 90: On Certain Passages in the 39 Articles*, London 1841.

¹⁸ E. Duffy, op. cit., s. 10.

¹⁹ Ibidem, s. 31.

²⁰ Ibidem, s. 33–34.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, s. 35.

²³ T.W. Moody, *The Irish University Question of the Nineteenth Century*, "History" 1958, nr 43(148), s. 90–109.

²⁴ E. Duffy, op. cit., s. 81.

versity w 1873 roku²⁵. Rola Newmana w Irlandii nie była prosta, nie odnalazł tam pełni zrozumienia dla swoich koncepcji edukacji chrześcijańskiej w kraju bardzo katolickim, pogrążonym w skutkach Wielkiego Głodu i potrzebującym większego zakresu kształcenia utylitarnego, więc nie został on w Irlandii długo.

W 1863 roku Newman opublikował jedno ze swoich słynniejszych dzieł stricte katolickich – *Apologia Pro Vita Sua*²⁶. Ta książka, będąca swoistą autobiografią życia duchowego, tłumaczącą osobistą drogę intelektualną Newmana w nawróceniu na katolicyzm, szybko stała się znaczącą pozycją dla katolickiego świata Anglii, lecz nie każdy ją akceptował. Newman nieustannie poszukiwał istoty chrześcijaństwa, uważnie poznając jego rozwój i znaczenie od pierwszych wieków chrześcijaństwa²⁷. Nie stronił od wygłaszania swoich opinii, łącznie z niezbyt subtelnym zdaniem na temat odrzucania słów papieża w sytuacjach wyjątkowych²⁸, które przez część angielskiego duchowieństwa katolickiego były oceniane jako „oxfordzki przeszczerp w świat Kościoła”²⁹. Po wielu perturbacjach z władzami Kościoła katolickiego w Anglii, w 1879 roku zgodnie z decyzją papieża Leona XIII (1810–1903) Newman został kardynałem³⁰. Jako kardynał nie publikował już zbyt wiele, zaczął podupadać na zdrowiu i po kilku latach ciągłych się chorób zmarł 11 sierpnia 1890 roku³¹.

John Henry Newman pozostawił po sobie ogromne dziedzictwo obejmujące zarówno anglikanizm, jak i katolicyzm. Oxford Movement i ukształtowanie High-Church w Kościele anglikańskim, wiele literatury z zakresu teologii, religii i edukacji, jego prywatne listy dające wgląd w osobiste poglądy i rozważania oraz charakterystyczne dla Newmana połączenie wiary i rozumu ukazujące się we wszystkich jego dziełach przyczyniły się do jego dwojakiej reputacji, wymieszanych pozytywnych i negatywnych opinii na temat jego życia i działań. 13 października 2019 roku John Henry Newman został ogłoszony w Watykanie świętym przez papieża Franciszka³².

Idea uniwersytetu według Johna Henry'ego Newmana

Gdy w 1852 roku John Henry Newman rozpoczął w Dublinie pierwszą serię pięciu wykładów na temat edukacji, nie mógł zakładać, że jego słowa, później opublikowane,

²⁵ Ibidem, s. 82.

²⁶ Ibidem, s. 15.

²⁷ J. Honoré, *Mysł Johna Henry'ego Newmana*, tłum. C. Mazurek, Lublin 2019, s. 64.

²⁸ J.H. Newman, *List do Księcia Norfolk. O sumieniu*, tłum. A. Muranty, Bydgoszcz 2002, s. 41.

²⁹ E.S. Purcell, *Life of Cardinal Manning*, London 1896, s. 323.

³⁰ E. Duffy, op. cit., s. 91.

³¹ Ibidem, s. XXI.

³² Obrzęd kanonizacji pięciu błogosławionych 13 października 2019, <https://press.vatican.va/content/sala-stampa/it/bollettino/pubblico/2019/10/13/0792/01629.html#en> [dostęp: 13.10.2021].

odbijają się tak szerokim echem w świecie uczelni wyższych³³. Były to rozważania dotyczące natury i celów edukacji wyższej, które znacznie różniły się od powstającego w XIX wieku szerokiego nurtu edukacji utylitarnej³⁴. Wykłady cieszyły się ogromną popularnością wśród Irlandczyków, którzy tłumnie przychodzili wysłuchać filozofii edukacyjnej Newmana³⁵. Z czasem wybrane wykłady, wraz z kolejną częścią rozważań, zostały opublikowane pod tytułem *The Idea of a University* (Idea uniwersytetu) i dzieło to do dziś jest uznawane za jeden z wzorców i podstaw do dyskusji na temat istoty edukacji wyższej.

Newman nie był zwolennikiem nauczania pragmatycznego, opartego tylko na wąskiej praktyce i specjalizowaniu się w jednej dziedzinie. Uważał, że uniwersytety powinny być miejscem poszerzania horyzontów, pracy nad sobą i kształtowania swojej postawy etycznej, tworzenia kultury³⁶. Wychodził z założenia, że wzrost wiedzy nie przyczynia się do rozwoju moralności w kontekście edukacji, co było dla niego istotne z perspektywy religijnej, i potępiał tym samym wiele ówczesnych utylitarnych koncepcji na edukację³⁷.

The Idea of a University jako książka powstała z połączenia dwóch oddzielnych serii wykładów wygłoszonych przez Newmana. Połączenie i wydanie tych treści nastąpiło dwadzieścia lat po pierwszych wykładach – w 1873 roku. Pierwsza część, nazwana *University teaching* (Kształcenie uniwersyteckie), składa się z dziewięciu wykładów na temat wiedzy, jej kontekstów i jej znaczenia. Druga część, *University subjects, discussed in occasional lectures and essays* (Przedmioty uniwersyteckie), obejmowała szerokie omówienie treści kształcenia uniwersyteckiego zebrane w dziesięciu wykładach.

Na samym początku rozważań Newman określił dwa podstawowe założenia dotyczące edukacji wyższej: uniwersytet ma być miejscem nauczania uniwersalnej wiedzy, a jego celem nie ma być nauka dla samego zdobywania wiedzy, lecz wszechstronny rozwój³⁸. Ponadto brytyjski ideał gentlemana Newman rozbudowuje o wartości chrześcijańskie i osobiste przywiązanie do Kościoła katolickiego³⁹. Newman rozwijał swoją koncepcję na bazie osobistych przekonań i na swoich oxfordzkich doświadczeniach, zarówno jako student, jak i wykładowca. Do tego rzecz jasna wykłady te były mocno powiązane z wiarą katolicką i edukacją chrześcijańską, która miała mieć miejsce na katolickim uniwersytecie: religia i poznanie Boga były podstawą wiedzy i nauki poznawanej przez człowieka. Teologia w jego koncepcji była spoiwem łączącym wszystkie inne nauki, nie miała być

³³ W. Ward, *The Life of John Henry Cardinal Newman*, t. 1, London 1912, s. 316.

³⁴ W. Surmiak, *Johna Henry'ego Newmana teoria edukacji katolickiej*, „Roczniki Teologiczne” 2021, t. 68, z. 3, s. 95–113.

³⁵ W. Ward, op. cit., s. 317.

³⁶ K.M. Cwynar, *Idea uniwersytetu w kulturze europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2005, nr 2; s. 46–59.

³⁷ S. Obirek, *Nowe spojrzenie na koncepcję uniwersytetu Johna Henry'ego Newmana*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2021, t. 52, s. 107–122.

³⁸ J.H. Newman, *The Idea of a University*, Overland Park 2020, s. 6.

³⁹ Ibidem, s. 7.

traktowana jako zbędna i niepraktyczna⁴⁰. Newman uważał, iż umysł ludzki stale ocenia i klasyfikuje otrzymane informacje, formułuje sądy o rzeczach, co dzieje się przez pryzmat posiadanych już informacji, w tym teologii, oraz poprzez skojarzenia i porównywanie⁴¹.

Pierwsza część książki, poświęcona istocie wiedzy, rozpoczyna się od rozpatrzenia kwestii religii i zaangażowania autorytetu kościelnego w funkcjonowanie uniwersytetu. Pomimo silnych powiązań z Kościołem katolickim, Newman wyklucza wpływ autorytetu Kościoła lub innych instytucji na jego koncepcję idei uniwersytetu, która według niego miała być oparta na ludzkiej wiedzy i mądrości jako autorytecie, a nie na autorytecie władzy⁴². W drugim wykładzie Newman rozważa status teologii jako nauki na uniwersytecie. Podejmuje ważną kwestię równości i uniwersalności dziedzin nauki, z których nie należy wykluczać teologii lub innych dziedzin, a tym bardziej umniejszać ich ważności i istotności⁴³. Podkreślając, iż wiedza przekazywana na uniwersytecie powinna obejmować całą wiedzę ludzi, zaznaczał, że ważne są wszystkie dziedziny: te, które są pojmowane zmysłami, te powiązane z abstrakcyjnym myśleniem, a również oparte na źródłach⁴⁴. W takim podejściu ważne dla Newmana było podkreślenie, iż cała nauka, materia i istnienie są według niego dziełem Boga, z czego wynika nierozzerwalne połączenie nauki ze światem wiary i religii⁴⁵. Newman poważnie podchodził do problemu traktowania teologii jako nienaukowej i argumentował przeciwko takiemu spojrzeniu na dziedzinę nauki⁴⁶. Trzeci i czwarty wykład ze swojej irlandzkiej serii poświęcił fenomenowi teologii i jej znaczeniu w edukacji wyższej oraz relacji pomiędzy teologią a innymi dziedzinami nauki. Newman uważał, że nauka i wiedza, jaką zdobyli ludzie, jest spójna i tworzy całość, nie należy żadnej dziedziny bagatelizować i spychać na dalszy plan lub wręcz rezygnować z niej na uniwersytecie⁴⁷. Ten pogląd podpierał argumentem, iż wiedza, która jest prawdziwa, musi stanowić całość, ponieważ jeśli nie będzie w całości, to prawda pozostanie niepełna, a jakiegokolwiek wykreślanie części wiedzy jest w takiej sytuacji ignorancją⁴⁸.

Newman zwracał uwagę na konieczność wykorzystywania wiedzy i zdobytych kompetencji do wyższych celów, a także do ogólnego, holistycznego rozwoju człowieka. Nie zgadzał się z koncepcją mówiącą, iż cała nauka ma być praktyczna lub stosowana sama dla siebie; jako przykład podawał sztuki piękne: malarstwo, rzeźbę, architekturę, muzykę. Wskazywał, iż mogą być one wykorzystane zarówno same dla siebie, w imię tworzenia sztuki, lecz najważniejsze jest wykorzystanie ich dla większego znaczenia, rzecz jasna

⁴⁰ J.H. Newman, *Idea uniwersytetu*, tłum. P. Mroczkowski, Warszawa 1990, s. 94.

⁴¹ J.H. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, tłum. J.W. Zielińska, Warszawa 2005, s. 51–52.

⁴² J.H. Newman, *The Idea...*, s. 18.

⁴³ Ibidem, s. 26.

⁴⁴ Ibidem, s. 29.

⁴⁵ Ibidem, s. 34.

⁴⁶ Ibidem, s. 39.

⁴⁷ Ibidem, s. 55.

⁴⁸ Ibidem, s. 56–57.

w przypadku sztuki Newman nawiązywał głównie do sztuki sakralnej, której głównym celem było wyrażanie prawdy i umożliwienie przeżywania duchowości w budynkach kościelnych i poza nimi⁴⁹. Ważna była nie sama nauka dla nauki i wiedza dla wiedzy, lecz wykorzystanie jej w dobry sposób: anatomia do leczenia ludzi, a nie utwierdzanie się w wątpliwościach dotyczących natury duchowości człowieka, wiedza ekonomiczna wykorzystywana do dobrych celów, a nie do pomnażania majątku kosztem innych⁵⁰. Jak widać, wszystkie swoje rozważania Newman odnosił do religii i etyki chrześcijańskiej, które kształtowały jego światopogląd. Nie traktował jednak innych dziedzin nauki jako wrogich wobec teologii, lecz szukał wspólnego celu i sensu rozwoju we wszystkich dziedzinach⁵¹.

Wykład piąty Newman poświęcił kwestii wiedzy jako celu samego w sobie, bez celów użytecznych⁵². Podkreślał on w tym aspekcie konieczność wszechstronnego rozwoju młodego człowieka; uznał, że nauczanie tylko jednej dziedziny może przynieść odwrotny skutek niż oczekiwany; zamiast wybitnej specjalizacji w danej dziedzinie człowiek niemający wiedzy z innych dziedzin jest ograniczony w swoim pojmowaniu nauki i rzeczywistości⁵³. Jego zdaniem, współpraca znawców różnych dziedzin, którzy mają również ogólne pojęcie o tych przedmiotach, w których się nie specjalizowali, może przyczynić się do lepszego rozwoju nauki poprzez konsultacje, dyskusje i wzajemną pomoc⁵⁴. Takie środowisko naukowe jest też korzystniejsze dla studentów, których Newman nie chciał ograniczać w poznawaniu świata nauki. Newman zawarł w tym wykładzie także swoją definicję *liberal education* – edukacji opartej na rozwoju indywidualnym, na ćwiczeniu umysłu, logiki i refleksji, w kontraście do edukacji stricte praktycznej i opartej na działaniu fizycznym⁵⁵. Uważał, że jest to ideał edukacji gentlemana, który umożliwi naukę realizowaną jako cel sam w sobie – zgodnie z założeniem, iż wiedza jest celem sama w sobie i nie potrzebuje celów natury praktycznej⁵⁶.

W szóstym wykładzie Newman w szczególności zajął się sprawą powiązania wiedzy z nauczaniem. W tym kontekście także wygłosił pogląd, iż nauczanie wszelkiej wiedzy jest priorytetowym zadaniem uniwersytetów⁵⁷. Newman częściowo bagatelizował badawczą rolę uniwersytetów, która rozkwitała w XIX wieku. Uważał, że głównym zadaniem uniwersytetu jest przekazywanie wiedzy, praca dydaktyczna, a nie badawcza, chociaż nie skreślał badań naukowych i sam jako rektor w Dublinie nadzorował budowę laboratoriów

---

⁴⁹ Ibidem, s. 60.

⁵⁰ Ibidem, s. 65.

⁵¹ Ibidem, s. 71.

⁵² J.H. Newman, *Idea...*, s. 183–184.

⁵³ J.H. Newman, *The Idea...*, s. 74.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, s. 78.

⁵⁶ Ibidem, s. 80.

⁵⁷ Ibidem, s. 89.

i zachęcał wykładowców do pracy badawczej⁵⁸. Przekazywanie wiedzy, nauczanie, jak opisywał Newman, zaczynało się od rozwoju umiejętności zapamiętywania informacji, a dopiero później wykorzystywanie posiadanej wiedzy do formułowania hipotez, argumentów i wniosków; i właśnie takie zastosowanie wiedzy, wraz z ogólnym rozwojem intelektualnym, miało być celem działalności uniwersytetu⁵⁹. Newman wspierał też ideę nauczania rówieśniczego, którą częściowo zaobserwował na Oxfordzie, i uważał, że większy wpływ na rozwój intelektualny młodego człowieka może mieć spotkanie się z innymi młodymi ludźmi, dyskusje, wspólne ocenianie, uczenie się od siebie nawzajem, zamiast obowiązkowych wykładów i egzaminów w sztywnej formie⁶⁰.

Siódmy wykład został w całości poświęcony kwestii korelacji pomiędzy wiedzą a umiejętnościami zawodowymi. Newman, podtrzymując i podkreślając wcześniej wygłoszone poglądy na temat konieczności kształcenia ogólnego, a nie utylitarne, uznał, iż uniwersytet przygotowuje do pracy, lecz nie tylko do jednego zawodu ograniczonego do jednej dyscypliny⁶¹. Rozwój umysłu i intelektu ma być rozwijany dla samego siebie i dla możliwości, jakie ten rozwój da w przyszłości⁶². Newman argumentuje, że podejmowanie dobrych (dla ogółu środowiska i społeczeństwa) decyzji, np. w przemyśle czy ekonomii, zależne jest nie tylko od wiedzy w danej branży, lecz umiejętności holistycznego ocenienia danej sytuacji czy zjawiska⁶³. Krytycznie odniósł się do tak chwalonej filozofii Johna Locke'a dotyczącej utylitarności edukacji, podkreślając także to, jak cenne jego zdaniem jest na Uniwersytecie w Oxfordzie nauczanie przedmiotów klasycznych, które z pozoru nie mają już zastosowania w XIX-wiecznej Anglii⁶⁴.

Powiązania pomiędzy wiedzą a religią były przedmiotem rozważań Newmana w ósmym z wykładów. Newman uważał, że rozwój religijny człowieka jest częścią nie tylko rozwoju duchowego, lecz także intelektualnego, a sama religia nie jest sprzeczna z rozwojem intelektualnym. W swojej koncepcji podkreślał, że chciałby, aby edukacja uniwersytecka człowieka religijnego poskutkowała rozwojem intelektualnym, a edukacja intelektualisty, zwłaszcza świeckiego, przyniosła mu także rozwój religijny. Religię Newman wplatał w wiedzę i naukę uniwersytecką, co miało dla niego sens w kontekście spojrzenia na wiedzę, która sama w sobie stanowiła cel⁶⁵. Religijność przekazywana na uniwersytecie miała przyczyniać się do rozwoju moralności i sumienia studentów, przygotowując ich do życia w społeczeństwie w sposób zgodny z etyką chrześcijańską⁶⁶.

⁵⁸ E. Duffy, op. cit., s. 84.

⁵⁹ J.H. Newman, *The Idea...*, s. 91–92.

⁶⁰ Ibidem, s. 102–103.

⁶¹ Ibidem, s. 106.

⁶² J.H. Newman, *Idea...*, s. 240–241.

⁶³ J.H. Newman, *The Idea...*, s. 107.

⁶⁴ Ibidem, s. 111–112.

⁶⁵ Ibidem, s. 126.

⁶⁶ Ibidem, s. 130.

Ostatni z wykładów w pierwszej części książki skupiał się na temacie obowiązków Kościoła wobec wiedzy. Newman przede wszystkim podkreślił istotność relacji Kościoła i uniwersytetu, co uzasadniał faktem, iż przyjmując założenie, że cała wiedza łącznie z teologią stanowi całość, z której nie należy niczego wykluczać, to w takiej sytuacji Kościół i teologia są częścią działalności uniwersytetu⁶⁷. Zdaniem Newmana, Kościół ma obowiązek sprawować aktywny nadzór i uczestniczyć w procesie nauczania tych części wiedzy, które są z nim bezpośrednio związane, czyli przede wszystkim teologii⁶⁸. Newman zauważył, iż bez takiej współpracy uniwersytet może stać się miejscem ignorancji teologicznej i zbytnej swobody religijnej prowadzącej do herezji. Ważne z jego perspektywy było także weryfikowanie spójności wiedzy przekazywanej na uniwersytecie, tak by nie było w niej sprzeczności prowadzących do odrzucenia wiary i religii⁶⁹. Jednocześnie zaznaczał, iż edukacji uniwersyteckiej nie można ograniczyć tylko do literatury chrześcijańskiej, lecz każda dziedzina nauki powinna dysponować odpowiednią naukową literaturą, adekwatną do stanu wiedzy⁷⁰. Podejmując temat współpracy Kościoła z uniwersytetem, Newman podkreślił, iż uniwersytet ma uczyć całej wiedzy i przygotowywać człowieka do życia w świecie i że należy mocno rozgraniczyć seminarium dla duchownych i klasztoru od uniwersytetów, gdyż mają inny cel i powinny mieć inne zastosowanie⁷¹.

Druga część *The Idea of a University* składa się z kolejnych dziesięciu wykładów wygłoszonych przez Newmana, dotyczących przedmiotów kształcenia na uniwersytecie i ma ona znacznie bardziej praktyczny charakter niż część pierwsza. Kierowane były nie tylko do ogółu społeczności uniwersyteckiej w Dublinie, lecz do wykładowców oraz studentów zajmujących się konkretnymi dziedzinami nauki. Pierwsze dwa wykłady dotyczyły nowo otwartej *School of Philosophy and Letters* (Szkoła/Wydział Filozofii i Listów) na Uniwersytecie Katolickim w Irlandii. Newman wygłosił tam swoją opinię, iż nauki klasyczne, oparte na literaturze greckiej i rzymskiej, były od wieków narzędziem w edukacji i nie należy go odrzucać tylko ze względu na rozwój innych dziedzin nauki⁷². Uważał, że wspomniana literatura i filozofia nadal mają w sobie potencjał wart zastosowania w edukacji wyższej i że są to źródła, które na tym wydziale należy wykorzystać do kształcenia studentów.

W wykładzie trzecim Newman zajął się tematem literatury, zwłaszcza katolickiej. Zaznaczył, że w określeniu literatury katolickiej nie chodzi mu o literaturę religijną⁷³, lecz o literaturę tworzoną przez katolickich autorów. Przy okazji zauważył, iż w osiągnięciach nauki należy doceniać literaturę i autorów niezależnie od wyznania, przyjmując założenie,

⁶⁷ Ibidem, s. 144.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem, s. 148.

⁷⁰ Ibidem, s. 153.

⁷¹ Ibidem, s. 155.

⁷² Ibidem, s. 168.

⁷³ Ibidem, s. 189.

że w nauce wszyscy dążą do obiektywnej prawdy⁷⁴. Tym samym pozostawił w swojej koncepcji edukacji możliwość dużej swobody w kwestii wyboru adekwatnej literatury przedmiotu.

Wykład czwarty rozszerzył tematykę koncepcji edukacji Newmana o edukację podstawową – przede wszystkim w kontekście konieczności opanowania odpowiedniego programu przed rozpoczęciem edukacji wyższej oraz egzaminów wstępnych na uniwersytecie⁷⁵. Newman wskazał na konieczność zapoznawania się z literaturą już od młodego wieku, znajomość podstaw gramatyki łacińskiej i greckiej oraz rozeznanie w wiedzy religijnej, zarówno dla własnego rozwoju intelektualnego, jak i dla możliwości kontynuowania kształcenia na uczelni wyższej⁷⁶.

W piątym wykładzie Newman poruszył temat „niewierności” wierze i religii, która szerzyła się jego zdaniem w XIX wieku⁷⁷. Uważał on, iż zadaniem uniwersytetu, w szczególności katolickiego, jest zadbanie o nauczanie religii nie tylko jako przedmiotu, lecz także kultywowanie wiary i dbanie o to, by teologiczne treści nauczane na uniwersytecie były zgodne z nauczaniem Kościoła⁷⁸. Szósty wykład w całości został poświęcony kwestii głoszenia kazań na uniwersytecie, chociaż kwestie, które zaznaczył, dotyczyły nie tylko uniwersytetu. Newman podkreślał, że głównym zadaniem głoszących ma być dobro duchowe słuchaczy, i jest to określony cel, do którego należy bezpośrednio dążyć poprzez głoszone słowa⁷⁹. Zauważył też, iż nie elokwencja, dykcja i retoryka są najważniejsze, lecz większe znaczenie ma duchowy wymiar przekazywanych w kazaniach treści⁸⁰.

Siódmy wykład Newman wygłosił w *The School of Medicine* – na Wydziale Medycyny. Jego wykład dotyczył chrześcijaństwa i nauk fizycznych. Newman przede wszystkim skupił się w swojej wypowiedzi na temacie konfliktu pomiędzy teologią a naukami fizycznymi (medycznymi), który jego zdaniem w rzeczywistości nie ma miejsca⁸¹. Uzasadniał to przede wszystkim tym, iż doktryny ani Pismo Święte nie zaprzeczały niczemu, co nauki medyczne odkrywają. Tłumaczył to także opisaną w pierwszej części książki argumentacją, iż rozwój każdej nauki jest potrzebny, ponieważ dzięki niej można czynić dobro, co w kwestii medycyny jest niepodważalne⁸². Z perspektywy Newmana zarówno teologia, jak i nauki medyczne są nie tylko naukami spójnymi, lecz także niezależnymi⁸³ (choć-

---

⁷⁴ Ibidem, s. 190.

⁷⁵ Ibidem, s. 209.

⁷⁶ Ibidem, s. 211–213.

⁷⁷ Ibidem, s. 242.

⁷⁸ Ibidem, s. 244.

⁷⁹ Ibidem, s. 254.

⁸⁰ Ibidem, s. 255.

⁸¹ Ibidem, s. 268.

⁸² Ibidem, s. 269.

⁸³ Ibidem, s. 271.

by w swych metodach badawczych⁸⁴), gdyż jeśli dążą do prawdy, a taki jest cel nauki, to i tak w swojej niezależności będą spójne, ponieważ z chrześcijańskiego punktu widzenia prawda jest jedna⁸⁵.

Podobną tematykę Newman podjął w ósmym wykładzie. Zwrócił się do *The School of Science* (Wydział Nauk Ścisłych), poruszając temat chrześcijaństwa i badań naukowych. Celem jego wykładu było rozprawienie się z tematem rzekomego konfliktu pomiędzy teologią a naukami ścisłymi⁸⁶. Zmagania nauk ścisłych z religią i teologią w XIX wieku porównał on do wcześniejszych odkryć ludzkości mających podobny skutek, jak chociażby przewrót kopernikański w XVI wieku⁸⁷. Newman podkreślił konieczność rozwoju nauk ścisłych w celu odkrywania prawdy⁸⁸.

Dziewiąty wykład Newman skierował do studentów *The Evening Classes* – młodych przedstawicieli klasy średniej, pracujących mieszkańców Dublina, którzy studiowali wieczorowo na Uniwersytecie⁸⁹. Tematem jego wykładu była dyscyplina umysłu. Newman uważał, iż studenci nie mają uczyć się tylko i wyłącznie dla swoich własnych korzyści, lecz dla dobra ogółu społeczeństwa irlandzkiego⁹⁰. Zachęcał ich do wytrwałej pracy, rozwoju intelektualnego i duchowego, mówiąc o tym, jak wiele zależy od nich samych poprzez decyzje, które podejmują⁹¹. Podkreślił wagę uczestniczenia w wykładach, które cieszyły się dużą frekwencją⁹², zachęcał do korzystania z literatury, także technicznej⁹³. Na zakończenie udzielił studentom kilku rad: zwrócił ich uwagę na konieczność weryfikowania faktów i zadawania pytań jako części rozwoju intelektualnego, wskazał na potrzebę uważnego słuchania, zwłaszcza podczas dyskusji⁹⁴.

Ostatni z wykładów wybranych do książki był kolejnym dotyczącym chrześcijaństwa i medycyny. Główną tezę Newmana było spostrzeżenie, iż medycyna zajmuje się zdrowiem ciała człowieka i jego fizyczną naturą, a religia zajmuje się duchem, moralnością, sumieniem i religijną naturą człowieka⁹⁵. Newman uważał, że skoro to umysł i dusza człowieka panują nad ciałem, to są one ważniejsze, i priorytetowe decyzje powinny być podejmowane na podstawie wiary i religii, a nie znajomości nauk medycznych – prawa

---

⁸⁴ Ibidem, s. 276.

⁸⁵ Ibidem, s. 279.

⁸⁶ Ibidem, s. 285.

⁸⁷ Ibidem, s. 292.

⁸⁸ Ibidem, s. 294.

⁸⁹ Ibidem, s. 300.

⁹⁰ Ibidem, s. 301.

⁹¹ Ibidem, s. 304.

⁹² Ibidem, s. 308.

⁹³ Ibidem, s. 305.

⁹⁴ Ibidem, s. 311.

⁹⁵ Ibidem, s. 317.

moralne i religijne według Newmana górowały nad prawami medycyny⁹⁶. Uznając pewne ograniczenie lekarzy do pojmowania człowieka jedynie przez pryzmat fizyczności, wskazał studentom konieczność wieloaspektowego spojrzenia na człowieka jako istotę nie tylko fizyczną, ale także duchową, rozwijającą się intelektualnie i społecznie⁹⁷.

W swoich rozważaniach Newman starał się zachęcić i wesprzeć studentów i wykładowców zmagających się być może z wątpliwościami dotyczącymi kierunków ich badań naukowych. Uzasadniał on słuszność rozwoju nauki nie tylko w kontekście świeckim, ale przede wszystkim religijnym. Newman nie starał się sprawiać wrażenia, że zna się na wszystkich dziedzinach i wszędzie ma coś do powiedzenia – wręcz przeciwnie, podkreślał swoją nieznajomość niektórych dziedzin i zaznaczał, iż jego celem jest odniesienie tematyki dziedzin do koncepcji edukacji chrześcijańskiej i religii katolickiej, a nie wygłaszanie wykładów z pozycji laika⁹⁸.

John Henry Newman w pewnym sensie nie pasował do czasów, w których przyszło mu żyć. Jego racjonalne i spójne podejście do tematu prawdy i rozwoju dziedzin naukowych, godzące ze sobą głęboką wiarę i religijność z nauką i docenieniem osiągnięć intelektualnych człowieka mogło budzić wiele kontrowersji w wiktoriańskiej Anglii, gdzie religia i nauka, wiara i rozum, często nie szły ze sobą w parze⁹⁹. Jednym z przełomowych wydarzeń dotyczących tych kontrowersji była publikacja *On the Origin of Species* (O powstawaniu gatunków) Charlesa Darwina, co do której Newman nie miał wielu zastrzeżeń – uważał, iż sama teoria ewolucji nie zaprzecza ani samemu chrześcijaństwu, ani stworzeniu świata przez Boga, tylko właśnie być może ta teoria lepiej tłumaczy stworzenie, którego nadal jako ludzie nie pojmujemy w odpowiedni sposób¹⁰⁰.

Koncepcja edukacji uniwersyteckiej Newmana była utopijnym ideałem, który nigdy nie zaistniał w pełnej formie. Jego wizja miejsca idealnego dla rozwoju jednocześnie intelektualnego i duchowego dla młodych katolików nie miała możliwości funkcjonowania w całej swej okazałości, co było wynikiem przede wszystkim przemian społeczno-gospodarczych (zarówno w Irlandii, jak i innych miejscach), które poskutkowały przewyższeniem wartości nauk ścisłych i technicznych oraz badań naukowych nad klasyczną edukacją uniwersytecką¹⁰¹.

Chociaż Newman swoją koncepcję edukacji uniwersyteckiej kierował w XIX wieku przede wszystkim do osób wyznania katolickiego, większa część tej idei nie dotyczyła samej wiary, lecz ogólnego postrzegania nauki i prawdy. Do dziś część jego koncepcji można zauważyć na uniwersytetach na całym świecie – mimo że nie wszędzie jest to bezpośrednio zaczerpnięte z jego koncepcji, to jednak jest dowodem, iż jego idea w dużej

⁹⁶ Ibidem, s. 318.

⁹⁷ Ibidem, s. 319.

⁹⁸ Ibidem, s. 315.

⁹⁹ P. Karpiński, op. cit., s. 55–74.

¹⁰⁰ C.S. Dessain, T. Gornall, *The Letters and Diaries of John Henry Newman*, t. 24, Oxford 1973, s. 77–78.

¹⁰¹ J. Fijaś, *J.H. Newmana idea uniwersytetu*, "Studia Theologica Varsaviensia" 1979, 17/1, s. 103.

mierze miała sens i nadal jest aktualna. Dostrzec można poszukiwanie równowagi w ścisłych naukach praktycznych i naukach klasycznych, jak filozofia czy etyka, które obecne są w wielu programach studiów niezależnie od kierunku. Holistyczne i interdyscyplinarne podejście do edukacji, swoboda w nauce oraz naukowe odkrywanie prawdy, rzeczywistości, cechują nie tylko koncepcję Newmana, lecz także współczesne uniwersytety.

Bibliografia

- Church R.W., *The Oxford Movement: Twelve Years, 1833–1845*, London 1891.
- Chadwick O., *The Mind of the Oxford Movement*, Stanford 1960.
- Cwynar K. M., *Idea uniwersytetu w kulturze europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2005, nr 2, s. 46–59.
- Dessain C.S., Gornall T., *The Letters and Diaries of John Henry Newman*, t. 24, Oxford 1973.
- Duffy E., *John Henry Newman: A Very Brief History*, London 2019.
- Faught C.B., *Oxford Movement: A Thematic History of the Tractarians and Their Times*, Philadelphia 2003.
- Fijaś J., *J.H. Newmana idea uniwersytetu*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1979, 17/1.
- Honoré J., *Mysł John’a Henry’ego Newmana*, tłum. C. Mazurek, Lublin 2019.
- Karpiński P., *Kardynał John Henry Newman*, Kraków 2008.
- Ker I., *John Henry Newman: A Biography*, Oxford 2009.
- Ker I., *Następnym Doktorem Kościoła powinien zostać John Henry Newman*, <https://wszystkocoinajwazniejsze.pl/o-ian-ker-nastepnym-doktorem-kosciola-powinienzostac-john-henry-newman/> [dostęp: 1.05.2022].
- Moody T.W., *The Irish University Question of the Nineteenth Century*, „History” 1958, nr 43(148), s. 90–109.
- Newman J.H., *Idea uniwersytetu*, tłum. P. Mroczkowski, Warszawa 1990.
- Newman J.H., *List do Księcia Norfolk. O sumieniu*, tłum. A. Muranty, Bydgoszcz 2002.
- Newman J.H., *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, tłum. J.W. Zielińska, Warszawa 2005.
- Newman J.H., *The Arians of the Fourth Century*, Cambridge 1991.
- Newman J.H., *The Church of the Fathers*, London 1868.
- Newman J.H., *The Idea of a University*, Overland Park 2020.
- Newman J.H., *Tract 90: On Certain Passages in the 39 Articles*, London 1841.
- Purcell E.S., *Life of Cardinal Manning*, London 1896.
- Obirek S., *Nowe spojrzenie na koncepcję uniwersytetu Johna Henry’ego Newmana*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2021, t. 52, s. 107–122.
- Surmiak W., *Johna Henry’ego Newmana teoria edukacji katolickiej*, „Roczniki Teologiczne” 2021, t. 68, z. 3, s. 95–113.
- Ward W., *The Life of John Henry Cardinal Newman*, t. 1, London 1912.
- Obząd kanonizacji pięciu błogosławionych 13 października 2019, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/10/13/0792/01629.html#en> [dostęp: 13.10.2021].

IN MEMORIAM

Ryszard Ślęczka
UP w Krakowie

BHW 45/2021
ISSN 1233-2224
DOI: 10.14746/bhw.2021.45.8

Profesor Zygmunt Ruta (1932–2021), historyk wychowania krakowskiego środowiska naukowego

Profesor Zygmunt Ruta urodził się 10 lipca 1932 roku we wsi Borusowa (woj. małopolskie), gdzie zapisano go do szkoły powszechnej. Po zakończeniu II wojny wyjechał na krótko do Łodzi, ale szybko powrócił i podjął naukę w I Liceum Ogólnokształcącym im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie. W roku 1951 złożył w nim egzamin maturalny. Niemal równocześnie zdał egzaminy uzupełniające (z przedmiotów pedagogicznych), które dały mu uprawnienia do nauczania w szkołach podstawowych. Jak większości osób w tamtych czasach, wręczono mu nakaz pracy. Został nauczycielem w szkole ćwiczeń TPD w Liceum Pedagogicznym w Tarnowie. Po roku powołano go do odbycia 2-letniej zasadniczej służby wojskowej, po której powrócił do przerwanej wcześniej pracy w szkole ćwiczeń. W tym czasie związany był jeszcze z Młodzieżowym Domem Kultury w Tarnowie¹.

W 1955 roku rozpoczął studia zaoczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Warszawie na kierunku historia, a następnie dzięki wsparciu prof. Tadeusza Słowikowskiego, uzyskał zgodę na przeniesienie do Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. W roku 1959 uzyskał tytuł magistra historii, broniąc pracy dyplomowej pt. „Z problemów oświaty i szkolnictwa w Tarnowie do końca XVII wieku”, którą przygotował pod kierunkiem prof. Ignacego Zarębskiego. Po ukończeniu studiów Z. Ruta zatrudniony

---

¹ S. Gawlik, Z „małej ojczyzny” do grodu Kraka, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2005/2006, nr 1–2; S. Gawlik, K. Jakubiak, 75-lecie urodzin Profesora zwyczajnego Zygmunta Ruty, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2005/2006, nr 1–2.

został w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie jako asystent i starszy asystent w Katedrze Historii Polski (1959–1960), Katedrze Historii Powszechnej (1960–1962), Katedrze Historii Polski (1962–1968). Jako adiunkt związany był Katedrą Historii Polski (1968–1972), a od 1972 roku z Zakładem Historii Oświaty i Wychowania. Był kierownikiem ZHOiW oraz KHOiW (1974–1976, 1978–1981 i 1981–1997). W latach 1978–1986 był jednocześnie zatrudniony w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Kielcach (obecnie: Uniwersytet Jana Kochanowskiego). W pracy nie stronił od wypełniania obowiązków organizacyjnych na rzecz swojej uczelni. Z grona młodszych pracowników wybrany został do Rady Wydziału. Był rzecznikiem dyscyplinarnym rektora ds. studenckich i przewodniczącym Rady Szkoły ds. Młodzieży. Już jako samodzielny pracownik naukowy brał udział w wielu komisjach senackich i zespołach naukowych. W latach 1980–1990, będąc członkiem senatu, uczestniczył w pracach nad opracowaniem statutu uczelni oraz regulaminu wyboru rektora, dziekanów i dyrektorów instytutów. Profesor Z. Ruta należał do osób, które cieszyły się szczególnym zaufaniem wspólnoty akademickiej. Przez dwie kadencje pełnił funkcje przewodniczącego Uczelnianej Komisji Wyborczej oraz wiceprzewodniczącego Senackiej Komisji ds. Wydawniczych WSP w Krakowie, co szczególnie sobie cenił i uznawał za swego rodzaju wyróżnienie. Z. Ruta, co zawsze podkreślał, był uczniem I. Zarębskiego i jemu zawdzięczał swoją drogę awansu naukowego (w 1979 dr. hab. w zakresie historii oświaty i wychowania, w 1997 profesor zwyczajny nauk humanistycznych)².

W dorobku naukowym Profesora Zygmunta Ruty wyraźnie widać kilka nurtów badawczych, które miały ścisły związek z historią naszej edukacji. W jednym z nich dostrzec można odniesienie do oświaty staropolskiej i szkolnictwa następnych epok (od XV do XVIII wieku). W badaniach tych przejawia się typowo regionalne zabarwienie. Niezwykle istotne było to, że autor starał się ukazać ich powiązanie z kulturą oraz stosunkami społeczno-politycznymi i religijnymi tamtych czasów. Opierając się na tej problematyce, Z. Ruta zbudował swój podstawowy warsztat badacza, który zaprezentował po raz pierwszy w książce pt. *Szkoły tarnowskie w XV–XVIII w.* (Wrocław–Warszawa–Kraków 1986). Już na tej podstawie można było przypuszczać, że w dalszych publikacjach autor wykaże się odpowiednio wysokim poziomem kompetencji naukowych. Wspólnie ze swoim uczniem J. Rysiem, Profesor opracował *Kolonie akademicką i szkołę podwydziałową w Białej Podlaskiej* (Rocz. Nauk.-Dydak. WSP w Krakowie, z. 153) oraz *Kolonie akademicką w Nowym Korczynie* (Rocz. Nauk.-Dydak. WSP w Krakowie 1989, z. 131). Warto też podkreślić, że nie były to jedyne opracowania poświęcone tej tematyce.

---

² R. Ślęczka, A. Ryta, *Nauczyciel i wychowawca. Profesor Zygmunt Ruta (1932–2021) – życie i nauka*, „Wychowanie w Rodzinie” 2021, t. 25, s. 25–39; R. Ślęczka, *Profesorowie Katedry Historii Oświaty i Wychowania i ich związek z Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie*, w: *Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana: zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzańskiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, pod red. R. Grzybowski, K. Jakubiaka, M. Brodnickiego, T. Maliszewskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 166–176.

W innych ze swoich publikacji Z. Ruta próbował prezentować analizę naukową w powiązaniu z okresem zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej. W odniesieniu do tamtych czasów, tj. lat 1772–1939, Profesor wypowiadał się między innymi przy okazji omawiania szkolnictwa i oświaty w miastach Małopolski. W tym miejscu wymienić można też artykuł pt. „Szkolnictwo klucza muszyńskiego w czasach zaboru austriackiego (1772–1918)” (Rocz. Nauk.-Dydak. WSP w Krakowie 1987, z. 109). Na szczególną uwagę zasługują jednak odniesienia do Drugiej Rzeczypospolitej, które znalazły swój wyraz w obszernej monografii pt. *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980). W pracy tej podjęto próbę ukazania ogólnych tendencji panujących w polityce oświatowej w zderzeniu ze zmieniającą się rzeczywistością. Wspomnianej problematyce towarzyszyły badania nad średnim szkolnictwem prywatnym. Profesor umieścił je w opracowaniu pt. *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939* (Kraków 1990), wypełniając w ten sposób istniejącą lukę w tym zakresie. Wprowadzeniem do tej tematyki był artykuł – „Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w województwie krakowskim w drugiej połowie lat trzydziestych (warunki lokalowe i materialne” (Rocz. Komis. Nauk Pedag. 1986, t. 38).

Sporo miejsca w swoich badaniach Z. Ruta poświęcił szkolnictwu i oświacie po II wojnie światowej, w tym czasom PRL-u. Starał się ująć je w artykułach: „Odbudowa i organizacja szkolnictwa średniego na terenie Okręgu Szkolnego Krakowskiego (styczeń – lipiec 1945)”³ i „Stan organizacyjny szkolnictwa w Okręgu Szkolnym Krakowskim w okresie Rządu Jedności Narodowej (lipiec 1945 – styczeń 1947)”. W jednym i drugim opracowaniu starał się ukazać odbudowę szkolnictwa i powstawanie nowych struktur oświatowych, w powiązaniu z krakowskim okręgiem szkolnym. Z opracowań o szczególnym znaczeniu dla historiografii oświatowej tego okresu wymienić należy też pracę zbiorową pt. *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945–1975* (Kraków 1983). Z udziałem Z. Ruty powstała w nim część poświęcona kształceniu nauczycieli na poziomie średnim, tj. w liceach pedagogicznych. Natomiast w „Roczniku Naukowo-Dydaktycznym” WSP w Krakowie ukazał się obszerny artykuł pt. „Kształcenie nauczycieli w uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych w Polsce w latach 1945–1965”. Z. Ruta miał szczególny powód do zajęcia się tą problematyką, ponieważ sam był najpierw nauczycielem, a następnie wykładowcą, uczestniczącym w kształceniu kadr nauczycielskich i pedagogicznych⁴.

Zygmunt Ruta brał udział w wielu ważnych wydarzeniach naukowych. Jednym z nich była organizacja międzynarodowej konferencji International Standing Conference for the History of Education (ISCHE, Kraków 1996). Było to kolejne, osiemnaste spotkanie hi-

³ Praca ta została napisana wspólnie z Wincentym Kołodziejem.

⁴ J. Ryś, *Bibliografia prac Prof. dra hab. Zygmunta Ruty za lata 1962–1993*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”. Prace z historii oświaty i wychowania, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1994, z. 174.

storyków edukacji z całego świata, w ramach wspomnianej wcześniej International Standing Conference for the History of Education. W krakowskim spotkaniu wzięło udział 141 uczestników z 25 krajów świata i 24-osobowa grupa polskich uczonych. Ważnym wydarzeniem trzeciego dnia były obrady okrągłego stołu, pomyślane jako polski akcent. Nawiązano w nich do problemów oświatowych, z którymi mierzone się w okresie transformacji ustrojowej, głównie w społeczeństwach środkowej i wschodniej Europy. Wśród niewątpliwych mentorów tego spotkania pojawił się Profesor Z. Ruta, który dokonał ważnego wprowadzenia do dyskusji nad regionalnym podejściem do badań historyczno-oświatowych⁵. Wspomniana konferencja zbliżyła do siebie dwóch wybitnych znawców dziejów wychowania, tj. Czesława Majorka (jej głównego organizatora) i Zygmunta Rutę, ówczesnego kierownika KHOiW. Zaraz po śmierci tego pierwszego, z inicjatywy Ruty, powstało opracowanie zbiorowe pt. *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Czesławowi Majorkowi* (wspólnie z R. Ślęczką, Kraków 2003). Wprowadzeniem do całości było *In memoriam* (Z. Ruty) i bibliografia prac prof. Czesława Majorka za lata 1967–2002, którą przygotowały Ewa Piotrowska i Renata Zajac z Biblioteki Głównej naszej uczelni. W dalszej części odniesiono się do metodologicznych problemów historii wychowania, dziejów szkolnictwa i edukacji dorosłych, wychowania w rodzinie oraz stanu badań nad biografią edukacyjną⁶.

Profesor Zygmunt Ruta należał do niewielu osób, które w pełni oddane były swojej uczelni. Włożył duży wkład w opis jej dziejów. Na początku lat 80. brał udział w redagowaniu obszernej monografii pt. *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981* (Kraków 1981) oraz *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996* (Kraków 1996). Uzupełnieniem tych opracowań były trzy tomy źródeł pod wspólnym tytułem: *Źródła do dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*. Z innych dokonań naukowych wymienić należy prace redakcyjne nad dziejami regionalnymi poszczególnych miast, o czym już wcześniej wspomniano. Wspólnie z Feliksem Kirykiem wydał niezwykle ciekawe monografie miast małopolskich: Bochni, Dąbrowy Tarnowskiej, Tarnowa, Nowego Sącza i Wierzchosławic. Z ostatniego okresu aktywności pisarskiej Profesora wymienić należy recenzje oraz opracowania biograficzne (w tym hasła słownikowe). Wśród artykułów wspominkowych pojawiły się refleksje nad życiem i twórczością: Jadwigi Baran, Czesława Majorka, Tadeusza Jałmużny i Ignacego Zarębskiego.

⁵ R. Ślęczka, *XVIII Międzynarodowa Konferencja Historyków Oświaty i Wychowania, Kraków 6–9 sierpnia 1996*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1999, t. 5, s. 103–106.

⁶ J. Ryś, R. Ślęczka, *Katedra Historii Oświaty i Wychowania*, w: *Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Akademia Pedagogiczna, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1996–2016*, praca zbiorowa pod red. K. Dormus, R. Ślęczki i J. Wojniak, Kraków 2016, s. 151–155; J. Krukowski, Cz. Majorek, *Zygmunt Ruta historyk wychowania i nauczyciel Nauczycieli*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”. Prace z historii oświaty i wychowania, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1994, z. 174.

Z zaprezentowanego powyżej dorobku naukowego wynika, że Profesor Z. Ruta należał do ścisłej czołówki historyków wychowania w Polsce. Z zebranej statystyki dowiadujemy się, że był autorem ponad 90 prac, opatrzonych w większości własnym imieniem i nazwiskiem. Dzięki wysokim kompetencjom naukowym uczestniczył w kilku redakcjach czasopism naukowych: „Rocznika Naukowo-Dydaktycznego” Wydawnictwa Naukowego Wyższej Szkoły Pedagogicznej WSP w Krakowie; „Rocznika Komisji Nauk Pedagogicznych” Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie i „Prac Komisji Nauk Pedagogicznych” Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie. Profesor Z. Ruta należał do wielu towarzystw naukowych, m.in. Polskiego Towarzystwa Historycznego i Tarnowskiego Towarzystwa Kulturalnego Miłośników Ziemi Dąbrowskiej. Większość z opublikowanych przez Profesora prac ma charakter fundamentalny i na trwałe wpisała się do dorobku bibliografii polskiej.

Za swoje osiągnięcia naukowe i dydaktyczne Profesor Z. Ruta był niejednokrotnie nagradzany. Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem 40-lecia PRL oraz Medalem Komisji Edukacji Narodowej. Za pracę na rzecz środowiska przyznano mu Medal za Zasługi dla Miasta Tarnowa, Medal 700-lecia Miasta Nowego Sącza oraz Złotą Odznakę za Zasługi dla Ziemi Krakowskiej. Należał do grona najważniejszych historyków wychowania swojej epoki, będąc zarazem nieocenionym znawcą dziejów szkolnictwa i oświaty polskiej⁷.

Bibliografia

- Gawlik S., *Laudacja na cześć prof. zw. dr hab. Zygmunta Ruty wygłoszona 11 stycznia 2009 roku w Krakowie*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad institutionem et Educationem Partinentia II, pod red. J. Krukowskiego, J. Rysia, R. Ślęczki, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2010, s. 6.
- Gawlik S., *Z „małej ojczyzny” do grodu Kraka*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2005/2006, nr 1–2.
- Gawlik S., Jakubiak K., *75-lecie urodzin Profesora zwyczajnego Zygmunta Ruty*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2005/2006, nr 1–2.
- Jakubiak K., *Laudacja z okazji jubileuszu pracy naukowej i dydaktycznej Pana Profesora zwyczajnego dr hab. Zygmunta Ruty*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad institutionem et Educationem Partinentia II, pod red. J. Krukowskiego, J. Rysia, R. Ślęczki, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2010, s. 13.

---

⁷ S. Gawlik, *Laudacja na cześć prof. zw. dr hab. Zygmunta Ruty wygłoszona 11 stycznia 2009 roku w Krakowie*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad institutionem et Educationem Partinentia II, pod red. J. Krukowskiego, J. Rysia, R. Ślęczki, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2010, s. 6; K. Jakubiak, *Laudacja z okazji jubileuszu pracy naukowej i dydaktycznej Pana Profesora zwyczajnego dr hab. Zygmunta Ruty*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad institutionem et Educationem Partinentia II, pod red. J. Krukowskiego, J. Rysia, R. Ślęczki, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2010, s. 13.

- Krukowski J., Majorek Cz., *Zygmunt Ruta historyk wychowania i nauczyciel Nauczycieli*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”. Prace z historii oświaty i wychowania, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1994, z. 174.
- Ryś J., *Bibliografia prac Prof. dra hab. Zygmunta Ruty za lata 1962–1993*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”. Prace z historii oświaty i wychowania, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1994, z. 174.
- Ryś J., Ślęczka R., *Katedra Historii Oświaty i Wychowania*, w: *Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Akademia Pedagogiczna, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1996–2016*, praca zbiorowa pod red. K. Dormus, R. Ślęczki i J. Wojniak, Kraków 2016, s. 151–155.
- Ślęczka R., *Profesorowie Katedry Historii Oświaty i Wychowania i ich związek z Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie*, w: *Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana: zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, pod red. R. Grzybowskiego, K. Jakubiaka, M. Brodnickiego, T. Maliszewskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 166–176.
- Ślęczka R., Ryta A., *Nauczyciel i wychowawca. Profesor Zygmunt Ruta (1932–2021) – życie i nauka*, „Wychowanie w Rodzinie” 2021, t. 25, s. 25–39.

WYDAWNICTWA

Anna Gruca
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0001-6530-9779

BHW 45/2021
ISSN 1233-2224
DOI: 10.14746/bhw.2021.45.9

Bibliografia historii wychowania, szkolnictwa i myśli pedagogicznej w Polsce za rok 2020 (z uzupełnieniami za lata poprzednie)

Wstęp

Bibliografia rejestruje druki zwarte, artykuły z czasopism i prac zbiorowych, wydane w 2020 roku oraz pozycje z lat wcześniejszych, które nie zostały ujęte w poprzednich częściach bibliografii, zamieszczanej na łamach *Biuletynu Historii Wychowania* od 2002 roku. Nie uwzględniono recenzji, opublikowanych w 2020 roku, a dotyczących publikacji zarejestrowanych we wcześniejszych częściach bibliografii. Bibliografia ma układ według podanego niżej schematu. W poszczególnych działach i poddziałach (z wyjątkiem poddziału 5. Szkoły wyższe w Dziale III, gdzie zastosowano układ według nazw uczelni, oraz poddziału 2. Poszczególne biografie w Dziale IV, w którym pozycje ułożone zostały według nazwisk osób, których biografia dotyczy) zastosowano układ alfabetyczny według haseł autorskich lub tytułowych. Opisy w razie potrzeby zostały uzupełnione adnotacjami, a w przypadku prac zbiorowych wyszczególniono składające się na nie artykuły, dotyczące historii oświaty i wychowania.

Schemat układu bibliografii:

- I. Opracowania ogólne. Bibliografie
- II. Rozwój oświaty, wychowania i myśli pedagogicznej
  1. Opracowania ogólne
  2. Okres do 1795 roku
  3. Okres 1795–1918
  4. Okres 1918–1939
  5. Okres 1939–1945
  6. Okres 1945–1989
  7. Okres 1989–2020
  8. Oświata polonijna

- III. Dzieje szkół różnych stopni
  - 1. Szkoły podstawowe i zakłady wychowawcze
  - 2. Szkoły ponadpodstawowe ogólnokształcące
  - 3. Szkoły zawodowe
  - 4. Zakłady kształcenia nauczycieli (z wyjątkiem szkół wyższych)
  - 5. Szkoły wyższe
- IV. Biografie
  - 1. Zbiory życiorysów
  - 2. Poszczególne biografie
- V. Dzieje oświaty pozaszkolnej
  - 1. Oświata dorosłych
  - 2. Biblioteki
- VI. Dzieje ruchu nauczycielskiego
  - 1. Opracowania ogólne
  - 2. Pamiętniki nauczycieli
- VII. Organizacje młodzieżowe
  - 1. Harcerstwo
  - 2. Inne

I. OPRACOWANIA OGÓLNE. BIBLIOGRAFIE

1. ABLEWICZ Krystyna: Samotność potrzebna i niepotrzebna. Perspektywa faktu, rozwoju i relacji na przykładzie studium tekstów Janusza Korczaka. *Horyzonty Wychowania*. Vol. 19: 2020 nr 50 s. 77–91.

2. ADAMCZEWSKI Jakub: Report from the 5th doctoral conference Young stientists at the University. The areas of research and academic passions on the 6th December [2019] in Poznan. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 221–227.

3. BARTNICKA Kalina: Profesorowi Józefowi Miąso – z okazji jubileuszu. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 7–29.

4. BIEN Dominik: Transformatywny intelektualista w polskiej tradycji pedagogicznej i politycznej przelomu XIX i XX wieku. *Przegląd Pedagogiczny*. 2020 nr 1 s. 9–32.

5. BOGDAN Nawroczyński [1882–1974] – inspiracje dla współczesności. Red. nauk. Bogusław Śliwerski, Marek Wałancik. Dąbrowa Górnicza 2020 Akad. WSB ss. 237, nlb. 2.

Treść: Zaczyński Władysław Piotr: Wspomnienie o jubileuszowym wykładzie Profesora Bogdana Nawroczyńskiego s. 15–21; Szymański Mirosław Józef: Nawroczyński o nauczycielu, wykształceniu i człowieku wykształconym s. 23–34; Mastalski Janusz: Nauczanie wychowujące jako niezbędny paradygmat edukacyjny (aktualność myśli Bogdana Nawroczyńskiego) s. 35–48; Gajda Janusz: Trzy warstwy kultury i kształcenia – inspiracje, zagrożenia, wyzwania s. 49–58; Górniok-Naglik Alina: Koncepcja „życia duchowego” Bogdana Nawroczyńskiego wobec edukacji aksjologicznej i wymiarów autokreacji s. 59–76; Szetlak Wiesław: Bogdan Nawroczyński: duchowość w strukturze ludzkiego życia s. 77–90; Rembierz Marek: O uczeniu się pluralizmu w/dzięki pedagogice. Pluralistyczne perspektywy pedagogiki i różnorodne oblicza pluralizmów w krytycznym rozpoznaniu refleksji metapedagogicznej s. 91–139; Wałancik Marek: Znajomość siebie samego, swoich zdolności, kierunku zainteresowań, budzących się zamiłowań – umiejętnością dobrego wyboru zawodu/misji nauczyciela s. 141–153; Waloszek Danuta: Nauczycielski autorytet czy nauczyciel z autorytetem – rozważania w tle z B. Nawroczyńskim s. 155–172; Sierecka Anna Maria: Ideał osobowy nauczyciela według Bogdana Nawroczyńskiego a współczesne koncepcje nauczyciela akademickiego s. 173–181; Podgórska Anna, Podgórska Beata: Rola nauczyciela w ujęciu Bogdana Nawroczyńskiego s. 183–194; Nowak-Zółty Edyta: Wybrane kompetencje nauczyciela na podstawie myśli Bogdana Nawroczyńskiego s. 195–203; Borda Michał, Knapik Michał: Profil osobowy i priorytety pracy nauczyciela religii we współczesnej szkole s. 205–215; Gorczyca Izabella, Górecka Joanna: Jak pogodzić antynomie? O swobodzie i przymusie w No Bell Szkole Podstawowej Montessori s. 217–224; Marzec Bożena: Klasa szkolna w teorii Nawroczyńskiego a współcześnie s. 225–237.

6. BOŁDYREW Aneta: Merited, (Un)Appreciated, (Un)Remembered. Women in Educational and Social Policy Sciences as a Discipline in Poland, 1900–39. *Acta Poloniae Historica*. [T.] 117: 2018 s. 95–129.

7. BRAUN Katarzyna: Wychowawcze znaczenie obrzędowości inspirowane myślą i działalnością pedagogiczną bł. Edmunda Bojanowskiego [1814-1871]. *Rozprawy Społeczne*. T. 14: 2020 nr 3 s. 15–26.

8. BUŁAWA-Halasz Joanna: Problematyka praw dziecka oraz roli zabawy w procesie jego rozwoju i wychowania w świetle poglądów wybranych przedstawicieli myśli pedagogicznej XX wieku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 193–108.

9. CIAŻELA Andrzej: Uszkolnienie marksizmu. Edukacja a zmiana społeczna. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*. [T.] 24: 2020 s. 50–63.

10. DĄBROWSKA Joanna Elżbieta: Sprawozdanie z VII Walnego Zebrania Towarzystwa Historii Edukacji, Warszawa, 13 stycznia 2020 roku. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 203–206.

11. DORMUS Katarzyna: O granicach wolności w wychowaniu. Kilka uwag na marginesie rozprawy Bogdana Nawroczyńskiego „Swoboda i przymus w wychowaniu”. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 167–181.

Opublikowana w 1929 r.

12. DZIACZKOWSKA Lucyna: Autentyczność i pasja nauczyciela jako uwarunkowania rozwoju ucznia. Pedeutologiczne inspiracje płynące z biografii Anny Nagórskiej (1882–1963). *Roczniki Pedagogiczne*. T. 12: 2020 nr 2 s. 35–49.

13. DZIEDZICTWO Bronisława Ferdynanda Trentowskiego. W 150-lecie śmierci Filozofa. Red. nauk. Sławomir Sztobryn; red. merytoryczny Bogusław Pielat, Sławomir Sztobryn. Łódź 2019. Wydaw. Nauk. Tow. Pedagogiki Filoz. „Chowanna” ss. 346.

Z treści: Sztobryn Sławomir: Przedślowie s. 7–10; Jakubiak Krzysztof: Narodowe i wychowawcze idee polskiego romantyzmu s. 11–17; Winiarz Adam: Bronisława Ferdynanda Trentowskiego [1808–1869] życie i dokonania s. 19–81; Sajdek Wiesława: Doskonałość człowieka jako ideał wychowawczy. Na podstawie pism Bronisława Trentowskiego s. 137–154; Gałkowski Stanisław: „Pedagogika Mesjanistyczna” czyli o nieoczekiwanej aktualności Trentowskiego (i nie tylko) s. 221–229; Kojkoł Jerzy: Wychowanie – Metafizyka – Filozofia. Recepcja twórczości B.F. Trentowskiego w Polsce na przełomie XIX i XX wieku s. 273–304; Sztobryn Sławomir: Polska recepcja filozofii wychowania Bronisława Trentowskiego w ostatnim półwieczu s. 305–321.

14. DZIEDZICTWO idei i pięknięcia międzypokoleniowe w pedagogice polskiej. Wprowadzenie do problemu. Red. nauk. Lech Witkowski. Toruń 2019 Adam Marszałek ss. 275.

Z treści: Witkowski Lech: Relacje międzypokoleniowe jako wyzwanie poznawcze dla historii myśli pedagogicznej w Polsce (zarys problemu) s. 19–41; Michalski Łukasz: Odprawa kohort, czyli granice stosowania pojęcia „pokolenie” (w kontekście analiz dziejów polskiej myśli pedagogicznej i projektu jej archiwum) s. 42–77; Marynowicz-Hetka Ewa: Helena Radlińska i jej pokolenie historyczne: uwspólnianie doświadczeń i wzajemność oddziaływań s. 106–122; Dąbrowski Szymon: Józef Tischner a tradycja tomistyczna (w kontekście edukacji religijnej) s. 187–220; Kamińska-Jatczak Izabela: „Nigdy nie pisałam tak wiele jak w dniach i bezsennych nocach tej epoki”. Analiza działalności pisarskiej Heleny Radlińskiej w okresie okupacji s. 221–233; Witkowski Lech: Bogdan Nawroczyński – „ojciec chrzestny” polskiej pedagogiki (przeciw niespożytkowaniu dorobku) s. 244–265.

15. FREJUSZ Kamilla: Wychowanie jako „dialog i spotkanie” w myśli pedagogicznej Janusza Tarnowskiego [1919–2012]. Studium hermeneutyczno-krytyczne. Warszawa 2020 Wydaw. Nauk. Collegium Bobolanum ss. 423, nlb. 1.

16. FURMANEK Waldemar: Podstawowe przyczyny zagubienia polskiej pedagogiki. Cz. 1. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio J: Paedagogia-Psychologia. Vol. 32: 2019 [nr] 4 s. 9–20.

17. FURMANEK Waldemar: Zagubione obszary polskiej pedagogiki. Cz. 2. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio J: Paedagogia-Psychologia. Vol. 32: 2019 [nr] 4 s. 21–28.

18. GOLA Beata: VI Seminarium Polskiej Myśli Pedagogicznej: „Teoria i praktyka wychowania katolickiego między rokiem 1939 a Soborem Watykańskim II”, 6 listopada 2020 roku. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 211–214.

19. GRABOWSKA-PIENKOSZ Dorota, Falkowska Joanna: Współczesne tendencje w nauczaniu historii wychowania w wybranych ośrodkach akademickich. *Studia Paedagogica Ignatiana*. Vol. 23: 2020 [z.] 3 s. 95–109.

20. GRUCA Anna: Bibliografia historii wychowania, szkolnictwa i myśli pedagogicznej za rok 2018 (z uzupełnieniami za lata poprzednie). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 179–248.

Toż za rok 2019 (z uzupełnieniami za lata poprzednie). *Tamże*. [Nr] 43: 2020 s. 221–287.

21. JANICKA-PANEK Teresa: Wprowadzenie do metodologii badań pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Skierniewice–Radom 2020 Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego z siedzibą w Skierniewicach; współpr. wydawnicza Łukasiewicz ss. 259, il.

22. KAMIŃSKA Aleksandra: Conclusions from the Alfred Adler concept for the analysis of the meaning of life in contemporary pedagogy. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas*. Seria Pedagogika. Z. 19: 2019 s. 97–109.

23. KLAWCZYŃSKI Piotr Rafał: Antropologiczno-teologiczne podstawy wychowania według systemu prewencyjnego świętego Jana Bosko. Kraków 2020 WITKM ss. 70, il.

24. KOCHEL Jan: Władysław Kornilowicz (1884–1946) in the current of catholic culture pedagogy. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 59–72.

25. KOSTKIEWICZ Janina: Child and family as proletarians of the educational ideology of Bolshevik Marxism in the critical reflection of Polish humanists from the period 1917–1939. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 17–38.

26. KOŚCIELNIAK Cezary: Przemiany idei uniwersytetu. Warszawa 2019 PWN ss. 224. Lata 1810–2019.

27. KRAWIEC Michał, Thuściak-Delichowska Aleksandra: Edukacja domowa jako alternatywna forma realizacji obowiązku szkolnego. Stan polskich badań i perspektywy badawcze. *Przegląd Pedagogiczny*. 2020 nr 1 s. 191–202.

28. LEGUTKO Justyna: Bibliografia spuścizny Tadeusza Strumiły (1884–1958). *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 375–382.

29. LEŻAŃSKA Wiesława: Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce do roku 1939. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 41–60.

30. ŁUCZYŃSKI Andrzej: Myśl pedagogiczna bł. Edmunda Bojanowskiego (1814–1871) a koncepcja integralnego rozwoju i ochrony dziecka. *Rozprawy Społeczne*. T. 14: 2020 nr 3 s. 1–14.

31. ŁUCZYŃSKI Andrzej: Wartość pedagogii Bronisława Markiewicza w kontekście współczesnych wyzwań pedagogicznych. *Rozprawy Społeczne*. T. 14: 2020 nr 4 s. 64–80. Bł. Bronisław Markiewicz (1842–1912).

32. MENDEL Maria: Pedagogika społeczna radykalnie zaangażowana. O aktualności dzieła Teodory i Izidora Gulkowskich. *Pedagogika Społeczna*. R. 18: 2019 nr 3 s. 23–34.

33. MICHALSKI Łukasz M.: Failures of crystallization. On the possibility of existence of the methodology of the history of education. *Kultura i Edukacja*. 2020 nr 2 s. 79–97.

34. MICHEL Małgorzata: Stanisław Jedlewski's system of education and system of youth social rehabilitation on the grounds of chosen works analysis. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 147–165.

35. MISIK Maria: Edukacja międzykulturowa w perspektywie personalistycznej. Pedagogiczne idee i poszukiwania Katarzyny Olbrycht. *Edukacja Międzykulturowa*. 2020 nr 2 s. 215–232.

36. MODRZEWSKI Jerzy: Stanisława Kowalskiego [1904–1990] poznańska szkoła pedagogiki społecznej. *Pedagogika Społeczna*. R. 18: 2019 nr 4 s. 9–22, 23–55.
37. MRÓZ Mirosław: Pedagogika poświadczona krwią męczennika. Wychowanie do niepodległości w „szkole twórczej” ks. Józefa Roskwitalskiego [1893–1939]. *Rocznik Grudziądzki*. [T.] 27: 2019 s. 73–90.
38. NAWROCZYŃSKI Bogdan: Oddech myśli. Archiwalia główne. Wybór, komentarze i red. nauk. Lech Witkowski. Kraków 2020 Impuls ss. 695.
39. NOWAK-KLUCZYŃSKI Konrad: Historia dyscypliny pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w stulecie istnienia. Próba rekonstrukcji. *Studia Edukacyjne*. Nr 58: 2020 s. 191–212.
40. NOWAK-KLUCZYŃSKI Konrad: Problematyka naukowo-badawcza i dorobek naukowy pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939 w stulecie powstania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1919–2019). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 145–165.
41. OPIELA Maria: 170 lat realizacji systemu ochrony przez wychowanie w koncepcji Edmunda Bojanowskiego [1814–1871]. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 199–208.
42. OSTAFIŃSKA-MOLIK Barbara: W stronę aksjologicznej neutralności i prób jednoznaczności. Od „wykolejenia” do „zaburzenia”, czyli o przemianach w kluczowych definicjach pedagogiki resocjalizacyjnej. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 75–92.
43. PLUTECKA Katarzyna: The thought and practice pedagogical of Jan Siostrzyński [1788–1824]. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 78–88.
44. ROJEK Marcin: Etyka pedagogiczna Janusza Homplewicz [1931–2006] w świetle przemian współczesnego świata i jej znaczenie edukacyjne. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*. R. 60: 2020 s. 3–16.
45. SADOWSKA Katarzyna: Ministrantura w posoborowej pedagogii Franciszka Blachnickiego [1931–1987] (wprowadzenie do problemu). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 183–197.
46. SARJUSZ-WOLSKA Stanisława: Zarys wychowania moralnego i obywatelskiego. Częstochowa 2019 Wydaw. 3DOM ss. 99, nlb. 3 (Drzewiej Bywało).
Czas powstania dzieła: 1927.
47. SIERADZKA-Baziur Bożena: Analiza pojęciowa wybranych manifestów pedagogicznych w ujęciu historycznym. *Horyzonty Wychowania*. Vol. 18: 2020 nr 48 s. 75–85.
XVI–XX w.
48. SKULIMOWSKA Agnieszka: Posłowie do drugiego wydania „Polskiej Myśli Pedagogicznej” Bogdana Nawroczyńskiego. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 331–348.
Wyd. Siedlce 2018.
49. SKUZA Aneta: Czesław Czapów [1925–1980] – „w drodze” ku mistrzostwu. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 167–182.
50. STAŃKOWSKI Bogdan: Wychowawca w świetle salezjańskiego systemu prewencyjnego. Aspekt teoretyczny i zaangażowanie praktyczne. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Akad. Ignatianum ss. 273, nlb. 1, il.

51. STĘPKOWSKI Dariusz: Teozoficzna idea (wy)kształcenia w pedagogice Bronisława F. Trentowskiego [1808–1869]. *Przegląd Religioznawczy*. 2020 nr 3 s. 15–29.
52. SZTAMBORSKA Monika: The education of children and youth to service according to the pedagogical approach of Saint Ursula Ledóchowska [1865–1939]. *Paedagogia Christiana*. 2020 [t.] 2 s. 167–188.
53. SZUDRA-BARSZCZ Anna: Filozofia wychowania Wojciecha Chudego [1947–2007]. *Kultura i Wychowanie*. 2019 nr 1 s. 9–23.
54. SZULAKIEWICZ Władysława, Grabowska-Pieńkosz Dorota, Falkowska Joanna: Z myślą o Niepodległej. Polska myśl pedagogiczna przełomu XIX i XX wieku i okresu międzywojennego. Toruń 2019 Wydaw. Nauk. UMK ss. 217, il.
55. SZYMAŃSKI Mirosław S[tanisław]: Recepcja niemieckiej pedagogiki kultury w polskiej humanistyce. *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 64: 2019 nr 4 s. 9–19.
56. TOMASZEWSKI Roman: Polski i ukraiński wiek XX w perspektywie historii edukacji (wybrane aspekty). Toruń 2019 Adam Marszałek ss. 223.
57. TYS Agnieszka Teresa: Edukacja między filozofią i teologią. XI Polski Zjazd Filozoficzny w Lublinie z perspektywy historii myśli pedagogicznej. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 221–227.
58. WAGA Leszek: Dydaktyczne postulaty Ludwiki Jeleńskiej (1885–1961) w świetle założeń współczesnej pedagogiki integracyjnej. *Roczniki Pedagogiczne*. T. 12: 2020 nr 2 s. 51–62.
59. WALKOWIAK Natalia: Wychowanie religijne w systemie pedagogicznym Marii Montessori w Polsce i we Włoszech. Kraków 2020 Uniw. Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wyd. Teologiczny ss. 238.
60. WAŁEJKO Małgorzata: Wojciecha Chudego [1947–2007] aksjologia wychowania. *Forum Pedagogiczne*. 2020 nr 1 s. 167–180.
61. WIELOGŁOS w myśli o wychowaniu. 100 lat polskiej pedagogiki filozoficznej. Red. nauk. Sławomir Sztobryn, Katarzyna Dworakowska. Warszawa 2020 Wydawnictwa Uniw. Warszawskie-gone dane tekstowe (plik tekstowy PDF; 2,28 MB).
- Treść: Dworakowska Katarzyna, Sztobryn Sławomir: Przedślowie s. 7–11; Maliszewski Krzysztof: Ideologia podziurawiona – pedagogice filozoficznej w nie-filozoficznym czasie nie-filozoficznego plemienia s. 12–23; Wrońska Katarzyna: Samouctwo – myśli pedagogicznej i życiu Władysława M. Kozłowskiego s. 24–42; Krasnodębski Mikołaj: Metafizyka czy ontologia edukacji? s. 43–63; Wasilewski Marcin: O polskiej filozofii wychowania i terminologii pedagogicznej w dziełach Sebastiana Petrycego [1554–1626] s. 64–79; Kultaieva Maria: Intercultural discourse in the philosophy of education: Theoretical reflection between generality and singularities s. 80–95; Rebes Marcin: The dialectic versus dialogical character of philosophy and its influence on the upbringing of younger generations s. 96–112; Kulyk Yevgen: Designer competence is a component of the basic competency of future teachers of technologies s. 113–122; Prymas-Józwiak Karolina: Opiekun spolegliwy w szkole. W stronę nowego rozumienia tutoring s. 123–137; Sztylka Andrzej: Etyka – pedagogika – prakseologia: refleksja z myśli Tadeusza Kotarbińskiego s. 138–148; Leszczyński Rafał Marcin: Tadeusz Kotarbiński o filozofii i wychowaniu s. 149–175; Michałowska Danuta Anna: Poglądy Tadeusza Kotarbińskiego – inspiracje dla współczesnej filozofii edukacji w społeczeństwie demokratycznym s. 176–194; Żywcok Alicja: „Człowiek porządny” – ideał wychowania moralnego. Na kanwie rozważań etycznych Tadeusza Kotarbińskiego s. 195–212; Sztobryn Sławomir: Projekt antropologii. Przesłanki filozofii wychowania Kotarbińskiego s. 213–224; Godoń Rafał: Posłowie. Wielogłos filozofii wychowania s. 225–227.

62. WŁOCH Anna: Sprawozdanie z konferencji naukowej „Opieka i wychowanie. Dziedzictwo idei teoretycznych i ich praktyczne implikacje”, 16 października 2020 roku. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 207–210.

63. WŁODARCZYK Rafał: Korczak’s postulate and justification for the child’s right to respect. Resumé on pedagogical deontology and pedagogy of asylum. *Forum Pedagogiczne*. 2020 nr 1 s. 213–225.

64. WOJNIAK Justyna: „Uniwersytety dla wszystkich”. George Zygmunt Fijałkowski-Bereday i jego wizja kształcenia wyższego. *Studia Paedagogica Ignatiana*. Vol. 23: 2020 [z.] 2 s. 75–93.

65. WOKÓŁ filozofii wychowania. Studia i szkice. Pod red. Sławomira Sztobryna i Moniki Miczki-Pajestki. Kraków 2020 Wydaw. Libron – Filip Lohner ss. 174, nlb, 1.

Z treści: Miczko-Pajestka Monika: Wstęp s. 7–10; Gofron Andrzej: Konstruowanie filozofii edukacji. Perspektywa kulturowa s. 11–29; Szytka Andrzej: Refleksje o wychowaniu humanistycznym s. 73–83; Miczko-Pajestka Monika: Podmiot w kulturze konwergencji. Filozoficzne aspekty myślenia o podmiotowości, nauczaniu i wychowaniu w kulturze ponowoczesnej s. 85–107; Gofron Beata: Segregacje społeczne w systemie oświaty. Dyskursy, praktyki i reprezentacje nierówności edukacyjnych s. 109–142; Sztobryn Sławomir: Twórcy pedagogiki filozoficznej okresu II RP i PRL. Wstęp do biodoksografii s. 143–155.

66. ŻUKOWSKA Anna Maria: Kontekst historyczny polskiej edukacji plastycznej. Lublin–Kraków 2020 Wydaw. UMCS; Ridero ss. 272, il. XIX–XXI w.

67. ŻYWCZOK Alicja: Posłannictwo i zadania dziejowe rodziny. Transkrypcja myśli pedagogicznej Stanisława Wawrzyńca Staszica [1755–1826]. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 7–25.

68. ŻYWCZOK Alicja: Trwanie i humanizacja rodu ludzkiego. Recepcja dorobku kulturowego Stanisława Wawrzyńca Staszica [1755–1826]. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 39–57.

II. ROZWÓJ OŚWIATY, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ

1. Opracowania ogólne

69. 60-LECIE Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego (1959–2019). Oprac. red. Aleksandra Górskiego, Michał Górecki, Daniel Morzyński. Bydgoszcz 2019 Wydaw. Uczelniane Uniw. Technologiczno-Przyrodniczego ss. 277, nlb, 1, il., mapy.

Z treści: Topoliński Tomasz: W przededniu 70-lecia Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego s. 23–46; Opiola-Cegielka Monika: Wyższa Szkoła Nauczycielska – Wyższa Szkoła Pedagogiczna – Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego. Tradycja czterech szkół zamknięta w jednej historii – 50 lat Uczelni (1969–2019) s. 47–68; Nowak Anna: Akademia Muzyczna im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy z perspektywy 40-lecia s. 69–76; Bieliński Marek: Prof. dr hab. Henryk Zbigniew Wrembel [1930–2014] s. 77–79; Zegarski Wojciech: Wspomnienie o Prof. dr hab. Zygmuncie Mackiewicz [1931–2015] s. 80–83; Żarski Jacek: Prof. dr hab. Marek Jerzy [1939–2017] s. 84–86.

70. ACHREMCZYK Stanisław: Dziedzictwo naukowe ziem pruskich. Albertina i Hosianum – dwie szkoły wyższe i dwa ośrodki nauki. *Znad Pisy*. Nr 26: 2020 s. 32–57. XVI–XX w.

71. AMBROŻY Jerzy Tadeusz: 100 lat edukacji zawodowej w Polsce na przykładzie regionu gdańskiego 1918–2018. Gdynia 2019 Region ss. 103, nlb, 1, il.

72. BADANIA regionalne w historii wychowania. Pomorze. Regionalforschung in der Geschichte der Erziehung – Pommern. Red. nauk. Roman Tomaszewski. Toruń–Słupsk 2019 Adam Marszałek; Akademia Pomorska ss. 349, il.

Tręść: Tomaszewski Roman: Wprowadzenie s. 9–33; Tomaszewski Roman: Einführung s. 34–60; Tomaszewski Roman: Pomorze jako region w badaniach historyków wychowania s. 61–85; Tomaszewski Roman: Pommern als Region in der geschichtlich-erzieherischen Forschung s. 86–100; Wirski Adam: Średniowieczne ideały wychowawcze i ich realizacja na Pomorzu s. 103–114; Wirski Adam: Mittelalterliche Erziehungsideale und ihre Verwirklichung in Pommern s. 115–116; Tomaszewski Roman: Pietyzm w procesie wychowania poszczególnych grup społecznych na Pomorzu XVIII–XX wieku s. 117–136; Tomaszewski Roman: Pietismus im Erziehungsprozess der einzelnen Gesellschaftsgruppen in Pommern im 18.–20. Jahrhundert s. 137–159; Porożyński Henryk: Polscy nauczyciele języka polskiego w gimnazjum chojnickim w dobie zaboru pruskiego s. 160–168; Porożyński Henryk: Die Polnischlehrer polnischer Abstammung in dem Konitzer Gymnasium in dem Zeitraum der preussischen Annexion s. 169–170; Apanel Danuta: Sanatoria i prewentoria dla dzieci na Pomorzu Środkowym w latach 1950–1975 s. 173–188; Apanel Danuta: Sanatorien und Kurhäuser für Kinder in Mittelpommern in den Jahren 1950–1975 s. 189–190; Gorloff Elżbieta: Rozwój organizacyjny szkolnictwa ogólnokształcącego w Łęborku w latach 1945–1989 s. 191–218; Gorloff Elżbieta: Organisatorische Entwicklung des allgemeinbildenden Schulwesens in Lauenburg in den Jahren 1945–1989 s. 219–224; Butkiewicz Tomasz: Integracja pomorskiej ludności niemieckiej w nowym ładzie powojennym s. 225–240; Butkiewicz Tomasz: Integration der deutschen Bevölkerung in Pommern in der neuen Ordnung nach dem Krieg s. 241–258; Stelmasiak Izabela: Problematyka pomorska w badaniach historyczno-pedagogicznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej i Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku s. 259–273; Stelmasiak Izabela: Die pommersche Problematik der historisch-pädagogischen Forschung der Pädagogischen Hochschule und der Pommerschen Pädagogischen Akademie s. 274–275; Tomaszewski Roman: Perspektywa badań regionalnych nad dziejami wychowania na Pomorzu. Uwagi końcowe s. 276–282; Tomaszewski Roman: Die Zukunftsperspektive der Regionalforschung in der Geschichte der Erziehung in Pommern – Schlussbemerkungen s. 283–290.

73. BUDZIKUR Wiesław, Ramza Zbigniew: Z historii szkolnictwa w Sosnowcu. Próba ujęcia monograficznego. Sosnowiec 2019 Progres Wydaw.–Druk–Reklama ss. 256, il.
Od 1874 r.

74. CEPIL Monika, Figulus Tomasz: Studia nad rozwojem sieci szkolnictwa podstawowego w gminie miejsko-wiejskiej Szadek. *Biuletyn Szadkowski*. T. 20: 2020 s. 119–129.
XV–XXI w.

75. CHYŁA Dariusz: Szkoły ewangelickie w Bydgoszczy i okolicach pod koniec XVIII w. w świetle wizytacji Superintendentury w Toruniu. *Kronika Bydgoska*. T. 41: 2020 s. 319–349.
Lata 1772–1800.

76. CZARNECKA Gabriela: Historia Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Wołominie. *Rocznik Wołomiński*. T. 15: 2019 s. 41–70, il.
Od 1919 r.

77. CZERWONE szkoły w gminie Czerwonak. Red. Wojciech Matelski; współpr. Olga Krause-Matelska. [Bolechowo] 2020 Molendium ss. 60, il.
XIII–XX w.

78. DOLAT Krystyna: Szkolnictwo w Kutnie i powiecie kutnowskim w latach 1905–1975. *Kutnowskie Zeszyty Regionalne*. T. 23: 2019 s. 399–434.

79. DOMAŃSKI Romuald: Zarys historii działalności oświatowej w Krasnej. *Podlaski Kwartalnik Kulturalny*. 2020 [nr] 1 s. 29–56.
Lata 1902–1970.

80. EDUKACJA niesłyszących. Wczoraj, dziś i jutro. Red. nauk. Elżbieta Woźnicka. Łódź 2017 Wydaw. Akad. Humanist.-Ekonom. ss. 310, il.

Z treści: Szczepankowski Bogdan: Język migowy w edukacji dzieci głuchych – ujęcie historyczne s. 7–27; Woźnicka Elżbieta: Historia i doświadczenia kształcenia niesłyszących w Łodzi s. 29–79; Rutkowski Paweł, Talipska Małgorzata: Głusi na uczelniach wyższych w Polsce s. 245–266.

81. FALKOWSKA Joanna: Nauczycielki Ziemi Wileńskiej w latach 1915–1923. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 99–112.

82. FALKOWSKA Joanna, Walasek Stefania: Szkoły Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie (1896–1921). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 35–46.

83. GOŁDYN Piotr: Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 179, nlb. 1, il. UAM.

84. GULCZYŃSKA Justyna: Real gymnasium and its importance in the context of rebirth of Poland in 1918 – Poznan case. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 11: 2019 [nr] 2 s. 77–94.

85. HALLE i Sulechów – ośrodki pietyzmu i edukacji. Tło religijno-historyczne, powiązania europejskie. Pod red. Bogumiły Burdy, Anny Chodorowskiej, Bogumiły Husak, Brigitte Klosterberg. Zielona Góra 2019 Oficyna Wydawnicza Uniw. Zielonogórskiego ss. 330, il.

Z treści: Burda Bogumiła, Chodorowska Anna, Husak Bogumiła, Klosterberg Brigitte: Wstęp s. 7–11; Burda Bogumiła: Idee pietyzmu i ich wpływ na rozwój ośrodka edukacyjnego w Sulechowie w XVIII wieku s. 15–25; Grunewald Thomas: „...[U]nd haben wir bey der hülfte, so [Gott] des Evangeli. Glaubensgenossen in Schlesien zu erweisen angefangen, nur das state et videte in stiller Gelassenheit zu practiciren gehabt”. August Hermann Francke [1663–1727], die pietistischen Grafen und die Konvention von Altranstädt s. 27–54; Paškevic Beata: „Pietismi” aus Halle in der Kulturlandschaft Livlands im 18. Jahrhundert. Facetten des Glaubens- und Bildungsprogramms s. 55–66; Bujkiewicz Zbigniew: Materiały archiwalne dotyczące Fundacji [Siegmun]da Steinbarta [1677–1739] w zasobie Archiwum Państwowego w Zielonej Górze s. 161–170; Schulze-Gerlach Christin: Weil „das Wort Gottes in polnischer Sprache rar ist” – Die Herausgabe der polnischen Bibel in Halle 1726 s. 203–217; Husak Bogumiła: „Obiecadlo” von Johann Ignaz Felbiger und „Nauka polskiego pisanja i czytania” von Antoni Kiszewski – Versuch einer vergleichenden Analyse s. 239–259; Konopnicka Małgorzata: Związki między wykształceniem a karierą zawodową szlachty śląskiej w drugiej połowie XVIII wieku s. 263–270; Majcherek Ewa Elżbieta: Kapsuła z aktem erekcyjnym budynku Królewskiego Pedagogium s. 303–306; Kasprovic Joanna: Feliks Bentkowski – seminarzysta w Sulechowie s. 307–316.

86. HISTORIA oświaty w Szumsku na tle kroniki miasteczka. Red., oprac. tekstu, wybór zdjęć Leokadia Żukowska. Szumsk 2019 Grafanet ss. 99, nlb. 1, il.

Na Litwie, XVIII–XXI w.

87. HISTORIE gdańskich dzielnic. T. 2: Stare Przedmieście. Pod red. Janusza Dargacza i Katarzyny Kurkowskiej. Gdańsk 2019 Muzeum Gdańska ss. 559, nlb. 1, il., mapy.

Z treści: Kościelak Sławomir: Gimnazjum Akademickie na Starym Przedmieściu (1558–1817) s. 153–185; Siek Bartłomiej: Rozprawy uczniów Katedry Anatomii i Medycyny Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego s. 187–197; Paluchowski Piotr: Drukarze z ulicy Rzeźnickiej. Właściciele drukarni Rady Miejskiej i Gimnazjum Akademickiego na Starym Przedmieściu s. 199–215; Dzienis Helena: Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Wolnym Mieście Gdańsku (1922–1939) s. 379–408; Załęska-Kaczko Jagoda: Architektura Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Gdańsku w latach 1922–1939 s. 409–427; Friedrich Jacek: Dekoracja malarska auli Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej w Gdańsku s. 429–448.

T. 1. 2018.

88. HISTORYCZNE i współczesne konteksty badań nad edukacją. Studia teoretyczne i analizy empiryczne z okazji jubileuszu sześćdziesięciolecia pedagogiki gdańskiej (1958–2018). Red. nauk. Justyna Siemionow i Paweł Śpica. Toruń 2019 Adam Marszałek ss. 623, il.

Z treści: Grzybowski Romuald: Pedagogika gdańska w perspektywie sześćdziesięciolecia jej istnienia (1958–2018). Wybrane aspekty i konteksty s. 15–74; Żebrowski Jan: Główne kierunki i nowe koncepcje akademickiego kształcenia pedagogów w Uniwersytecie Gdańskim (ze szczególnym uwzględnieniem działalności Zakładu Teorii Wychowania w Instytucie Pedagogiki UG) s. 75–105; Żerko Józef: Profesor Kazimierz Kubik – organizator środowiska naukowego historyków oświaty i wychowania w Gdańsku s. 106–131; Opora Robert: Podstawowe założenia systemu pedagogiki resocjalizacyjnej w ujęciu Profesora Henryka Machela s. 132–143; Pilch Tadeusz: Refleksje i rozterki wokół wizerunku Polaka s. 187–206; Jędrzychowska Barbara: Dzieciństwo i młodość urodzonych w niewoli. Trzy pokolenia rodziny kresowej w drodze do niepodległości s. 255–283; Kryńska Elwira [Jolanta]: Tragiczny los matek i dzieci – egzemplifikacja powojennego zniewolenia Polski (1945–1956) s. 284–302; Łapot Mirosław: Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych we Lwowie po reformie jędrzejewiczowskiej s. 305–329; Suplicka Agnieszka: Doskonalenie zawodowe nauczycieli realizowane w Białymstoku w okresie międzywojennym s. 330–347; Dormus Katarzyna: Wkład kobiet w powstanie i rozwój żeńskiego ogólnokształcącego szkolnictwa średniego w Polsce w okresie międzywojennym (stan badań, postulaty badawcze) s. 348–363; Zalas Katarzyna: Uroczystości szkolne jako narzędzie realizacji koncepcji wychowawczych w szkołach powszechnych w Częstochowie (1918–1939) s. 364–391; Sosnowska Joanna: Aspekty wychowawcze i edukacyjne w pracy łódzkich przedszkoli miejskich w okresie międzywojennym s. 392–410; Gulczyńska Justyna: (Nie)zależność szkoły w przełomowych momentach dziejów Polski – przykład reaktywacji szkoły średniej ogólnokształcącej w Poznaniu w odmiennych kontekstach ideowo-politycznych 1918 i 1945 roku s. 413–444; Ślęczka Ryszard: Walka o reformę czy wpływy ideologiczne w szkolnictwie zawodowym w latach 1944–1956 s. 445–461; Wrona-Meryk Izabela: Organizacje ideologiczne i przynależność partyjna nauczycieli szkół zawodowych w Częstochowie w latach powojennych i PRL-u. Zarys problematyki s. 462–488; Gorloff Elżbieta: Szkoły wiodące w województwie gdańskim w latach 60. XX wieku – założenia, organizacja, rola s. 489–503.

89. INGLOT Marek: The Catholic Order teaching in the Tsarist state (1772–1802). *Studia Paedagogica Ignatiana*. Vol. 22: 2019 [z.] 4 s. 73–94.

90. JAWORSKI Piotr, Juško Edmund, Niedojadło Andrzej: Ideowa rola wychowania religijnego uczniów szkół ludowych autonomicznej Galicji oraz powszechnych II Rzeczypospolitej w Okręgu Szkolnym Krakowskim. Wybrane zagadnienia z problematyki wychowania religijno-moralnego i patriotyczno-narodowego. The ideological role of religious education of students of folk schools of autonomous Galicia and the universal Second Republic of Poland in the Krakow School District. Selected issues from the issues of religious-moral and patriotic-national education. Toruń 2019 Adam Marszałek ss. 235, nlb. 6.

91. KACPRZAK Władysław: Szkoły w Gminie Kiernozia. Kiernozia 2019 Władysław Kacprzak ss. 252, nlb. 3, il.

Lata 1918–2018.

92. KALENDARIUM szkół, które mieściły się w miejsczą przy ul. Św. Mikołaja 4 w Chełmie. [W:] *Dziedzictwo – współczesność*. T. 4. Red. Anna Antczak [i in.]. Chełm 2019 s. 35–56.

93. KARPIŃSKA Karolina: Podręcznik do matematyki Stefana Banacha [1892–1945] w kontekście doświadczeń szkolnych autora. *Analecta*. R. 28: 2019 z. 1 s. 71–138.

94. KLIMEK Marek: The right to education in the 20th century Polish constitutions. *Labor et Educatio*. Nr 7: 2019 s. 133–148.

95. KOBIETA. Wiedza, nauka, uniwersytety. Europa i świat. Pod red. nauk. Moniki Malinowskiej. Warszawa 2019 Dom Wydawniczy Elipsa ss. 252, il.

Z treści: Malinowska Monika: Wstęp s. 7–8; Janiak-Jasińska Agnieszka, Szwarz Andrzej: Badania nad historią kobiet na Uniwersytecie Warszawskim s. 9–25; Krzak-Weiss Katarzyna: Św. Anna – pierwowzór kobiety nauczającej? s. 37–46; Kubas Magdalena Maria: Maria Selvaggia Borghini i Accademia degli Stravaganti –

kobiety i towarzystwa naukowo-artystyczne Półwyspu Apenińskiego od XVI do XVIII wieku s. 47–61; Pawłowska Maja: Wykształcenie panien w siedemnastowiecznej Francji a przypadek panny [Madeleine] de Scudéry [1607–1701] s. 84–93; Malinowska Monika: O wykluczeniu kobiet z dostępu do wiedzy – rozważania Gabrielle Suchon z końca XVII wieku s. 94–106; Zatorska Matylda: Elżbieta Heweliusz [1646–1693] – „prawdziwa uczona” czy „żona astronoma”? s. 107–117; Brogowska Bogumiła: „Wdzieranie się” kobiet na uniwersytety. Gabriela Zapolska i prawo kobiet do wiedzy s. 139–149; Sacharewicz Edyta: Edukacja francuska oraz jej wpływ na życie Afrykanek w czasach kolonizacji z perspektywy bohaterki powieści Mariama Bâ „Une si longue lettre” s. 150–160; Smywińska-Pohl Anna: Kobiety na Uniwersytecie Jagiellońskim ze szczególnym uwzględnieniem filozofek pochodzenia żydowskiego w dwudziestoleciu międzywojennym s. 174–183; Kulpińska Katarzyna: Kształcenie kobiet w zakresie grafiki artystycznej w Polsce dwudziestolecia międzywojennego s. 184–196; Górny Justyna: Wykształcenie kobiet jako temat niemieckiej i austriackiej prozy od końca XIX w. do okresu międzywojennego s. 197–209.

96. KOLBUSZEWSKA Jolanta: Academic emancipation of women. Scholarly careers of Polish female historians (nineteenth and twentieth century). *UR Journal of Humanities and Social Sciences*. 2020 nr 2 s. 56–69.

97. KOLUMNA. Miasto Las Kolumna, osiedle Kolumna Las, dzielnica Łasku. Pod red. Jacka Kuśmierka, Sławomira Tralewskiego. Łask 2019 Tow. Przyj. Ziemi Łaskiej ss. 158, il., mapy.

Treść: Ruszczyńska Wioletta: Dziennik szkoły w Kolumnie s. 39–58; Nowak Janusz, Tralewski Sławomir: Harcerstwo w Kolumnie s. 59–64; Orlewski Rafał: Na harcerskim szlaku s. 65–86.

98. KRAJNIAK Witold: Elementarne szkolnictwo katolickie na Śląsku w latach 1740–1830. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 54–65.

99. KREDZIŃSKA Milena: Działalność oświatowa i zawodowa małżonek prezydentów i premierów II Rzeczypospolitej pod zaborami i w okresie międzywojennym. [W:] (Nie)zależne państwo, społeczeństwo, (nie)zależna kultura i edukacja. Pod red. Barbary Techmańskiej, Małgorzaty Skotnickiej-Palki. Kraków 2019 s. 89–105.

100. KRZYŻEK Ewa: Towarzystwo Szkoły Ludowej w Nisku i powiecie niżańskim. Stalowa Wola–Nisko 2020 Wydaw. Sztafeta; na zlec. Gm. i M. Nisko ss. 89, il.
Lata 1903–1940.

101. KWIATKOWSKA Wiesława: Uniwersyteckie kształcenie archiwistów w Polsce wczoraj i dziś (1951–2019). Warszawa 2020 Nacz. Dyrekcja Archiwów Państw. ss. 240.

102. LAMIK Danuta, Makowska Joanna, Wołyniec Iwona: Z dziejów szkolnictwa we Wręcycy Wielkiej 1888–2018. [Wręcycza Wielka 2019 Szkoła Podst. im Adama Mickiewicza] ss. 278, nlb. 9, il.

103. LENART Jolanta: Od tradycyjnego poradnictwa zawodowego dla młodzieży do poradnictwa konstruowania kariery i życia. Ciągłość i zmiana. From traditional career guidance to life design counselling. Continuity and change. *Studia Poradcowe*. Vol. 9: 2020 s. 25–43, 304–321.
Tekst w jęz. pol. i ang.; od 1918 r.

104. LEWIŃSKA Aneta: O szkole w kronikach szkół wiejskich Pomorza z lat 1920–1989. Dla orientacji kolegów spisałem... Pelplin 2019 Bernardinum ss. 390.

105. LITWIN-SONDEL Elżbieta: Spółdzielnia Marii Skłodowskiej-Curie a uniwersytety dziecięce. *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 64: 2019 nr 4 s. 71–86.
Od 1912 r.

106. LUSEK Joanna: School strikes in the Bytom commune in 1906 and 1920. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 9: 2017 [nr] 1 s. 55–77.

107. LUSEK Joanna, Doleżał Horst: Die Studenten jüdischer Konfession aus Schlesien an der medizinischen Fakultät der Universität Wien in den Jahren 1850 bis 1938 nach den Promotions- und Rigorosenprotokollen. *Medycyna Nowożytna*. T. 24: 2018 z. 1 s. 47–79.

W aneksach wykazy.

108. MALIKOWSKI Jacek: Działalność patriotyczno-wychowawcza i integracyjna Kościoła rzymskokatolickiego na podzagłębiowskiej wsi w XIX i XX wieku. [W:] Wiara i niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek). Pod red. Adama Dziuroka, Mariusza Trąby. Warszawa–Katowice–Sosnowiec 2019 s. 123–144.

109. MICHNA Radosław: Pruskie szkolnictwo średnie w Bydgoszczy w latach 1815–1920. Bydgoszcz 2020 Inst. Wydawniczy „Świadectwo” ss. 457, il. (Biblioteczka Bydgoska; t. 14).

Rec.: Grysińska-Jarmuła Katarzyna, *Kronika Bydgoska*. T. 41: 2020 s. 467–472.

110. MISIEJUK Dorota: Obraz przemian funkcji wychowawczej rodziny w poglądach dwóch pokoleń Podlasian. *Edukacja Międzykulturowa*. 2020 nr 2 s. 148–160.

Lata 1970–2020.

111. MUZYKA w duecie z edukacją. Red. nauk. Ewa Kumik. Łódź 2020 Akad. Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów w Łodzi. Katedra Edukacji Muzycznej ss. 420, nlb. 2, il.

Z treści: Kołodziejki Maciej: Paradygmaty badawcze w edukacji muzycznej. (Dwu)biegunowość podejść metodologicznych? s. 33–57; Michalak Marcin: Studia nad muzyką popularną i popkulturowa edukacja muzyczna w Polsce s. 59–81; Domagała Jarosław: Szkoły umuzykalniające – ważny element polskiej koncepcji edukacji muzycznej s. 129–189; Pietroń Katarzyna: Pedagogika muzyczna Ludwika Wawrzynowicza [1870–1957] s. 245–255; Majzner Rafał: Wokalna twórczość orientalna Karola Szymanowskiego w kontekście wykonawczym i pedagogicznym s. 275–287; Szubertowska Elżbieta: Zespołowe muzykowanie młodzieży szkół średnich (tendencje i dynamika przemian) s. 369–389.

112. NDIAYE Bara: Kształcenie obywateli Senegalu w Polsce w kontekście relacji polsko-senegalskich. Zarys problemu. *Echa Przeszłości*. [T.] 20: 2019 [nr] 2 s. 355–368.

Od lat 50. XX w.

113. OLEARCZYK Teresa Ewa: Oświata na ziemi niepołomickiej. Kraków 2020 Wydaw. Nauk. Akad. Ignatianum w Krakowie ss. 345, il.

Lata 1867–2017.

114. OSTOLSKA Magdalena: Szkoły waldorfskie w Polsce. Konteksty, źródła, współczesność. Warszawa 2020 Wydaw. Akad. Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej ss. 369, nlb. 6, il.

115. PAWELEC Lidia: Kształcenie nauczycieli dla szkół elementarnych w Polsce 1775–1973 w kontekście przemian społecznych na przykładzie Kielecczyzny. Kraków 2019 Oficyna Wydawnicza „Impuls” ss. 265, il.

116. PIECUCH Ewelina: In the thicket of children’s needs. Educational significance of popular culture texts based on the „Świerszczyk” children’s magazine. *Kultura, Społeczeństwo, Edukacja*. 2019 nr 2 s. 115–132.

Lata 1945–2019.

117. POPIŃSKI Krzysztof: System szkolnictwa wyższego w II Rzeczypospolitej i jego wpływ na funkcjonowanie uczelni polskich po 1945 roku. *Społeczeństwo i Ekonomia*. [R. 5]: 2018 nr 1 s. 25–53.

118. RĄCZKA-JEZIORSKA Teresa: Migracje zarobkowe czy intelektualne? Przykład guwernerów na dworach dawnych Inflant Polskich (XVIII–XIX w.). [W:] Granice i pogranicza. Red. nauk. Piotr Guzowski, Marzena Liedke, Wojciech Walczak. Białystok–Warszawa 2019 s. 97–110.

119. ROSIŃSKI Romuald: Wiek oświaty w Gminie Mrocza 1920–2020. Bydgoszcz–Mrocza 2020 Wydaw. Pejzaż, Stadnicki s.k.; na zlec. Urzędu M. i Gm. w Mroczy ss. 207, nlb. 1, il.

120. RYBA Janusz: Język łąciński w średniej szkole ogólnokształcącej w latach 1945–2004. Kraków 2020 Wydaw. UJ ss. 177, nlb. 1.

121. [SAVINKOU Andrei] Sawinkow Andrzej: Działalność edukacyjno-wychowawcza Sióstr Misjonarek Św. Rodziny w Słonimie (lata 1927–1942). *Studia Teologiczne*. [T.] 38: 2020 s. 335–349.

122. SESJA Naukowo-Historyczna 75 lat Wydziału Elektrotechniki i Automatyki Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, 17 listopada 2020. Red. Dariusz Świsulski. Gdańsk 2020 Wydaw. Wydz. Elektrotechniki i Automatyki Politech. Gdańskiej ss. 126, il.

Treść: Świsulski Dariusz: Wstęp s. 7; Ząbczyk-Chmielewska Barbara: Czas pionierów. Politechnika Gdańska 1945 s. 11–16; Marecki Jacek: Kazimierz Kopecki [1904–1984] i początki Katedry Elektroenergetyki s. 17–20; Jakubiuk Kazimierz, Roskosz Ryszard: Profesor Leon Staniewicz [1878–1951] – honorowy dziekan Wydziału Elektrycznego i założyciel Katedry Elektrotechniki Teoretycznej s. 21–28; Olesz Marek, Wojtas Stanisław: Profesor Szpor [Stanisław, 1908–1981] i jego Katedra przy ulicy Własna Strzecha s. 29–34; Ronkowski Mieczysław, Chrzan Piotr J.: Rodowód Katedry Energoelektroniki i Maszyn Elektrycznych Politechniki Gdańskiej z lat 1945–1969 s. 35–38; Skibicki Jacek: Historia rozwoju trakcji elektrycznej i jej obecność na Politechnice Gdańskiej s. 39–43; Świsulski Dariusz, Referowski Ludwik: Stanisław Trzetrzewiński [1901–1964] organizatorem miernictwa elektrycznego na Politechnice Gdańskiej s. 45–48; Milkiewicz Franciszek, Kosmowski Kazimierz, Śliwiński Marcin: Początki i rozwój Katedry Automatyki na Wydziale Elektrycznym Politechniki Gdańskiej s. 49–56; Stepnowski Andrzej: Początki Wydziału Elektroniki, Telekomunikacji i Informatyki na Politechnice Gdańskiej s. 57–60; Sadowski Wojciech: Pierwsza Katedra Fizyki na Wydziale Elektrycznym PG s. 61–63; Grzymkowska Magdalena, Goljanek Joanna: Kobiety – wykładowcy na Wydziale Elektrycznym i Wydziale Łączności Politechniki Gdańskiej do 1960 r. s. 65–68; Ulatowski Marek, Urbański Wojciech: Współpraca naukowa WE PW i WEiA PG s. 69–72; Sroka Ryszard: Stulecie kształcenia w zakresie nauk elektrycznych w Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie s. 73–76; Porada Zbigniew: Od Katedry Elektrotechniki Ogólnej do Wydziału Inżynierii Elektrycznej i Komputerowej na Politechnice Krakowskiej s. 77–80; Chrzan Krystian Leonard, Pytel Jan: Wydział Elektryczny Politechniki Wrocławskiej 1945–2020 s. 81–85; Wardach Marcin, Okarma Krzysztof: Wydział Elektryczny Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie na przestrzeni 70 lat swojej działalności s. 87–94; Skubis Tadeusz: Wydział Elektryczny Politechniki Śląskiej w Gliwicach s. 95–98; Zaporowski Bolesław: Historia Wydziału Elektrycznego Politechniki Poznańskiej s. 99–103; Hausman Sławomir: Początku Wydziału Elektrycznego na Politechnice Łódzkiej s. 105–108; Gąsiorowski Aleksander Kazimierz: Powstanie Wydziału Elektrycznego na Politechnice Częstochowskiej oraz jego działalność s. 109–116; Kuszner Jacek: Początki Wydziału Elektrycznego na Politechnice Białostockiej s. 117–120.

123. SIŁA jedności w różnorodności. 100 lat Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Red. Piotr Pawłowski. Warszawa 2019 ZG Tow. Przyj. Dzieci ss. 391, il.

Treść: Kulbaka Jacek: Wstęp s. 5-6; Malanowska Irena: Portret Wiesława Kołaka. Prezes 100-lecia TPD s. 12–16; Romańczuk Henryk: Tworzenie szkół i placówek opiekuńczo-wychowawczych TPD s. 19–27; Tracewski Bohdan: Wspomnienie: Tomasz Arciszewski (1877–1955) s. 33–36; Tracewski Bohdan: Wkład Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w wielkie dzieło Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej na Żoliborzu w II RP s. 37–43; Nowicka Maria: Wspomnienie: Aleksander Landy (188–1969) s. 44–54; Jagodzińska Monika: Działalność Ośrodka Adopcyjnego TPD w Warszawie s. 55–63; Stojanowski Wojciech, Drzewiecki Zbigniew: Centrum Rehabilitacji, Edukacji i Opieki TPD „Helenów”. Dziewięć dekad opieki, wychowania, rehabilitacji i reedukacji dzieci z potrzebami specjalnymi s. 64–85; Szklarska Jolanta: Wspomnienie: Wojciech Stojanowski (1939–2016) s. 86–87; Tracewski Bohdan: Wspomnienie: Stanisław Tułodziecki (1909–2014) s. 95–97; Romańczuk Henryk: Bohdan Tracewski (1934–2018) s. 113–115; Pawłowski Piotr: 30 lat Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego s. 116–120; Młodnicka Krystyna, Borska-Zgudka Barbara: Jelenia Góra: szlak pomocy dzieciom od wojny do wolności s. 133–143; Czekaj Dariusz: Legnica: kolebka TPD na Dolnym Śląsku s. 144–155; Wałbrzych: historia z ukłonem dla przeszłości. Praca zespołowa pod red. Urszuli Polowy, Danuty Starosty, Ewy Szramel s. 159–184; Hojan Mieczysław: Bydgoszcz: TPD – reprezentant

interesów dzieci s. 186–188; Kędzierska Kazimiera, Plawgo Barbara: Dialog i współpraca dla dobra dzieci s. 199–204; Galicka-Zalęska Jadwiga, Podlasin-Kubus Aleksandra: Dla dzieci wszystko, co najlepsze s. 205–208; Hełpa Janina: Kraków: sto lat troski o wszystkie dzieci s. 210–230; Grądzka Hanna, Prachniak Danuta: Ostrołęka: życzliwość, otwartość, wrażliwość na problemy dzieci s. 236–240; Olczak Joanna, Skrobosz Judyta: Płock: niestrudzeni w służbie dziecku s. 241–250; Kotowska Ewa: Żyrardów: długa tradycja pomagania dzieciom s. 251–254; Piestrak Grzegorz: Lider w organizacji turnusów rehabilitacyjnych dla dzieci z niepełnosprawnością s. 259–270; Duda Marian, Bliżycki Marek: Krosno: każda okazja jest dobra do pomagania dzieciom s. 271–281; Głowicka Jadwiga: Bielsko-Biała: mile widziana każda forma pomocy dzieciom s. 295–298; Krzeмиński Zbigniew: Sosnowiec: pozytywne spędzanie wolnego czasu s. 303–306; Kirzenkowski Leszek: To, co otrzymujemy, przekazujemy potrzebującym s. 313–319; Chowańska Krystyna, Sławiński Ryszard: Konin: w trosce o dziecko i rodzinę s. 329–334; Rażniewski Leszek, Antczak Zdzisława, Gołata Krzysztof, Waligóra Jan: Piła: skarbnica pomysłów i bank zrealizowanych przedsięwzięć s. 335–340; Pyszkowski Zygmunt: Robimy wszystko, żeby dzieci wychowywały się w rodzinie naturalnej s. 341–359; Zabrocki Henryk, Pawłowski Piotr: Koszalin: wszystko dla dzieci, bo dzieci są wszystkim s. 360–379.

124. SKŁODOWSKI Jan: Zapomniane uczelnie Rzeczypospolitej. Warszawa 2019 Nar. Inst. Pol. Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika” ss. 439, nlb. 1, il., mapy.
Kroże, Krzemieniec, Podoliniec w l. 1642–1939.

125. SKOWRON-NALBORCZYK Agata S.: Podręczniki do nauki islamu używane przez Muzułmański Związek Religijny w RP a specyfika muzułmańskiej edukacji religijnej w Polsce. Między Polską a światem muzułmańskim. *Forum Pedagogiczne*. 2019 nr 2 cz. 1 s. 143–155.
Od 1919 r.

126. SŁOWIK Józef: Zarys oświaty w Czarnym Potoku od czasów najdawniejszych po obecnie. (Cz. 2: Oświata dorosłych, przedszkole). *Rocznik Sądecki*. T. 47: 2019 s. 117–126.
W l. 1904–2004.
Cz. 1. *Tamże*. T. 46: 2018.

127. SOBECZKO Mateusz: Materiały do historii szkolnictwa w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach. *Szkice Archiwalno-Historyczne*. Nr 17: 2020 s. 147–158.

128. STANISZEWSKI Tomasz: Kształcenie nauczycieli w okresie wyzwań edukacyjnych i ustrojowych. Geneza, rozwój, perspektywy. Legnica 2020 Wydaw. Edytor – Tomasz Staniszewski ss. 189, nlb. 1.
Lata 1919–2013.

129. STĘPIEŃ Robert: Szkoły publiczne benedyktynów sieciechowskich w latach 1791–1819. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. T. 114: 2020 s. 321–352.
Sieciechów, pow. kozienicki.

130. STINIA Maria: Patroni szkół – ciągłość i zmiana (w polskich szkołach autonomicznej Galicji i niepodległej Rzeczypospolitej). [W:] Aksjologiczny wymiar pracy szkoły i nauczyciela. Tarnów 2018 s. 49–58.

131. STO lat polskiej oświaty (1918–2018). Pod red. Hanny Markiewiczowej i Iwony Czarneckiej. Warszawa 2019 Wydaw. Akad. Pedagogiki Specjalnej ss. 366, nlb. 1.

Treść: Szulakiewicz Władysława: Instytucjonalizacja pedagogiki w Uniwersytecie Stefana Batorego. W osiemdziesiąt rocznicę powołania Katedry Pedagogiki s. 9–19; Poznański Karol: Oczekiwanie społeczne i założenia ideowe uchwalonej przez Sejm RP „Ustawy o szkołach akademickich” 13 lipca 1920 roku s. 20–47; Winiarz Adam: Druga Rzeczpospolita wobec szkolnictwa i oświaty polonijnej na Dalekim Wschodzie (1918–1941) s. 48–72; Malinowski Ludwik: Istota i znaczenie wychowania państwowego w Drugiej Rzeczypospolitej s. 73–94; Suplicka Agnieszka: Stan szkolnictwa powszechnego w województwie białostockim w II Rzeczypospolitej s. 95–108; Sosnowska Joanna: Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–

1939). Przyczynek do historii opieki społecznej międzywojennej Łodzi s. 109–124; Wierzbicki Mirosław Stanisław: Działalność nauczycieli placówek salezjańskich w Polsce w okresie II wojny światowej s. 125–140; Markiewiczowa Hanna: Działalność opiekuńcza siostr szarytek wobec podopiecznych Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności w czasie powstania warszawskiego i po jego upadku s. 141–150; Sędzicki Mieczysław: Funkcjonowanie domów dziecka w Polsce przed i po transformacji ustrojowej s. 151–165; Bieś Andrzej Paweł: Pozapaństwowe formy opieki nad dzieckiem w schyłkowym okresie PRL-u na przykładzie ośrodka w Żmiącej s. 166–183; Zagrodzka Alicja: Kobieta wiejska w 20-leciu międzywojennym – studium przypadku s. 184–207; Stawiak-Ososińska Małgorzata, Gołuch Sylwia: Działalność pomocowa franciszkańskiego Stowarzyszenia PADRE – Profilaktyka, Aktywne Działanie, Rozwój i Edukacja w Chęcinach w latach 2006–2015 s. 208–225; Wolter Edyta: Teoretyczne koncepcje oraz praktyczne implikacje wychowania do ochrony przyrody w II Rzeczypospolitej s. 226–238; Kruk Anna Monika: Przesłanie patriotyczno-wychowawcze wybranych inicjatyw opieki społecznej w II Rzeczypospolitej s. 239–256; Falkowska Joanna: Rola czasopisma „Płomyk” w propagowaniu idei wychowania patriotycznego w okresie międzywojennym s. 257–268; Czarnecka Iwona: Nauczanie i wychowanie w okresie międzywojennym w świetle artykułów publikowanych na łamach „Pracy Szkolnej” s. 269–282; Łukawski Krzysztof: „Si vis pacem, para bellum” – szkolenie i wychowanie rezerw Wojska Polskiego w latach 1921–1939 s. 283–295; Zawadzka Edyta: Wychowanie i jego cele w wybranych dokumentach prawa oświatowego powstałych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i po transformacji ustrojowej s. 296–310; Misiaszek Kazimierz: Wychowanie chrześcijańskie według ks. Franciszka Błachnickiego (1921–1987) s. 311–330; Grabowska-Pieńkosz Dorota: Koncepcja „wychowania publicznego narodu” Jana Kordeckiego (1884–1967) s. 331–344; Dąbrowska Joanna E.: Działalność akademicka Ryszarda Wroczyńskiego s. 345–352; Piwoński Rafał: Marian Falski – w stulecie niepodległości s. 353–366.

132. SULECHÓW na przestrzeni wieków. 300 lat Fundacji Rodziny Steinbartów. Uczniowie i nauczyciele szkół sulechowskich i ich powiązania europejskie. Praca zbiorowa. Pod red. nauk. Bogumiły Burdy, Anny Chodorowskiej. Zielona Góra 2019 Uniw. Zielonogórski ss. 417, il.

Z treści: Cz. 2: 300 lat Fundacji Rodziny Steinbartów i Wydawnictwo Frommannów: Husak Bogumiła: Gotthelf [Gotthilf] Samuel Steinbart (1738–1809) – Erneuerer des Schulwesens, Gründer des Königlichen Pädagogiums zu Züllichau, Theologe, Pädagoge und Philosoph mit pietistischen Wurzeln s. 121–132; Fuchs Anne: Waisenhaus, Pädagogium und Verlagsbuchhandlung im 18. Jahrhundert. Familie Frommann in Züllichau s. 133–150; Bujakiewicz Zbigniew: Organizacja zakładu opiekuńczego Siegmunda Steinbarta [1677–1739] w Sulechowie w świetle reskryptu króla Fryderyka Wilhelma I z 9 listopada 1726 roku s. 151–155; Cz. 3: Uczniowie i nauczyciele szkół sulechowskich oraz ich powiązania europejskie: Evers Jan-Hendrik: Schüler und Lehrer aus der Neumark und aus Schlesien an Franckes Schulen, 1695–1806. Eine statistische Auswertung der Matrikelverzeichnisse aus dem Archiv der Franckeschen Stiftungen s. 287–302; Stroynowski Andrzej: O koncepcjach Stanisława Konarskiego [1700–1773] i praktyce Realschule w Sulechowie s. 303–317; Burda Bogumiła, Szymczak Małgorzata: Ubi sunt? Uczniowie Królewskiego Pedagogium w Sulechowie (do 1911 r.). Znaczenie ośrodka sulechowskiego dla rozwoju edukacji na pograniczu na przestrzeni wieków (XVIII/XIX) s. 319–334; Marcinişzyn Joanna, Klecha-Zygadło Joanna: Sulechów jako ośrodek edukacyjny po 1945 roku s. 335–344; Majcherek Ewa Elżbieta: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie jako kontynuacja tradycji edukacyjnych miasta s. 345–356.

133. ŚWIDRAK Ewelina: Funkcje żłobków polskich od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 131–144.

134. TOMASZEWSKI Roman: Uniwersytet jako czynnik konsolidacji społeczeństwa i państwa polskiego (1907–2007). *Krakowskie Studia Małopolskie*. Nr 24: 2019 s. 89–122.

135. WAJS Anna: Materiały do dziejów warszawskiego szkolnictwa XIX i XX w. w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie. *Archeion*. T. 119: 2018 s. 411–425.

136. WAWAK Tadeusz: Ewolucja uwarunkowań jakości zarządzania w szkołach wyższych w Polsce w latach 1918–2018. Kraków 2019 Wydaw. UJ ss. 412, nlb. 2.

Dostępne także jako e-book.

137. WINCZEWSKI Piotr: Przemiany tematyki fabuł dydaktycznych gier i zabaw ruchowych w okresie XIX–XX w. Piotrków Trybunalski 2019 Uniw. Jana Kochanowskiego w Kielcach. Filia w Piotrkowie Trybunalskim ss. 222, il.

138. WINCZEWSKI Piotr: Unikatowe schematy przebiegu gier i zabaw ruchowych w polskojęzycznych publikacjach z lat 1821–1939. Piotrków Trybunalski 2019 Uniw. Jana Kochanowskiego w Kielcach. Filia w Piotrkowie Trybunalskim ss. 211, il.

139. WÓJCIK-ŁAGAN Hanna: Od Żanny Kormanowej do...? O nauce historycznej i nauczaniu historii przed przełomem październikowym w 1956 roku i po nim. Materiały i komentarze. Kielce 2020 Wydaw. Uniw. Jana Kochanowskiego ss. 371, nlb. 3.

Lata 1956–1997.

140. WÜST Wolfgang: Universelles Studieren in Spätmittelalter und Frühmoderne? Polen (Krakau) und Süddeutschland (Altdorf, Dillingen, Erlangen, Ingolstadt und Würzburg) im Vergleich. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. Nr 15: 2020 s. 63–96.

XIV–XIX w.

141. WYBRANE obszary wychowania i edukacji dziecka w ujęciu historycznym. Red. nauk. Beata A. Orłowska, Beata Uchto-Żywica, Krzysztof Prętki. Gorzów Wielkopolski 2019 Wydaw. Nauk. Akad. im. Jakuba z Paradyża ss. 223, il. Akad. im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim.

Z treści: Korzeniec Rafał: Wychowanie następcy tronu w świetle „Roczników” Jana Długosza. Analiza i porównanie na tle polskiego dziejopisarstwa s. 11–23; Wojciechowska Adrianna: Wychowanie słuchowe – 450 lat rozwoju metod s. 25–31; Walak Bogumiła: Źródła koncepcji wychowania przedszkolnego w poglądach pedagogów na przestrzeni dziejów. Ujęcie syntetyczne s. 33–43; Karwacka-Pastor Dorota: Humanistyczny model edukacji w pismach włoskiego Odrodzenia s. 57–70; Stachowiak Izabela: Wychowanie fizyczne dzieci i młodzieży jako podstawa edukacji medycznej w XIX wieku na podstawie rozważań Jędrzeja Śniadeckiego i Teodora Teofila Meteckiego s. 71–79; Czabańska-Rosada Małgorzata: Językowe, wyznaniowe i kulturowe determinanty szkolnictwa na polsko-niemieckim pograniczu przed 1939 rokiem. Studium przypadku s. 99–110; Uchto Halina: Noc apuchtinowska. „Czasy szkolne za Apuchtina. Kartka z pamiętnika (1879–1897)” s. 111–127; Deńca Marta: Kształcenie dzieci i młodzieży z wadą słuchu – historia i współczesność s. 129–140; Kułan Bartosz [Grzegorz]: Edukacja jako forma resocjalizacji nieletnich przestępców w II Rzeczypospolitej s. 165–180; Prętki Krzysztof: Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 roku o opiece społecznej jako element ustawodawstwa socjalnego w II Rzeczypospolitej s. 195–204; Żurawska-Chaszczewska Jowita: Językowa kreacja nauczania w powieści „Krewni” Józefa Korzeniowskiego s. 205–223.

142. WYBRANE zagadnienia z dziejów oświaty i wychowania na ziemi chojnickiej. Red. Włodzimierz Jastrzębski, Filip Sikora, Przemysław Ziółkowski. Bydgoszcz 2019 Wydaw. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki ss. 166.

Treść: Sikora Filip: Wstęp s. 7–9; Szwankowski Jerzy: Szkolnictwo prywatne w Chojnicach i powiecie chojnickim w latach 1772–1920 s. 11–35; Jaruszewski Kazimierz: Grono pedagogiczne Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Chojnicach (1815–1919) s. 37–55; Jastrzębski Włodzimierz: Kształtowanie się polskiego systemu oświaty powszechnej w powiecie chojnickim po 1920 roku s. 57–74; Porożyński Henryk: Gimnazjum i liceum w Chojnicach w latach II Rzeczypospolitej s. 75–90; Węsierski Adam: Szkolnictwo powszechne na ziemi chojnickiej pod lupą PUBP [Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego] w Chojnicach s. 91–119; Ziółkowski Przemysław: Szkolnictwo wyższe w Chojnicach s. 121–147; Zientkowski Przemysław: Sztuka jako metoda edukacji patriotycznej na przykładzie wybranych dramatów Stefana Bieszka s. 149–161.

2. Okres do 1795 roku

143. CIECHANOWICZ Jarosław: W podróży za edukacją – młodzi Tuczyńscy na studiach w Ingolsztacie w latach 1654–1659. *Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Waleckiej*. Nr 10: 2019 s. 87–96. Pobyt Jana, Stanisława i Kazimierza Tuczyńskich de Wedel w kolegium jezuickim.

144. DANOWSKA Ewa: Materiały do dziejów kasaty zakonu jezuitów w 1773 r. i początków działalności KEN w Bibliotece Naukowej PAU i PAN i Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. R. 65: 2020 s. 9–20.

145. GOJNICZEK Waław: Szkolnictwo a przemiany wyznaniowe w księstwie cieszyńskim w XVI i XVII wieku. [W:] *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI–XX wieku*. Red. Joachim Bahlcke, Waław Gojniczek, Ryszard Kaczmarek. Katowice–Stuttgart–Cieszyn–Pszów 2018 s. 583–594.

146. HAJDRYCH Łukasz: Opieka nad sierotami we wczesnośredniowiecznym Kleczewie. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 7–12.

147. JERZAK Norbert: Zarys dzieła reformy szkolnictwa elementarnego Jana Ignacego Felbigera 1724–1788. Wrocław 2019 Papieski Wydz. Teol. ss. 130.
Reformator edukacji, pedagog i opat augustianów w Żaganii.

148. KRÓLIKOWSKA Anna: Kształcenie nauczycieli dla jezuickich szkół średnich w Polsce od XVI do XVIII wieku. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Akad. Ignatianum ss. 391, il.

149. KUCHARSKI Adam, Wiczorek Agnieszka: Kontakty listowne i kręgi korespondencyjne w podróżach edukacyjnych Rzewuskich na Podhorcach i Rozdole w XVII w. *Epistolograficzny rekonesans badawczy*. *Klio*. 2020 nr 3 s. 51–82.

150. LENART Mirosław: Dzieje i znaczenie tzw. metryki nacji polskiej w Padwie 1592–1745. *Echa Przeszłości*. [T.] 20: 2019 [nr] 1 s. 143–164.

151. MANYŚ Bernadetta: Uczeń w szeregach rzemieślniczych. System edukacyjny i wychowawczy chłopców w wileńskich cechach w dobie wczesnonowożytnej w świetle statutów cechowych. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 7–23.

152. MARTUSZEWSKA Jolanta: Staropolskie wychowanie patriotyczne. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*. R. 12: 2019 nr 4 s. 251–256.
XIV–XVII w.

153. MICHALKIEWICZ-GOROL Agnieszka: Język rozważań Sebastiana Petrycego z Pilzna o wychowaniu i edukacji bez kobiet i nie dla kobiet. *Podstawy Edukacji*. T. 12: 2019 s. 95–107.

154. MIRONOWICZ Marcin: Grecy w Akademii Ostrogskiej i Bractwie Lwowskim na przełomie XVI i XVII wieku. *Latopisy Akademii Supraskiej*. Vol. 8: 2017 s. 233–242.

155. MIRONOWICZ Marcin: Szkoły bractw cerkiewnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku. Białystok 2019 Katedra Historii Europy Środkowo-Wschodniej Uniw. w Białymstoku ss. 557, il., mapy.
Lata 1584–1795.

156. NIEZNANOWSKA Joanna: Miejsce szczecińskiego Pedagogium Książęcego / Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w szwedzkim systemie kształcenia medycznego w latach 1646–1713. *Przegląd Zachodniopomorski*. R. 35: 2020 z. 2 s. 47–75.

157. NOWAK Alicja Zofia: Druki lwowskich wydawców w XVII wieku na rzecz odrodzenia nauczycielskiej posługi kapłana w metropolii kijowskiej. *Orientalia Christiana Cracoviensia*. T. 10: 2018 s. 19–34.

158. NOWICKI Michał: Cele kształcenia w poznańskich szkołach średnich okresu staropolskiego do 1773 r. *Saeculum Christianum*. R. 27: 2020 t. 2 s. 103–114.

159. NOWICKI Michał: Kształcenie przyszłych senatorów w Akademii Lubrańskiego w XVII i XVIII w. *Saeculum Christianum*. R. 27: 2020 wys. spec. s. 147–159.

160. PALKIJ Henryk: Troska ojca wysyłającego synów po edukację za granicę w świetle korespondencji Stanisława Rzewuskiego, wojewody podlaskiego, z lat 1720–1727. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. R. 64: 2019 s. 11–26.

Seweryn i Stanisław Mateusz Rzewuscy.

161. PENKAŁA-JASTRZĘBSKA Anna: Macierzyństwo w świetle korespondencji Karoliny Teresy z Radziwiłłów Jabłonowskiej do matki Anny z Sanguszków Radziwiłłowej. *Horyzonty Wychowania*. Vol. 18: 2019 nr 46 s. 69–82.

Lata 1727–1738.

162. PEKACKA-FALKOWSKA Katarzyna: The Medical Faculty at the University of Leiden and its graduates from the Polish-Lithuanian commonwealth. Some introductory remarks. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. Nr 15: 2020 s. 97–138.

XVII–XVIII w.

163. POKRZYWNICKI Jacek: Odświętne i oficjalne – listy i inne teksty gratulacyjne placówek edukacyjnych obszarów kultury niemieckojęzycznej w wieku XVIII na przykładzie Gimnazjów Akademickich w Szczecinie i Gdańsku (wybór tekstów źródłowych wraz z komentarzem, transkrypcją i przekładem). *Przegląd Zachodniopomorski*. R. 35: 2020 z. 2 s. 95–118.

164. STELLMACHER David: Thesen zu frühneuzeitlichen jesuitischen Studentenkulturen in Ostmitteleuropa am Beispiel der Universitas Leopoldina Breslau. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. Nr 15: 2020 s. 159–174.

XVIII w.

165. STUDIA z dziejów edukacji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy. Red. Kazimierz Puchowski i Joanna Orzeł. Warszawa 2019 Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie ss. 301, nlb. 1, il.

Treść: Wstęp s. 9–14; Roszak Stanisław: Wiek XVIII – w poszukiwaniu syntezy historii edukacji s. 17–37; Forycki Maciej, Jakuboszczak Agnieszka: O francuskim spojrzeniu na przemiany edukacyjne w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku s. 39–57; Wolański Filip: Ewolucja rozwiązań dydaktycznych w staropolskich podręcznikach i kompendiach geograficznych w przededniu powstania Komisji Edukacji Narodowej: wybrane aspekty s. 59–71; Mikulski Krzysztof: Kariery zawodowe osób wykształconych w Toruniu w XVI–XVIII wieku s. 75–93; Tomczak Robert T.: Studia elity społeczno-politycznej Rzeczypospolitej na Uniwersytecie Karola-Ferdynanda w Pradze w latach 1654–1754 s. 95–121; Wróbel Łukasz: Działalność fundacyjna i oświatowa szlachty inflanckiej w XVIII wieku na przykładzie rodziny Borchów, Paterów i Hylzenów s. 123–139; Wieczorek Agnieszka: W „drodze paryskiej”: podróże edukacyjne Seweryna Józefa (ok. 1694–1745) i Wacława (1706–1779) Rzewuskich w latach dwudziestych XVIII wieku s. 143–177; Kucharski Adam: Rodzinne tradycje magnackiego „Grand Tour”: przykład Franciszka i Kazimierza Rzewuskich z lat czterdziestych i sześćdziesiątych XVIII wieku s. 179–205; Orzeł Joanna: Edukacja Stanisława Antoniego Poniatowskiego: śladem zapisek uczniowskich przyszłego monarchy s. 207–225; Puchowski Kazimierz: Stanisław August Poniatowski wobec edukacji: rekonesans s. 227–273; Duży Wiesław: Uchwycić nieuchwytnie: o cyfrowym dokumentowaniu prywatnych relacji na temat edukacji z XVIII wieku s. 275–284.

166. SZYLAR Anna: „Wychowanie dobre i z młodości ćwiczone”. Wzorce osobowe uczennic szkół klasztornych w XVII i XVIII wieku. [W:] Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej. Pod red. Bernadetty M. Puchalskiej-Dąbrowskiej i Elżbiety A. Jurkowskiej. Białystok 2018 s. 195–214.

167. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK Dorota: O przedsięwzięciu peregrynacyjnej. Edukacyjne wojaże szlachty z Rzeczypospolitej w świetle instrukcji podróży. [Warszawa] 2020 Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie ss. 434, nlb. 1, il. (Silva Rerum).

168. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK Dorota: Wskazówki z zakresu zdrowia i ochędóstwa w staropolskich instrukcjach wychowawczych. *Barok*. [T.] 25: 2018 [dr.:] 2019 [nr] 1/2 s. 93–105.

3. Okres 1795–1918

169. [ÅSKIV Oksana] Jaskiw Oksana: Działalność edukacyjna żeńskich zgromadzeń franciszkańskich na terenie Galicji w drugiej poł. XIX i na pocz. XX w. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. T. 17: 2020 nr 4 s. 189–198.

170. BARNAS[-BARAN] Ewa: Działalność Leona Cyfrowicza (1844–1904) na rzecz sierot w Krakowskim Towarzystwie Dobroczynności. *Studia Paedagogica Ignatiana*. Vol. 23: 2020 [z.] 2 s. 39–57.

171. BARNAS[-BARAN] Ewa: Społeczna działalność hrabiego Mieczysława Reya (1836–1919) na rzecz dzieci i młodzieży. *Polish Biographical Studies*. Nr 6: 2018 s. 35–58.

172. BEDNARZ-GRZYBEK Renata: Nauczanie i wychowanie religijne dzieci i młodzieży na łamach „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. T. 114: 2020 s. 25–46.

Lata 1911–1914.

173. BINKOWSKI Dominik: Działalność społeczna i edukacyjna rodzin fabrykanckich Krusche i Ender w Pabianicach w XIX i w początkach XX w. *Rocznik Łódzki*. T. 69: 2019 s. 81–94.

174. BOGUS Marzena, Spyra Janusz: Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizującej się Europie (na przykładzie Śląska Austriackiego). Toruń 2019 Adam Marszałek ss. 552.

Lata 1848–1914.

175. BOŁDYREW Aneta, Krakowiak Małgorzata: Obszary działalności edukacyjnej i opiekuńczej Kościoła Katolickiego wobec dzieci i młodzieży w Królestwie Polskim i na Kresach zaboru rosyjskiego na początku XX w. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*. T. 20: 2019 z. 1 s. 23–55.

176. BRZEZIŃSKA Jadwiga: Rola Uniwersytetu w Dorpacie w kształceniu polskich studentów farmacji 1802–1918. Kołobrzeg 2017 b.w. ss. 904, il.

177. BRZUSKA Barbara: Antyk jako źródło wzorów wychowawczych i edukacyjnych w Polsce czasów rozbiorowych. *In Gremium*. T. 13: 2019 s. 57–82.

178. BUCZEK Katarzyna: „Pokaz rybek magnetycznych”. Widowiskowa popularyzacja wiedzy w Gimnazjum/Liceum Wołyńskim w Krzemieńcu. *Pamiętnik Teatralny*. R. 68: 2019 z. 1 s. 5–21.
„Teatr naukowy” czyli widowisko edukacyjne, lata 1805–1824.

179. BURZYŃSKA-WENTLAND Lidia: Z dziejów walki o język polski w szkolnictwie pruskim w latach 1906–1907. Strajki szkolne w byłym powiecie chojnickim w Prusach Zachodnich. *Colloquium*. [T. 10]: 2018 nr 4 s. 37–56.

180. CHRZANOWSKI Tomasz: Rywalizacja miast warmińskich o Królewskie Progimnazjum w Reszlu w XIX wieku. Ofensywa Olsztyna w latach 1861–1863. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. 2020 nr 2 s. 173–189.

181. CZERNIECKA-HABERKO Anna, Studnicka-Mariańczyk Karolina: Przepis na wychowanie w świetle korespondencji rodziny Bnińskich. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 151–166.

Korespondencja z lat 1876–1890.

182. GACH Piotr Paweł: Edukacja dziewcząt na ziemiach polskich pod koniec XVIII i na początku XIX wieku. [W:] Historia, ludzie i miejsca. Księga pamiątkowa Profesora Henryka Gapskiego. Red. Robert Kozyrski. Lublin 2019 s. 183–202.

183. HAJKOWSKA Monika: Wehowanie w związki małżeńskie nauczycieli i nauczycielek domowych w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku. *Horyzonty Wychowania*. Vol. 18: 2019 nr 47 s. 11–22.

184. JĘDRYCHOWSKA Barbara: The roads to independence of the female students of private schools in Warsaw. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 11: 2019 [nr] 1 s. 40–49.

Na przełomie XIX i XX w.

185. JUŚKO Edmund: Pozalekcyjne formy oddziaływań wychowawczych na młodzież publicznych polskich szkół w autonomicznej Galicji. Rzeszów 2020 Wydaw. Uniw. Rzeszowskiego ss. 365, il.

186. KALINOWSKA-WITEK Barbara: Poglądy profesorów uniwersytetów europejskich na temat edukacji kobiet na poziomie wyższym. Analiza wybranych czasopism kobiecych Królestwa Polskiego z II połowy i początku XX wieku. *Studia Paedagogica Ignatiana*. Vol. 23: 2020 [z.] 2 s. 19–38.

187. KOGUT Mieczysław [Michał]: Zeszyty historyczne Kościoła katolickiego w Kluczborku. Cz. 22. Wrocław 2019 Papiński Wyd. Teol. ss. 280, il.

Z treści: Archiprezbiter i inspektor szkolny ks. Jan Chrzyciel Funke (1838–1879) s. 58–62; Działalność oświatowa na Górnym Śląsku ks. biskupa Bernarda Bogedaina [1810–1860] s. 104–145.

Cz. 1. Kluczbork 1996.

188. KOKSA Hanna: Wychowanie młodzieży w działalności Cecylii Plater-Zyberkówny [1853–1920]. Lublin 2020 Episteme ss. 357.

189. KOPICZKO Andrzej: Vom Lyceum „Hosianum” bis zur Staatlichen Akademie zu Braunschweig. Organisatorische Änderungen und deren Umstände. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. Nr 15: 2020 s. 203–230.

Lata 1817–1919.

190. KRAKOWIAK Małgorzata: Edukacja akademicka kobiet w przekazie prasy społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 61–74.

191. KUROWSKA Barbara: Wychowanie i nauczanie dzieci w wieku przedszkolnym w poglądach wybranych pedagogów przełomu XIX i XX wieku. *Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej*. T. 8: 2019 s. 37–49.

192. KWAPIEŃ Ewelina: „Stylistyka i rytmika polska. Podręcznik dla szkoły i samouków” Kazimierza Wóycickiego (1917). *Poradnik Językowy*. 2020 nr 5 s. 100–108.

193. LISIECKA Alicja: Recepcja poglądów Johna Ruskina [1819–1900] na wychowanie w Polsce przełomu XIX i XX wieku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 145–158.

194. LOŁO Radosław: Żeńskie zgromadzenia honorackie i ich działalność społeczna oraz edukacyjna do 1918 roku. Zarys problemu. [W:] Niepodległość z kobiecą twarzą. Różne przejawy aktywności kobiet w drodze do niepodległości (od upadku powstania styczniowego do 1920 roku). Red. Jolanta Załączny. Warszawa–Wrocław 2019 s. 62–70.

195. MAŚLAK-MACIEJEWSKA Alicja: Krakowskie Towarzystwo Wsparcia Biednych Chłopców Starozakonnych. Studium z dziejów opieki nad młodzieżą żydowską w autonomicznej Galicji. *Prace Historyczne*. [T.] 145: 2018 z. 3 s. 517–535.

196. MIKOŁAJCZYK Marcin: Początkowa szkoła parafialna w Kokaninie w świetle listów ks. kanonika Józefa Bronisława Szafnickiego do Naczelnika Powiatu Kaliskiego. *Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Nr 20: 2020 s. 84–99.
Lata 1890–1915.

197. MOKLAK Jarosław: Sejmowe projekty tworzenia szkół ludowych dla polskiej mniejszości narodowej w Galicji Wschodniej. Przyczynek do historii stosunków polsko-ukraińskich na początku XX wieku. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Prace Historyczne. [T.] 147: 2020 z. 3 s. 529–542.

198. MOLIK Witold: Polnische Studenten an deutschen Universitäten vor dem Hintergrund studentischen Migration im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. Nr 15: 2020 s. 231–245.

199. OCHENDUSZKO Tadeusz: Wojenne egzaminy dojrzałości w galicyjskich szkołach średnich w latach 1914/15–1917/1918. *Prace Historyczno-Archiwalne*. T. 32: 2020 s. 51–74.

200. PABIS-CISOWSKA Katarzyna: Postęp kontra tradycja. Kwestia małżeństwa, dobroczynności i szkolnictwa w żydowskim Krakowie na przełomie XIX i XX w. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Uniw. Pedagog ss. 390. Uniw. Pedagog. im. Komisji Edukacji Nar. (Prace Monograficzne; 962).

201. PASIEKA Paweł: Kształcenie postaw wobec zwierząt w XIX-wiecznej literaturze dla dzieci i młodzieży. *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 65: 2020 nr 1 s. 42–64.

202. PELCZAR Roman: Polskie i ruskie (ukraińskie) szkoły gminne w systemie oświaty ludowej w Galicji (do 1875 r.). Rzeszów 2019 Wydaw. Uniw. Rzeszowskiego ss. 176. (Galicja i Jej Dziedzictwo; t. 25).

Od 1844 r.

203. PELCZAR Roman: Szkoły ludowe na terenie dekanatu (okręgu szkolnego) brzozowskiego w latach 1774–1875. *Fasciculi Musei Regionalis Brzozoviensis*. Nr 5: 2011 s. 133–163.

204. PŁATNICZY składki szkolnej w Radomsku w roku 1831. [Wyd.] Zdzisław Włodarczyk. *Zeszyty Radomszczańskie*. T. 17: 2020 s. 61–78.

205. ROGOZIŃSKA Katarzyna: Aspekty edukacyjne na łamach czasopisma „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” (1877–1907). Kraków 2018 Libron – Filip Lohner ss. 328, nlb. 1, il.

206. ROSNER Anna: „Nauka prawa (...) stała się nieuchronnie potrzebną nie tylko przez swą użyteczność, lecz obowiązki, jakie nas łączą w obywatelskim stanie”. O tradycji i nowoczesności w nauczaniu prawa w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1830). *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 8: 2015 z. 3 s. 229–242.

207. RUSIN-DYBALSKA Renata: „Polish for everyone” – a few notes on the oldest textbooks for learners of Polish in the Czech Republic. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio N: Educatio Nova. Vol. 5: 2020 s. 427–440.

Lata 1896–1901.

208. SADURSKI Ireneusz: Gimnazjaliści lubelscy w szeregach studentów Instytutu Puławskiego na bitewnych polach powstania 1863 roku. *Bibliotekarz Lubelski*. R. 63: 2020 s. 65–92.

209. SIJKA Katarzyna: „Jak żyć po czymś takim w Polsce?”. Edukacyjne walory podróży na przykładzie „Dziennika podróży do Italii i Szwajcarii z lat 1815–1816” Rozalii Dunin-Borkowskiej. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 27–44.

210. SITNIK Aleksander Krzysztof: Szkoły bernardyńskie na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1772–1864. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 7–34.

211. STAWIAK-OSOSIŃSKA Małgorzata: Sztuka położnicza dla kobiet. Kształcenie akuserek na ziemiach polskich w dobie niewoli narodowej (1773–1914). Warszawa 2019 DiG ss. 551, il.

212. SZEWCZUK Dariusz: Heads of the Siedlce School Directorate (1864–1912). *Res Historica*. Nr 50: 2020 s. 269–284.

213. TRĄBA Mariusz: Szkolnictwo elementarne dekanatu olkuskiego w świetle „Rapportów z popisów” przeprowadzonych w latach 1821–1824. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. T. 65: 2020 nr 2 s. 49–73.

214. WAŁĘGA Agnieszka: Pedagogika specjalna jako przedmiot zainteresowania współpracowników lwowskiej „Szkoły” (w II połowie XIX wieku). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 44–66.

215. WAŁĘGA Agnieszka: „Powinności” nauczyciela ludowego doby zaborów w przekazacie czasopisma „Szkoła”. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 13–37.

216. WASILEWSKA Agata: Szkoły w gminie Sarnaki u progu niepodległości. *Rocznik Ziemi Sarnackiej*. T. 1: 2018 s. 83–107.

217. WŁODARCZYK Zdzisław: Placówki oświatowe na terenie powiatu kaliskiego w świetle urzędowego zestawienia z roku 1887. *Rocznik Kaliski*. T. 46: 2020 s. 229–234.

218. WOJEWODA Anna: W poszukiwaniu inspiracji: Ogrody dziecięce W.E. Raua w Warszawie 1899–1901. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 159–169.

219. ZŁOTKOWSKI Dariusz: Stanisław Keturakis – Litwin w służbie rosyjskiej oświaty na terenie guberni piotrkowskiej w latach 1895–1914. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 123–143.

4. Okres 1918–1939

220. BANASZKIEWICZ Aleksandra: Dydaktyka księgowości w szkolnictwie handlowym okresu dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. Nr 522: 2018 s. 209–221.

221. BITNER Robert, Majcher-Ociesa Edyta, Palacz Dariusz: Periodyczne wydawnictwa „Jednodniówki” z Normalnej Szkoły Fachowej dla Szeregowych Policji Państwowej w Mostach Wielkich jako źródło do historii szkolnictwa policyjnego w Polsce. *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne*. T. 8: 2019 s. 225–254.

Z 1934 r.

222. BŁACHOWSKA Katarzyna: Droga II Rzeczypospolitej ku pełnowartościowej szkole powszechnej. [W:] *Dziedzictwo II Rzeczypospolitej*. Pod red. Wojciecha Kalwata, Michała Kopczyńskiego i Roberta Kostro. Warszawa 2019 s. 146–175.

223. BRYLIŃSKI Wit: Budowa gmachu szkoły powszechnej w Tuliszkwie w okresie międzywojennym. *Polonia Maior Orientalis*. T. 6: 2019 s. 105–122.
224. DORMUS Katarzyna, Ryś Jan, Ślęczka Ryszard: Z dziejów szkolnictwa międzywojennego Krakowa. [T.] 1. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Uniw. Pedagog. ss. 155, nlb. 2, il. Uniw. Pedagog. im. Komisji Edukacji Nar. w Krakowie (Prace Monograficzne; 911).
225. DOROSZEWSKI Jerzy: Eliminowanie nauczycieli ukraińskich ze szkolnictwa na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 83–96.
226. DURKA Jarosław: Samorząd terytorialny II Rzeczypospolitej wobec rozwoju infrastruktury oświatowej (na przykładzie regionu częstochowskiego) – zarys problemu. [W:] Stulecie samorządu. 20 lat Samorządu Województwa Mazowieckiego. Pod red. nauk. Janusza Mierzwę i Tadeusza Skoczka. Warszawa–Kraków 2019 s. 129–142.
227. FELINIAK Aleksandra: Popularisation of froebelian approach to kindergarten education in „Wychowanie Przedszkolne” (1925–1939). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 110–129.
228. FELINIAK Aleksandra: Popularyzacja metody Marii Montessori na łamach czasopisma „Wychowanie Przedszkolne” (1925–1939). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 97–125.
229. FRAGMENTY sprawozdania z wycieczki pedagogicznej po Polsce w 1935 roku dotyczące funkcjonowania szkolnictwa w Wilnie i wniosków w sprawie wykorzystania obserwacji w województwie śląskim. Wybór i oprac. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Joanna Januszewska-Jurkiewicz, Ewa Żurawska. [W:] Między Śląskiem a Wileńszczyzną. Pod red. Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz, Joanny Januszewskiej-Jurkiewicz, Ewy Żurawskiej. Katowice 2019 s. 362–375.
230. GENDERA Adrian: Dzieje szkolnictwa ewangelickiego (niemieckiego) w Osiecznej w latach 1918–1939. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*. T. 20: 2019 z. 2 s. 81–99.
231. GLIMOS-NADGÓRSKA Anna, Trąba Mariusz: Wychowanie patriotyczne i religijne w szkołach Zagłębia Dąbrowskiego w okresie międzywojennym. [W:] Wiara i niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek). Pod red. Adama Dziuroka, Mariusza Trąby. Warszawa–Katowice–Sosnowiec 2019 s. 191–233.
232. GRUŻLEWSKA Anna: Powojenne szkolnictwo żydowskie na przykładzie Żydowskiej Szkoły Powszechnej w Dzierżonowie w latach 1945–1950. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. R. 75: 2020 nr 2 s. 55–88.
233. HOSZOWSKA Mariola: Antiheroines of early modern Polish history in the textbooks of the Second Polish Republic. *Res Historica*. Nr 50: 2020 s. 319–360.
234. HÜBNER Mateusz: „Polskie dziecko w polskiej szkole”. Polityka wojewody Michała Grażyńskiego wobec niemieckich szkół mniejszościowych na polskim Górnym Śląsku w latach 1926–1939. *Dzieje Najnowsze*. R. 51: 2019 [nr] 1 s. 77–98.
235. JAWORSKI Piotr, Juško Edmund, Niedojadło Andrzej: Tradycje patriotyczne wydarzeń z lat 1918–1922 w pracy wychowawczej szkół Okręgu Szkolnego Krakowskiego w II Rzeczypospolitej. Toruń 2020 Wydaw. Adam Marszałek ss. 272, nlb. 1, il.
236. JEZIORSKI Herbert: Wkład duchowieństwa katolickiego i sióstr zakonnych w rozwój szkolnictwa na ziemi tarnogórskiej w latach 1922–1939. [W:] Stefan Łysik SVD (1908–1978).

Etnolog, lingwista w służbie Słowa Bożego. Materiały z konferencji misjologicznej zorganizowanej 13 X 2018 roku przez Uniwersytet Śląski w Katowicach we współpracy z Parafią pw. Matki Bożej Bolesnej w Boruszowicach. Red. Marek Połomski. Górna Grupa 2019 s. 69–74.

237. JUDZIŃSKA Natalia: Po wykładzie wysłuchanym na stojąco. Strategie uciszania żydowskich studentek wobec getta ławkowego. *Autobiografia. Literatura, kultura, media*. Nr 1 (14): 2020 s. 275–291.

238. KANTOWICZ Ewa: Społeczno-edukacyjna działalność szkół polskich na Warmii w latach 1918–1939. Olsztyn 2020 Wydaw. Uniw. Warmińsko-Mazurskiego ss. 173.

239. KOCHANOWICZ Jerzy: „Przegląd Powszechny” on the school system after Polish independence. *Horyzonty Wychowania*. Vol. 18: 2019 nr 46 s. 85–96.

240. KULA Ewa, Pękowska Marzena: Obcokrajowcy studiujący w Polsce w okresie międzywojennym w dokumentach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 75–92.

241. ŁAPOT Mirosław: Poradnictwo zawodowe dla żydowskiej młodzieży szkolnej w Polsce w okresie międzywojennym. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 67–84.

242. ŁĘGOWIK Renata: „Świat Szkolny” i inne częstochowskie czasopisma szkolne i międzyszkolne w XX-leciu międzywojennym. [W:] *Częstochowa w czasie XX-lecia międzywojennego*. Red. Ryszard Stefaniak, Rafał Piotrowski. Częstochowa 2016 Zespół Szkół Techn. s. 83–102.

243. MAGIERA Elżbieta: Zjazdy kół krajoznawczych młodzieży w Polsce w pierwszej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 97–112.

244. MICHALCZYK Anna: Rozwój szkolnictwa w gminie Końskie w okresie międzywojennym. *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne*. T. 8: 2019 s. 47–62.

245. NIKOŁAJEW Jerzy: Podstawowe regulacje dotyczące prawa oświatowego okresu II Rzeczypospolitej. [W:] *Dziedzictwo – współczesność*. T. 4. Red. Anna Antczak [i in.]. Chełm 2019 s. 22–34.

246. NOWAK Marek, Szaban Jarosław: Rola organizacji studenckich w kształtowaniu postaw patriotycznych w dwudziestoleciu międzywojennym. [W:] *W służbie ludziom i przyrodzie. Działalność patriotyczna oraz społeczno-przyrodnicza leśników i myśliwych*. Pod red. nauk. Dariusza J. Gwiazdowicza. Tarnobrzeg 2019 s. 85–128.

247. NOWAK-KLUCZYŃSKI Konrad: Instytucjonalizacja pedagogiki w Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Wszechnicy Piastowskiej. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 45–70.

248. PAŃKO Grażyna: Wspieranie dzieci i młodzieży w II Rzeczypospolitej w świetle wybranych źródeł. [W:] *(Nie)zależne państwo, społeczeństwo, (nie)zależna kultura i edukacja*. Pod red. Barbary Techmańskiej, Małgorzaty Skotnickiej-Palki. Kraków 2019 s. 83–88.

249. PAWLAK Małgorzata, Sanojca Karol: Misja edukacyjna krakowskich i lwowskich filologów klasycznych na łamach prasy specjalistycznej (1918–1939). *Prace Historyczne*. [T.] 145: 2018 z. 2 s. 257–270.

250. PIOTROWSKA-MARCHEWKA Monika: Nauczycielki ludowe. Uwarunkowania pracy kobiet w publicznej oświacie powszechnej Polski międzywojennej. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. 81: 2020 s. 343–359.

251. PIWOWARCZYK Mirosław: Educational activity of Polish Christian women's societies in the south-eastern borderlands in the Second Polish Republic. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 10: 2018 [nr] 1 s. 23–33.

252. PIWOWARCZYK Mirosław: The educational role of the journals of social and educational associations in the Second Republic of Poland as Exemplified by „Citizen Work” of the Women's Citizen Work Association. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 9: 2017 [nr] 1 s. 7–18.

253. PRZYGODZKI Jacek: Kształcenie kandydatów na wyższych urzędników administracji w ankiecie Komisji dla Usprawnienia Administracji Publicznej z 1929 roku. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 8: 2015 z. 2 s. 185–198.

254. RACINOWSKI Dariusz: Działalność szkół powszechnych w gminie Lubotyń w latach 1926–1939 w świetle lokalnej prasy. *Polonia Maior Orientalis*. T. 7: 2020 s. 109–118.

255. RĘDZIŃSKI Kazimierz: Studenci Lwowa przeciwko nowelizacji ustawy o szkołach akademickich oraz wysokości opłat 1932–1939. [W:] Społeczeństwo, kultura, wychowanie. Publikacja dedykowana profesorowi Janowi Żebrowskiemu z okazji sześćdziesięciolecia pracy twórczej. Pod red. Jana Papieża. Gdańsk 2018 s. 104–114.

256. SEJM Nauczycielski i inicjatywy edukacyjne Drugiej Rzeczypospolitej. Pod red. Anny Włoch, Justyny Wojniak i Ryszarda Ślęczki. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Uniw. Pedagog. ss. 266, nlb. 3, il. Uniw. Pedagog. im. KEN w Krakowie. (Prace Monograficzne; nr 959).

Treść: Włoch Anna, Wojniak Justyna: Wstęp s. 5–8; Jamrózek Wiesław: Sejm Nauczycielski u progu budowy podstaw systemu edukacji narodowej w Drugiej Rzeczypospolitej s. 11–32; Sapia-Drewniak Eleonora: Sejm Nauczycielski w 1919 roku wobec oświaty dorosłych. Zamierzenia i ich realizacja w okresie międzywojennym s. 33–48; Walasek Stefania: Postanowienia Sejmu Nauczycielskiego (14–17 kwietnia 1919 roku) w kwestii organizacji szkoły powszechnej i ich realizacja w powiecie nowogródzkim i wołyńskim w Drugiej Rzeczypospolitej s. 49–67; Kryńska Elwira [Jolanta]: Oświata dorosłych w postanowieniu Sejmu Nauczycielskiego i ich realizacja na przykładzie działalności oświatowej Polskiego Białego Krzyża w latach 1918–1939 s. 69–89; Ryś Jan: Problematyka Sejmu Nauczycielskiego w wybranych czasopismach pedagogicznych w latach 1918–1919 s. 91–111; Kalinowska-Witek Barbara: Zjazdy nauczycielskie i kongresy pedagogiczne w Drugiej Rzeczypospolitej wyrazem zaangażowania nauczycieli i związków nauczycielskich w sprawy polskiego szkolnictwa s. 113–133; Ślęczka Ryszard: Szkolnictwo zawodowe w koncepcjach Sejmu Nauczycielskiego s. 135–146; Meissner Andrzej: Julian Zubczewski i jego koncepcja systemu oświaty w Polsce z 1918 roku s. 149–164; Sosnowska Joanna: Publiczne szkolnictwo powszechne w Łodzi w pierwszej dekadzie niepodległości (1919–1929) s. 165–182; Dormus Katarzyna: Profilaktyka zdrowotna w gimnazjach żeńskich okresu międzywojennego s. 183–199; Zalas Katarzyna: Edukacja zdrowotna i opieka higieniczno-lekarska w szkołach powszechnych w Częstochowie w latach 1918–1939 s. 201–218; Magiera Elżbieta: Szkolne koła krajoznawcze w świetle sprawozdań dyrekcji gimnazjów ogólnokształcących w Polsce okresu międzywojennego s. 219–240; Gołdyn Piotr: Gminy szkolne – „laboratoria życia społecznego” – jako element pracy wychowawczej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej w świetle sprawozdań szkolnych s. 241–253; Gubała Grzegorz: Szkolnictwo policyjne Drugiej Rzeczypospolitej s. 255–267.

257. SEROKA Katarzyna: „Nostre Pologne” (1930–1939) jako przykład kształtowania wiedzy o Polsce wśród francuskiej młodzieży. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 113–130.

258. SKOCZYŁAS Kazimierz: Stosunek teologów katolickich w Polsce do wychowania państwowego przez II wojnę światową. *Teologia i Człowiek*. 2020 [z.] 2 s. 143–165.

259. SŁAWIŃSKA Małgorzata, Sapała Barbara: Przedwojenne niemieckie gry planszowe dla dzieci w wieku przedszkolnym z terenu Prus Wschodnich – potencjał edukacyjny z historią w tle. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*. Vol. 15: 2020 nr 2 s. 111–126.

260. SMOLARCZYK Andrzej: Nauczyciel kresowy – realizator polityki oświatowej państwa polskiego w województwach północno-wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1919–1939. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. T. 17: 2020 nr 2 s. 231–250.

261. STASIORCZYK Jacek: W warunkach ograniczonej wolności... Działalność polskich towarzystw oświatowych w państwie litewskim (1918–1940) na rzecz podtrzymania tożsamości i kultury narodowej. [W:] (Nie)zależne państwo, społeczeństwo, (nie)zależna kultura i edukacja. Pod red. Barbary Techmańskiej, Małgorzaty Skotnickiej-Palki. Kraków 2019 s. 29–39.

262. SULIMOWICZ Anna: The Lutsk Karaites and the cultural and educational activities of the Karaite minority in Poland in the interwar Poland. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 10: 2018 [nr] 2 s. 3–16.

263. SYBERYJSKIE dzieci Cesarzowej Japonii. Pomoc Japonii dzieciom polskim z Syberii w latach 1919–1922. Konferencja. Red. Milena Piechowska, Karolina Zuber. Warszawa 2019 Wydaw. Sejmowe ss. 136, nlb. 2, tabl. 14, il.

Materiały z konferencji, Warszawa, 1 X 2018 r.

Treść: Pałasz-Rutkowska Ewa: Stosunki polsko-japońskie do lat 20. XX wieku s. 19–35; Theiss Wiesław: Cztery bramy. Droga dzieci polskich z Syberii do ojczyzny (1919–1922) s. 37–49; Matsumoto Teruo: Koszty wyprawy dzieci polskich do ojczyzny s. 51–58; Domaradzka Anna: Dzieci polskie w USA s. 59–61; Puchacz Mariusz: Pomoc Polonii amerykańskiej dla dzieci syberyjskich (1920–1922) s. 63–79; Lisius Gabriela, Kandzora Joanna: Wejherowo. Nowatorska placówka pedagogiczna (1923–1928) s. 81–98; Filipek Stanisław: Wdzięczność Polaków dla Japonii za ocalenie polskich dzieci na Syberii w latach 1920–1923 s. 99–121; Domaradzka Anna: Historia rodziny Kuleszów s. 123–129; Hałaburdzin-Rutkowska Agnieszka: Losy Hałaburdów (Hałaburdzinów) s. 131–137.

264. SZABLICKA-ŻAK Jolanta: Legislature on schools in the first parliament after the restoration of independence of the Second Republic of Poland (1919–1922). *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 11: 2019 [nr] 2 s. 141–146.

265. WALASEK Stefania: Polish School Motherland in the northeastern borderlands of the Second Republic of Poland. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 10: 2018 [nr] 1 s. 8–22.

266. WIŚNIEWSKI Zygmunt: Geneza i rozwój Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego 1921–1932. *Zapiski Puckie*. Nr 18: 2019 s. 79–115.

267. WOJDYŁO Witold: Rola wychowania narodowego w kreowaniu świadomości społecznej i generowaniu wzorców osobowych w myśli politycznej Narodowej Demokracji w latach 1918–1939. [W:] Społeczeństwo, kultura, wychowanie. Publikacja dedykowana profesorowi Janowi Żebrowskiemu z okazji sześćdziesięciolecia pracy twórczej. Pod red. Jana Papięza. Gdańsk 2018 s. 125–138.

268. WOLTER Edyta: Wychowanie ekologiczne dzieci i młodzieży na przykładzie wybranych polskich czasopism wydawanych w latach 1918–1939. Warszawa 2020 Wydaw. Nauk. Uniw. Kardynała Stefana Wyszyńskiego ss. 164.

269. ZALAS Katarzyna: Organizacja, struktura i funkcjonowanie szkolnictwa powszechnego w Częstochowie w latach 1918–1939. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 144–166.

270. ZIMNOCH Katarzyna: Redakcyjno-pisarskie konstrukcje polskich jednodniówek szkolnych wydawanych w województwach wschodnich II Rzeczypospolitej. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. T. 23: 2020 z. 4 s. 47–73.

271. ŻUKOWSKI Przemysław M[arcin]: Profesorowie i wykładowcy prawa administracyjnego i nauki administracji na polskich państwowych uniwersytetach w latach 1918–1939. Katedry i organizacja. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 8: 2015 z. 3 s. 299–317.

5. Okres 1939–1945

272. CHODYNICKI Stanisław: Tajne nauczanie medycyny w czasie okupacji oraz inne opowiadania. [Białystok 2020 Stanisław Chodynicki] ss. 124, il.

Wspomnienia.

273. GŁOWACKI Albin: Na pomoc zesłańczej edukacji. Działalność wydawnicza Komitetu do spraw Dzieci Polskich w ZSRR. Wyd. 2. Łódź 2019 Wydaw. UŁ ss. 507, il.

Lata 1943–1946.

Wyd. 1. 2017.

274. LESZCZYŃSKA Patrycja: Losy polskich dzieci-tułaczy ewakuowanych z Syberii do obozów przejściowych w Afryce w 1942 roku (na podstawie dokumentów z Domu Polskich Dzieci „Krzyż Południa”). *Akademickie Zeszyty Naukowe Piast*. T. 1: 2017 s. 77–99.

275. LESZCZYŃSKI Edward: Dzieci z Litzmannstadt. Wrocław 2019 Edward Leszczyński ss. 486, il., mapy.

Toż. Wyd. 2. popr. Wrocław 2019 ss. 498, il., mapy.

276. PIOTROWSKI Jacek Generał: Józef Haller jako „minister oświaty” w rządzie polskim na uchodźstwie w latach 1940–1943. [W:] (Nie)zależne państwo, społeczeństwo, (nie)zależna kultura i edukacja. Pod red. Barbary Techmańskiej, Małgorzaty Skotnickiej-Palki. Kraków 2019 s. 107–121.

277. TAJNE nauczanie na Ziemi Łomżyńskiej w latach II wojny światowej. Relacje, wspomnienia i inne materiały. Kom. red. pod kierunkiem Ewy Chludzińskiej. Łomża 2019 Łomżyńskie Tow. Nauk. im. Wagów; ZNP. Oddz. ss. 160. ZNP. Oddz. w Łomży.

278. UNIWERSYTET woldenberczyków. Dokumenty. Oprac. Tadeusz Batóg. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 276, il. UAM w Poznaniu.

Obóz jeniecki Woldenberg.

279. WIERZBICKI Mirosław: Le attività degli insegnanti Salesiani in Polonia nel periodo della II guerra mondiale. *Person and the Challenges*. Vol. 10: 2020 nr 1 s. 67–87.

280. ZYCH Tadeusz: Partyzancka mała matura. *Prace Historyczno-Archivalne*. T. 32: 2020 s. 231–237.

6. Okres 1945–1989

281. BOGUSZEWSKA Anna: Sposoby kształcenia w grafice książkowej w wyższym szkolnictwie artystycznym Krakowa i Warszawy w Polsce Ludowej (1945–1952). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 63–75.

282. BURZYŃSKA-WENTLAND Lidia: Ograniczenie praktyk religijnych i rugowanie wartości chrześcijańskich z życia uczniów i ich rodzin przez władze oświatowe w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wspomnienia nauczycieli. *Przegląd Religioznawczy*. 2019 nr 3 s. 57–76.

283. BURZYŃSKA-WENTLAND Lidia: Wpływ środowisk ukraińskich na usuwanie trudności i ograniczeń w tworzeniu szkolnictwa ukraińskiego w latach 1952–1965. *Colloquium*. 2020 [nr] 4 s. 41–56.

W Polsce.

284. CICHOSZ Mariusz: Education and ideology within the framework of real socialism. Paths of development of Polish socialist pedagogy. *Studia Pedagogiczne*. T. 35: 2020 s. 151–166.

285. CICHOSZ Mariusz: Kształtowanie polskiego systemu oświaty (lata 1960–1973) w kontekście założeń realnego socjalizmu. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 95–111.

286. CZECH-JEZIERSKA Bożena A.: Powojenne losy nauczania prawa rzymskiego w Polsce Ludowej (1944–1989). *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 8: 2015 z. 1 s. 77–92.

287. CZĘSTOCHOWA w PRL-u. Praca zbiorowa. T. 2. Pod red. Janusza Kołodziejskiego. Częstochowa 2018 Stow. Pokolenia ss. 276, il.

Z treści: Gąsiorowski Aleksander: Szkoła Inżynierska w Częstochowie i Politechnika Częstochowska w latach Polski Ludowej (1949–1990) s. 77–136; Makowski Marek: Od Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Częstochowie do Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, czyli już blisko 50 lat na akademickiej mapie Polski s. 139–150; Kołodziejski Janusz, Szczepańczyk Andrzej: Organizacja młodzieży robotniczej w Częstochowie w latach 1945–1984 s. 169–189; Pałka Halina, Chudzik Teresa: Częstochowskie harcerstwo w PRL-u s. 193–211; Krakowian Tomasz: Działalność organizacji studenckich w latach 1950–90 na Politechnice Częstochowskiej s. 213–234; Cieślak Aleksander: Moje szkoły [Dzieje II LO im. Romualda Traugutta i IV LO im. Henryka Sienkiewicza] s. 237–260.

288. DOMAGAŁA Jarosław: Kształtowanie się współczesnej koncepcji polskiego systemu szkolnictwa muzycznego w latach 1945–1959 w kontekście dyskusji środowiskowych. *Ars Inter Culturas*. Nr 9: 2020 s. 141–166.

289. DONIEC Barbara: Między edukacją a indoktrynacją. Dobra rodziny na łamach czasopism kobiecych w Polsce lat 70. na przykładzie czasopism „Przyjaciółka” i „Kobieta i Życie”. *Pedagogika Społeczna*. R. 18: 2019 nr 4 s. 199–223.

290. GOŁDYN Piotr: Charakterystyka nauczycieli gorzowskich w świetle ankiet personalnych z roku 1950. *Polish Biographical Studies*. Nr 6: 2018 s. 141–156.

291. GOŁDYN Piotr: Działalność opiekuńczo-wychowawcza Sióstr Benedyktynek Misjonarek w Zagorowie w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. *Seminare*. T. 41: 2020 nr 2 s. 115–126.

292. HALCZAK Bohdan: The role of presidia of national council in the recruitment process for higher education in 1953–1956 on the example of the voivodeship of Zielona Góra. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio F: Historia. Vol. 74: 2019 s. 123–141.

293. IDEM Magda: Reprezentacje rodziny w poradnikowych gatunkach dziennikarskich. Przykład kobiecej prasy powojennej. *Horyzonty Wychowania*. Vol. 18: 2019 nr 47 s. 45–56.

294. JANKOWIAK Stanisław: Rekrutacja na studia wyższe w okresie stalinizmu na przykładzie województwa poznańskiego. *Przegląd Archiwalno-Historyczny*. T. 6: 2019 s. 53–71.

295. KANDYBOWICZ Anna: Druki szkolne w zasobach archiwalnych. Dzienniki lekcyjne z lat 1946–1967. *Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne*. T. 2: 2018 s. 65–81.

Archiwum Państwowe w Szczecinie.

296. KOZŁOWSKI Kazimierz: Pierwszy polski rok szkolny na Pomorzu Zachodnim. *Acta Cassubiana*. T. 22: 2020 s. 160–176.

Rok 1945/1946.

297. KOZŁOWSKI Kazimierz: Pierwszy rok szkolny na Pomorzu Zachodnim z perspektywy 75-lecia polskiego regionu. *Edukacja Humanistyczna*. 2020 nr 2 s. 9–25.

298. KRÓL Joanna: Loneliness in the collective. Youth in the socio-educational sphere in Poland 1948–1989. *Paedagogia Christiana*. 2020 [t.] 1 s. 137–148.

299. KUNICKI-GOLDFINGER Witold: Kształtowanie niezależnych postaw młodzieży na przykładzie działalności odczytowej Sekcji Kultury Klubu Inteligencji Katolickiej. *Studia Polityczne*. T. 48: 2020 nr 1 s. 79–97.

Lata 1970–1980.

300. LEWANDOWICZ-NOSAL Grażyna: Podręczniki do nauki religii dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949. *Folia Toruniensia*. Vol. 19: 2019 s. 21–47.

301. MARZEC i po Marcu. Wpływ kryzysu Marca '68 na środowisko naukowe i kulturę Polski Ludowej. Pod red. Przemysława Benkena i Tadeusza Pawła Rutkowskiego. Szczecin–Warszawa 2019 IPN ss. 334. (Centralny Projekt Badawczy IPN Władze PRL Wobec Środowisk Twórczych, Dziennikarskich i Naukowych) (Dziennikarze, Twórcy, Naukowcy).

Z treści: Franaszek Piotr: Uniwersytet Jagielloński po Marcu '68 s. 11–36; Rutkowski Tadeusz Paweł: Od represji do stabilizacji. Uniwersytet Warszawski w polityce władz w pierwszych latach po Marcu '68 s. 37–55; Bereszyński Zbigniew: Od Marca '68 do sprawy [Ryszarda i Jerzego] Kowalczyków. Służba Bezpieczeństwa i opolskie środowisko akademickie w latach 1968–1974 s. 56–99; Fic Maciej: Nagroda za Marzec? Pierwsze półtorej dekady istnienia Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach s. 124–150.

302. MASTALERZ-KRYSTJAŃCZUK Małgorzata: Represje wobec nauczycieli w świetle dokumentów Ministerstwa Oświaty z lat 1945–1947. *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989*. [T.] 16: 2018 [nr] 1 s. 383–388.

303. MERCIK Joanna: Młodzież z terenu województwa katowickiego w brygadach rolnych Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w latach 1952–1953. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. R. 73: 2018 nr 1 s. 127–142.

304. MIĄSO Józef: Moja droga do matury (1944–1950). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 30–53.

305. MICHEL Małgorzata: Pałacowe dzieci. Rzecz o pedagogii Stanisława Jedlewskiego na podstawie funkcjonowania Państwowego Zakładu Wychowawczo-Naukowego im. Tadeusza Kościuszki w Krzeszowicach w latach 1946–1950. Kraków 2020 Wydaw. UJ ss. 500, nlb. 1, il. (Polska Myśl Pedagogiczna).

306. MISIEJUK Dariusz: Akcja dekrucyfikacyjna w szkołach województwa opolskiego w 1958 r. Wstęp do zagadnienia. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. R. 74: 2019 nr 3 s. 27–44.

307. PIOTROWSKI Jacek: Zamknięcie małego seminarium w Krakowie prowadzonego przez Księżę Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w latach 1945–1962. *Nasza Przeszłość*. T. 132: 2019 s. 317–335.

308. REBIZANT Judyta: Szkolnictwo powszechne w powiecie lubaczowskim w latach 1944–1948. *Meritum*. T. 10: 2018 s. 195–206.

309. RELACJE Kościół – państwo na Górnym Śląsku w latach 1945–1989. Konflikt ideologiczny. Red. Adam Dziurok. Katowice–Warszawa 2019 IPN-KŚZpNP ss. 415, nlb. 1, il.

Z treści: Myszor Jerzy: Wychować „księdza patriotę”. Stosunek władz komunistycznych do formacji do kapłaństwa w Śląskim Seminarium Duchownym w Krakowie w latach 1952–1980 s. 161–180; Bereszyński Zbigniew: Oświata i wychowanie jako obszar konfrontacji ideologicznej państwo-Kościół na przykładzie

terenów wchodzących w skład województwa opolskiego s. 183–259; Szymański Andrzej: Do obozu za nauczanie religii. Przypadek siostry Anny Dyllus z Nowej Wsi Królewskiej s. 263–280; Badura Anna: Akcja dekrucyfikacyjna w szkołach województwa katowickiego w latach 1984–1985 s. 283–306.

310. ROZMARYNOWSKI Marcin: Szkoła polska z lat ofensywy ideologicznej w oświacie (1948–1956) w świetle antologii wspomnień nauczycieli. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 113–129.

311. SIEKIERSKA Anna: The research over the development of the group of teachers in Gdynia's primary schools in the years 1945–1956. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 167–191.

312. SZAJDA Marek: Szkolnictwo żydowskie w Jeleniej Górze w latach 1946–1950. [W:] Jelenia Góra i region Karkonoszy w XX wieku. Pod red. Ivo Łaborewicza i Marka Szajdy. Wrocław–Jelenia Góra 2019 s. 99–113.

313. SZCZEPAŃSKI Andrzej: Oświata niemiecka w Legnicy po II wojnie światowej. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 85–97.

314. THEISS Wiesława: Dialog i konfrontacja. Konferencja pedagogiki społecznej i polityki społecznej w 1967 roku. *Pedagogika Społeczna*. R. 18: 2019 nr 3 s. 75–91.

315. TUTAJ Anna: Polityka oświatowa wobec mniejszości ukraińskiej na Dolnym Śląsku w okresie powojennym. *Nowa Kronika Wałbrzyska*. T. 7: 2019 s. 241–258.

316. WIŚNIEWSKA Monika: Szkolnictwo wyznaniowe i nauczanie religii w świetle osobistych zapisków prymasa Stefana Wyszyńskiego z 1961 roku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 129–150.

317. WIŚNIEWSKA Monika: Upaństwowienie przedszkoli żydowskich w Polsce „ludowej”. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 71–83.

318. WOŹNIAK Norbert: Z Torunia do Sichelberga. Okres pracy nauczycielskiej Elżbiety Zawackiej w Sierpcu. *Notatki Plockie*. [R. 59]: 2014 nr 3 s. 10–15.
Lata 1955–1956.

319. WÓJCIK Zbigniew: Rekreacja konna w placówkach oświatowych województwa olsztyńskiego (1945–1989). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. [T. 62]: 2018 nr 2 s. 276–287.

320. ZAŁOŻENIA i realizacja ustroju szkolnego w Polsce w latach 1945–1989 (wybrane aspekty). Red. nauk. Bogumiła Wałak. Gorzów Wielkopolski 2019 Wydaw. Nauk. Akad. im. Jakuba z Paradyża ss. 186. Akad. im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim.

Treść: Słowo wstępne s. 7–10; Cz. 1. Rozważania społeczno-polityczno-edukacyjne: Apanel Danuta: Rzeczywistość szkolna w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej w świetle czasopisma „Życie Szkoły” s. 13–28; Kahl-Luczyńska Edyta: „Jacy będą ludzie, taki będzie Socjalizm”. Funkcje nauk społecznych u progu reformy oświaty 1973 w świetle dokumentów partyjnych s. 29–44; Gorloff Elżbieta: Prawne aspekty kształcenia nauczycieli szkół podstawowych w Polsce Ludowej w świetle reformy z 1961 roku (na podstawie wybranych regulacji resortu oświaty) s. 45–62; Magiera Elżbieta: Podstawy formalno-prawne działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1945–1989 s. 63–90; Cz. 2. Rozważania regionalne: Król Joanna: W tygłu polityki, gospodarki i kultury. Uwarunkowania organizacji średniego szkolnictwa ogólnokształcącego w Szczecinie w okresie pionierskim (1945–1948) s. 93–108; Koźmian Danuta, Wałak Bogumiła: Działalność Liceum Pedagogicznego im. Adama Mickiewicza w Gorzowie Wielkopolskim na tle polityki oświatowej wobec kształcenia nauczycieli i potrzeb edukacyjnych środowiska lokalnego w latach 1950–1970 s. 109–132; Orłowska Beata A.: Polska polityka edukacyjna wobec dzieci pochodzących z mniejszości narodowych i etnicznych w latach 1945–1989 s. 133–145; Wałak Bogumiła: Działalność sportowa uczniów szkół podstawowych w regionie Gorzowskim w latach 1949–1989 s. 147–171.

7. Okres 1989–2020

321. 31 LAT Stowarzyszenia Absolwentów Łódzkiego Ekonomicznego i Socjologicznego Ośrodka Akademickiego. 1988–2019. Łódź 2019 Wydaw. UŁ s. 183, il., + 1 CD-ROM. UŁ; Stow. Absolwentów Łódzkiego Ekonom. i Socjol. Ośr. Akad.

322. ADAMCZEWSKI Jakub, Płonka Joanna: Edukacja międzykulturowa w edukacji wczesnoszkolnej: perspektywa historyczno-pedagogiczna i dobre praktyki nauczycieli na przykładzie Prywatnej Szkoły Podstawowej „Mieszko” w Poznaniu. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 151–166.

Od 2014 r.

323. BEDNARCZYK Henryk: Innowacje edukacyjne Stowarzyszenia Oświatowego Sycyna. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*. 2019 [nr] 4 s. 29–39.

Lata 1999–2019.

324. BILSKA Jolanta, Dzida Grażyna, Manowiec Renata: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Edukacyjnych. Kalendarium działalności w latach 2010–2020. Radzyń Podlaski 2020 Radzyńskie Stow. Inicjatyw Edukacyjnych ss. 165, il.

325. DRÓŻKA Wanda: Ewolucja etosu i roli społecznej nauczyciela na kanwie pamiętników i autobiografii nauczycieli z lat 1992–1993, 2002–2004 i 2014–2016. Kielce 2019 Wydaw. Uniw. Jana Kochanowskiego ss. 164, nlb. 2.

326. GOŁĘBIOWSKA Anna: Nowa stara szkoła, czyli wpływ przełomu 1989 r. na polską oświatę (casus edukacji historycznej). [W:] (Nie)zależne państwo, społeczeństwo, (nie)zależna kultura i edukacja. Pod red. Barbary Techmańskiej, Małgorzaty Skotnickiej-Palki. Kraków 2019 s. 123–138.

327. GOŁĘBNIAK Marcin: Afryka i Afrykanie, Inuici i Indianie, czyli o inności etnicznej oraz kulturowej w podręcznikach do edukacji wczesnoszkolnej w latach 1997–2019. *Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja*. T. 21: 2018 nr spec. s. 69–84.

328. HÜBERT Emmanielle: 1989 a (non-)turning point for the Polish-German Schoolbook Comission? *Rocznik Polsko-Niemiecki*. Nr 28: 2020 s. 139–153.

329. KAMIŃSKA Krystyna: Zakorzenie dzieci repatriantów z Kazachstanu w polskiej przestrzeni edukacyjnej. Pierwsze kroki. Warszawa 2020 Wydaw. Uniw. Warszawskiego ss. 238, nlb. 2.

330. KITA Jarosław: Konferencja Rektorów Uniwersytetów Polskich trzydzieści lat działalności (1989–2019). Kraków 2020 Wydaw. Uniw. Jagiellońskiego ss. 334, il.

331. KLIMOWSKA Małgorzata, Skórzyńska Izabela: Między profesjonalizmem a służbą społeczną. Dyskusja środowiska dydaktyków historii na temat kształcenia przyszłych nauczycieli historii w Polsce po 1989 roku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 77–95.

332. KUBALA Sebastian: Comparison of enrolment in higher agricultural education in Poland and other European Union countries from 2013–2017. *Acta Scientiarum Polonorum*. [Vol.] 19: 2020 [nr] 3 s. 27–37.

333. LISOWSKA Kinga, Łojko Majka: Ochotnicze Hufce Pracy jako instytucje rynku pracy na Warmii i Mazurach. *Colloquium*. 2020 [nr] 4 s. 143–160.

Lata 2015–2018.

334. MALISZEWSKI Rafał: Internet a wychowanie. Na przykładzie Katolickiej Szkoły Podstawowej im. Piotra Dunina w Chojnicach. *Kultura i Wychowanie*. 2019 nr 1 s. 139–160.
Lata 1991–2019.
335. MAŃKOWSKI Leszek: Działalność Towarzystwa im. Ks. Piotra Wawrzyniaka w Śremie w latach 1999–2019. Śrem 2020 Bibl. Publ. im. Heliodora Święcickiego w Śremie ss. 239, il. (Śrem w Małych Monografiach; 7).
336. OLECHOWSKA Paulina: „Dialogi. Miesięcznik Pedagogiczny” (studium monograficzne). [W:] Szczecińskie czasopisma w przestrzeni społecznej. Pod red. Danuty Dąbrowskiej, Pauliny Olechowskiej, Ireneusza Sokalskiego. Szczecin 2019 s. 124–152.
337. OSTAFIŃSKA-Molik Barbara, Olszewska-Gniadek Joanna: Dzieci polskich emigrantów w polskim systemie edukacji. Problemy w diagnozowaniu i organizowaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej. *Kultura i Edukacja*. 2020 nr 3 s. 135–153.
338. PAKURA Monika: Edukacja dzieci romskich oczami nauczyciela. Przestrzenie nieodkryte. *Postscriptum Polonistyczne*. 2019 nr 1 s. 157–170.
Od 2001 r.
339. PAWELEC Lidia: Kształcenie nauczycieli na Kielecczyźnie w latach 1989–2005. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio J: Paedagogia–Psychologia. Vol. 32: 2019 [nr] 4 s. 65–75.
340. PAWŁOWSKI Piotr: Ambasadorowie dzieci. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 1989–2019. Warszawa 2019 ZG Tow. Przyj. Dzieci ss. 192, il.
341. PIERZ Agnieszka: Oddziaływanie szkół na środowisko lokalne na przykładzie szkół publicznych gdańskiej dzielnicy Siedlce w latach 2004–2017. *Argumenta Historica*. Nr 5: 2018 s. 201–215.
342. SEMRAU Katarzyna, Rutkowski Jarosław: Dziedzictwo zakonu pijarów w perspektywie badań Zespołu Szkół Pijarskich w Elblągu. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 171–184.
343. ŚLIWERSKI Bogusław: (Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z polityki prawicowych reform edukacyjnych. Łódź 2020 Wydaw. UŁ ss. 301, nlb. 2, il.
Od 1989 r.
344. UDZIK Beata: Trzydzieści lat z życia pewnej szkoły, czyli ewolucja liceum w latach 1989–2019. *Język, Szkoła, Religia*. R. 15: 2020 s. 112–133.

8. Oświata polonijna

345. ANTONOWICZ Sylwia: Muzeum w polskiej szkole na Łotwie. Miejsce pamięci, spotkań i narzędzie w edukacji. Studium przypadku. *Annales Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio J: Paedagogia–Psychologia. Vol. 32: 2019 [nr] 2 s. 83–92.
346. BARAŃSKA Magdalena, Brenk Mikołaj, Mańkowska Anna, Nowak-Kluczyński Konrad: Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej Polonia i Polacy za granicą – kulturowe i edukacyjne obszary badań i doświadczeń. Poznań, 4–5 kwietnia 2019 roku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 41: 2019 s. 249–252.

347. CHMIELEWSKI Witold Jan: W trosce o polskość dzieci i młodzieży z okresu drugiej wojny światowej w Nowej Zelandii. *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 64: 2019 nr 4 s. 272–290.

348. GOREVA Svetlana: Dzieje Szkoły polonijnej w Abakanie 1994–2019. [W:] Polacy na Syberii od XIX do XXI wieku. Monografia wieloautorska pod red. nauk. Sergiusza Leończyka. Warszawa 2019 s. 99–102.

349. JASTRZĘBSKA-GOLONKOWA Danuta: Wychowanie patriotyczne w działalności oświatowej polskiej emigracji niepodległościowej na przykładzie Wielkiej Brytanii w latach 1945–1990. *Dzieje Najnowsze*. R. 51: 2019 [nr] 2 s. 67–89.

350. JĘDRYCHOWSKA Barbara: The Catholic Church in Siberia and its educational activities for the 19th century Polish exiles. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 10: 2018 [nr] 1 s. 34–43.

351. KEMPIŃSKI Łukasz: Szkolnictwo polskie we Francji w XX i na początku XXI wieku. *Acta Universitatis Nicolai Copernici*. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Z. 446: Pedagogika. [Nr] 36/2: 2018 s. 125–150.

352. KORCZAK Jarosław: The educational fortunes of the three waves of Polish emigration to Australia in its historical and cultural context. *Acta Universitatis Nicolai Copernici*. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Z. 445: Pedagogika. [Nr] 35/1: 2018 s. 95–123.
Od XIX w.

353. PŁACHECKI Jarosław: Szkolnictwo polonijne w Irlandii - skala trudności i potencjału. [W:] W trosce o polską szkołę. In honorem Jan Telus. Red. nauk. Jolanta M. Góral-Półrola, Andrzej Bogaj. Kielce 2019 s. 127–147.

354. PUGACEWICZ Iwona H.: „Ceremonie żałobne nie robią się tylko dla zmarłego, bo ten już czuć zaprzestał...” – o roli tradycji pogrzebowych i upamiętnianiu zmarłych na emigracji w praktyce dydaktyczno-wychowawczej Szkoły Polskiej na Batignolles. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. R. 45: 2019 nr 2 s. 255–273.
W Paryżu w XIX w.

355. RADZISZEWSKA Maria: Z dziejów powszechnej szkoły polskiej w Lupeni / Šcoala Primară Particulară Polonă (1929–1948). *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 65: 2020 nr 1 s. 27–41.

356. ŚWIATOWE harcerstwo. Związek Harcerstwa Polskiego na obczyźnie w latach 1918–2018. *Studia, szkice i materiały*. Pod red. Marka Wierzbickiego; przy współpr. Teresy Szadkowskiej-Łakomy i Jagody Kaczorowskiej. Lublin–Warszawa 2018 IPN–KŚZpNP. Oddz. ss. 336, il., mapy. IPN–KŚZpNP. Oddz. w Lublinie.

Treść: Wierzbicki Marek: Wstęp s. 7–12; Hausner Wojciech: Harcerstwo w I Rzeczypospolitej i poza jej granicami (1918–1939). Zarys problematyki s. 15–31; Piątkowski Sebastian: Rola harcerstwa w życiu Polonii w świetle publicystyki prasowej Rady Organizacyjnej Polaków z Zagranicy i Światowego Związku Polaków z Zagranicy (1930–1939) s. 33–50; Wierzbicki Marek: Związek Harcerstwa Polskiego na Wschodzie (1941–1948) w świetle korespondencji hm. Zygmunta Lechosława Szadkowskiego s. 51–75; Pyłat Joanna: Starsza Harcerstwo na Obczyźnie – rozwój idei, powstanie i działalność w latach 1946–1950 s. 77–102; Szadkowska-Łakomy Teresa, Kaczorowska Jagoda: Związek Harcerstwa Polskiego – Nasze Dziedzictwo - Nieprzerwana Służba – nienaruszalna ciągłość prawno-organizacyjna s. 105–124; Mańkowska Aleksandra: Główna Kwatera Harcerki – rozwój i współczesna działalność s. 125–135; Szablewski Marek: Główna Kwatera Harcerzy – rozwój i współczesna działalność s. 137–146; Maresch Eugenia: Kręgi Starszoharcerskie – ich początek i zmierzch s. 147–159; Szadkowska-Łakomy Teresa, Kaczorowska Jagoda: Związek Harcerstwa Polskiego – Nasze Dziedzictwo – Wydawnictwa s. 161–172; Bnińska-Gębska Anna: Okręg ZHP w Wielkiej Brytanii – historia i zagadnienia s. 173–190; Borucka-Guilhou Magdalena: Opowieść o historii harcerstwa i jego idei we Francji s. 191–199; Mazurkiewicz

Anna: Historia harcerstwa polskiego w Kanadzie s. 201–218; Wojno Andrzej J., Zapart Agnieszka, Czajkowska Barbara: Historia harcerstwa polskiego w Argentynie s. 219–231; Pawlikowska Beata: Rozwój i działalność Związku Harcerstwa Polskiego – Okręg Stany Zjednoczone (w zarysie) s. 233–254; Drózd Rafał, Adamski Teresa, Bartlett Anna, Daniels Urszula, Dutkowski Krzysztof, Janus Barbara, Karbanowicz Tomasz, Lew Alicja, Nowak Maria: Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) w Australii. Historia 1949–2017 s. 257–310; Szadkowska-Łakomy Teresa: Harcerstwo na obczyźnie a polska emigracja niepodległościowa – polityczne aspekty działalności s. 311–316.

357. URBANOWICZ Beata: Szkolnictwo polonijne w latach 1941–1950. *Archiwum Emigracji*. 2918/2019 [dr.] 2019 z. 1/2 s. 351–367.

358. WIERZBICKI Marek: Rola organizacji społecznych na polu mobilizacji politycznej polskiego wychodźstwa powojennego na przykładzie udziału emigracyjnego Związku Harcerstwa Polskiego w organizacji obchodów rocznic i świąt państwowych. *Dzieje Najnowsze*. R. 51: 2019 [nr] 2 s. 135–152.

359. WŁOCH Ewa: Szkolnictwo polskie w Rzymie 1942–2010. Warszawa–Rzym 2020 Ambasada RP w Rzymie ss. 325, il.

III. DZIEJE SZKÓŁ RÓŻNYCH STOPNI

1. Szkoły podstawowe i zakłady wychowawcze

360. 100-LECIE PUBLICZNEJ Szkoły Podstawowej nr 18 im. Komisji Edukacji Narodowej w Radomiu 1919–2019 (Zarys monograficzny). Zespół red. Iwona Dąbek [i in.]. Radom 2019 Sieć Badawcza Łukasiewicz – Inst. Technologii Eksploatacji ss. 188, nlb. 1, il.

361. 100-LECIE SZKOŁY Podstawowej im. Henryka Sienkiewicza w Mniszowie. Oprac. Renata Regnowska [i in.]. Kraków 2019 Lobosoft II ss. 72, il.

362. 17 – MOJA szkoła. Red. Artur Rasmus. Szczecin 2020 Parafia pw. Chrystusa Króla w Szczecinie; Zapol Sopczyk Sp. ss. 128, il.

Szkoła Podstawowa nr 17 w Szczecinie; lata 1946–1975.

363. 20 LAT minęło. Szkoła Podstawowa nr 49 z Oddziałami Integracyjnymi im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego – Prymasa Tysiąclecia w Białymstoku. Pod kier. Małgorzaty Bagińskiej. Białystok 2019 SP nr 49 z Oddz. Integracyjnymi ss. 255, il.

Zawiera gł. wspomnienia, l. 1999–2019.

364. 200-LECIE Szkoły Podstawowej 1819–2019. Zespół red. Dariusz Morawski [i in.]. Wąsewo 2019 Zespół Placówek Oświatowych im. Papieża Jana Pawła II ss. 160, nlb. 16, il. Zespół Placówek Oświatowych im. Papieża Jana Pawła II w Wąsewie.

365. 30-LECIE założenia w Kutnie pierwszej ochronki dla chrześcijan 1904–1934. *Kutnowskie Zeszyty Regionalne*. T. 23: 2019 s. 519–540.

Zawiera dokumenty ze zbiorów Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej w Kutnie.

366. 50 LAT Szkoły Podstawowej nr 1 im. 1000-lecia Państwa Polskiego w Bukownie 1966–2016. Red. Mirosław Siudyka. Olkusz-Bukowno 2016 Grafpress Łukasz Kajda; na zlec. Szkoły Podst. nr 1 im. 1000-lecia Państwa Polskiego ss. 103, il.

367. 50 LAT w tradycji i historii. 50-lecie PSP w Olszance. Aut. oprac. Joanna Sowierszenko; przy współudz. Beaty Bajcer [i in.]. Olszanka 2019 Publ. Szkoła Podstawowa wchodząca w skład Publ. Zespołu Szkolno-Przedszkolnego im. Bryg. Partyzanckiej „Grunwald” w Olszance ss. 60.

368. 80 LAT Szkoły Podstawowej im. ks. Stanisława Kołodzieja w Kobyłanach. Wydanie jubileuszowe. Pod red. Katarzyny Dołęgowskiej i Ewy Gierlach. Kobyłany 2019 Szkoła Podstawowa im. Stanisława Kołodzieja ss. 162, nlb. 2, il.

369. 90 LAT Szkoły Podstawowej nr 76 w Warszawie. Pod red. Marii Maciak. Józefów–Warszawa 2019 ACAD Mirosław Przywózki; Szkoła Podstawowa nr 76 im. 13 Dyw. Piechoty Strzelców Kresowych ss. 125, nlb. 2, il.

370. 90 LAT szkoły polskiej w Starym Targu. Pod red. Adama Langowskiego. Gdynia–Stary Targ 2019 Region Jarosław Ellwart; Zespół Szkół ss. 103, nlb. 9, il.

371. 90 LAT tradycji. Z dziejów Szkoły Podstawowej im. Janusza Korczaka w Choceniu. Pod red. Michała Raczkowskiego. Włocławek 2019 Exdruk Spółka Cywilna Wojciech Żuchowski Adam Filipiak ss. 174, nlb. 1, il.

372. BREZA Bogusław: Szkic dziejów szkoły w Rzeczenicy do 1945 roku. *Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych*. T. 8: 2018 z. 1 s. 63–85.

Od XIV w.

373. BRYŁA-MAZURKIEWICZ Monika: Monografia Szkoły w Podgórzu. Ostrowiec Świętokrzyski 2018 Monika M. Bryła-Mazurkiewicz ss. 183.

Lata 1923–2018, w pow. Ostrowiec Świętokrzyski.

374. [CALIŃSKA Beata]: Absolwenci Szkoły Podstawowej nr 1 w Ostrzeszowie. Lata 1934–2016. Tekst Beata Calińska. Ostrzeszów 2018 Oficyna Wydawnicza Kulawiak ss. 63.

375. [ČEKÍŇDA Anatolij] Czekinda Anatolij: Zbiór dokumentów ze szkoły powszechnej w Olszance koło Złoczowa. *Adhibenda*. R. 7: 2020 s. 257–262.

376. DZIEJE polskiej szkoły w Cielczy w latach 1918–2019. Dzieje szkoły od 1918 do 2019 roku, opracowane na podstawie kronik szkolnych i innych dokumentów źródłowych, a także wywiadów i innych źródeł niematerialnych. Kom. red. Roman Przybylski, Natalia Bachorz, Beata Furmaniak, Maria Winger, Artur Antczak. Cielcza-Jarocin 2019 Gwart Agencja Reklamowa Grzegorz Wiza ss. 116, il.

Szkoła Podstawowa im. Bohaterów Westerplatte.

377. GLIMOS-NADGÓRSKA Anna: Dzieje Szkoły Nr 1 w Strzemieszycach Wielkich (1806–1939) wraz z tekstami źródłowymi. Bielsko-Biała 2018 Wydaw. Cum Laude ss. 498, il.

378. GOŁDYN Piotr: Fragment z dziejów szkoły powszechnej w Grzegorzewie w świetle zachowanej księgi protokołów rady pedagogicznej z lat 1928–1933. [W:] *Civis Colensis*. Księga dedykowana Kazimierzowi Kasperkiewiczowi w 90. rocznicę urodzin. Pod red. Piotra Gołdyna. Koło 2019 s. 110–120.

379. GORCZYCA Wojciech: Ocalić od zapomnienia. Szkoła Powszechna i Szkoła Podstawowa w Turaszówce. Bielsko-Biała 2019 Akad. Techn.-Humanist. ss. 32, il.

380. GRYGORCEWICZ Monika: „Czwórka” – szkoła z klasą, czyli wszystko, co warto wiedzieć o Szkole Podstawowej nr 4 im. Jana Matejki. *Rocznik Bolesławiecki*. T. 11: 2018 [dr.] 2019 s. 65–73.

W Bolesławcu od 1958 r.

381. GRZYBOWSKI Przemysław Paweł, Marszałek Katarzyna, Brzozowska Joanna: Dom na szwederowskiej skarpie. Obrazki z historii bydgoskiego sierocińca w czasach od Henryka Dietza do Leona Stobrawy. Kraków 2019 Impuls ss. 144, il.

Lata 1901–1978.

382. HISTORIA Szkoły Podstawowej nr 4 im. Marii Skłodowskiej-Curie w Skierniewicach w latach 1918–2018. Oprac. pod kierunkiem Renaty Bornińskiej. Skierniewice 2018 Sigma Sp. J. ss. 139, nlb. 1, il.

383. JANUSZ Małgorzata, Malec Maciej, Nowakowski Andrzej: Szkoła z Wysokiej koło Wadowic (1894–2019). Rzeszów 2019 Wydaw. Uniw. Rzeszowskiego ss. 169, nlb. 1, il.

384. JĘDRAS Stanisław: Przedszkole miejskie nr 5 w Lesznie. (Cz. 2: Lata 1990–2017). *Rocznik Leszczyński*. T. 20: 2020 s. 217–225.

Cz. 1. *Tamże*. T. 19: 2019.

385. KAPUSTA Zuzanna, Kapusta Piotr: Zarys historii obecnej Szkoły Podstawowej im. Jana III Sobieskiego w Rącznej pod Krakowem na tle dziejów miejscowości do 1920 roku. *Małopolska*. [T.] 21: 2019 s. 109–134.

386. KRONIKA Brójce. Siedemdziesiąt pięć lat szkoły i przedszkola w Brójcach (1945–2020). Pod red. Lucyny Nowak, Moniki Pilipeczuk, Przemysława Zwiernika. Brójce 2020 Zespół Edukacyjny w Brójcach ss. 223, il.

387. KRONIKI szkolne z Błędowa. Edycja i oprac. Włodzimierz Appel i Janusz Marcinkowski. Toruń 2020 Wydaw. Nauk. UMK ss. 267, nlb. 1, il.

Lata 1925–1963.

388. KSIĘGA absolwentów Szkoły Podstawowej w Czarkowie 1868–2018. Zebrał i oprac. Jarosław Zawisza. Czarków-Pszczyna 2019 Pszczyńskie Centrum Kultury; Urząd Miej. ss. 250, il. Zawiera informację nt. historii szkoły, spis absolwentów z lat 1869–2018 oraz sylwetki nauczycieli.

389. KU NIEPODLEGŁOŚCI. Dominowo i okolice w czasach zaboru oraz II Rzeczypospolitej 1834–1939. Zespół red. Aleksander Kubiacyk, Jolanta Ochowiak, Hubert Staniszewski. Dominowo 2018 Szkoła Podst. im. Jana Pawła II ss. 218, il.

Treść: Kronika Szkoły Ewangelickiej w Dominowie 1900–1929 s. 39–83; Kronika Szkoły Katolickiej w Dominowie 1836–1929 s. 85–152; Kronika Szkoły Powszechnej w Dominowie 1930–1939 s. 153–198; Spisy nauczycieli i absolwentów s. 202–216.

390. KUSYK Marcin: Z dziejów Szkoły Podstawowej imienia Bohaterów Monte Cassino w Ostrówku. *Lubartów i Ziemia Lubartowska*. [T. 19]: 2016 s. 107–114.

Od 1928 r.

391. LEWANDOWSKA Milena: Szkoła, do której warto powracać. Toruń 2019 Druk. Salus Dariusz Rudziński ss. 100, il.

Szkoła Podstawowa nr 9 im. Stanisławy Jaworskiej w Toruniu w l. 1893–2018.

392. MATERIAŁY do historii szkoły w Radzanowie. Cz. 1: Do 1945 roku. *Radzanowski Zeszyt Historyczny*. Nr 3: 2019 s. 62–86.

393. NIEMCZYK Franciszek: Wiązanka wspomnień i zdarzeń z czasu jego pobytu w zakładzie oświęcimskim (1894, 1900–1904) [Wyd.] Waldemar W. Żurek. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. T. 112: 2019 s. 481–500.

Wspomnienia próźniejszego zakonnika (1883–1966) – jednego z pierwszych wychowanków zakładu salezjańskiego w Oświęcimiu.

394. PASZKOWSKA Barbara: Historia Publicznej Szkoły Podstawowej im. Ks. Kardynała Adama Kozłowieckiego w Hucie Komorowskiej. [W:] Bogactwo Huty Komorowskiej. Ślady historii i tradycji. Red. Ewa Kopeć, Daniel Koryciński. Huta Komorowska 2019 s. 22–30.

395. PIERWSZY wiek „Siódemki”. 100 lecie powstania Szkoły Podstawowej nr 7 im. Hugona Kołłątaja w Białymstoku 1919–2019. Teksty Anna Wasiluk, Piotr Białokozowicz, Agnieszka Jurgielewicz, Bogusław Jurgielewicz, Małgorzata Popko. Białystok 2019 Drukarnia cyfrowa druk-24h.com.pl ss. 92, il.

396. PIETRASZEK Ewa: Pół wieku „Czwórki”. 50 lat Szkoły Podstawowej nr 4 im. ks. bpa Ignacego Krasickiego w Jaśle. *Rocznik Jasielski*. T. 7: 2012 s. 57–71.
Od 1962 r.

397. PIOTRYK Piotr: Pięćdziesiąt pięć lat dla Zgorzelca 1964–2019. Historia Szkoły Podstawowej nr 5 im. Marii Skłodowskiej-Curie w Zgorzelcu. Zgorzelec 2020 Rada Rodziców ss. 252, il.

398. PŁATEK Łukasz: Trójka. 50 lat. Historia – ludzie – inicjatywy. Libiąż 2019 Drukarnia i Wydaw. Grafikon; na zlec. SP nr 3 im. Stanisława Barana „Bolka” w Libiążu ss. 168, il.
Lata 1969–2019.

399. REJMAN Aneta, Nowakowski Andrzej, Malec Maciej: Zakrzów. Dzieje szkoły i sportu na tle dziejów wsi. Na 135-lecie szkoły w Zakrzowie (1884–2019). Rzeszów 2019 Wydaw. Uniw. Rzeszowskiego ss. 203, nlb. 1, il.

400. RUCZAJ Zbigniew: O Szkole Powszechnej w Drohiczynie i innych szkołach we wspomnieniach i zapisach. *Drohiczyński Przegląd Naukowy*. Nr 9: 2017 s. 395–421.
XVI–XXI w.; zawiera także fragmenty wspomnień żydowskich uczniów z 1915 r.

401. RZEŹNIK Grzegorz, Ignatowicz-Nikiel Joanna: System ekonomii punktowej w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie. Implikacje pedagogiczne i przykłady dobrej praktyki. *Przegląd Pedagogiczny*. 2020 nr 1 s. 335–350.
Lata 2001–2020.

402. SIEMIANOWSKA Danuta, Baliński Antoni: 50-lecie „Tysiąclatki” we Wróblewie. *Raźanowski Zeszyt Historyczny*. Nr 1: 2017 s. 112–121.

403. SOBOCZYŃSKI Łukasz: Szkoła w Pasiecznej po II wojnie światowej. *Rocznik Świdnicki*. T. 46: 2018 [dr.:] 2019 s. 164–174.

404. STAWIARSKA Joanna: Szkoła, która łączy pokolenia... Jubileusz szkoły w Baćkowicach 1918–2018. Baćkowice 2019 Gm. Baćkowice ss. 112, il.

405. STEFAN Bolesław: Historia Szkoły Podstawowej im. Antoniego Sewiołka w Czuliowie. *Roczniki Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego*. Nr 16/17: 2018 s. 172–173.
Od 1875 r.

406. SZKOŁA w Boronowie w latach 2009–2019. Zarys monograficzny. Oprac. Bożena Ledwoń [i in.]. Wyd. 2 [! Cz. 2]. Boronów [2019] Stow. dla Boronowa ss. 178, il.
[Cz. 1.] Szkoła w Boronowie. Historia i teraźniejszość. Oprac. Damian Gołąbek. Boronów 2009.

407. ŚWIGOŃ Małgorzata: Szkoła Podstawowa nr 3 w Legionowie. *Rocznik Legionowski*. T. 12: 2019 s. 213–218.
Wspomnienia z lat 60. XX w.

408. TECHMAŃSKA Barbara: Żydowskie domy dziecka na Dolnym Śląsku prowadzone przez Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP) – zarys problematyki. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. R. 73: 2018 nr 1 s. 77–99.

Lata 1946–1950.

409. TOPOLSKA Agnieszka, Kunc Józef: Historia szkoły w Dzianiszu. [W:] Dzianisz. 400 lat historii spisanej przez mieszkańców na podstawie pamiętników, dokumentów i opowieści żyjących świadków. Koordynator wyd. Maria Krzeptowska-Jasinek; oprac. red. Katarzyna Wierzba. Dzianisz-Michałowice 2019 s. 139–164.

410. TYLKA Maria: Kronika. Nasza szkoła nr 1 w Cichem na przestrzeni 130 lat. Ciche–Nowy Targ 2019 SP im. Bohaterów Westerplatte nr 1; Zakład Poligr. MK ss. 192, il.

Szkoła Podstawowa nr 1 im. Bohaterów Westerplatte w l. 1889–2019.

411. WASILEWSKA Magdalena, Kaplicka Aleksandra, Hurysz Mateusz: Krótka historia Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci i Młodzieży Niepełnosprawnej im. Zbigniewa Tylewicza w Poznaniu. Wyd. jubileuszowe. Poznań 2019 CLiWR Demostenes ss. 40, il.

412. WITEK Elżbieta: 125 lat Szkoły Podstawowej nr 1 im. Władysława Szafera w Mielcu (1893–2018). [Borowa]–Mielec 2018 ZP Zdzisław Gajek; wyd. na zlec. SP nr 1 ss. 336, il.

413. WŁODARCZYK Zdzisław: Szkoła elementarna w Kurowie w wieku XIX. [W:] Tractu temporis. Ludzie – regiony – fakty. Księga dedykowana profesorowi Tadeuszowi Nowakowi. Pod red. Tadeusza Grabarczyka, Anny Kowalskiej-Pietrzak. Łódź–Wieluń 2018 s. 341–355.

414. WOJTKOWSKA Anna: Szkolne kalendarium budynku przy ul. Wileńskiej 32 w Wołominie, odcinek ostatni, lata 1998–2003. *Rocznik Wołomiński*. T. 16: 2020 s. 217–274.

Szkoła Podstawowa nr 1 w Wołominie.

415. ZIEMBA Ewa: Historia Szkoły Podstawowej w Mogielnicy w dokumentach i wspomnieniach (1932–2019). Boguchwała 2019 Gm. Bibl. Publ. w Boguchwale ss. 208, il.

2. Szkoły ponadpodstawowe

416. I LICEUM Ogólnokształcące im. Króla Władysława Jagiełły w Dębicy we wspomnieniach nauczycieli i uczniów. Red. Ewa Nowacka. Dębica 2020 Drukarnia Millenium ss. 271, nlb. 1, il.

417. 100 LAT Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Grajewie (1919–2019). Grajewo 2019 Tow. Przyj. 9 PSK w Grajewie; Stow. Przyj. LO im. M. Kopernika ss. 15, nlb. 232, il.

418. 110 LAT Gimnazjum i Liceum w Brzozowie (1909–2019). Red. Dorota Kamińska [i in.]. Brzozów–Krosno 2019 I LO im. Króla Kazimierza Wielkiego; Krośnieńska Oficyna Wydawnicza Sp. z o.o. ss. 110, il.

419. II SŁO im. Toniego Halika. 25-lecie. Aut. Adam Ochenkowski [i in.]. Ostrołęka 2019 II Społ. LO im. Toniego Halika ss. 104, il.

Księga pamiątkowa; zawiera też wspomnienia.

420. 2008–2018, czyli 10 z 70 lat dziejów I Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława Broniewskiego w Bełchatowie. Bełchatów–Zelów 2019 Stow. Absolwentów i Przyj. I LO im. Władysława Broniewskiego; Wydaw. Drukarnia Marland2 Marek Rusak ss. 177, il.

421. 60 LAT Frycza. Kronika dekady 2011–2020 XVII Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Warszawie z okazji jubileuszu 60-le-

cia szkoły. Opracowanie na podstawie artykułów gazety szkolnej „Modrzewiak”. Warszawa [2020] XVII LO z Oddz. Dwujęzycznymi im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego ss. 231, il.

422. VII ZJAZD Absolwentów. 25-lecie Stowarzyszenia Wychowanków Liceum Ogólnokształcącego. 75-lecie Liceum Ogólnokształcącego w Józefowie, Józefów, 13 września 2019 roku. Oprac. red. Henryk Paweł Byra. Józefów 2019 Stow. Wychowanków LO ss. 72, il.
Lata 1944–2019.

423. 70 LAT I Liceum Ogólnokształcącego im. Książąt Polskich w Rumii. Praca zbiorowa. Pod red. Tadeusza Modzelewskiego. Kwidzyn 2019 Vega Studio Adv. Tomasz Müller ss. 160, il.
Od 1949 r.

424. 75-LECIE XXII Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Dwujęzycznymi im. José Martí w Warszawie 1945–2020. Warszawa 2020 XXII LO z Oddz. Dwujęzycznymi im. José Martí ss. 349, nlb. 3, il.

425. AUSZ Mariusz: The Piarist College in Vitebsk. *Studia Białorusinistyczne*. Vol. 13: 2019 s. 41–54.
Kolegium Pijarów w Witebsku, ok. 1753–1830.

426. BARGANOWSKI Antoni: Gimnazjum Polskie w Kwidzynie (1937–1939) – szkoła spod znaku rodła. *Rocznik Historyczny Pojezierza Iławskiego*. Nr 9: 2019 s. 41–63.

427. BÖTTCHER Paweł: Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Bielsku (1919–1939). Bielsko-Biała 2019 Wyd. Kultury i Sztuki Urzędu Miejs. ss. 200, tabl. 20, il.

428. BYŁO takie Gimnazjum Prywatne... Gimnazjum Prywatne nr 1 im. Jadwigi Jałowicz w Lipnie (1999–2019). Zespół red. Wojciech Drozdowski [i in.]. Brodnica–Lipno 2019 WEiW Verbum; nakł. Szkoły ss. 129, il.

429. CHOJNICKIE Gimnazjum - historia, wartości i wychowankowie. Red. Janusz Gierszewski, Wiesław Śmigiel, Bogdan Kuffel. Chojnice 2015 Certus s.c. Janusz Szczepański, Rafał Wełninski; na zlec. Powszechnej Wyższej Szkoły Humanist. Pomerania ss. 220, il. (*Acta Pomerania*; nr 6).

Treść: Mynarczyk Paweł Piotr: Od rezydencji do kolegium. Jezuici chojniccy i ich szkoła w latach 1623–1780 s. 13–20; Brunka Mariusz: Tło instytucjonalno-historyczne decyzji o odnowieniu w 1815 r. Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Chojnicach s. 21–45; Ossowski Zdzisław: Relektura korespondencji pastoralnej Jerzego Jeschke (1808–1881), biskupa sufragana chełmińskiego s. 46–60; Luśtoń Karina: Starania o zrównanie startu oświatowego uczniów Gimnazjum i Liceum Chojnickiego w świetle ustawy jędrzejewiczowskiej w latach 1932–1939 s. 70–77; Mechliński Jan: Koło Filomatów w Chojnicach s. 61–69; Szwankowski Jerzy: Jubileusz szkoły w latach 1865, 1915 i 1965 s. 78–89; Jaruszewski Kazimierz: Lekarze i kandydaci na medycynę – wychowankowie Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Chojnicach (1815–1920) s. 93–110; Pieróg Ireneusz: Żydowsy uczniowie Królewskiego Gimnazjum Katolickiego w Chojnicach w latach 1815–1915 s. 111–146; Nadolny Anastazy: Księża diecezji chełmińskiej absolwenci gimnazjum chojnickiego w latach 1815–1915 (1920) s. 147–173; Jastrzębski Włodzimierz: Państwowe Gimnazjum Klasyczne w Chojnicach. Losy wojenne (1939–1945) nauczycieli, wychowanków, uczniów oraz szkoły s. 174–186; Porożyński Henryk: Realizacja założeń ideologicznych w Liceum Ogólnokształcącym w Chojnicach w latach PRL-u s. 187–202; Wajlonis Paweł: Współtwórcy ruchu młodokaszubskiego – wychowankowie gimnazjum w Chojnicach s. 203–213.

430. CZMOCH Marian: Tak się zaczęło. Powstanie szkoły średniej w Łosicach. Łosice 2019 Marian Czmocho ss. nlb. 2, 30, il.
Lata 1889–1996.

431. DOLAT Krystyna, Sieradzon Małgorzata, Chodorowska Renata: Kalendarium wybranych wydarzeń z historii Gimnazjum nr 2 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Kutnie 1999/2000–2017/2018. *Kutnowskie Zeszyty Regionalne*. T. 22: 2018 s. 351–420.

432. GORZKOWSKI Jacek: 30 lat liceum na Hawajskiej 1989–2019. Kronika Społecznego Liceum Ogólnokształcącego nr 4 im. Batalionu AK „Parasol”. Warszawa 2019 [Autorskie Tow. Edukacyjne] ss. 118, il.

433. GRANDA Grażyna: Maturzyści pochodzenia chłopskiego w Gimnazjum i Liceum im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni w latach 1892–1939. *Rocznik Przemyski*. T. 55: 2019 z. 1 s. 169–177.

434. GUT Paweł: Kuratorium Gimnazjum Akademickiego i Mariackiego w 1667–1805. *Przeгляд Zachodniopomorski*. R. 35: 2020 z. 2 s. 35–46.

435. HOROWSKI Sławomir: 100 lat Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Bielsku-Białej 1919–2019. Spis absolwentów szkoły 1927–2019 Bogusław Głabek. Bielsko-Biała 2019 Stow. Absolwentów i Przyj. LO im. Mikołaja Kopernika ss. 261, nlb. 2, il.

436. HUMNICKA Halina: Pejzaż pamięci. III Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. prof. Kazimierza Morawskiego w Przemyślu-Zasaniu zatrzymane w kadrze. Rzeszów 2020 Wydaw. RS Druk ss. 302, il.

437. JANCA-BRZOZOWSKA Róża: Powoli znika w zielonej mgle. Fragmenty 120-letniej historii starogardzkiego gimnazjum. T. 2: 1945–1962. Pelplin 2020 Bernardinum ss. 477, nlb. 2, il. I Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Starogardzie Gdańskim. T. 1. 2018.

438. KALIŃSKI Witold: Miejskie Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum w Muszynie 1945–1950. Nowy Sącz 2019 Wydaw. Goldruk ss. 107, nlb. 1, il.

439. KALITKA Helena: Rys historyczny Zespołu Szkół Ogólnokształcących Nr 4 im. Bohdana Ihora Antonyczya. *Legnicki Almanach*. 2020 s. 225–236. W Legnicy, od 1957 r.

440. KIERNIKOWSKI Paweł: Gimnazjum nr 2 im. ks. Zygryda Berezeckiego w Chełmie (1999–2010). Wyd. 2. Chełm 2019 „A3 drukarnia” Przemysław Litwniniuk; na zlec. Gimnazjum nr 2 im. ks. Zygryda Berezeckiego ss. 204, il. Wyd. 1. 2010.

441. KOFIN Mateusz: Szkoła jako podstawowe miejsce kształtowania postaw społeczno-politycznych – gimnazjum na Smolnej 30 w Warszawie w I połowie XX wieku. [W:] Niepodległość. Idee, fakty, perspektywy. W 100 rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę. Pod red. nauk. Pawła Krokosza i Sławomira Romańskiego-Cebuli. Kraków 2019 s. 33–49.

442. KSIĘGA pamiątkowa Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego obecnie II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Cieszynie. Wydana z okazji dziewięćdziesiątej rocznicy założenia szkoły. Red. Barbara Twardzik. Cieszyn 2019 II LO im. M. Kopernika ss. 128, il. Lata 1929–2019.

443. KULDANEK Anna: 100 lat Gimnazjum i Liceum w Milanówku 1919–2019. Milanówek 2019 Zespół Szkół nr 1 w Milanówku ss. 87, il.

444. LISOWSKA Kinga: Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku (1916–1939). Wybrane aspekty działalności. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 130–143.

445. LISOWSKA Kinga: Niższe Seminarium Duchowne we Włocławku – założenia instytucjonalne i edukacyjne (1908–1988). *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 25–43.

446. MAZIARZ Antoni: Szkoła z tradycjami. Dzieje Zespołu Szkół im. Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Opolu i placówek z nim powiązanych 1878–2020. Opole 2020 Wydaw. Sindruk-Dimk ss. 272, il.

447. MICHALIK Zofia: Kartki z dziejów I Liceum Ogólnokształcącego w Wołominie – 1944–2019. *Rocznik Wołomiński*. T. 15: 2019 s. 157–172.

448. MICHNA Radosław: Miejska Szkoła Obywatelska (Städtische Bürgerschule) w Bydgoszy (1860–1920). *Kronika Bydgoska*. [T.] 40: 2019 s. 145–159.

449. MOJA szkoła we wspomnieniach. Jednodniówka z okazji 100-lecia II Liceum Ogólnokształcącego w Ostrowie Wielkopolskim. Red. Jarosław Biernaczyk, Donata Konieczna, Andrzej Kornaszewski, Karol Marszał. Ostrow Wielkopolski 2019 Stow. Absolwentów i Sympatyków II LO im. Władysława Reymonta w Ostrowie Wielkopolskim ss. 170, nlb. 1.

Lata 1919–2019.

450. MONOGRAFIA I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku. Wydanie jubileuszowe z okazji 60-lecia szkoły. Pod red. Henryka Wasilewskiego. Włocławek 2019 Exdruk ss. 284, il.

451. NIEZMYŚLONA historia Gimnazjum. Gimnazjum im. Zjednoczonej Europy w Koźminie Wielkopolskim 1999–2019. Kom. red. Arkadiusz Zmysłony, Maria Lewandowicz, Marcin Ziętkiewicz, Robert Idkowiak. Jarocin–Koźmin Wielkopolski 2019 Gwart Agencja Reklamowa Grzegorz Wiza; na zlec. M. i Gm. Koźmin Wielkopolski ss. 192, il.

452. PASIUT Bogusława, Pasiut Waldemar: 100 lat grybowskiego liceum. Grybów 2019 Tow. Wspierania LO im. Artura Grottera ss. 296, il.

Lata 1918–2018.

453. PAWLIKOWSKI Rostaw, Trześniowska Mieczysława: Profesorowie Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Brzozowie w latach 1944–1964. Brzozów–Krosno 2019 Krośnieńska Oficyna Wydawnicza Sp. z o.o. ss. 564, il.

454. PIETRZAK Józef: Jubileusz 175-lecia Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim. *Rocznik Kaliski*. T. 46: 2020 s. 148–183.

455. POMYKAŁA Danuta Barbara: Prywatne Liceum Ogólnokształcące św. Królowej Jadwigi w Mariówce. 25 lat działalności dydaktyczno-wychowawczej w latach 1992–2017. Mariówka 2017 Zgromadzenie Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanej w Mariówce ss. 272, il.

456. PRZYBYSZEWSKA Maria: 20 lat Gimnazjum Publicznego im. Jana Pawła II w Radomyślu Wielkim. Radomyśl Wielki 2020 Gm. Radomyśl Wielki ss. 280, il.

457. PUDŁOCKI Tomasz: Dzieje pewnego konfliktu – z historii kierownictwa Kazimierza Mi-dowicza w gimnazjum jasielskim. [W:] Jasło. Szkice do portretu miasta i regionu. Pod red. Kamila Ruszały. Kraków–Jasło 2019 s. 69–100.

W latach 1912–1929.

458. SZKOŁA kaliska i jej budynek. Pod red. Bogumiły Celer, Joanny Montelatic, Krzysztofa Walczaka. Kalisz 2020 Kaliskie Tow. Przyj. Nauk ss. 197.

I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Kaliszu.

Treść: Walczak Krzysztof: 750 lat istnienia szkoły kaliskiej (I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu) s. 9–28; Barańska Iwona: Sylwester Szpilowski [1790–1828] i budowa gmachu szkolnego s. 29–44; Mikołajczyk Marcin: Wybrane księgozbiory prywatne nauczycieli kaliskiej Almae Matris w pierwszej połowie XIX wieku s. 77–79; Błachowicz Maciej: Szkolne lata Adama Chodyńskiego – Powiatowa Szkoła Filologiczna w Kaliszu 1842–1846 s. 80–132; Andrysiak Ewa: Działalność Melanii Parczewskiej [1850–1920] na rzecz polskiej oświaty s. 133–145; Milińska-Stasiak Jadwiga: Stefan Giller [1833–1918] jako nauczyciel Gimnazjum Filologicznego w Kaliszu s. 146–153; Steczek-Czerniawska Elżbieta: Prezydent Stanisław Wojciechowski jako uczeń i wychowanek Kaliskiej Almae Matris s. 154–172; Celer Bogumiła: Szkoła i jej wychowankowie s. 173–185; Montelatic Joanna: Patron szkoły w recepcji jej wychowanków s. 186–197.

459. ŚWISTAK Zdzisław: Z kart historii I LO i kaplicy gimnazjalnej. *Rocznik Jasielski*. T. 9: 2018 s. 19–26.

W Jaśle, od 1868 r.

460. WSPOMNIENIA ze Szkolnej 2a. 20 lat Publicznego Gimnazjum im. Johanna Nuciusa w Jemielnicy. Pod red. Marii Jelito, Grażyny Korczowskiej, Piotra Michalika i Beaty Szafraniec. Jemielnica 2019 Publ. Gimnazjum im. Johanna Nuciusa ss. 147, nlb. 5, il. Publ. Gimnazjum im. Johanna Nuciusa w Jemielnicy.

Lata 1999–2019; zawiera też wspomnienia.

461. ZESPÓŁ Szkół Ponadpodstawowych im. Orła Białego w Międzybórz. 60 lat 1959–2019. Zarys monograficzny. Pod red. Ewy Sługockiej i Elżbiety Smolis. Międzybórz 2019 Zespół Szkół Ponadpodstawowych im. Orła Białego ss. 124, il.

462. KULPIŃSKI Jacek: Dzieje gimnazjum w Zespole Szkół Nr 1 w Choczni 1999–2019. Rzeszów 2019 RS Druk Drukarnia Wydaw. ss. 174, il.

3. Szkoły zawodowe

463. 125 LAT szkolnictwa zawodowego w Rakszawie. Zarys dziejów Zespołu Szkół Tekstylno-Gospodarczych w Rakszawie w latach 1993–2018. Zespół red. Iwona Barnat [i in.]. Raksza–Rzeszów 2018 Bonus Liber Sp. z o.o. Wydaw. i Drukarnia Diec. Rzeszowskiej ss. 158, il.

464. 50 LAT Zespołu Szkół Budowlanych im. Króla Kazimierza Wielkiego w Jaśle. W obiektywie. Red. wyd., wybór, oprac., korekta: Kinga Kasińska-Stal, Rafał Cichoń. Jasło 2019 DWR Dariusz Koś ss. 116, il.

465. 50 LAT Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych nr 2 im. Bohaterów Westerplatte w Brzesku. Praca zbiorowa. Pod red. Anny Skoczek i Jerzego Soski. Brzesko 2019 ZSP w Brzesku ss. 311, il.

466. 75 LAT Szkoły Rolniczej w Bolesławowie. XII Zjazd Absolwentów. Bolesławowo– [Mirtki] 2020 Introligatornia Mirex ss. 368, il.

467. 75 LAT Zespołu Szkół Elektryczno-Elektronicznych im. prof. Maksymiliana Tytusa Hubera w Szczecinie. Zespół red. Elżbieta Barańska [i in.]. Szczecin 2020 Drukarnia Drucker ss. 286, il.

468. AUSZ Mariusz: Gimnazjum Handlowe księży pijarów w Lidzie w latach 1929–1939. Szkoła tolerancji religijnej i narodowościowej. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2020 [nr] 2 s. 235–254.

469. BOBEL Jarosław: Z przeszłości ku przyszłości. Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Krzysztofa Kluka w Rudce 1959–2019. Rudka–Białystok 2019 Buk ss. 207, il.

470. CICHOSZ Mariusz, Pawłowska Ewa: Bydgoska Szkoła Dramatyczna (1945–1948). Bydgoszcz 2019 Wydaw. Uniw. Kazimierza Wielkiego ss. 111, il. (Instytucje w Bydgoszczy na przestrzeni dziejów; t. 1).

471. DĄBROWSKI Kazimierz: Kontynuacja idei i celów Salezjańskiej Szkoły Organistowskiej w Przemysłu w Salezjańskich Szkołach Muzycznych w Lutomierniku. *Musica Ecclesiastica*. Nr 13: 2018 s. 41–58.

Od 1918 r.

472. FIRLEJ Waldemar: Chlubne tradycje szkolnictwa polskiego epoki oświecenia – powstanie, organizacja i działalność Szkoły Rycerskiej w Warszawie (1765–1794). [W:] *W trosce o polską szkołę*. In honorem Jan Telus. Red. nauk. Jolanta M. Góral-Pórola, Andrzej Bogaj. Kielce 2019 s. 149–184.

473. GIBASIEWICZ Włodzimierz Andrzej: Weterynarze z Wrześni. Uczniowie PTW 1965–1970 (klasa B). [Kraków] 2020 Ridero ss. 272, il.

Państwowe Technikum Weterynaryjne.

474. ICKIEWICZ Kazimierz: Szkoła Morska w Tczewie w latach 1920–1930. Szkice historyczne. Tczew–Pelplin 2020 Bernardinum ss. 118, il.

475. JUBILEUSZ 180-lecia Zespołu Szkół Technicznych i Ogólnokształcących Nr 2 w Katowicach 1839–2019 w Roku Powstań Śląskich. Zespół red. Aldona Skubiszewska [i in.]. Rybnik 2019 KLARstudio.pl ss. 102, nlb. 2, il.

476. JUBILEUSZ Zespołu Szkół Technicznych w Rybniku. 70 lat Technikum Górniczego. Red. Ewa Tyc. Kraków 2020 Wydaw. Księży Sercanów Dehon ss. 191, nlb. 1, il.

477. KAJETY Korpusu Kadetów Szkoły Rycerskiej. T. 2: Ludzie – wartości – kultura materialna. Red. nauk. Elżbieta Wichrowska, Agata Wdowik. Warszawa 2019 Wydaw. Uniw. Warszawskiego ss. 657, nlb. 1, il., mapy.

Trzęść: Wdowik Agata: Wstęp s. 11–32; Wichrowska Elżbieta: Francuzi w Szkole Rycerskiej. Związki cudzoziemców w Warszawie s. 35–75; Wichrowska Elżbieta: Dwugłos o Louise de Lalandzie [1731–1811] – wprowadzenie s. 77–77; Pawlik Weronika: Louis de Lalande – działalność z Szkoły Rycerskiej s. 79–88; Łysik Magdalena: Kapitan Louis de Lalande w Polsce s. 89–96; Wichrowska Elżbieta: Dokąd jedziesz, Szkoło Rycerska?, czyli Korpus Kadetów na cenzurowanym s. 97–143; (Dokąd jedziesz, Szkoło Rycerska?) – transliteracja s. 145–150; (Dokąd jedziesz, Szkoło Rycerska?) – przekład s. 151–163; Wichrowska Elżbieta: Portret de Lalande’a. Z Honfleur do Warszawy... statkiem s. 165–173; Gaszewski Łukasz: Głos w sprawie portretu i munduru s. 175–177; [Źródła dot. L. de Lalande’a] s. 178–203; Drewczyńska-Trzaska Klaudia: Tadeusz Kościuszko w Szkole Rycerskiej s. 205–222; Wdowik Agata: Rok 1823 – domknięcie epoki wielkomagnackiego oświecenia. Ostatnia droga Adama Kazimierza Czartoryskiego, komendanta Szkoły Rycerskiej, na tle źródeł funeralnych s. 223–262; Baran Agnieszka: Podręczniki w Szkole Rycerskiej – wprowadzenie s. 265–274; Baran Agnieszka: Jan Wulfers i podręcznik jego autorstwa s. 275–305; Asman Maria: Oświeceniowy podręcznik do historii jako projekt dydaktyczno-wychowawczy. Józefa Kajetana Skrzetuskiego [1743–1806] „Historia powszechna dla szkół narodowych na klasę III” i wydane do niej „Przypisy” s. 307–328; Ziółkowska-Krzywdą Joanna, Krzywdą Jan: Jednorozce, przeciwstąpi i góry ogniste – w podręczniku Michała Jana Hubego, ostatniego generalnego dyrektora nauk s. 319–340; Donefner Joanna: Losy biblioteki oraz zbiorów Korpusu Kadetów s. 341–353; Pawlak Gabriela: Dyskurs polityczny Imci Pana Kadeta Szkoły Rycerskiej z Imci Panem Konwiktozem ex Collegio Nobilium Scholarum Piarum o maksymach politycznych z interesów snujących się w Rzeczpltej na dowód korzystania nowych fundusów edukacji w Zamku Warszawskim roku 1768 dnia 20 sierpnia – opracowanie historyczno-literackie s. 355–373; Biardzka-Jackiewicz Aleksandra: Dyskurs polityczny [...] – opracowanie edytorskie s. 375–394; [Ilustracje] s. 395–409; Dyskurs polityczny [...] s. 411–453; Jackiewicz Tomasz: Nauka o religii i obyczajności... ks. Gabriela Jakubowskiego. Analiza i interpretacja metodą krytyki retorycznej „cluster

Criticism” s. 455–467; Krawczyk Magdalena: Mowa Ludwika Fundament-Karśnickiego... – wprowadzenie s. 469–472; Mowa Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana Ludwika Fundament-Karśnickiego Kasztelana Wieluńskiego, Orderów Orła Białego i św. Stanisława Kawalera, Komisji Wojskowej Obojga Narodów Komisarza, i do teje Komisji do lustracji Korpusu Kadetów delegowanego, przy dokończeniu teje lustracji, do całego korpusu tegoż, na dniu 16 kwietnia 1791 roku miana s. 473–484; Pętkowska-Grabowska Edyta: Kaliski korpus kadecki w latach 1794–1832 s. 485–505; Gastoł Marta: Twórczość poetycka uczniów Szkoły Rycerskiej s. 509–522; Franke Antoni: Teatr Korpusu Kadetów – kilka uwag s. 523–536; Ziółkowska-Krzywdą Joanna: Pałac Kazimierzowski oraz koszary Korpusu Kadetów. Historia, projekty i ich realizacja w świetle nowo odkrytych źródeł archiwalnych s. 539–569; Bieradzka-Jacewicz Aleksandra: Fryderyk Moszyński, Ustawa względem ognia dla koszar do Korpusu Kadetów J.K.Mci i Rzpłtej należących z wyraźnego rozkazu J.K.Mci publikowana dnia pierwszego miesiąca października Roku Pańskiego 1773 w Drukarni Mitzlerowskiej – wprowadzenie s. 571–578; Ustawa względem ognia [...] s. 579–589; Snoch Joachim: Kulnaria w Korpusie Kadetów. Rekonesans s. 591–598; Wdowiak Agata: Woda w panoramie życia codziennego warszawskiej Szkoły Rycerskiej s. 599–635.

T. 1. 2013.

478. KASZYŃSKI Mariusz: Warsztaty Zespołu Szkół Technicznych w Kole – siedemdziesiąt lat działalności. *Polonia Maior Orientalis*. T. 6: 2019 s. 165–191.

Od 1877 r.

479. KOTULECKI Andrzej: Tak rodził się górniczy stan, czyli Krótka historia dąbrowskiej „Szttygarki”. Wyd. 2 uzup. Dąbrowa Górnicza 2020 Koło Absolwentów Dąbrowskiej „Szttygarki”; we współpr. z Muzeum Miejs. „Szttygarka” w Dąbrowie Górniczej ss. 295, il.

Zespół Szkół Zawodowych „Szttygarka” im. St. Staszica w Dąbrowie Górniczej.

480. KSIĘGA jubileuszowa wydana z okazji 50-lecia Zespołu Szkół Mechanicznych w Głubczycach oraz 25-lecia Teatru Tradycja ZSM. Oprac. i przygot. książki pamiątkowej Maria Farasiewicz, Grażyna Zaworska. Głubczyce 2019 Pozytyw Agencja Reklamy ss. 120, il.

Lata 1969–2019.

481. KUBIT Janusz: Szkoła Podoficerów Lotnictwa dla Małoletnich, Krosno 1938–1939. Krosno 2019 Graffia – Agencja wydawniczo-fotograficzna ss. 526, nlb. 2, il., mapy.

482. KURCZ Jerzy: Wychowawcy i pedagodzy Salezjańskiej Średniej Szkoły Organistowskiej w Przemysłu. *Musica Ecclesiastica*. Nr 13: 2018 s. 11–17.

W l. 1916–1963; zawiera też wykaz pedagogów.

483. MATUSZKIEWICZ Gabriela: Nauczyciele i uczniowie Publicznej Szkoły Zawodowej w Koninie w latach 1945–50 w świetle protokołów Rady Pedagogicznej. *Polonia Maior Orientalis*. T. 7: 2020 s. 141–154.

484. NOWAKOWSKI Witold: Ocalić od zapomnienia. Gołęcińskie szkoły w latach 1965–1980. Poznań 2020 Wydaw. Uniw. Przyrodniczego w Poznaniu ss. 97, il.

Zespół Szkół Przyrodniczych w Poznaniu-Gołębiniu.

485. OCALIĆ od zapomnienia. Zespół Szkół Technicznych przy Zakładach Mechanicznych im. Marcelego Nowotki, później: PZL WOLA S.A. Aut. Bożena Brodowska [i in.]. Warszawa 2019 Edward Kołodziejczyk Kolpress ss. 229, il.

W Warszawie.

486. OD PRZESZŁOŚCI do współczesności w Technikum nr 6 Grafiki, Logistyki i Środowiska im. Legionów Polskich w Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Sosnowcu. Sosnowiec 2020 Technikum nr 6 Grafiki, Logistyki i Środowiska im. Legionów Polskich ss. 113, il.

487. PARTYTURA wspomnień na 17 głosów w 50 rocznicę ukończenia szkoły. Wybór Danuta Danielewicz; red. Małgorzata Mokrzyż. Lublin 2019 7colors.pl ss. 202, il.

Antologia wspomnień z Ogólnokształcącej Szkoły Muzycznej I i II stopnia im. Karola Lipińskiego w Lublinie, l. 1964–2019.

488. RUDZKA Anna: Zarys historii Zespołu Szkół Technicznych im. Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie. [W:] Z pedagogiki kultury słowa ważne, ciekawe, piękne, serdeczne... Księga pamiątkowa wydana z okazji 70. Rocznicy Urodzin Profesora nadzwyczajnego KSW Adama Wróbla. Pod red. Stanisława Kunikowskiego. Włocławek 2019 s. 107–113.

489. RYŚ Jan: Szkoła Podchorążych w Łobzowie (1918–1919). *Klio*. 2020 nr 4 s. 111–136. Dzielnica Krakowa.

490. STO lat ZSO. Publikacja jubileuszowa. Zespół red. Agnieszka Głabiszewska [i in.]. Poznań 2019 ZSO im. Wł. Reymonta ss. 127, il.

Zespół Szkół Odzieżowych im. Władysława Reymonta w Poznaniu w l. 1919–2019.

491. SZKOŁA łącząca pokolenia 1920–2020. 100 lat Zespołu Szkół Rolniczo-Budowlanych w Lesznie. Zespół red. Kamilla Sprengel [i in.]. Leszno 2020 Stow. Przyj. Leszczyńskiej Szkoły Rolniczo-Budowlanej ss. 290, nlb. 2, il.

492. TULEJA Mieczysław: Działalność wychowanków Salezjańskiej Średniej Szkoły Organizacyjnej w Przemyślu. *Musica Ecclesiastica*. Nr 13: 2018 s. 19–40.

XX w.

493. ZAKŁAD Salezjański im. księdza Bosko w Oświęcimiu. Kronika. T. 4: 1926–1940. Oprac. i wyd. Waldemar Witold Żurek. Lublin–[Rzeszów] 2020 Waldemar Witold Żurek [Bonus Liber] ss. 381, nlb. 3, il.

4. Zakłady kształcenia nauczycieli (z wyjątkiem szkół wyższych)

494. VII ZJAZD absolwentów. Spotkajmy się, zad bajmy, by wspomnienia zostały z nami na zawsze... Inowrocław 21–22 września 2019. Red. Wincenty Mazurek, Janusz Losik, Irena Granowska. Inowrocław 2019 Epsilon ss. 130, il. Stow. Absolwentów i Sympatyków Liceum Pedagog. „Belfer” w Inowrocławiu.

Liceum Pedagogiczne im. Władysława Spasowskiego w Inowrocławiu; lata 1945–2019.

495. BUJKIEWICZ Zbigniew: Seminarium dla przedszkolank Anny Borchers w Zielonej Górze 1905–1945. *Lużyckie Zeszyty Naukowe*. [T.] 6/7: 2012/2013 [dr.:] 2013 s. 43–50.

496. CIEŚLEŃSKA Beata: Kształcenie nauczycieli w Polsce na poziomie średnim i półwyższym do 1973 roku. Pułtusk 2019 Akad. Humanist. im. Aleksandra Gieysztor ss. 125. Akad. Humanist. im. Aleksandra Gieysztor.

497. GAŹDZICKI Wiesław: Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Częstochowie w latach 1983–1989 oraz powołanie Wojewódzkiego Ośrodka Metodycznego. *Ziemia Częstochowska*. T. 46: 2020 s. 270–293.

498. MAZUREK Jerzy: Państwowe Seminarium Nauczycielskie im. T. Kościuszki w Ostrowcu Świętokrzyskim (w setną rocznicę powstania). *Niepodległość i Pamięć*. R. 26: 2019 nr 3 s. 157–184. Zawiera też biografie nauczycieli: Marii Babskiej (1902–1985) i Bolesława Wojciecha Sadaja (1908–1997).

499. MIEJSCE i ludzie. 30 lat działalności KPCEN w Bydgoszczy 1989–2019. Praca zbiorowa. Pod red. Anny Rupińskiej. Bydgoszcz 2019 Magenta ss. 285, il. Kujawsko-Pomorskie Centrum Edukacji Nauczycieli.

Treść: Rys historyczny: Grzybowski Robert: Początek edukacyjnej drogi s. 19–31; Derkowska-Kostkowska Bogna: Z dziejów powstania i działalności budynku przy ul. Jagiellońskiej 9 w Bydgoszczy s. 32–35; Placówki oświatowe w latach 1950–1968: Preus Robert: Szkoły budowlane (1950–1956) s. 39–47; Preus Robert: Technikum Geodezyjne w Bydgoszczy (1951–1968) s. 48–58; Preus Robert: Ze wspomnień absolwentów Technikum Geodezyjnego w Bydgoszczy, czyli... wywiad z rodzicami s. 59–64; Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w latach 1968–2019: Preus Robert: Okręgowy Ośrodek Metodyczny w Bydgoszczy (1968–1972) s. 67–69; Zduńczuk Ilona: Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Bydgoszczy (1968–1978) s. 70–71; Preus Robert: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych im. Władysława Spasowskiego w Bydgoszczy (1972–1981) s. 72–78; Preus Robert: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego w Warszawie Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Bydgoszczy (1981–1989) s. 79–85; Preus Robert: Centrum Doskonalenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego – Oddział w Bydgoszczy (1989–1991) s. 86–88; Panfil-Smolińska Violetta: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny (1989–2000) s. 89–121; Rostankowska Iwona: Kujawsko-Pomorskie Centrum Edukacji Nauczycieli w Bydgoszczy (2000–...) s. 122–153; Preus Robert: Księgarnie pedagogiczne (1992–2014) s. 154; Rupińska Anna: Czasopisma (1991–2019) s. 155–158; Dyrektorzy z pasją: Preus Robert: Dyrektorzy z pasją s. 161; Grzybowski Robert: Józef Witek [1893–?] s. 162–173; Preus Robert: Tadeusz Tarkowski [1910–1999] s. 174–182; Preus Robert: Kazimierz Konieczny [1914–1986] s. 183–190; Preus Zbigniew: Zbigniew Węgiński [1931–2012] s. 191–196; Preus Robert: Jerzy Zastempowski [1946–2017] s. 197–210; Wspomnień czar s. 211–284.

500. OD LICEUM Pedagogicznego do II Liceum Ogólnokształcącego im. Janusza Korczaka w Wieluniu 1945–2015. T. 1. Pod red. Stanisława Tadeusza Olejnika. Wieluń 2019 Stow. Absolwentów i Przyj. Szkół przy II LO im Janusza Korczaka ss. 432, il.

Treść: Tataru Renata: Przedmowa s. 3–5; Olejnik Stanisław Tadeusz: Cz. 1. Państwowe Liceum Pedagogiczne 1945–1969 s. 7–268; Wujec Zygmunt, Sola Beata, Karaś Marlena: Cz. 2. Liceum Pedagogiczne Dla Wychowawczyń Przedszkoli (1965–1975), Studium Wychowania Przedszkolnego (1973–1984), Studium Nauczycielskie (1982–1995) s. 269–359; Karaś Marlena, Spychała Zdzisław: Cz. 3. Kolegium Nauczycielskie w Wieluniu s. 361–429.

5. Szkoły wyższe

Akademia Górniczo-Hutnicza

501. HISTORIA Katedry Systemów Energetycznych i Urządzeń Ochrony Środowiska. Red. i oprac. biogramów Krystyna Prync-Skotniczny. Kraków 2019 Faktoria Wyrazu ss. 203, nlb. 1, il. AGH im. Stanisława Staszica w Krakowie. Wydż. Inżynierii Mechanicznej i Robotyki.

502. KRONIKA 1951–2019. Wydział Odlewnictwa, Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie. Oprac. Zygmunt Kulig, Joanna Cholawa. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Akapit ss. 290, il.

503. MATL Kazimierz, Nosal Teresa: Historia kół Stowarzyszenia Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie do 2019 roku. Kraków 2020 Stow. Wychowanków Akad. Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie ss. 290, nlb. 1, il.

504. WYDZIAŁ Inżynierii Materiałowej i Ceramiki AGH w 70-lecie swojej działalności. Kraków 2019 Wydaw. Nauk. Akapit ss. 167, il.

Akademia Lubrańskiego

505. NOWICKI Michał: Akademia Lubrańskiego – chluba Poznania. W 500. rocznicę fundacji. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 201–213.

Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni

506. BĘDŹMIROWSKI Jerzy, Słowi Karol: 40 lat Wydziału Dowodzenia i Operacji Morskich – kuźnia kadr dowódczych i sztabowych polskiej marynarki wojennej. Gdynia 2019 Wydaw. BP ss. 96, il. Od 1979 r.

Akademia Medyczna we Wrocławiu

507. SZYBER Piotr: Moja Akademia Medyczna (1965–2018). Abecadło Szybera. Wrocław 2019 Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydaw. Oświatowe ss. 347, nlb. 1.

Akademia Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów w Łodzi

508. 60 LAT Katedry Kameralistyki Akademii Muzycznej w Łodzi. Red. merytoryczny Aleksandra Nawe. Łódź 2019 Akad. Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów ss. 348, nlb. 8, il. Od 1961 r.

Akademia Ostrogska

509. [HELEŪK Anastasiâ Antioniiwna, Płyśka Jurij] Kheleniuk Anastasiia, Płyśka Yuriy: Ostroh Academy. The history and tradition. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 20–40.

Akademia Pomorska w Słupsku

510. 50 LAT Akademii Pomorskiej w Słupsku 1969–2019. Koncepcja Marzena Łukasik; prace przygotowawcze Ewelina Winiewicz. Słupsk 2019 Akad. Pomorska ss. 74, il. Akad. Pomorska w Słupsku.

Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie

511. PILIKOWSKI Michał: Odzyskanie statusu uczelni wyższej przez Akademię Sztuk Pięknych w Krakowie w epoce „dekady architektów”. *Studia Sandomierskie*. T. 26: 2019 s. 73–97.

512. WŁOSOWICZ Dorota: Wspominając Akademię, 1956-2019. Oprac. i red. Jacek Dembosz. Kraków 2019 Wydaw. ASP im. Jana Matejki ss. 799, nlb. 1, il. (Biblioteka 200-lecia; t. 5).

513. WSPOMINAJĄC Akademię. Oprac. i red. Jacek Dembosz. Kraków 2020 Wydaw. Akad. Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie ss. 1038, nlb. 2, il.

Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie

514. ANIMACJA w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Pod red. Hanny Margolis; tł. Małgorzata Sady. Warszawa 2018 Akad. Sztuk Pięknych ss. 171, nlb. 25, il.

515. WZORNICTWO na Myśliwieckiej. 40 lat Wydziału Wzornictwa Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Red. nauk. Agata Szydlowska. Warszawa 2018 Akad. Sztuk Pięknych ss. 367, nlb. 1, il.

Toż w jęz. ang.: Design at Myśliwiecka street: 40th anniversary of the Faculty of Design, Academy of Fine Arts in Warsaw. Warsaw 2018 ss. 367, nlb. 1, il.

Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku

516. KRONIKA 35 lat działalności ZTL „Neptun” AWFis Gdańsk w 50-leciu gdańskiej Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu. [Aut.] Dorota Dancewicz-Nosko, Zbigniew Szot, Barba-

ra Kulesza, Józef Stachnik. Gdańsk 2019 Wydaw. Uczelniane Akad. Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego ss. 166, il.
Od 1984 r.

Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

517. JUREK Tomasz, Łuczak Maciej, Wyszowska Izabela: Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu w latach 1950–2019. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 490, nlb. 1, il. UAM w Poznaniu. (Uniwersytet Poznański (1919–2019)).

Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie

518. 90 LAT. Księga pamiątkowa na jubileusz 90-lecia działalności Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Praca pod red. Michała Lenartowicza. Warszawa 2020 Akad. Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie ss. 142, il.

519. NOWOCIEŃ Jerzy: Pedagogika sportu. W 90-lecie Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie. Sport pedagogy. Celebrating the 90th anniversary of the University of Physical Education in Warsaw. Warszawa 2019 Akad. Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego ss. 346, il. Akad. Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.

Dostępne także w formie elektronicznej.

520. PAWLIKOWSKA-PIECHOTKA Anna: Jubileusz 90-lecia Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie. *Mazowsze*. Nr 31: 2019 s. 173–184.

Katolicki Uniwersytet Lubelski

521. BYZDRA-KUSZ Paulina: Między wizją a rzeczywistością. Sto lat Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. *Analecta*. R. 28: 2019 z. 2 s. 49–72.

522. KATOLICKI Uniwersytet Lubelski 1918–2018. T. 1: 1918–1944. Red. Grzegorz Bujak. Lublin–Warszawa 2019 Wydaw. KUL; IPN ss. 235, nlb. 2. KUL, IPN–KŚZpNP.

Treść: Bujak Grzegorz: Wstęp s. 15–19; Wodzianowska Irena: Deo et Patriae. Rektor ks. Idzi Radzi-szewski (1918–1922) – uczony i dzieło s. 21–71; Sieradzki Paweł: Przetrwac kryzys. Uniwersytet Lubelski w latach rektoratu o. Jacka Woronieckiego (1922–1924) oraz bpa Czesława Sokołowskiego (1924–1925) s. 73–114; Kołodziejczyk Krzysztof: Kadencja rektora ks. Józefa Kruszyńskiego (1925–1933) s. 115–144; Derewenda Robert: Uniwersytet za rektora ks. Antoniego Szymańskiego (1933–1939) s. 145–189; Pawelec Marek: Katolicki Uniwersytet Lubelski, jego pracownicy, absolwenci i studenci w latach 1939–1944 s. 191–216.

523. KATOLICKI Uniwersytet Lubelski 1918–2018. T. 2: 1944–1989. Red. Agata Mirek. Lublin–Warszawa 2019 Wydaw. KUL; IPN ss. 559. KUL, IPN–KŚZpNP.

524. RABIŃSKI Jarosław: Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018. T. 3: 1989–2018. Lublin–Warszawa 2019 Wydaw. KUL; IPN ss. 223. KUL; IPN–KŚZpNP.

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

525. KRAKOWSKA Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 2000–2020. Red. Halina Baszak-Jaroń [i in.]. Kraków 2020 Oficyna Wydawnicza AFM Krakowskiej Akad. im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego ss. 298, nlb. 2, il.

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

526. 20 LAT Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Album jubileuszowy. Biała Podlaska 2019 PSW im. Papieża Jana Pawła II ss. 151, il.
Od 2000 r.

Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży

527. ŚWIĘSZKOWSKA Jolanta: Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży 2004-2019. Łomża 2019 Wydaw. Państw. Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości ss. 75, nlb. 5, il.

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu

528. KSIĘGA 20-lecia Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu. Red. Małgorzata Babińska i Małgorzata Śmigielka. Wałbrzych 2019 Wydaw. Państw. Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa ss. 155, il.
Od 1999 r.

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Hipolita Cegielskiego w Gnieźnie

529. [MALUŚKIEWICZ Piotr]: 15 lat Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Hipolita Cegielskiego w Gnieźnie. Koncepcja, tekst Piotr Maluśkiewicz; współpr. red. Karol Matysia [i in.]. Gniezno 2019 Państw. Wyższa Szkoła Zawodowa im. Hipolita Cegielskiego ss. 110, nlb. 2, il.
Lata 2004–2019.

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

530. 20 LAT Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu 1998–2018. Pod red. Zdzisławy Załony. Nowy Sącz 2018 Wydaw. Nauk. PWSzZ ss. 323.

Politechnika Białostocka

531. 7 DEKAD Politechniki Białostockiej. The 7 decades of Białystok University of Technology. Red. Katarzyna J. Cichoń. Białystok 2019 Politech. Białostocka ss. 86, il.
Toż. Plik tekstowy PDF (24,74 MB).
Tekst równol. pol., ang.
Od 1949 r.

Politechnika Częstochowska

532. GAŚSIOROWSKI Aleksander: Politechnika Częstochowska 1949–2019. Siódme dziesięciolecie. Częstochowa 2019 Wydaw. Politech. Częstochowskiej ss. 435, nlb. 41, il.

Politechnika Gdańska

533. SZKOŁA wyższa pięciopiętrowa. Ze wspomnień rocznika Architektury PG 1963–1969. Zespół red. Jacek Czapiewski przy współpr. Urszuli Madei-Kuleckiej, Erazma Wojciecha Felcy-na, Stanisława Szymańskiego. Gdańsk–Dywity 2019 Zakład Poligraficzny Spręcograf ss. 121, nlb. 2, il.

Politechnika Koszalińska

534. KSIĘGA jubileuszowa 30-lecia Wydziału Elektroniki i Informatyki 1989–2019. Oprac. zespołu red. w składzie Robert Berezowski [i in.]. Koszalin 2019 Wydaw. Uczelniane Politech. Koszalińskiej ss. 128, il. Politech. Koszalińska. (Monografia Wydziału Elektroniki i Informatyki; nr 359).

Politechnika Lubelska

535. WYDZIAŁ Budownictwa i Architektury 1965–2020. Oprac. Grażyna Borecka, Joanna Cichosz. Lublin 2020 Politech. Lubelska ss. 235. nlb. 1, il.

Politechnika Łódzka

536. 75 LAT Politechniki Łódzkiej. 75 years of Lodz University of Technology. Oprac. red. Małgorzata Trocha. [Łódź] 2020 Wydaw. Politech. Łódzkiej ss. 127, nlb. 1, il.

Politechnika Poznańska

537. 50-LECIE Wydziału Technologii Chemicznej Politechniki Poznańskiej 1968–2018. Poznań 2018 Politech. Poznańska. Wydz. Technologii Chemicznej plik tekstowy PDF (33,1 MB).

538. 90-LECIE Wydziału Elektrycznego Politechniki Poznańskiej. 1929–2019. Poznań 2019 AR Comprint; na zlec. Politech. Poznańska. Wydz. Elektryczny ss. 320, il.

Politechnika Śląska

539. 50 LAT Wydziału Matematyki Stosowanej 1969–2019. Pod red. Henryka Glińskiego i Damiana Słoty. Gliwice 2020 Wydaw. Politech. Śląskiej ss. 176, nlb. 2, il.

540. JASIŃSKI Radosław: Od Wydziału Inżynierii Lądowej i Wodnej Politechniki Lwowskiej do Wydziału Budownictwa Politechniki Śląskiej. Gliwice 2020 Wydaw. Politech. Śląskiej ss. 271, nlb. 3, il.

541. POLITECHNIKA Śląska – 75 lat tradycji. Silesian University of Technology – 75 years of tradition. Oprac. tekstów Jadwiga Witek, Marek Gabzdyl, Dominika Gnacek. Gliwice 2020 Politech. Śląska ss. 227, nlb. 4, il.

542. POLITECHNIKA Śląska w Gliwicach. 75 lat tradycji. Profesorowie Politechniki Śląskiej 1945–2015. Zebrał i oprac. Edward Kostkowski. Gliwice 2019 Wydaw. Politech. Śląskiej ss. 176, nlb. 16.

543. WCZORAJ i dziś Wydziału Budownictwa w roku 75-lecia powstania Politechniki Śląskiej. Praca zbiorowa. Pod red. Adama Zybury i Bernarda Kotali; oprac. Joanna Bzówka [i in.]. Gliwice 2020 Wydaw. Politech. Śląskiej ss. 285, il. Politechnika Śląska. (Monografie; 850).

Politechnika Warszawska

544. PYLAK Konrad: Wkład Feliksa Kucharzewskiego (1849–1935) w dzieło powstania Politechniki Warszawskiej. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. [R.] 64: 2019 [nr] 3 s. 7–34.

Politechnika Wrocławska

545. BURAK Marek: Politechnika Wrocławska 1945–1952. Wrocław 2020 Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej ss. 334, il.

Polski Wydział Lekarski w Edynburgu

546. POLSKI Wydział Lekarski w Edynburgu (1941–1949) – miejsce edukacji poznańskich lekarzy. Historia, tradycja, współczesność. [Aut.] Błażej Męczekalski, Michał Musielak, Ewa Sumelka, Maria Długolecka-Graham. Poznań 2020 Wydaw. Nauk. Uniw. Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu ss. 123, il.

Seminarium Duchowne w Białymstoku

547. MIĘDZY Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie a Seminarium Duchownym w Białymstoku. Pod red. Andrzeja Proniewskiego. Białystok 2019 Wydaw. Uniw. w Białymstoku; wyd. nakł. Katedry Teologii Katol. Uniw. w Białymstoku ss. 96, il.

Treść: Krahel Tadeusz: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919 Wilno–Białystok 1948 s. 11–22; Proniewski Andrzej: Rola i znaczenie Wydziału Teologicznego USB w powstaniu Seminarium w Białymstoku s. 23–35; Szot Adam: Pierwszy rok studiów w białostockim Seminarium Duchownym s. 37–52; Grygotowicz Józef: Wspomnienia z lat seminaryjnych – w Jubileusz 60-lecia kapłaństwa s. 81–82.

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

548. KLUCIŃSKI Włodzimierz, Binek Marian: Wydział Medycyny Weterynaryjnej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie w latach 1965–2017. Warszawa 2019 Wydaw. SGGW ss. 355, il.

549. OBIDIŃSKI Artur: Historia Sekcji Botaniki Leśnej Koła Naukowego SGGW w latach 1952–2020. Warszawa 2020 Wydaw. SGGW ss. 188, il.

Szkoła Główna Handlowa

550. KOLEGIUM Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie 1993–2018. Red. nauk. Ryszard Bartkowiak, Anita Krzymicka, Michał Matuszewicz, Piotr Wachowiak. Warszawa 2018 Oficyna Wydawnicza SGH. Szkoła Gł. Handlowa ss. 362, il.

551. Z DZIEJÓW Wydziału Handlu Zagranicznego i Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Siedemdziesięciolecie 1949–2019. Pod red. nauk. Mieczysława Szostaka. Warszawa 2019 Oficyna Wydawnicza SGH ss. 496, il.

Szkoła Główna Warszawska

552. SZKOŁA rozumu i charakteru. Szkoła Główna Warszawska (1862–1869). Materiały do dziejów. Wstęp, wybór i oprac. Grzegorz P. Bąbiak. Warszawa 2019 Dom Wydawniczy Elipsa ss. 597, il.

Treść: Bąbiak Grzegorz P.: Szkoła rozumu i charakteru s. 13–120; Materiały: I. Powołanie Szkoły Głównej s. 123–180; II. Rektor i władze Szkoły Głównej s. 181–222; III. Wydział Filologiczno-Filozoficzny s. 223–250; IV. Wydział Prawa i Administracji s. 251–309; V. Wydział Matematyczno-Fizyczny s. 310–350; VI. Wydział Lekarski s. 351–397; VII. Inni studenci, o których znaleziono informacje s. 398–399; VIII. Biblioteka Szkoły Głównej s. 400–405; IX. Przed sądem Szkoły Głównej s. 406–438; X. Zamknięcie Szkoły Głównej s. 439–458; XI. Wielki rektor [Józef Mianowski] s. 459–476; XII. Dziedzictwo Wszechnicy s. 477–565; Bibliografia (wybór) s. 566–570.

Szkoła Oficerska Wojsk Łączności

553. HUCAŁ Mieczysław: 100 lat szkolenia kadr łączności w Zegrzu. *Rocznik Legionowski*. T. 12: 2019 s. 250–258.
Od 1920 r.

Szkoła Weterynaryjna we Lwowie

554. DZIKOWSKI Andrzej: Political and scientific support for the establishment of the Veterinary School in Lwow. *Kultura, Społeczeństwo, Edukacja*. 2020 nr 1 s. 117–126.

Uniwersytet Gdański

555. 50 SPOTKAŃ na 50-lecie UG. Pod red. Jerzego Piotra Gwizdały. Gdańsk 2019 Wydaw. Uniw. Gdańskiego ss. 974, nlb. 2, il.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

556. AETAS avrea. Sto lat filologii klasycznej na Uniwersytecie w Poznaniu 1919–2019. Pod red. Elżbiety Wesołowskiej i Piotra Urbańskiego. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 566, tabl. 10, il.

Z treści: Sto lat filologii klasycznej na Uniwersytecie w Poznaniu. Oprac. Teodozja Wikarjak s. 9–20; Od [Seweryna] Hammera do [Łukasza] Bergera – biogramy pracowników Katedry oraz Instytutu Filologii Klasycznej. Red. Piotr Stępień, Elżbieta Wesołowska, Teodozja Wikarjak s. 21–154.

557. DZIEJE Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945–2019. Pod red. Stanisława Jankowiaka, Tomasza Schramma. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 601, tabl. 1, il. UAM w Poznaniu. (Uniwersytet Poznański [1919–2019]).

Treść: Jankowiak Stanisław, Schramm Tomasz: Wstęp s. 7–9; Jankowiak Stanisław, Schramm Tomasz: Uniwersytet w przestrzeni politycznej w latach 1945–1989 s. 11–142; Menz Mariusz: Uniwersytet w przestrzeni publicznej w latach 1989–2019 s. 143–232; Julkowska Violetta: Zmiany w strukturze wydziałowej Uniwersytetu w Poznaniu po II wojnie światowej s. 233–262; Konieczka-Śliwińska Danuta: Studenci Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1945–2018. Kształcenie, rekrutacja, liczebność s. 263–309; Skórzynska Izabela, Budzińska Justyna: Życie studenckie 1945–1989 s. 311–464; Bartkowiak Jacek: Samorząd studencki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1980–1988) s. 465–518; Mikołajczyk Marek: Współpraca międzynarodowa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu po roku 1945 s. 519–567.

558. HISTORIA na Uniwersytecie Poznańskim. Od Seminarium Historycznego do Instytutu Historii (1919–2019). Pod red. Katarzyny Balbuzy, Józefa Dobosza, Danuty Konieczki-Śliwińskiej, Karola Kościelniaka, Przemysława Matusika. Poznań 2019 Inst. Historii ss. 431, il.

Treść: Matusik Przemysław: Dzieje Instytutu Historii UAM s. 9–15; Michalski Maciej: Siedziby Seminarium Historycznego Uniwersytetu Poznańskiego i Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu s. 17–31; Instytut Historii UAM we wspomnieniach profesorów s. 33–38; Ludzie s. 39–135; Instytucje s. 139–238; Najważniejsze kierunki badań oraz periodyki i serie wydawnicze s. 241–313; Ważne wydarzenia s. 317–419; Instytut Historii dzisiaj – struktura organizacyjna i skład osobowy s. 423–427.

559. MICHALSKI Maciej: Miejsce uniwersytetu. Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919–2019). Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 364, nlb. 1, il. (Uniwersytet Poznański [1919–2019]).

560. MYŚLAĆ o przyszłości nie zapominamy o przeszłości. Księga jubileuszowa 100 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Kol. red. Roman Budzinowski, Joanna Haberko, Katarzyna Kokocińska, Małgorzata Materniak-Pawłowska, Tomasz Nieborak. Poznań 2019 Wydaw. Miej. Poznania; Wydaw. Nauk. UAM ss. 607, nlb. 1, il. UAM w Poznaniu.

Treść: Krasowski Krzysztof: Pierwsze lata Wydziału (1919–1920) s. 13–26; Rektorzy z Wydziału: Krzymkowski Marek: Zygmunt Lisowski. Rektor w latach 1923–1924 s. 29–32; Ochmański Jerzy W.: Stanisław Kasznica. Rektor w latach 1929–1931 s. 33–39; Urbańczyk Michał: Antoni Peretiakowicz. Rektor w latach 1936–1937 s. 40–43; Gadkowski Tadeusz: Alfons Kłafkowski. Rektor w latach 1956–1962 s. 44–48;

Sokołowski Tomasz: Zbigniew Radwański. Rektor w latach 1982–1984 s. 49–52; Dziekani Wydziału s. 53–57; Nasi Mistrzowie s. 59–69; Szwarc Andrzej J.: Droga Wydziału do obecnej siedziby s. 71–85; Katedry, zakłady, pracownie: Olszewski Henryk: Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych i Filozofii s. 97–106; Stanulewicz Maksymilian: Katedra Historii Ustroju Państwa s. 113–132; Jantoch-Drozdowska Elżbieta, Stepiński Maciej: Katedra Nauk Ekonomicznych s. 138–147; Skoczylas Andrzej: Katedra Postępowania Administracyjnego i Sądowoadministracyjnego s. 158–164; Wiliński Paweł, Karlik Piotr: Katedra Postępowania Karnego. Współpr. Karolina Kiejnich s. 172–178; Pawłowski Sławomir: Katedra Prawa Administracyjnego i Nauki o Administracji s. 187–195; Pyrzyńska Agnieszka, Panowicz-Lipska Janina, Olejniczak Adam: Katedra Prawa Cywilnego, Handlowego i Ubezpieczeniowego s. 207–221; Nowicka Aurelia: Katedra Prawa Europejskiego s. 249–257; Nieborak Tomasz: Katedra Prawa Finansowego s. 265–281; Piskorski Justyn: Katedra Prawa Karnego s. 290–300; Ślebza Krzysztof: Katedra Prawa Pracy i Prawa Socjalnego s. 311–323; Budzinowski Roman: Katedra Prawa Rolnego s. 332–345; Andrzejewski Jan: Katedra Prawa Rzymskiego i Historii Prawa Sądowego s. 354–365; Popowska Bożena: Katedra Publicznego Prawa Gospodarczego s. 374–390; Zwierzykowski Piotr F.: Katedra Teorii i Filozofii Prawa s. 398–416; Rost Antoni: Zakład Prawa Konstytucyjnego s. 425–433; Gadkowski Tadeusz: Katedra Prawa Międzynarodowego i Organizacji Międzynarodowych s. 443–458; Drozdowicz Krzysztof, Żebrowska Anna: Zakład Postępowania Cywilnego s. 464–472; Owoc Mirosław: Pracownia Kryminalistyki s. 481–486; Kierunki studiów s. 493–531; Czasopisma Wydziałowe s. 533–550; Z działalności Wydziału s. 551–593.

561. PROTOKOŁY posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939. T. 2: 4 IX 1925 – 7 VII 1931. Wyd. Anna Domalanus, Irena Mamczak-Gadkowska. Monika Sak, Aleksandra Wysokińska. Poznań 2020 Wydaw. Nauk. Uniw. UAM ss. XXXVII, nlb. 1, 764. Uniw. UAM w Poznaniu. (Źródła do Dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu).

T. 1. 2019.

562. ZŁOTY jubileusz biologów rocznika 1964–1969. W stulecie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Koncepcja i red. Anna Rusińska [i in.]. Poznań 2019 Kontekst ss. 87, nlb. 1, il. UAM w Poznaniu.

563. ŹRÓDŁA do dziejów Wydziału Teologicznego w Poznaniu. [Wyd.] Maciej Szczepaniak; tł. Anna Godzich, Anna Strzelecka. Poznań 2019 UAM. Wyd. Teol. ss. 835, nlb. 2, il.

Lata 1918–2001.

Uniwersytet Jagielloński

564. 50 LAT Szkoły Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Album jubileuszowy. The Jagiellonian University's 50th Summer Session of Polish Language and Culture. An anniversary album. Pod red. Joanny Mendyk. Kraków 2019 WUJ ss. 141, nlb. 2, il.

Tekst równol. pol., ang.

Od 1969 r.

565. BĘCZKOWSKA Urszula: Collegium Kołłątaja. Kraków 2020 Księgarnia Akademicka ss. 172, tabl. 48, il.

566. FOKT Krzysztof: Obsada funkcji prepozyta i radców Kolegium Prawniczego Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1628–1657 (według rachunków Kolegium z lat 1628–1694). *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 7: 2014 z. 1 s. 181–192.

567. GRAFF Tomasz: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Krakowskiego w pierwszych latach XVII w. i wkład w jego rewitalizację Bartłomieja z Przemysła OP. *Rocznik Przemyski*. T. 55: 2019 z. 1 s. 35–55.

568. PUDŁOCKI Tomasz: English and German studies at the Jagiellonian University between the two World Wars. The ideal of a scholar and challenges of reality. English and German studies

at the Jagiellonian University between *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. *Prace Historyczne*. [T.] 145: 2018 z. 2 s. 317–338.

569. ŻUKOWSKI Przemysław Marcin: „Venia legendi” z zakresu filologii na Uniwersytecie Jagiellońskim od drugiej połowy XIX wieku do 1939 roku oraz dalsze losy wyhabilitowanych docentów. *Prace Historyczne*. [T.] 145: 2018 z. 2 s. 237–256.

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

570. UNIWERSYTET z przyszłością. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zespół red. Jacek Semaniak [i in.]. Kielce 2020 Wydaw. Uniw. Jana Kochanowskiego ss. 169, nlb. 2.

Treść: Uniwersytet z przyszłością s. 11–131; Uniwersytet z perspektywy pięćdziesięciolecia s. 133–162; My we wspomnieniach s. 165–170.

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

571. KSIĘGA pamiątkowa z okazji 65-lecia Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW. Red. Marek Saj, Henryk Stawniak, Marek Stokłosa. Warszawa 2019 Wydaw. Nauk. UKSW ss. 217.

Treść: Stawniak Henryk: Słowo wstępne s. 7–13; Rozdz. 1. Biogram dziekana s. 15–18; Rozdz. 2. Pracownicy naukowo-dydaktyczni s. 19–20; Rozdz. 3. Pracownicy administracyjni s. 21; Rozdz. 4. Katedry i zakłady s. 22–25; Rozdz. 5. Prace magisterskie s. 26–44; Rozdz. 6. Nostryfikacje dyplomów licencyjnych s. 45; Rozdz. 7 Prace doktorskie s. 46–48; Rozdz. 8. Nostryfikacje dyplomów doktorskie s. 49–50; Rozdz. 9. Monografie w postępowaniach habilitacyjnych s. 51; Rozdz. 10. Konferencje naukowe s. 52–53; Rozdz. 11. Publikacje pracowników s. 54–142.

Uniwersytet Lwowski

572. [GOLIK Roman Josipovič] Holyk Roman: Ukraińska filologia na uniwersytecie lwowskim w XIX wieku i w pierwszej połowie XX stulecia. Ludzie, idee, recepcje. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. *Prace Historyczne*. [T.] 145: 2018 z. 2 s. 355–374.

573. [KRYVA Mariâ] Kryva Maria, Leščak Teodor Volodimirovič] Leshchak Teodor: Scientific activity in pedagogy and education field of Polish students at John Casimir University in the 1930s. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*. Vol. 11: 2019 [nr] 1 s. 91–97.

Uniwersytet Łódzki

574. LESIAKOWSKI Krzysztof: Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego w realiach PRL. Wybrane zagadnienia. *Przegląd Nauk Historycznych*. R. 18: 2019 nr 1 s. 195–218.

Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

575. 100-LECIE WYDZIAŁU Lekarskiego Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Pod red. Ewy Wender-Ożegowskiej i Anity Magowskiej. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. Uniw. Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu ss. 474, nlb. 1, il.

576. UNIWERSYTET Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950–2019. Historia i luminarze nauki. Pod red. Michała Musielaka. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 633, nlb. 1, il. UAM w Poznaniu. (Uniwersytet Poznański (1919–2019)).

Treść: Musielak Michał: Wstęp s. 13–20; Musielak Michał: Tradycje akademickich studiów medycznych w Poznaniu s. 21–72; Musielak Michał: Geneza i powstanie Akademii Medycznej w Poznaniu oraz jej rozwój w latach 1950–1956 s. 73–136; Prętki Krzysztof: Akademia Medyczna w Poznaniu w latach 1956–1980 s. 137–218; Kordel Piotr: Akademia Medyczna w Poznaniu w latach 1981–1989 s. 219–266; Lisiak Henryk: Akademia

Medyczna im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w dobie wyzwań i zmagañ 1989–2006 s. 267–360; Musielak Michał: Utworzenie Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu i rozwój Uczelni w latach 2007–2019 s. 361–408; Luminarze nauki Akademii Medycznej oraz Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950–2018 s. 409–580.

Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu

577. KÜBLER Andrzej: Trzydzieści lat Katedry i Kliniki Anestezjologii i Intensywnej Terapii Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu 1989-2018. Wrocław 2019 Wydaw. Uniw. Medycznego ss. 138, il.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

578. BEDNAREK Renata Maria: 55-letnia historia gleboznawstwa w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Toruń 2019 Machina Druku; na zlec. Pol. Tow. Gleboznawczego ss. 94, il. Od 1963 r.

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

579. 50-LECIE Wydziału Inżynierii Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie 1970–2020. Oprac. i red. Katarzyna Kozłowicz [i in.]. Lublin 2020 Polihymnia ss. 247, il.

580. 75-LECIE Wydziału Agrobiotechnologii Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Księga pamiątkowa. Zebr. i oprac. materiału Barbara Kołodziej, Krzysztof Kowalczyk, Aleksandra Głowacka, Piotr Kraska. Lublin 2019 Wydaw. Uniw. Przyrodniczego ss. 169, nlb. 2, il. Od 1944 r.

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

581. 100 LAT akademickich studiów leśnych w Poznaniu. T. 1: Nauka i dydaktyka. Red. nauk. Władysław Danielewicz, Małgorzata Mańka. Wyd. 2, uzup. i popr. Poznań 2020 Wydaw. Uniw. Przyrodniczego w Poznaniu ss. 296, il.

Wyd. 1. 2019.

Toż. T. 2. Poznań 2020 ss. 352, il.

Toż. T. 3: Absolwenci, doktorzy i doktorzy habilitowani. Poznań 2020 ss. 217, il.

582. GRACZYK Maria: Sołacka opowieść z Uniwersytetem w tle (1920–1955). Poznań 2020 Wydaw. Uniw. Przyrodniczego w Poznaniu ss. 95, il.

583. UNIWERSYTET Przyrodniczy w Poznaniu. Historia i luminarze nauki. Pod red. Moniki Kozłowskiej. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 389, il. (Uniwersytet Poznański (1919–2019)).

Treść: Kozłowska Monika: Wprowadzenie s. 7–12; Strykowski Krzysztof: Zanim powstała Wyższa Szkoła Rolnicza w Poznaniu (1920–1951) s. 13–26; Strykowski Krzysztof, Kozłowska Monika: Wyższa Szkoła Rolnicza (1951–1972) s. 27–86; Strykowski Krzysztof, Kozłowska Monika: Akademia Rolnicza (1972–2008); Kozłowska Monika, Strykowski Krzysztof: Uniwersytet Przyrodniczy (2008–2018) s. 163–204; Kozłowska Monika, Strykowski Krzysztof: O misji Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu i jego poprzedników s. 205–210; Kozłowska Monika: Luminarze nauki s. 211–348; Kozłowska Monika: Zakończenie s. 349–354.

Toż. Wyd. 2 poszerz. Poznań 2020 ss. 437.

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

584. SZANDUŁA Michał: Kultura studencka na Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie. Historia i współczesność. Kraków 2020 Wydaw. Uniw. Rolniczego ss. 244, il.

Uniwersytet Rzeszowski

585. XXV LAT Wydziału Socjologiczno-Historycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego / Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie (1994–2019). Pod red. Pawła Graty, Jarosława Kinala. Rzeszów 2019 Wydaw. Uniw. Rzeszowskiego ss. 229, il.

Treść: Grata Paweł, Kinala Jarosław: Wstęp s. 7–8; Grata Paweł, Kaczmarczyk Greta: Powstanie i rozwój Wydziału Socjologiczno-Historycznego s. 9–28; Instytuty Wydziału Socjologiczno-Historycznego: Rozwałka Andrzej: Instytut Archeologii s. 31–51; Balcerak Paweł: Instytut Filozofii s. 53–65; Bonusiak Andrzej: Instytut Historii s. 67–93; Pawłowska Agnieszka, Koziełło Tomasz, Kotarba Bogusław: Instytut Nauk o Polityce s. 95–123; Jedynek Witold, Kotarski Hubert, Wielgos-Struck Renata: Instytut Socjologii s. 125–141; Wydział we wspomnieniach dziekanów. [Wspomnienia Włodzimierza Bonusiaka, Alojzego Zieleckiego, Aleksandra Bobki, Sylwestra Czopka, Zdzisława Budzyńskiego, Pawła Graty] s. 143–203; Wąsacz Monika: Pracownicy badawczo-dydaktyczni i dydaktyczni Wydziału Socjologiczno-Historycznego w roku 25-lecia Wydziału s. 205–231.

Uniwersytet Śląski

586. 50 LAT biologii na Uniwersytecie Śląskim. 1969–2019. Przygot. Małgorzata Nawrot, Mirosław Nakonieczny. Sosnowiec 2019 P.P.U.H. Progress Sp. z o.o. ss. 100, il.

587. BOCHENEK Dariusz: 5 lat działalności Instytutu Technologii i Mechatroniki. 60-letnia historia. Katowice 2019 UŚ ss. 153, il.

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu

588. 25 LAT Wydziału Sztuki Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu. Wydaw. przygot. przez zespół w składzie Andrzej Brzegowy [i in.]. Radom 2019 Wydaw. Uniw. Technologiczno-Humanist. im. Kazimierza Pułaskiego ss. 272, il.

589. UNIWERSYTET Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu. 1950–2020. Zespół red. Wojciech Żukowski, Wojciech Bielawski, Aneta Mirosz. Radom 2019 Uniw. Technologiczno-Humanist. im. Kazimierza Pułaskiego ss. 263, il.

Treść: Doktorzy honoris causa s. 14–15; Oleksiewicz Anita, Przyborowska Lidia: Kazimierz Pułaski – patron Uczelni s. 16; Mirosz Aneta: Zarys historii uczelni s. 17–48; Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu w roku 2019 s. 49–64; Wydziały i inne jednostki organizacyjne s. 65–247; Studenci s. 249–259.

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy

590. WYDZIAŁ Rolnictwa i Biotechnologii Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy. Koncepcja i wybór mater. Jacek Żarski. Bydgoszcz 2019 Wyd. Uczelniane Uniw. Technologiczno-Przyrodniczego ss. 95, nlb. 9, il.

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

591. 50 LAT kierunku budownictwo w Olsztynie 1969–2019. Oprac. Marek Ciak [i in.]. Olsztyn 2019 Wydaw. Inst. Budownictwa. Wydz. Geodezji, Inżynierii Przestrzennej i Budownictwa. Uniw. Warmińsko-Mazurski ss. 168, il.

592. 50 LAT olsztyńskiej pedagogiki. Księga jubileuszowa. Pod red. Joanny Ostroch-Kamińskiej, Urszuli Pulińskiej, Marii Radziszewskiej. Olsztyn 2019 Wydaw. Uniw. Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie ss. nlb. 2, 177, nlb. 1, il.

Od 1966 r.

593. ACHREMZYK Stanisław: Droga do Uniwersytetu w Olsztynie. Od Hosianum i Albertyny do Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Wyd. 2, poszerz. i uzup. Olsztyn 2019 Biuro Mediów i Promocji Uniw. Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie ss. 257, il. Wyd. 1. 2014.

594. GARBULA Joanna Maria: Patroni ulic i placów w miasteczku akademickim Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Kortowie. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 40: 2019 s. 181–199.

595. JUBILEUSZ 60-lecia. Wydział Geoinżynierii. Zespół red. Tomasz Podciborski [i in.]. Olsztyn 2020 Wydz. Geoinżynierii Uniw. Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie ss. 261, il.

596. PULIŃSKA Urszula, Radziszewska Maria: 50 lat olsztyńskiej pedagogiki. Narodziny – konteksty – wyzwania. Olsztyn 2019 Wydaw. Uniw. Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie ss. 196, il. Od 1966 r.

Uniwersytet Warszawski

597. 50 LAT Wydziału Biologii we wspomnieniach. Koncepcja publikacji oraz wybór, red. nauk. i oprac. tekstów autorskich Tomasz Jagielski, Izabela Wyszomirska. Warszawa 2019 Wydawnictwa Uniw. Warszawskiego ss. 452, il.

598. ALBUM studentów i absolwentów Wydziału Chemii Uniwersytetu Warszawskiego. Rocznik 1966–1971. Praca zespołowa. Red. i wyd. Teresa Jermolińska-Szczepańska. Warszawa–Gdynia 2020 Teresa Jermolińska-Szczepańska ss. 204, il. Wspomnienia.

599. POCZET dziekanów Wydziału Polonistyki wraz z kroniką zdarzeń w latach 1915–2018. Red. Dominika Duralska, Andrzej Krzysztof Guzek. Warszawa 2019 WUW Wydawnictwa Uniw. Warszawskiego dane tekstowe (Plik tekstowy PDF; 6,53 MB).

Uniwersytet Wileński

600. BUMBLAUSKAS Alfredas, Skurvydaitė Loreta: The University of Vilnius and its „Golden age”. Introduction into 1803–1832 epochs. *Archiwum Emigracji*. 2018/2019 [dr.:] 2019 z. 1/2 s. 79–111.

601. PIEKARSKI Michał: Zajęcia z zakresu muzykologii na Uniwersytecie Stefana Batorego. Przyczynek do dziejów uczelni. *Klio*. T. 50: 2019 nr 3 s. 83–104.

602. POKLEWSKI Józef: Studia z historii sztuki i kultury wileńskiej lat 1900–1945 (wybór tekstów). Pod red. nauk. Elżbiety Pileckiej, Alicji Saar-Kozłowskiej, Małgorzaty Wawrzak. Toruń 2019 Wydaw. Nauk. UMK ss. 468, il.

Z treści: Notatki o insygniach i dziejach Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939 s. 39–58; Kształcenie artystyczne na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w okresie międzywojennym s. 59–82.

603. SUPRUNIUK Anna: Alma Mater Vilniensis. Okoliczności wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. *Archiwum Emigracji*. 2018/2019 [dr.:] 2019 z. 1/2 s. 112–136.

604. SZULAKIEWICZ Władysława: Pedagogika na Uniwersytecie Stefana Batorego. Toruń 2019 Wydaw. Nauk. UMK ss. 215, il.

605. URBANEK Bożena: Neurologia i psychiatria na wileńskim Uniwersytecie Stefana Batorego – do roku 1934 (czasów reorganizacji). Warunki funkcjonowania i kadra naukowa. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. [R.] 64: 2019 [nr] 3 s. 55–71.

606. URBANEK Bożena: Rodowody studentów medycyny wileńskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w czasach II Rzeczypospolitej. [W:] Między historią, bioetyką i medycyną. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin Profesora Michała Musielaka. Pod red. Krzysztofa Prętkiego, Adama Czabańskiego, Ewy Baum, Katarzyny B. Głodowskiej. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. Uniw. Medycznego im. Karola Marcinkowskiego s. 483–495.

607. WILCZYŃSKI Jan: Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1929–1939 we wspomnieniach Jana Wilczyńskiego. Oprac. Przemysław Marcin Żukowski. *Archiwum Emigracji*. 2018/2019 [dr.:] 2019 z. 1/2 s. 137–169.

608. ZEMANEK Alicja, Köhler Piotr: Botany at Stefan Batory University in Vilna (Wilno, Vilnius) (1919–1939). *Studia Historiae Scientiarum*. Vol. 18: 2019 s. 93–137.

Uniwersytet Wrocławski

609. 50 LAT Instytutu Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Wrocławskiego 1969–2019. Księga jubileuszowa. Zespół red. Andrzej Krajna [i in.]. Wrocław 2019 Atut ss. 355, nlb. 3, 1 k. tabl. złożona, il. Uniw. Wrocławski.

610. PISARSKI Grzegorz: Bielawscy studenci Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1829–1921. *Bibliotheca Bielaviana*. [R. 10]: 2018 [dr.:] 2019 s. 35–48.

611. PTAK Marian J.: Nauczanie prawa na Państwowym Uniwersytecie we Wrocławiu (1811–1945). *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 8: 2015 z. 1 s. 57–76.

Warszawski Uniwersytet Medyczny

612. WARSZAWSKI Uniwersytet Medyczny. Wczoraj, dziś, jutro. Red. Marta Wojtach, Kamilla Walczak, Klaudia Wendycz. Warszawa 2019 Dział Red. i Wydaw. WUM ss. 224, il.

Treść: Historia s. 14–73; Poczci rektorów s. 74–75; Tradycja akademicka s. 76–83; Kliniki i Zakłady s. 84–143; Infrastruktura s. 144–191; Studenci s. 192–213; Rozwój s. 214–224.

Wojskowa Akademia Techniczna

613. WYDZIAŁ Logistyki. 45-lecie Instytutu Logistyki, 20-lecie Centrum Certyfikacji Jakości, 5-lecie Wydziału Logistyki. Oprac. zespół pod kier. Lecha Kościeleckiego, Roberta Pawlickiego, Adama Świądra. Warszawa 2019 Wojskowa Akad. Techniczna ss. 210, il.

WAT w Warszawie w l. 1974–2019.

Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Sopocie

614. BIEŃ Dominik: Rozbudowa, rozwój i wyposażenie Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie. Źródło. *Rocznik Gdański*. T. 79: 2019 s. 51–59.

Wyższa Szkoła Morska w Szczecinie

615. ZALEWSKA Marta: Wyższa Szkoła Morska w Szczecinie w latach 1968–2004. [W:] Kronika Szczecina 2018. Miasto w stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości. Red. nauk. Urszula Chęcińska, Tomasz Czapiński. Szczecin 2019 s. 111–127.

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie

616. ŁUCZAK Wanda: Powstanie krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej i próba jej przyłączenia do Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1956 roku. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Prace Historyczne*. [T.] 147: 2020 z. 1 s. 167–184.

Wyższa Szkoła Rolnicza w Żabikowie

617. [AU Juliusz]: Wiadomość o Szkole Rolniczej imienia Haliny w Żabikowie. Ogłosił dyrektor tejże Juliusz Au. Wstęp napisali Ewa J. i Włodzimierz Buczyńscy; redakcyjnie przygotowała Anna Krybus. [Poznań 2020 Wydaw. Uniw. Przyrodniczego] ss. XII, nlb. 4, 44, nlb. 4. Reprint, wyd. oryg. 1870.

Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku

618. 450 LAT Almae Matris Vladislaviensis. Księga jubileuszowa. Red. Jacek Szymański. Włocławek 2019 Włocławskie Wydaw. Diec. ss. 407, nlb. 1, il.

Treść: Bagrowicz Jerzy: Powstanie i początki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wkład włocławskiego środowiska teologicznego (we wspomnieniach organizatora i pierwszego dziekana Wydziału) s. 49–77; Bartczak Jacek: Włocławscy bibliści s. 81–86; Sadowski Michał: Wykładowcy teologii dogmatycznej s. 87–90; Kędzierski Jacek: Wykładowcy teologii fundamentalnej s. 91–105; Niemira Artur: Włocławscy teologowie moralisci s. 106–110; Król Lech: Teologowie duchowości chrześcijańskiej s. 111–118; Gręzlikowski Janusz: Nauczanie prawa kanonicznego s. 123–149; Szymański Jacek: Teologia liturgii we włocławskim seminarium s. 150–152; Zarembki Zbigniew: Teologowie pastoralisci s. 153–159; Skoczylas Kazimierz: Nauczanie katechetyki i pedagogiki s. 160–166; Karasiński Waldemar: Homiletyka we włocławskim seminarium s. 167–172; Gmurczyk Zbigniew: Wykładowcy historii Kościoła s. 173–177; Sadowski Michał: Wykładowcy katolickiej nauki społecznej s. 178–183; Lewandowski Dariusz: Historia sztuki z elementami konserwacji zabytków we włocławskim seminarium s. 184–189; Nowak Józef: Wykładowcy muzyki i śpiewu (od 1961 r.) s. 190–200; Kaczmarek Tomasz: Język łaciński w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Uwagi wykładowcy s. 201–204; Pawlak Zdzisław: Czterdzieści cztery lata nauczania filozofii w naszym seminarium s. 205–221; Ochotny Piotr: Wykładowcy przedmiotów filozoficznych (ks. Tadeusz Przybylski i ks. Jan Nowaczyk) s. 222–238; Kamiński Krzysztof: Biblioteka seminarium na przełomie XX i XXI wieku s. 239–246; Szanujmy wspomnienia... s. 247–375.

IV. BIOGRAFIE

1. Zbiory życiorysów

619. BIOGRAFIE nauczycieli regionu puławskiego. T. 5. Zespół red. Barbara Miluska, Danuta Kaliszczuk, Lucyna Plucińska. Puławy 2020 Tow. Muzeum Oświatowego w Puławach ss. 128, il.

620. BOBIK Bogumiła: Wybrane sylwetki powojennych nauczycieli intelektualistów związanych z Górnym Śląskiem. [W:] *Uczeni z odległej i nieodległej przeszłości. Rekonstrukcje, interpretacje, refleksje*. Red. nauk. Alicja Żywcok, Małgorzata Kitlińska-Król. Katowice 2019 s. 153–170.

621. GARNOWSKA Aniela Helena, Kopańska Katarzyna Maria, Paździor Bogumił: Helena i Bogumił Hoffmanowie. *Zeszyty Chojnickie*. Nr 36: 2020 s. 163–176. H. Hoffmann (1910–1936), B. Hoffmann (1890–1945).

622. GAWKOWSKI Robert, Kunert Andrzej Krzysztof, Pilecki Krzysztof: Księga pamięci poświęcona studentom Uniwersytetu Warszawskiego poległym i zmarłym w czasie walk o niepodległość 1918–1921. Warszawa 2020 Wydawnictwa Uniw. Warszawskiego ss. 495, nlb. 1, il. Słownik biograficzny.

623. GRZEBIEŃ Ludwik: Związki wychowanków konwiktów jezuickich z ziemią strzyżowską na przełomie XIX i XX wieku. *Strzyżowski Rocznik Muzealny*. T. 5: 2019 s. 75–95.

Konwikt tarnopolski powstały w 1856 r., przeniesiony do Chyrowa w 1886 r., istniejący do 1939 r.

624. KLUBA Zbigniew: Przedwojenni nauczyciele szkoły w Krajkowie. Krajkowo 2019 Rzymskokatolicka Parafia św. Trójcy ss. 200, il.

Adam Bojanowski (1900–1944), Stanisław Chojnacki (1901–1940), Filip Dziki (1905–1973), Józef Pniewski (1902–1983), Franciszka Rybkowska (1904–1980), Albin Rybkowski (1903–1982).

625. MEISSNER Agnieszka, Ślęczka Ryszard: Zachowani w pamięci. Wykaz zmarłych historyków wychowania od XVIII do XXI wieku. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 205–236.

626. NAUCZYCIELE ziemi pszczyńskiej. Szkice biograficzne pedagogów i działaczy społeczno-oświatowych. Red. nauk. Danuta Kocurek. Pszczyna 2020 Starostwo Pow. w Pszczynie ss. 209, il.

Treść: Kocurek Danuta: Wprowadzenie s. 7–11; Nocoń Halina: Udział nauczycieli w tworzeniu polskiej szkoły, w rozwoju kultury i życiu organizacji społecznych w powiecie pszczyńskim w latach 1922–1939 s. 13–67; Zawisza-Grzanka Weronika: Bronisława [1932–2013] i Jerzy [1921–1991] Dymarowie – nauczyciele pszczyńskich szkół s. 69–77; Chlebek-Rolska Agnieszka: Alojzy Hess (1888–1975) – nauczyciel i kierownik Szkoły Podstawowej nr 1 w Pszczynie s. 79–90; Glenc Joanna: Marian Cieśla [1921–2004] – zasłużony nauczyciel w Suszcu s. 91–104; Kocurek Danuta: Janusz Bernhard (1900–1998) – sylwetka nauczyciela i kierownika szkoły w Goczałkowicach-Zdroju s. 105–113; Jakielaszek Ewa: Tadeusz Kruk [1899–1981] – pedagog i organizator życia sportowego w Kobiórze s. 115–117; Chrobak-Sztoler Urszula: Działalność edukacyjna Gertrudy Stalmach [1912–2003], kierownika szkoły w Międzyrzeczu, w świetle kronik szkolnych s. 119–129; Cieszewski Damian: Maria Cieszewska [1939–1992] – wychowawca i dydaktyk w Państwowym Technikum Rolniczym w Pszczynie s. 131–133; Grygier Zdzisław: Józef Wieszka [1920–1991], pedagog, działacz społeczny w swojej małej ojczyźnie – Rudołtowicach s. 135–138; Kieloch Agnieszka: (Nie)znani nauczyciele w gminie Pawłowice s. 139–154; Chlebek-Rolska Agnieszka: Sylwia Nawrotek-Małek [1910–1998] nauczycielka i propagatorka żeńskiego harcerstwa w powiecie pszczyńskim s. 155–163; Niesyto Aleksandra: Władysław Więclaw (1903–1981) nauczyciel, działacz i społecznik, „przyjaciół ludu”, wieloletni kierownik szkół w Woli i Puńcowie s. 165–182; Nocoń Halina: Rzecz o Wacławie Iwanowskim [1869–1942], wychowawcy młodych arystokratów i jego internacie w Pszczynie s. 183–209.

627. PAMIĘCI zmarłych Profesorów i Docentów Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–2020. Pod red. Lucyny Lehmann i Marka Maciejewskiego. Wyd. 2. Wrocław 2020 Uniw. Wrocławski; Wydaw. beta-druk ss. 461, nlb. 3.

628. PAWLAK Zdzisław: Z dziejów nauczania filozofii w Seminarium Duchownym we Włocławku. Włocławek 2019 Teol. Tow. Nauk. WSD ss. 329, nlb. 3, il.

Słownik biograficzny, l. 1569–2012.

629. PERET-ZIEMLAŃSKA Zofia: Pamiętamy o nich. Wspomnienia o pedagogach Konserwatorium, Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej i Akademii Muzycznej im. Fryderyka Chopina w Warszawie. Katowice 2019 Muzo ss. 183, nlb. 1, il.

Od 1903 r.

630. PERET-ZIEMLAŃSKA Zofia: Twórcy i dziekani Wydziału Dyrygentury Chóralnej, Edukacji Muzycznej, Muzyki Kościelnej, Rytmiki i Tańca (1927–2017). Warszawa 2019 Muzo ss. 83, nlb. 1, il.

631. POCZET dziekanów Wydziału Polonistyki wraz z kroniką zdarzeń w latach 1915–2018. Red. Dominika Doralska, Andrzej Krzysztof Guzek. Warszawa 2019 Wydaw. Uniw. Warszawskiego ss. 235.

Uniwersytetu Warszawskiego.

632. PRO memoria. Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego spoczywający na cmentarzach Krakowa i Małopolski 1803–2019. [Cz.] 4. Pod red. Jana Wiktora Tkaczyńskiego. Kraków 2020 Wydaw. UJ ss. 391, nlb. 1, il.

633. PRZENIOSŁO Małgorzata, Przeniosło Marek: Profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie urodzeni w rodzinach chłopskich (okres II Rzeczypospolitej). Portret zbiorowy. *Dzieje Najnowsze*. R. 52: 2020 nr 3 s. 129–154.

634. SIENSKI Hieronim Krzysztof: Non omnis moriar... Groby profesorów AGH Cmentarz Rakowicki. Zeszyt 2020. Kraków 2020 Stow. Wychowanków AGH ss. 107, il.

635. SŁOWIŃSKI Przemysław: Patroni Akademii im. Jakuba z Paradyża. *Dziedzictwo Kulturowe Regionu Pogranicza*. T. 7: 2018 s. 119–142.
W Gorzowie Wielkopolskim.

636. SYLWETKI profesorów Wydziału Leśnego Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Red. merytoryczna Hanna Stępniewska. Kraków 2019 Wydaw. Uniw. Rolniczego ss. 457, nlb. 1, il.

Treść: Pietrzykowski Marcin: Słowo wstępne s. 5–6; Historia Wydziału Leśnego Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie. [Aut.] Eugeniusz Wojciechowski, Stanisław Orzeł, Hanna Stępniewska, Marcin Pietrzykowski s. 7–38; Gądek Kazimierz: Historia działalności dydaktycznej i naukowej Wydziału Leśnego w latach 1945–1954 – wspomnienia Absolwenta s. 39–60; Droga życiowa i naukowa Profesorów Wydziału Leśnego s. 61–302; Biogramy Profesorów Wydziału Leśnego s. 303–374; Profesorowie Wydziału Leśnego, którzy odeszli i pozostają w naszej pamięci s. 375–455.

637. ZŁOTE годы 1967–2017. Absolwenci Wydziału Ogólnolekarskiego Akademii Medycznej w Warszawie, rocznik 1967. Red. Bohdan Tadeusz Woronowicz. Warszawa 2018 Fund. Okręg. Izby Lekarskiej „Pro Seniore” im. Lekarzy Polskich Poległych i Pomordowanych w Czasie II Wojny Światowej ss. 343, il.

Toż plik tekstowy PDF (38,4 MB).

Zawiera również wspomnienia absolwentów.

2. Poszczególne biografie

638. WOJNARSKI Zdzisław: Iwona **Berlińska** 13 maja 1971 r. – 22 lutego 2020 r. *Zeszyty Suchedniowskie*. Historia. [T.] 5: 2020 s. 196–198.

639. WYKOWSKI Bogumił: Albin Witold **Budzyński** [ur. 1913] – burmistrz Szczytna, samorządowiec, nauczyciel szkół szczytyńskich. *Rocznik Mazurski*. T. 24: 2020 s. 123–127.

640. ZAORSKA Marzenna: Profesor Zdzisław **Dąbrowski** [1930–2020]. *Szkoła Specjalna*. T. 82: 2020 nr 1 s. 63–64.

641. KAROLEWSKA Henryka: Helena **Dobrzyńska**, nauczycielka i sercanka (1870–1920). *Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Nr 19: 2019 s. 95–102.

642. ŁASZCZYK Jan: Profesor Andrzej **Góralski** (1836–2020). Siła twórczości. *Szkoła Specjalna*. T. 81: 2020 nr 5 s. 370–374.

643. ROGUSKI Piotr: Wspomnienie o Adamie **Grudniu** (1933–2019). *Rocznik Wołomiński*. T. 16: 2020 s. 337–340.

644. KRÓLIKOWSKA Anna, Topij-Stempińska Beata, Bieś Andrzej Paweł: Ksiądz Profesor Ludwik **Grzebień** SJ (1939–2020). Mistrz w służbie nauki. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 144–159.

645. KOSIŃSKI Krzysztof: Ireneusz **Gugulski** (1935–1989). Nauczyciel (przyczynek do historii inteligencji w PRL). *Komunizm. System, Ludzie, Dokumentacja*. Nr 7: 2018 s. 117–166.

646. NOWAKOWSKI Andrzej: Tadeusz **Jamrozik** (1935–2016). *Wadoviana*. Nr 23: 2020 s. 132–141.

647. CZAJKA Stanisław: Ksiądz Łukasz **Janczak** (1835–1918), katecheta, pedagog i obrońca wartości narodowych w Seminarium Nauczycielskim. *Mińskie Zeszyty Muzealne*. Z. 3: 2014 s. 11–22. Toż. Cz. 2. *Tamże*. Z. 4: 2016 s. 11–32.

648. KARCZ-TARANOWICZ Eugenia, Nycz Edward: Aleksander **Kamiński** [1903–1978] pedagog walki o niepodległość w latach drugiej wojny światowej. *Ruch Pedagogiczny*. 2018 nr spec. 4/2 s. 81–92.

649. ZANIEWSKA Teresa: Profesor Jan **Kielanowski** (1910–1989). Uczony – humanista – wychowawca. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 172–188.

650. FORTOŃSKI Tomasz: Bronisław **Knothe** (1881–1950). Nauczyciel, społecznik, polityk. *Wiek Stare i Nowe*. T. 14 (19): 2019 s. 229–245.

651. NOWOTKA Marek: Jan **Kobus** [1921–1989] – zapomniany bohater. *Rocznik Mazurski*. T. 24: 2020 s. 159–179.

652. SUPLIĆ Agnieszka: Działalność pedagogiczna Marii **Kolendo** (1894–1980). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 237–249.

653. KORCZAK Czesław: Maria **Korczak** – nauczycielka matematyki (1937–2017). *Rocznik Towarzystwa Ziemi Niżańskiej*. [R. 7]: 2018 s. 70–84.

654. DUDA Daniel: Stanisław **Kosko** (1898–1939), oficer polskiej marynarki handlowej, kapitan żeglugi wielkiej (1935), dyrektor Państwowej Szkoły Morskiej w Gdyni, porucznik Marynarki Wojennej, publicysta, dowódca ORP „Gdynia”. *Nautologia*. R. 53: 2018 s. 74–75.

655. TRZASKALIK Joanna: Piotr **Kowolik** (1946–2020). In memoriam. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 160–171.

656. LAPSKI Adam: Daniela **Krzyżanowska-Żurek** (1933–2019). *Zeszyty Chorzowskie*. T. 20: 2020 s. 251–255.

657. NORMALNY ksiądz. Wspomnienia i świadectwa absolwentów, nauczycieli i przyjaciół Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie o księdzu Wojciechu **Manelskim** [1973–2009] w dziesiątą rocznicę śmierci. Red. Magdalena Biskup, Michał Mikołajczyk, Robert Mrozowski. Szczecin 2019 Zapol Sobczyk Sp. j. ss. 136, il.

Treść: Biskup Magdalena, Mikołajczak Michał, Mrozowski Robert: Przed wstępem s. 7; Dziega Andrzej: Wstęp s. 8–10; Lewandowska Urszula: Biogram brata i siostrzane wspomnienie s. 11–13; Absolwenci Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego [wspomnienia] s. 14–40; Nauczyciele Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego [wspomnienia] s. 41–59; Przyjaciele Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego [wspomnienia] s. 60–64; Dzieciństwo i młodość s. 65–69; Droga do kapłaństwa s. 70–85; Kapłaństwo s. 86–93; Przygoda z Katolickim Liceum Ogólnokształcącym s. 94–116; Exodus s. 117; [Ilustracje] s. 118–136.

658. BRODACKA-ADAMOWICZ Ewa: Działalność polityczna i oświatowa Bolesława Grzegorza **Miklaszewskiego** [1871–1941]. *Ruch Pedagogiczny*. 2018 nr spec. 4/2 s. 29–51.

659. JĘDRAŚ Stanisław: Jadwiga Wiktoria **Mondelska** [1888–1943] zasłużony pedagog i dyrektor szkoły. Leszno 2020 Miejski. Bibl. Publ. im. Stanisława Grochowiaka ss. 28, il.

660. FRANCISZKA **Morkisz** (1918–2009). Pedagog i działacz społeczno-kulturowy w Gilowicach i Frydku. [Oprac.] Danuta Kocurek, Stanisława Nycz. Kraków–Gilowice–Wola 2019 Scriptum Tomasz Sekunda; Gm. Ośr. Kultury w Miedznej z siedzibą w Woli ss. 88, nlb. 1, il.

Treść: Słoninka Jan: Słowo od Wydawcy s. 5–6; Kocurek Danuta: Wstęp s. 7–9; Wybrane aspekty kształcenia nauczycieli po II wojnie światowej do 1975 roku s. 11–14; Gilowice – środowiskiem zamieszkania Franciszki Morkisz s. 15–19; Środowisko rodzinne s. 21–25; Pierwsze lata nauki szkolnej s. 27–34; Lata młodości s. 35–40; Droga do zawodu nauczycielskiego s. 41–42; Praca dydaktyczno-wychowawcza w Szkole Podstawowej we Frydku s. 43–54; Działalność społeczno-kulturalna s. 55–76; Zakończenie s. 77–78; Wspomnienia o Franciszce Morkisz s. 79–85.

661. SZCZYPKA Danuta: Jerzy **Mrowiec** [1828–1902] – nauczyciel w Lesznej, ojciec wiślańskiego duchownego. *Rocznik Wiślański*. T. 11: 2019 s. 42–46.

662. BIAŁOKUR Marek: Nie tylko prezydent. Szkolne i studenckie lata w biografii Gabriela **Narutowicza** [1865–1922]. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 89–109.

663. ŻYWOTKO Regina: Maria **Odrowąż-Pieniążek** [1930–1989] nauczyciel, magister filologii angielskiej. *Gronie*. Nr 20: 2020 s. 189–190.

664. OKOŃ Zbigniew Waldemar, Kiernikowski Paweł, Lubaszewski Zbigniew: Pamięci Longina Jana **Okonia** (1927–2020). *Rocznik Chełmski*. T. 24: 2020 s. 519–534.

665. REMBALSKI Andrzej, Wójcik Zbigniew [Jerzy]: Jan **Pazdur** (1909–2001) nauczyciel i uczonek. Kielce 2019 Muzeum Historii Kielc ss. 160, il. (Biografie Kieleckie; 6).

666. HOJKA Zbigniew: Józef **Pieter** [1904–1989] pedagog, psycholog, organizator szkolnictwa wyższego na Górnym Śląsku. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. T. 65: 2020 nr 2 s. 107–129.

667. STERCZEWSKA Iwona: Waclaw Płodowski [1881–1939] nauczyciel, społecznik, polityk. *Ziemia Częstochowska*. T. 46: 2020 s. 51–69.

668. BŁASZCZAK Iwona: Działalność oświatowa Feliksa **Popławskiego** [1899–1989] – współtwórcy polskich uniwersytetów ludowych. Warszawa 2019 Wydaw. SGGW ss. 360, nlb. 1, il.

669. BORZYSZKOWSKI Józef: Feliks **Sikora** (1940–2019) niezwykle szkolny geograf, działacz kaszubski, zaprzyjaźniony twórczo nie tylko z historią i poezją, współzałożyciel i kustosz Muzeum Regionalnego w Luzinie. *Acta Cassubiana*. T. 22: 2020 s. 450–454.

670. KRAJEWSKI Mirosław: Seweryn Aleksander **Sikorski** (1937–2020). *Rocznik Dobrzyński*. T. 13: 2020 s. 322–324.

671. SŁOWIK Grzegorz P.: Profesor Marian **Smoluchowski** (1872–1917) zapomniany rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Prace Historyczne. [T.] 147: 2020 z. 1 s. 87–110.

672. CIESIELSKA Bożena: Jan Kazimierz **Sobociński** (1915–2004). *Rocznik Dobrzyński*. T. 13: 2020 s. 315–316.

673. NAUCZYCIEL w refleksjach... i z refleksji... Księga jubileuszowa dedykowana pani profesor Halinie **Sowińskiej** z okazji 80. urodzin. Pod red. Kingi Kuszak i Renaty Michalak. Poznań 2019 Wydaw. Nauk. UAM ss. 371, tabl. 1, il. UAM w Poznaniu. (Psychologia i Pedagogika; nr 301).

Z treści: Cybał-Michalska Agnieszka: Słowo o Jubilatce s. 9–10; Michalak Renata, Kuszak Kinga: Wprowadzenie s. 11–13; Biogram Profesor Haliny Sowińskiej s. 19–20; Michalak Renata: Z pamiętnika Profesor Haliny Sowińskiej s. 329–338; Profesor Halina Sowińska w narracjach pracowników Zakładu Podstaw Wychowania i Opieki s. 343–362.

674. WOJTYCZA Janusz: Bronisława **Szczepańcówna** (1903–1996). Nauczycielka i instruktorka harcerska Sądeckizny. *Małopolska*. [T.] 21: 2019 s. 181–191.
675. CHMIELEWSKI Witold: Profesor Marian **Walczak** (1923–2020). In memoriam. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 42: 2020 s. 187–197.
676. CHMIELEWSKI Witold: Profesor Marian **Walczak** (1923–2020). In memoriam. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 1/2 s. 9–19.
677. ŁASZEWSKI Witold: Janusz **Wawrzyszko** (26 lutego 1946 – 13 kwietnia 2020). *Szkice Legnickie*. [T.] 41: 2020 s. 392–393.
678. CZOSNYKA Mieczysław: Barbara **Wiatr** (1932–2018). *Rocznik Tarnowski*. T. 24: 2019 s. 239–240.
679. EICHSTAEDT Dorota: Zygmunt **Wujec** (1931–2020). *Rocznik Wieluński*. T. 20: 2020 s. 223–224.
680. ZARĘBSKI Maciej Andrzej: Żywot marzycielki... Julianny **Zarębskiej** (1918–2002). Zagnańsk 2019 Świętokrzyskie Tow. Region. ss. 184, il. (Biblioteka Świętokrzyska; 369).
681. SPOŁECZEŃSTWO, kultura, wychowanie. Publikacja dedykowana profesorowi Janowi **Żebrowskiemu** z okazji sześćdziesięciolecia pracy twórczej. Pod red. Jana Papieża. Gdańsk 2018 Wydaw. Uniw. Gdańskiego ss. 349, il. (Ars Educandi. Monografie; t. 6).
Z treści: Papież Jan: Przedmowa s. 9–12; Z biografii oraz osiągnięć twórczych Jana Żebrowskiego s. 13–17; Radzewicz-Winnicki Andrzej: Akademicki czas społeczny Profesora Jana Żebrowskiego (w kontekście osobistego refleksyjnego zapisu i wspomnień) s. 18–26; Publikacje Profesora Jana Żebrowskiego (lata 2006–2017) s. 27–31; Doktorzy wypromowani przez Profesora Jana Żebrowskiego s. 32–34.

V. DZIEJE OŚWIATY POZASZKOLNEJ

1. Oświata dorosłych

682. 10 LAT Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Świętochłowicach. Pod red. Krystyny Krzemieńskiej i Mariana Piegzy. Świętochłowice 2020 Agencja Wydawniczo-Reklamowa „map” Świętochłowice ss. 68, nlb. 3, il.
683. BUJKIEWICZ Zbigniew: Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych w Żarach (1946–1950) – przyczynek do historii oświaty dorosłych. *Łużyckie Zeszyty Naukowe*. [T.] 8/9: 2014/2015 [dr.] 2015 s. 50–56.
684. FELSKA Angelika: Folk high school as an educational alternative for older adults. *Exlibris. Biblioteka gerontologii społecznej*. 2019 [nr] 1 s. 115–123.
685. JARZĘBIŃSKA Aneta: Kształcenie i szkolenie kursowe osób osadzonych w latach 1999–2020. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 126–143.
686. JUSIAK Roman: Uniwersytety ludowe. Tradycja i współczesność. *Myśl Ludowa*. Nr 11: 2019 s. 117–131.
687. KASZUBSKI Uniwersytet Ludowy w XXI stuleciu. Ciągłość i zmiana. [Aut.] Sulisława Borowska Sulisława, Marek Byczkowski Tomasz Maliszewski, Mariusz Mrówka. *Rocznik Andragogiczny*. [T.] 27: 2020 s. 123–150.

688. KUŁAN Bartosz: Poglądy Zygmunta Bugajskiego (1887-1940) na wychowanie fizyczne więźniów oraz ich praktyczna realizacja w systemie penitencjarnym II Rzeczypospolitej. *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 65: 2020 nr 2 s. 54–75.

689. MALISZEWSKI Tomasz: Recepcja idei uniwersytetów ludowych na ziemiach polskich do czasów I wojny światowej. Gdańsk 2019 Wydaw. *Athenae Gedanenses* ss. 237.

690. MATUSEK Beata: Edukacja dorosłych na Górnym Śląsku od Wiosny Ludów do wybuchu I wojny światowej. Cz. 1: Sytuacja polityczna Górnego Śląska, prekursorzy pracy oświatowej, kierunki rozwoju edukacji dorosłych (1848–1914). Sosnowiec 2018 Oficyna Wydawnicza „Humanitas” – Wyższa Szkoła Humanitas; dane tekstowe (Plik tekstowy PDF; 6,87 MB).

691. NOWAK Barbara: Działania wychowawczo-edukacyjne jako forma wsparcia aresztantów i aresztantek na terenie województwa krakowskiego w czasach II Rzeczypospolitej i ich aktualność we współczesnej readaptacji społecznej. *Polska Myśl Pedagogiczna*. T. 6: 2020 s. 229–250.

692. PILCH Tadeusz: Duńskie wzory w historii polskich uniwersytetów ludowych. Ojczyzna uniwersytetów ludowych. *Polski Uniwersytet Ludowy*. R. 36: 2020 [nr] 1/2 s. 27–46.
Lata 1844–2016.

693. TOMASZEWSKI Roman: Recepcja edukacji ustawicznej w Polsce (od lat 60. XX wieku do drugiej dekady XXI wieku). *Krakowskie Studia Małopolskie*. Nr 21: 2016 s. 155–180.

694. WAŃKOWSKA-Sobiesiak Joanna: Tamte lata, tamci ludzie. Olsztyn 2019 Olsztyńskie Stow. Mniejszości Niem. ss. 280, il.

Mazurski Uniwersytet Ludowy w Rudziskach Pasymskich i Warmiński Uniwersytet Ludowy w Jurkowym Młynie, l. 1945–1950.

2. Biblioteki

695. LEWANDOWSKA Martyna: Promocja czytelnictwa dzieci i młodzieży przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w Toruniu w latach 80. XX wieku. *Biuletyn Historii Wychowania*. [Nr] 43: 2020 s. 131–150.

696. LISOWSKA-KOŻUCH Urszula: Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie Filia w Nowej Hucie i jej działalność na rzecz placówek oświatowych najmłodszej dzielnicy Krakowa. *Rocznik Biblioteki Kraków*. R. 3: 2019 s. 171–215.

697. STOLARCZYK Tomasz: Biblioteka pijarskiej szkoły wydziałowej w Łowiczu w świetle inwentarza z 1817 r. [W:] *Studia z dziejów książki, bibliotek i prasy. Przegląd badań za lata 2016–2018*. Praca zbior. pod red. Dariusza Spychały; przy współpr. Bernadety Iwańskiej-Cieślik i Katarzyny Domańskiej. Bydgoszcz 2019 s. 70–87.

VI. DZIEJE RUCHU NAUCZYCIELSKIEGO

1. Opracowania ogólne

698. GNAT-WIETESKA Zbigniew: Związek Nauczycielstwa Polskiego w powiecie garwolińskim w latach 1905–1945. Garwolin–[Warszawa] 2020 Lud. Tow. Nauk.-Kult. Zarząd Gł. ss. 73, il.

699. MIRONCZUK Jan: Czterdzieści lat „Solidarności” oświatowej w Ostrołęce (1980–2020). Ostrołęka 2020 NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze. Organizacja Międzyzakładowa Pracowników Oświaty i Wychowania w Ostrołęce ss. 247, il.

700. SZULAKIEWICZ Władysława: Działalność Stowarzyszenia Grona Nauczycielskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1923–1939). *Studia Paedagogica Ignatiana*. Vol. 23: 2020 [z.] 3 s. 59–74.

701. WESOŁOWSKA-LOREK Aneta: Działalność Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Języka Niemieckiego Oddział Olsztyn w latach 1997–2010. *Studia Niemcoznawcze*. T. 61a: 2018 s. 1156–1171.

702. WOLSKA Eugenia Alina: XV-lecie „Carpe Diem” (2003–2018). *Rocznik Bolesławiecki*. T. 11: 2018 [dr.:] 2019 s. 124–127.
Stowarzyszenie Społecznego Klubu Nauczycielskiego „Carpe Diem” w Bolesławcu.

2. Pamiątniki nauczycieli

703. BLASKI i cienie zawodu pedagoga. Pamiątniki nauczycieli. Red. Maria Kuzin, Wojciech Wałat. Wyd. 2 uzup. Rzeszów–Sanok 2020 Uniw. Rzeszowski; Uczelnia Państw. im. Jana Grodka w Sanoku ss. 307, il.

704. [GÓRSZCZYK Antoni]: O miłości Ojczyzny nie deklamowaliśmy... wspomnienia Antoniego Sejmeja Górszczyka. Oprac. Sylwester Rękas. Warszawa–Kraków 2019 NDAP. Departament Archiwistyki; Archiwum Nar. ss. 508, nlb. 3, il. (Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności; t. 6).

Wspomnienia nauczyciela, działacza społecznego i etnografa (1892–1980) z dzieciństwa i edukacji w Piarszowej, kontynuowanej w Starym Sączu, początków pracy pedagogicznej w Siekierczynie, a potem w rodzinnej wiosce, walk w czasie I wojny światowej oraz późniejszej działalności zawodowej (jako kierownik szkoły) i samorządowej (w Radzie Powiatu Limanowskiego).

705. MAKULSKI Stanisław: Księga żywota mego. Kartki z życiorysu nauczyciela wiejskiego. Wstęp Jerzy Mazurek; oprac. przypisów Paweł Kordel, Jerzy Mazurek; posłowie Longin Kaczanowski. Warszawa 2020 Muzeum Historii Pol. Ruchu Lud; Inst. Studiów Iberoamerykańskich UW ss. 198, nlb. 2.

Toż. Plik tekstowy PDF (11,8 MB); autor żył w l. 1902–1978.

706. MUSIAŁ Czesława: Pochodzę z Witowa. Milanówek–Osiek Mały 2020 Gęsie Pióro; Gm. Bibl. Publ. w Osieku ss. 252, nlb. 7, il.

Pamiątnik polonistki (ur. 1943), nauczycielki w szkołach w Witowie i Drzewcach.

VII. ORGANIZACJE MŁODZIEŻOWE

1. Harcerstwo

707. 19 KRAKOWSKA Drużyna Harcerzy i krakowskie szczypty lotnicze im. Żwirki i Wigury w latach 1931–1989. Pod red. Janusza Wojtyczy i Krzysztofa Wojtyczy. Kraków 2019 [Fund. „Wczoraj i Dziś”] ss. 350, il.

708. BŁĘKITNA Czternastka. O drużynach i o historii, o ludziach i o przyjaźniach, o największych przygodach i o wielu innych ważnych wydarzeniach na stulecie. Red. Jakub Isański. Poznań 2019 Jakub Isański ss. 394, il. 14. Szczep Harcerski „Błękitna Czternastka” im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego z Poznania.

Z treści: Isański Jakub, Isańska Marianna: Wstęp s. 7–10; Gawędy s. 11–92; Historia s. 93–127; Stulecie s. 129–381; Załączniki s. 385–394.

709. BRONISZEWSKI Stanisław: Iść za marzeniem znaczy żeglować. *Rocznik Bolesławiecki*. T. 11: 2018 [dr.:] 2019 s. 173–181.

Harcerstwo w Bolesławcu, XX w.

710. DANECKI Andrzej: The process of educating children and young people in the association of Catholic Scouting „Zawisza”. *Seminare*. T. 41: 2020 nr 4 s. 129–137.

711. HAP Wiesław: Stulecie Związku Harcerstwa Polskiego w Jasielskiem. *Rocznik Jasielski*. T. 9: 2018 s. 27–41.

Od 1918 r.

712. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ Joanna: Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1956–1989 wobec lwowskich tradycji harcerskich. [W:] Pamięć Kresów – Kresy w pamięci. Pod red. Bogusława Tracza. Katowice–Gliwice–Warszawa 2019 s. 139–160.

713. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ Joanna, Fortoński Tomasz: Harcerze Zagłębia Dąbrowskiego w obronie Rzeczypospolitej w 1920 roku. [W:] Wiara i niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek). Pod red. Adama Dziuroka, Mariusza Trąby. Warszawa–Katowice–Sosnowiec 2019 s. 149–168.

714. KONSPIRACJA harcerska w Krakowie 1939–1945. Red. Janusz Wojtycza. Kraków–Gliwice 2019 Usługi Komputerowe i Poligraficzne, Jan Gębka, Dariusz Gębka ss. 260, il. Komisja Hist. Krakowskiej Chorągwi ZHP.

Treść: Wojtycza Janusz: Wstęp s. 5–7; Wojtycza Janusz: Pogotowie Harcererek krakowskich w latach 1938–1939 s. 11–20; Miłobędzki Paweł: Krakowska Chorągiew Szarych Szeregów „Ul Smok” 1939–1945; Szymańska Marta: „Zwykła praca harcerska” krakowskich harcererek w nieludzkich czasach okupacji hitlerowskiej 1939–1945 s. 47–59; Baster Janusz: Szare Szeregi nie tylko szare, czyli wychowanie przez walkę s. 61–69; Fogelzang-Adler Ewa: Prasa krakowskich Szarych Szeregów na tle działalności wydawniczej Szarych Szeregów s. 71–87; Perzanowski Tadeusz: Wykorzystanie tradycji Szarych Szeregów w pracy wychowawczej ZHP s. 89–124; Miszczuk Marian: Publikacje poświęcone krakowskiemu Szarym Szeregom w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. s. 125–138; Heil Roman: Wspomnienia o ojcu hm. Edwardzie Heilu [1903–1944] s. 141–143; Majewski Andrzej: Wspomnienia okupacyjne s. 144–152; Młynarski Marian: Krakowscy zawiszacy w Zrzeszeniu Wolność i Niezawisłość s. 153–157; Gąsiorowski Teodor: Szare Szeregi wobec aresztowanych harcerzy. Postawy i działania s. 161–165; Wojtycza Janusz: Dorobek Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Krakowskiej w zakresie badań nad dziejami Szarych Szeregów s. 167–171; Rzońca Bartosz: Muzealia związane z konspiracją harcerską okresu II wojny światowej w Kolekcji Harcerskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa s. 173–178; Korski Ryszard: „Botaniczna” jako miejsce pamięci narodowej oraz historia harcerskiej opieki nad nimi s. 179–188; Serafin Brygida, Wojtycza Janusz: Furmańczykowa z d. Bibulska Helena, pseud. „Halina” (1892–1943) s. 215–217; Wojtycza Krzysztof: Gołdas Kazimierz, pseud. „Bartosz” s. 217–219; Morawska-Nowak Barbara: Morawska z d. Malinowska Alina (1911–1996) s. 219–223; Wojtycza Krzysztof: Parzyński Jerzy, pseud. „Ryś” (1929–1994) s. 223–228; Korski Ryszard: Pauli Stanisław (1922–2005) s. 228–230; Bieźanowski Marek, Wojtycza Janusz: Podusowski Stanisław, pseud. „Wiktor” s. 230–233; Wojtycza Janusz: Pogan Zygmunt, pseud. „Zbroja” (1923–2000) s. 233–237; Wojtycza Krzysztof: Sanakiewicz Zbigniew, pseud. „Toporski” (1924–1986) s. 238–239; Wojtycza Janusz: Struś Stanisław, pseud. „Miś” (1919–1984) s. 239–240; Wojtycza Janusz: Szczeńśniak Edward Franciszek, pseud. „Żbik”, „Rysio” (1929–2018) s. 241–244; Wojtycza Krzysztof: Śliwa Antoni, pseud. „Pędziwiatr” (1926–2013) s. 245–247; Wojtycza Janusz: Watycha Stanisław Jan, pseud. „Michał” (1906–1941) s. 248–250; Wojtycza Krzysztof: Wiatr Józef Kazimierz, pseud. „Budrys”,

„Stary Orzeł” (1928–1989) s. 250–253; Wojtyca Krzysztof; Wierzewski Waław (1913–2007) s. 253–255; Kudasiewicz Marek, Wojtyca Janusz; Wnętrzycki Kazimierz, pseud. „Szary”, „Orzech”, „Błękitny” (1921–2009) s. 256–258.

715. KOZŁOWSKI Władysław Ryszard: Pierwiastek wojskowy w wychowaniu cielesnem. Przyczynek do sprawy skautingu. Red. wydawnicza Danuta Porębska. Kraków 2019 Oficyna Wydawnicza „Impuls” ss. 68, nlb. 8. (Przywrócić Pamięć).

Podst. ed.: Warszawa 1913.

716. KRÓLIKOWSKA Magdalena: Łódzkie drogi do ZHR. *Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa*. T. 15: 2019 s. 94–101.

Od 1980 r.

717. MARSZAŁEK Katarzyna: Family and parenthood of Polish girls scouts and Polish boy scouts in the years 1811–1939 and 1939–1945. *Przegląd Pedagogiczny*. 2020 nr 1 s. 318–334.

718. OPENKOWSKI Rafał: Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego. [W:] Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki. *Studia archiwistyczne*. Red. nauk. Piotr A. Czyż, Dariusz Magier. Siedlce 2019 s. 175–184.

719. POJAWA Bożena: W drodze za horyzont. Harcerki ZHR w Suwałkach. *Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa*. T. 15: 2019 s. 77–93.

Lata 1988–2002.

720. ŚLIWERSKI Bogusław: „Przyrzeczenie wierności sprawie socjalizmu...”, czyli jak ZHP stało się organizacją wychowania socjalistycznego w świetle doktryny pedagogicznej po 1944 roku. Kraków 2019 Impuls ss. 75, nlb. 2, il. (Fundamenty...).

Lata 1944–1964.

721. TROJANOWSKI Henryk, Bugusławski Henryk: Gawęda o ciechanowskim harcerstwie. Próba druga. Wyd. 2. Ciechanów 2019 Gm. Miej. Ciechanów; Hufiec Ciechanów; Krąg Starszyny Harcerskiej „Lamus” ss. 103, il.

722. TYSZKIEWICZ Jan: Działalność 134. Mazowieckiej Drużyny Harcerskiej i utworzenie Hufca „Wierna Rzeka” w gminie Wawer (1939–1944). *Kronika Warszawy*. 2019 nr 1 s. 69–92, il.

723. WASIAK Andrzej: „Tyle kartek papieru zapisanych...”. *Kroniki Hufca ZHP Stargard 1956–1989*. T. 1. Szczecin 2019 volumina.pl Daniel Krzanowski ss. nlb. 260, il.

724. WIDZIANE z Warszawy. Sprawy międzynarodowe w działalności ZHP w latach 1956–1958. [Wyd.] Wiesław Kukła, Marian Miszczuk. Warszawa 2019 Marian Miszczuk Wydaw. Tomiko ss. 257. (Dzieje Harcerstwa poza Krajem i na Obczyźnie; t. 3).

Zawiera dokumenty organizacyjne władz ZHP, sprawozdania, relacje i notki prasowe.

725. WIERZEJEWSKI Wawrzyniec: Skauting poznański 1912–1919 w przygotowaniach i przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918–1919. *Museion Poloniae Maioris*. T. 4: 2017 s. 105–116.

726. WRACAJCIE chwile zaczarowane. 50 lat Korczakowa w naszych wspomnieniach. Red. Michał Kozieln, Andrzej Sibilski. Szczytna 2019 Esanmedia Andrzej Sibilski ss. 142, il. Stow. Koło Przyj. Korczakowa im. Jerzego Zgodzińskiego.

Obóz harcerski od 1969 r.

727. WYTYCZNE starszoharcerskie. Red. wydawnicza Danuta Porębska. Kraków 2019 Oficyna Wydawnicza „Impuls” ss. 82, nlb. 6. ZHP. Organizacja Harcerzy. (Przywrócić Pamięć).

Treść: Jakie znaczenie ma komentarz?; Ludwik Bar hm.: O niektórych cechach starszego harcerza; W. Olbromska hm.: Kultura starszego harcerza; A. Wasilewski phm.: Elementy programowe; H. Kempisty phm.: Podstawa ruchu starszoharcerskiego – skauci.

Podst. ed.: wyd. 2. Warszawa 1939.

2. Inne

728. CZAJKA Bartosz: Działalność korporacji akademickich na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1922–1939. Lublin 2019 Werset ss. 131, il.

729. KORBAN Tomasz: Działalność niepodległościowa organizacji studenckich na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1897–1914. [W:] Niepodległość. Idee, fakty, perspektywy. W 100 rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę. Pod red. nauk. Pawła Krokosza i Sławomira Romańskiego-Cebuli. Kraków 2019 s. 15–31.

730. KOZICZ Jolanta: Koło Polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1922–1939. *Ruch Literacki*. R. 61: 2020 z. 4 s. 429–438.

731. KRZYSZTOFEK Katarzyna: Organizacja Sodalicii Mariańskiej Studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1906–1939). *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. T. 7: 2014 z. 2 s. 273–286.

732. LEDNIEWSKI Krzysztof: Zapomniany ideał wszechstronnego wychowania. Ruch sokoli w dwudziestoleciu międzywojennym. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. R. 63: 2020 nr 3/4 s. 66–82.

733. MARSZAŁEK-TRZEBIŃSKA Żaneta: Ochotnicze Hufce Pracy w Kaliszu (1975–2018). *Pedagogika*. T. 28: 2019 s. 357–368.

734. MUSIAŁOWICZ Ryszard: „Błyskawica” w Technikum Przemysłu Szklarskiego. *Rocznik Wołomiński*. T. 15: 2019 s. 329–334, il.

Związek Młodzieży Polskiej, od 1946 do l. 60.

735. ONISZCZUK Jakub: Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce – misja młodzieży w kryzysie. *Latopisy Akademii Supraskiej*. Vol. 9: 2018 s. 105–114.

Od 1991 r.

736. SZCZĘSNA Karolina: Działalność społeczno-wychowawcza członkiń ZMW w latach 1957–1970. *Mysł Ludowa*. Nr 12: 2020 s. 153–183.

737. WELECJA i polskie bałtyckie korporacje akademickie w odbudowie niepodległej Rzeczypospolitej. Katalog wystawy. Pod red. Zofii M. Pawłowskiej. Warszawa 2019 Korporacja Akademicka Welecja ss. 145, nlb. 3, il.

Tekst równol. pol., ang.

Treść: Czułowski Maciej: Wstęp. Preface s. 7–12; Haczkowski Stanisław: Historia Konwentu Polonia. The outline of the history of Konwent „Polonia” s. 15–41; Kuchniarz Bartłomiej: Zarys historii Arkonii. The outline of the history of „Arkonii” s. 43–71; Janicki Arkadiusz: Zarys dziejów Korporacji Akademickiej Welecja w latach 1883–2019. The „Welecja” Academic Fraternity from 1883 to 2019 s. 73–97; Pawłowski Tymoteusz: Niepodległość – odbudowa – korporacje akademickie. Independence – reconstruction – academic fraternities s. 99–128; Peisert Arkadiusz: Józef Szanajca [1902–1939] – Mozart polskiego modernizmu. Józef Szanajca – the Mozart of Polish modernism s. 131–144.

738. ZWIĄZEK Młodzieży Wiejskiej na Uniwersytecie Warszawskim. Uporczywe pragnienie wspólnoty. Red. Józef Gustaw Borowski, Tadeusz Gąsiorowski, Janusz Gmitruk, Tadeusz Wiśniewski. Warszawa 2020 Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego ss. 488, il. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

Antologia wspomnień i dokumentów.

Z dziejów jednej z najstarszych szkół średnich ogólnokształcących w Polsce: *Szkoła kaliska i jej budynek*, red. B. Celer, J. Montelatic, K. Walczak, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2020, ss. 197

I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka (dalej I LO) przy ul. Grodzkiej 1 w Kaliszu, za sprawą Komitetu Obchodów 200-lecia Komisji Edukacji Narodowej, znalazło się w gronie 43 najstarszych szkół średnich ogólnokształcących w Polsce¹. Klasyfikacja ta wymaga dalszych analiz, gdyż aktualnie pojawiają się głosy wskazujące na znacznie dłuższy rodowód szkoły kaliskiej, niż podaje przywołane tu źródło. Przykładem jest 241 wydawnictwo Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pt. *Szkoła kaliska i jej budynek* autorstwa Bogumiły Celer, Joanny Montelatic i Krzysztofa Walczaka. Redaktorzy tomu wykazują powiązania ze szkołą kaliską. I tak B. Celer jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie bibliologii i informatologii, zawodowo związana z Publiczną Biblioteką Pedagogiczną Książnicą Pedagogiczną im. Alfonsa Parczewskiego w Kaliszu, redaktorką czasopisma „Blżej Biblioteki. Pismo Bibliotekarzy Wielkopolski Południowo-Wschodniej”, autorką m.in. książki z serii Kaliszanie o Eligiuszu Kor-Walczaku². Joanna Montelatic, z zawodu nauczycielka języka polskiego w I LO w Kaliszu, opublikowała m.in. książkę poświęconą twórczości prozatorskiej Wandy Karczewskiej³. Doktor habilitowany Krzysztof Jan Walczak, profesor Akademii Kaliskiej, nauczyciel akademicki, historyk,

---

¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Oświaty i Wychowania Biuro Rady do spraw Wychowania, sygn. 1033, Ministerstwo Oświaty i Wychowania. Tradycje i współczesność. Materiały informacyjne o najstarszych szkołach średnich w Polsce mających w swojej historii 100 i więcej lat istnienia, Warszawa – grudzień 1973, k. 201–254.

² B. Celer, *Eligiusz Kor-Walczak (1913–2000). Autor baśni i legend kaliskich*, Kalisz 2013.

³ J. Montelatic, *Twórczość prozatorska Wandy Karczewskiej*, Poznań 2014.

specjalista z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliologii, członek Rady Towarzystw Nauki przy Państwowej Akademii Nauk, od 1994 roku prezes Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, autor licznych prac poświęconych historii książki, prasy i szkoły kaliskiej, absolwent I LO w Kaliszu.

Książka jest wynikiem badań, do których impulsem stała się konferencja naukowa pod hasłem „Szkoła kaliska i jej budynek” w ramach jubileuszowych obchodów 200. rocznicy wzniesienia gmachu I LO w Kaliszu w październiku 2019 roku. Poruszane w opracowaniu problemy badawcze były już częściowo podejmowane w tekstach publikowanych na łamach prasy lokalnej⁴, w pracach zbiorowych⁵ i studiach monograficznych⁶, to jednak w niniejszym tomie Czytelnik znajdzie dowody między innymi na potwierdzenie 755-letniego rodowodu szkoły kaliskiej. *Schoala calisiensis*, obecnie I LO w Kaliszu, obok Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku (założonego w 1180 roku, obecna nazwa nadana 21 czerwca 1921)⁷, ma też chlubne tradycje w dziejach badań nad polską szkołą średnią⁸.

Recenzowana praca naukowa składa się ze wstępu i dziesięciu rozdziałów zaprezentowanych w układzie chronologiczno-problemowym. Każdy rozdział kończy się wykazem bibliografii z wyodrębnieniem (w zależności od wykorzystanych materiałów) źródeł archiwalnych, źródeł drukowanych, prasy, opracowań, netografii.

Okoliczności powstania książki wyjaśniono we wstępie. Tu też zaprezentowano strukturę książki. Redaktorzy publikacji nie roszczą sobie prawa do wyłączności i ostateczności poruszanych zagadnień, natomiast widzą potrzebę dalszych eksploracji.

Monografię otwiera artykuł Krzysztofa Walczaka, reprezentującego Akademię Kaliską im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, poświęcony dziejom szkoły kaliskiej w kontekście uwarunkowań związanych z powstaniem i rozwojem miasta. Autor, poszukując dowodów początków szkoły już za pierwszych Piastów, wskazuje na fakt, że powstające miasto stworzyło też przestrzeń do organizacji szkolnictwa. Rolę szkoły doznało ówczesne duchowieństwo, które w murach kolegiaty św. Pawła usytuowało szkołę. Powstanie w Kaliszu szkoły kolegiackiej w 1266 roku i kolejne jej przekształcenia strukturalno-organizacyjne dały osobom wykształconym możliwość pełnienia różnych funkcji najpierw w administracji kościelnej, a następnie państwowej, z czasem też podejmowanie

---

⁴ Zobacz np.: A. Wadowska, *Nauczyciele średnich szkół Kalisza w latach 1864–1914*, „Rocznik Kaliski”, t. 6 (1973), s. 79–100; K. Walczak, *Szkoła Kaliska, czyli jak powstawała monografia dziejów szkoły*, „Asnykowie”, nr 5 (1995), s. 6–7.

⁵ E. Polanowski (red.), *Szkoła kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka*, Kalisz 1993; K. Walczak, *Szkoła kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka. Nauczyciele i wychowankowie*, Kalisz 1998.

⁶ A. Idzikowski, *Szkoła Kaliska: (Szkoła Wyższa Realna – Gimnazjum) 1850–1900*, Kalisz 1900.

⁷ J. Chojnacki (red.), *Księga pamiątkowa Zjazdu Małachowiaków 1180–1957/58*, Płock 1960.

⁸ Niektóre głosy przemawiają za rodowodem szkoły kaliskiej sięgającym 1160 roku. K. Wojciechowski, *Kaliski „Asnyk” najstarszy w Polsce*, http://www.info.kalisz.pl/asnyk/prasa_o_nas/Najstarszy.htm [dostęp: 19.06.2021].

studiów wyższych w europejskich uniwersytetach. Na istotne zmiany w funkcjonowaniu szkoły kaliskiej miały też wpływ ruchy reformacyjne i kontrreformacyjne, działalność Komisji Edukacji Narodowej i oświeceniowe dążenia w kierunku szkoły świeckiej, rozpad Rzeczypospolitej skutkujący nadzorem szkolnictwa przez państwa ościenne – Prusy i Rosję – i walką kaliszian o prawo używania mowy polskiej w szkole (w tym miejscu jest wart odnotowania fakt uczestnictwa w strajku szkolnym 1905 roku ucznia Męskiego Gimnazjum Klasycznego w Kaliszu Sławomira Czerwińskiego, późniejszego ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), moment odzyskania przez Polskę niepodległości, wydarzenia na arenie międzynarodowej w XX wieku i kierunki reform oświatowych. Z całą pewnością rozważania Autora dowodzą, jak w ciągu 750 lat zabiegano o trwałość instytucji szkolnej w Kaliszu.

Kolejny rozdział Iwony Barańskiej z Wydziału Pedagogiczno-Artystycznego w Kaliszu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wypełnia tematyka dotycząca budowy najstarszego kaliskiego gmachu szkolnego. (Przypomnijmy, że w Polsce, zanim w Odrodzeniu i kolejnych epokach pojawiło się budownictwo szkolne, wcześniej miejsce działalności szkoły pełniły zabudowania klasztoru lub parafii. Na wymogi architektoniczne, tj. duże i jasne sale, przestrzenne korytarze w budownictwie kolegiów jako gmachów szkolnych, zwrócili uwagę jezuici⁹). Do wyeksponowania udziału architekta w tym wydarzeniu posłużyła Autorce postać Sylwestra Szpilowskiego (1790–1832). Warszawianin z urodzenia, dobrze wykształcony pod okiem ojca, słynnego architekta doby klasycyzmu Hipolita Szpilowskiego, w latach 1816–1821 sprawował urząd budowniczego departamentu kaliskiego w Królestwie Kongresowym. Projekt budynku dla Szkoły Wojewódzkiej Kaliskiej autorstwa Szpilowskiego wpisywał się w działania architekta na rzecz urbanistycznego uporządkowania i rozbudowy miasta. „Pałacowy” gmach szkolny, ale bez zbytnej dekoracyjności, który do dzisiaj spełnia swe zadanie edukacyjne, Szpilowski usytuował na wjeździe do Kalisza od strony Warszawy, dla podkreślenia tworzącej się wówczas w mieście „dzielnicy rządowej”. Naturalnie, szczegóły stylu architektonicznego budynku szkolnego egzemplifikują źródła ikonograficzne, które zostały wkomponowane w treść artykułu.

„Wybrane księgozbiory prywatne nauczycieli kaliskiej Almae Matris w pierwszej połowie XIX wieku” to tytuł następnego artykułu recenzowanej pracy. Jego autor, Marcin Mikołajczyk, reprezentuje Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk oraz Publiczną Bibliotekę Pedagogiczną Książnicę Pedagogiczną im. Alfonsa Parczewskiego w Kaliszu. Przedmiotem zainteresowania uczynił zbiory biblioteczne szkoły kaliskiej oraz księgozbiory prywatne nauczycieli tejże szkoły. Szczególne miejsce poświęcił bibliotekom Jana Nepomucena Widłaka, Jana Onufrego Gorczyzewskiego, Franciszka Dziekanowicza, Ignacego Przybylskiego (Rohfleisch), Tomasza Ujazdowskiego. Księgozbiory duchownych zawierały liczne tytuły w języku polskim, łacińskim, francuskim, niemieckim, a nawet włoskim i angielskim. Wydawnictwa pochodziły od XVI do połowy XIX wieku i publi-

⁹ I. Szybiak, *Z dziejów szkoły, w: Sztuka nauczania. Szkoła*, red. K. Konarzewski, Warszawa 1994, s. 12.

kowe były w oficynach krajowych i zagranicznych. Na co dzień służyły swoim właścicielom w pracy zawodowej, naukowej, również literackiej. Do dziś, zdaniem autora, „stanowią przykład kultury czytelniczey i naukowej polskich profesorów i nauczycieli epoki Oświecenia” (s. 76). Czytelnik, wertując załączone spisy i inwentarze, może sam przekonać się o wartości księgozbiorów nauczycieli kaliskiej szkoły.

Następny rozdział książki poświęcony został sylwetce Adama Chodyńskiego „ojca prasy kaliskiej”, głównie w kontekście wyeksponowania jego biogramu szkolnego. Autor Maciej Błachowicz (Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) przedstawił drogi kształtowania osobowości, wiedzy i umiejętności ucznia Powiatowej Szkoły Filologicznej w Kaliszu w latach 1842–1846. W mojej opinii, Autor zbyt szeroko potraktował zagadnienie ówczesnej mody szkolnej, czyli mundur, w którym uczniowie musieli również chodzić poza szkołą, ale słusznie, że odniósł się też do środowiska kolegów zróżnicowanych pod względem statusu materialnego czy wyznawanej religii, zwłaszcza znajomości z Michałem Nowodworskim (późniejszym ordynariuszem plockim) czy Franciszkiem von Modlą (późniejszym generałem). Nie wątpię w to, że poruszane kwestie przypisanych prawem podręczników i książek pomocniczych oraz programów nauczania uwypuklających treści religijne i moralne, które obok osoby nauczyciela i stosowanych przez niego metod nauczania głównie pamięciowych, a trzeba przypomnieć, że uczniów traktowano niezwykle surowo, nie pozostały bez znaczenia dla przyszłego historyka, dziennikarza i literata, jakim był A. Chodyński.

Tekst autorstwa Ewy Andrysiak z Katedry Informatologii i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego nosi tytuł „Działalność Melanii Parczewskiej na rzecz polskiej oświaty”. Autorka, przedstawiając życie i dorobek twórczy Parczewskiej (1850–1920), wyszczególniła inicjatywy, które przyczyniły się do społeczno-kulturowego rozwoju Kalisza, z którym Parczewska związała się po ukończeniu pensji A. Paszkiewiczowej w Warszawie. Osobno omówiona została praca M. Parczewskiej na rzecz oświaty. Przywołano tu świadectwa uczniów wyższych klas miejscowych szkół, w tym i szkoły kaliskiej, będących odpowiedzią na odbiór jej konspiracyjnych wykładów z historii i literatury polskiej. Poza działalnością wśród młodzieży, Parczewska rozwijała też formy oświatowe dla dzieci i dorosłych mieszkańców Kalisza. Warta pochwały jest inicjatywa Autorki, która zwróciła uwagę na upamiętnienie M. Parczewskiej przez społeczność kaliską między innymi podczas zjazdu uczestników walk o szkołę polską w 25. rocznicę strajku szkolnego w budynku Państwowego Gimnazjum im. Adama Asnyka w Kaliszu (1930). Sądzę, że zamieszczona w tekście fotografia z uroczystości odsłonięcia tablicy ku czci M. Parczewskiej jest niezwykle cenna, gdyż tablica nie przetrwała do naszych czasów.

W dalszej części recenzowanego tomu Jadwiga Miluśka z Gminnej Biblioteki Publicznej im. Braci Gillerów w Opatówku scharakteryzowała jedną z postaci szkoły kaliskiej – Stefana Januarego Gillera (1833–1918). W życiorysie Gillera wskazała na okres narodzin i sytuacji rodzinnej, na etap edukacji formalnej w Wyższej Szkole Realnej w Kaliszu oraz nieformalnej poprzez samokształcenie w kierunku historii i literatury, a także ważny dla Gillera czas zakładania i utrzymania rodziny. W dalszej części skupiła się na działalności

zawodowej Gillera. Główny wątek rozważań dotyczył pracy S. Gillera w szkole kaliskiej, która w czasie jego zatrudnienia nosiła nazwę Gimnazjum Filologicznego (1862–1866), a następnie Męskiego Gimnazjum Klasycznego (1866–1914). Z całą pewnością warto eksponować sylwetkę nauczyciela przedmiotów historyczno-filologicznych, który pomimo szykan ze strony zaborcy rosyjskiego, wytrwale dążył do zachowania języka polskiego i znajomości literatury polskiej wśród uczniów nie tylko kaliskiej szkoły.

Losy wychowanków szkoły kaliskiej, w tym również wspomnianego nauczyciela S. Gillera, odnajdujemy w kolejnym rozdziale, tym razem autorstwa Elżbiety Steczek-Czeraniawskiej z Akademii Kaliskiej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. Autorka, na podstawie literatury przedmiotu badań, w tym źródeł wspominkarskich, zaprezentowała sylwetkę drugiego prezydenta Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego (1869–1953), wysuwając na pierwszy plan jego lata szkolne w kaliskiej Almae Matris. Wojciechowski był wychowankiem Męskiego Gimnazjum Klasycznego w Kaliszu i nigdy o tym nie zapomniał, co potwierdza chociażby jego udział w Zjeździe Wychowanków Szkół Kaliskich we wrześniu 1930 roku. Nie mam wątpliwości, że wiedza i umiejętności wyniesione ze szkoły przydały się Wojciechowskiemu w późniejszej działalności konspiracyjnej, pracy zawodowej czy w okresie pełnienia służby na rzecz państwa.

Kolejne studium to tekst Bogumiły Celer (Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk oraz Publiczna Biblioteka Pedagogiczna Książnica Pedagogiczna im. Alfonsa Parczewskiego w Kaliszu) pt. „Szkoła i jej wychowankowie”. Autorka, opierając się na przeglądzie literatury, omówiła stan badań nad wychowankami szkoły kaliskiej i wyszczególniła kategorie zawodowe jej byłych uczniów. W tej klasyfikacji znaleźli się „wybitni naukowcy, znani aktorzy, artyści, dziennikarze, piosenkarze, politycy, poeci, architekci, sportowcy, żołnierze, przemysłowcy, społecznicy, prawnicy, animatorzy życia miasta i regionu, liczne grono lekarzy, księży oraz nauczycieli działających w różnych, niekiedy bardzo odległych od Kalisza miejscach” (s. 175). Kierując się subiektywną weryfikacją, Autorka wymieniła z imienia i nazwiska ponad 30 postaci, które w wieku młodzieńczym miały szczęście uczyć się w jednej z najstarszych polskich szkół. Nie wątpię w to, że wybór dotyczył osób, które w przyszłości niezależnie od uprawianej profesji, pasji, osiągnięć i postaw, odniosły sukces zawodowy.

Dwa ostatnie rozdziały opracowane zostały przez nauczycielki z I LO w Kaliszu.

Pierwszy artykuł autorstwa Joanny Montelatic poświęcony został Adamowi Asnykowi jako patronowi szkoły. W nawiązaniu do rocznic, jakie obchodzono w 2018 roku (Rok Adama Asnyka) i 2019 roku (obchody 200-lecia wzniesienia gmachu I LO w Kaliszu), Autorka przybliżyła działania artystyczne, w jakie zaangażowała się młodzież. W dalszej części Autorka prezentuje i interpretuje wyniki badań własnych poświęconych stosunkowi uczniów liceum do poezji patrona szkoły. Refleksje badanych nad twórczością trzech wybranych wierszy Asnyka: *Rodzinnemu miastu* (1870), *Między nami nic nie było* (1870), *Do Młodych* (1880), uznają za ważny głos w dyskusji nad krytycznym myśleniem obecnego pokolenia młodych ludzi w perspektywie odległej i abstrakcyjnej problematyki poezji patrona ich szkoły.

Drugim tekstem, a zarazem zamykającym tom jest rozdział Urszuli Janczar zatytułowany „Asnyk – tradycja napisana historią, historia napisana tradycją”. Autorka podjęła analizę, na kanwie postawionego problemu badawczego, zagadnienia „tradycji Asnyka”. Na jedynie zarysowanym tle zagadnień teoretycznych omówiła cechy charakterologiczne absolwenta „Asnykowca”, które były kształtowane w procesie wychowania przez działanie i oddziaływanie nauczycieli, aktywność społeczności uczniowskiej oraz ruchy patriotyczne. Rzeczywiście dociekania Autorki nie wyczerpały tak szerokiego tematu, niemniej ujęcie syntetyzujące i podsumowujące dotychczasowe propozycje podtrzymywania więzi pomiędzy dawnymi wychowankami i młodym pokoleniem „Asnykowców” są godne odnotowania.

Jestem przekonana, że publikacja pt. *Szkoła kaliska i jej budynek*, pod redakcją Bogumiły Celer, Joanny Montelatic i Krzysztofa Walczaka, jest interesującą pozycją, systematyzującą i wyjaśniającą, a zarazem ocalającą od zapomnienia wybrane aspekty działalności szkoły kaliskiej od drugiej połowy XIII do XXI wieku. Niezwykle cenne są informacje o szkole kaliskiej jako instytucji edukacyjnej w jej procesie dziejowym, wątki dotyczące projektowania, a następnie użytkowania dwustuletniego budynku szkolnego, działy poświęcone kształtowaniu się środowiska nauczycieli i uczniów w wybranych latach funkcjonowania szkoły, z wyszczególnieniem osobistości wybitnych w życiu szkoły oraz późniejszej karierze zawodowej, państwowej czy naukowej w przestrzeni miasta, regionu, kraju, kontynentu czy świata. Przykłady jednostkowe uczniów czy nauczycieli szkoły kaliskiej odzwierciedlają jakże ważne i dla współczesnego człowieka prawidło, że „jeśli system edukacyjny nie skoncentruje się w większym zakresie na nauczaniu tego, jak myśleć, a nie co myśleć, tak cywilizacje będą wchłaniać dowolnie wszelkie paliatywy, substytuty i zastępcze teorie pseudonaukowego wnioskowania poznawczego”¹⁰. Na kartach publikacji nie brakuje też wzmianek o zjazdach absolwentów szkoły, nawiązujących w swej tradycji do Towarzystwa Szkół Średnich Kaliskich. Obecnie rolę tę pełni Stowarzyszenie Wychowanków Gimnazjum i Liceum im. Adama Asnyka w Kaliszu, które wydaje też swój organ „Asnykowiec”¹¹. Sądzę, że ta inicjatywa wpisuje się w model wymiany pamięci wg Paula Ricoeura¹². Zaletą publikacji jest właśnie to, że poszczególne rozdziały, chociaż skupiają się wokół jednego problemu badawczego, zawierają wiele ważnych, cząstkowych zagadnień, do których warto wracać w badaniach nad szkołą polską.

Warto docenić Redaktorów tomu, którzy zaprosili do współpracy grono specjalistów. Ich wysiłek stanowi publikacja, której prezentowane badania mają charakter interdyscyplinarny, łączący wiele perspektyw: historyczną, archeologiczną, bibliologiczną, cza-

¹⁰ A. Baładynowicz, *Sceptycyzm poznawczy i prawda czy immanentyzm poznawczy i postprawda w pedagogice akademickiej*, w: *Pedagogika akademicka w procesie zmian – troski, nadzieje, perspektywy*, red. J. Ostrouch-Kamińska, U. Pulińska, M. Radziszewska, Olsztyn 2020, s. 65.

¹¹ E. Andrysiak, *Asnykowiec. Biuletyn Stowarzyszenia Wychowanków Gimnazjum i Liceum im. Adama Asnyka w Kaliszu. Bibliografia Zawartości, nr 1, lipiec 1990 – nr 20, wrzesień 2016*, Kalisz 2018.

¹² P. Ricoeur, *Jakiego nowego etosu potrzebuje Europa?*, w: *Europa jutra*, red. P. Kosłowski, Lublin 1994, s. 101–110.

sopiśmienniczą, biograficzną oraz pedagogiczną. Zgromadzone przez autorów szerokie i różnorodne zestawy materiałów źródłowych (podczas kwerend lokalnych, krajowych i zagranicznych) zostały znakomicie wykorzystane do stworzenia próby syntezy historii szkoły kaliskiej. Treść publikacji ilustruje i uzupełnia ponad 30 źródeł ikonograficznych w postaci fotografii portretowych i grupowych, fotografii miejsc i obiektów, fotografii okolicznościowych, ilustracji, np. inwentarzy bibliotecznych, planów projektu budowlanego budynku szkolnego. Istotnie, Redaktorzy osiągnęli założone we wstępie zamierzenie badawcze.

Pomijając pewien niedosyt, wynikający ze skrótego zaprezentowania osoby Adama Asnyka jako patrona szkoły, którym przecież jest od 1923 roku, czy zagadnienia kształcenia dziewcząt, które podjęto dopiero w 1967 roku, uważam, że zamieszczone w recenzowanym dziele naukowym rozdziały, choć w żaden sposób nie pretendują do wyczerpania tytułowego zamierzenia badawczego, ze względu na swoją oryginalność merytoryczną i różnorodność materiałów badawczych będą służyły wszystkim zainteresowanym problematyką badań nad szkołą w wymiarze lokalnym, krajowym i europejskim. Ponadto dobrze się stało, że książka ukazała się nakładem wydawnictwa regionalnego. Świadczy to o dobrych tradycjach kulturalnych tego regionu Polski i szacunku dla pierwszego Czytelnika. Publikację polecam pierwszemu, czyli lokalnemu, szerokiemu gronu odbiorców, absolwentom i obecnej społeczności *schoala calisiensis*. Monografia powinna zainteresować też nauczycieli i studentów, zwłaszcza kierunków humanistycznych i społecznych, oraz regionalistów, którzy parają się badaniami z miastem nad Prosną w tle. Jest to też ważna pozycja dla historyków wychowania i pedagogów do badań nad zmianami i ciągłością instytucji edukacyjnej.

Martyna Gotówka
Wojciech Jachnik
Daria Klimek
Natalia Traczyk
Sarah Taylor

BHW 45/2021
ISSN 1233-2224
DOI: 10.14746/bhw.2021.45.11

Sprawozdanie z działalności Studenckiego Koła Naukowego Historii Kultury i Edukacji w roku akademickim 2020/2021

W roku akademickim 2020/2021 Studenckie Koło Naukowe Historii Kultury i Edukacji miało ograniczone możliwości działania ze względu na panującą na świecie pandemię COVID-19. Pomimo obostrzeń, które uniemożliwiły studentom organizację spotkań naukowych, a także konferencji naukowych na Uniwersytecie, członkowie koła nie poddali się i prężnie prowadzili swoją działalność naukową.

Spotkania koła zostały przeniesione na platformę MS Teams, gdzie studenci wraz z opiekunami koła prof. UAM dr. hab. Krzysztofem Ratajczakiem i dr. Michałem Nowicim kontynuowali swoje rozważania dotyczące historii i kultury edukacji.

Ważnym wydarzeniem w życiu koła stało się seminarium naukowe z cyklu „Narzędzia edukacyjne dawniej i dziś”, które członkowie wraz z opiekunami organizowali raz w miesiącu na platformie MS Teams. Wstęp na seminarium był otwarty dla wszystkich zainteresowanych.

Swoje referaty podczas seminariów ogłosili:

- **dr Mariusz Przybyła** – *Jak dalece wspiera nas zdalna edukacja? Kształcenie zdalne w obliczu pandemii COVID-19*
- **prof. UG dr hab. Kazimierz Puchowski** – *Nowe metody edukacyjne w XVIII-wiecznych konwiktach szlacheckich*
- **Martyna Gotówka i Natalia Traczyk** swoim referatem *Droga ku obecności kobiet w kulturze* wprowadziły nas w tematykę wystąpienia prof. UAM dr hab. Agnieszki Jakuboszczak

- **prof. UAM dr hab. Agnieszka Jakuboszczak** – *Znaczenie konwersacji salonowej w edukacji kobiecej*
- **MA Eyal Peled** – *Schooling in the Kibbutz*

Oprócz spotkań seminaryjnych wykładowcy i studenci wygłaszali swoje referaty dotyczące historii wychowania podczas cotygodniowych spotkań i następujących po nich dyskusji dzięki którym mogliśmy uczyć się od siebie nawzajem.

Tematy poruszane na spotkaniach koła:

- **prof. UAM dr hab. Michał Klichowski** – *Problem edukacyjnej sytuacji człowieka w perspektywie transhumanizmu*
- **Daria Klimek** – *Do czego można wykorzystać statystykę w badaniach historyczno-pedagogicznych?*
- **Aleksandra Szęfel** – *Zastosowanie nauk filozoficznych w pedagogice*
- **Kacper Kopyciński** – *Narodziny podstaw pedagogiki nowożytnej*
- **mgr Wojciech Jachnik** – *Mindfulness*
- **Aleksandra Szęfel** – *Przedstawienie systemu szkolnictwa w Norwegii na przykładzie własnych doświadczeń i obserwacji*
- **Remigiusz Pankiewicz** – *Metody pracy w szkole demokratycznej*
- **dr Michał Nowicki** – *Szkolnictwo jezuickie w Polsce*
- **Martyna Gotówka** – *Feminizm – czyli walki o uznanie praw kobiet na przestrzeni lat*
- **Natalia Traczyk** – *Nauczyciel i rola, jaką pełni na przestrzeni lat*

Rok akademicki 2020/2021 był bardzo pracowity dla studentów ze Studenckiego Koła Naukowego Historii Kultury i Edukacji oraz bogaty w nowe doświadczenia. Sytuacji pandemicznej przypisuje się wiele negatywnych zjawisk, jednak zdecydowaną jej zaletą był fakt, iż dzięki niej studenci mieli okazję porozmawiać w trakcie seminariów z różnymi osobistościami z całej Polski, a nawet z zagranicy, co w trybie pracy stacjonarnej z pewnością nie byłoby tak częstym zjawiskiem.